

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník VII.

Číslo 2/2012

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume VII

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

Ročník VII.

Číslo 2/2012

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume VII

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

852 35 Bratislava

Tel.: 00421 2 624 11 856

E-mail: skvrnda@dec.euba.sk

Hlavný redaktor:

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítázoslav Balhar, CSc.

prof. Kiyoshi Kasahara

doc. Milan Kurucz, CSc.

prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.

doc. PhDr. Ján Lid'ák, CSc.

Dr.h.c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

prof. PhDr. Ľudmila Malíková, CSc.

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.

prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc.

JUDr. Peter Rusiňák, PhD.

doc. PhDr. René Pawera, CSc.

doc. PhDr. Dalibor Vlček, CSc.

Výkonný redaktor:

PhDr. Lucia Milošovičová

Vydavateľ:

Vydavateľstvo EKONÓM

ISSN 1337-0715

Za obsahovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.

Príspevky neprešli jazykovou úpravou.

Články prechádzajú recenzným konaním.

Registračné číslo: 3622/20

Obsah

State:

LUBOMÍR ČECH

VYBRANÉ PROBLÉMY IRÁNSKEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY V STREDNEJ ÁZII.....5

VILIAM PAJTINKA

K PRÍČINÁM ROZMACHU PIRÁTSTVA V SOMÁLSKU 29

Diskusia:

MATEJ BUZINKAI

JEDNOTNÁ TEÓRIA RASTU O. GALORA..... 47

MARTIN GREŠŠ

KOMPARÁCIA VYBRANÝCH REGIONÁLNYCH INTEGRAČNÝCH ZOSKUPENÍ VO SVETOVOM HOSPODÁRSTVE..... 62

LAURA MERIČKOVÁ

KOMPLIKOVANÝ PRECHOD K MULTIPOLARITE..... 83

TOMÁŠ MICHALÁK

MIEROVÝ PROCES NA BLÍZKOM VÝCHODE: PRIEBEH IZRAELSKO-PALESTÍNSKÝCH ROKOVANÍ V NÓRSKU (1993) . 97

MARIÁN ŠABO

VÝVOJ REGIONALIZMU V LATINSKEJ AMERIKE 118

Informácie:

DAŠA ADAŠKOVÁ

VYBRANÉ PROBLÉMY HISTÓRIE PROLIFERÁCIE ZBRANÍ HROMADNÉHO NIČENIA.....129

JÁN BOCORA

SÚČASNÉ KONCEPTY ENERGETICKEJ BEZPEČNOSTI..... 147

SILVIA DRAKOVÁ

REGIONÁLNE DISPARITY KRAJÍN V4 158

JANA DRUTAROVSKÁ

KOMPLIKOVANOSŤ ŠTRUKTÚRY FINANČNÝCH DERIVÁTOV - FAKTOR RIZIKOVOSTI SÚČASNÉHO FINANČNÉHO SEKTORA..... 172

PETRA GABRIELOVÁ

POTENCIÁL ROZVOJA INTRAREGIONÁLNEHO OBCHODU NA ZÁPADNOM BALKÁNE 185

LUKÁŠ HOLAS

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ FENOMÉNU GLOBÁLNEJ BEZPEČNOSTI..... 197

MYKHAYLO KUNYCHKA

UKRAJINSKO-RUSKÉ VZŤAHY V OBLASTI PREPRAVY ROPY A PLYNU A ENERGETICKÁ BEZPEČNOSŤ UKRAJINY 206

Recenzie:

RADOSLAV IVANČÍK

JAN EICHLER: BEZPEČNOSTNÍ A STRATEGICKÁ KULTURA USA, EU A ČR. PRAHA, NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM 2011, 216 STRÁN. ISBN 978-80-246-1956-9..... 221

VYBRANÉ PROBLÉMY IRÁNSKEJ ZAHRANIČNEJ POLITIKY V STREDNEJ ÁZII

Lubomír Čech

Abstrakt

Vývoj v Iráne po roku 1979 a situácia v regióne postsovietskej Strednej Ázie a prikaspickej oblasti po skončení studenej vojny boli a sú predmetom zvýšeného záujmu medzinárodnej verejnosti. O vysokom destabilizačnom potenciáli, ktorý sa v oblasti nachádza, bolo napísaných viacero štúdií. Napriek tomu je informovanosť o regióne Strednej Ázie nepostačujúca. Táto štúdia preto vo svojej analýze venuje hlavnú pozornosť jednému z aspektov ovplyvňujúcich vývoj v oblasti – regionálnej stratégii Iránu v postsovietskej Strednej Ázii a prikaspickej oblasti. Na príklade vzájomných vzťahov Iránu a jeho severných susedov analyzuje možnosti a limity spolupráce, ktorá mala a v budúcnosti bude mať vplyv na situáciu v regióne.

Kľúčové slová: Geopolitika, geoeconomika, ropa a plyn, islamistický extrémizmus, vonkajší hráči, vnútorné konflikty.

Abstract

Development in Iran after 1979 and the situation in post-Soviet Middle Asia including Caspian area after the end of Cold War has been the subject of increased interest of the international public. Several studies have been written about the highly destabilizing development potential in this region. Despite that, the level of information about the middle Asia region is insufficient. This article thus focuses its analysis on one of the aspects influencing the area development – regional strategy of Iran in post-Soviet Middle Asia and Caspian area. Based on mutual relations of Iran and its northern neighbors it draws the attention to possibilities and limitations of cooperation which have been influencing the regional situation so far and which will influence it in the future as well.

Keywords: Geopolitics, geo-economics, oil and natural gas, Islamic extremism, external players, internal conflicts.

JEL Klasifikácia: F50,H79

Úvod

Stredná Ázia,¹ zahrnujúca územie bývalých piatich postsovietskych republík, je regiónom s rozlohou približne štyri milióny kilometrov štvorcových, kde žije viac ako 62 miliónov ľudí. Je to väčšinou turkická oblasť,² ktorá svoj historický názov Turkestán (čo znamená zem Turkov a vymedzuje oblasť od východného pobrežia Kaspického mora až k horským štítom Hindukúša, Pamíru a Ťan-šanu) prevzala z perzského jazyka. Historicky tu zanechali svoju stopu Arabi, Mongoli, Číňania a Peržania.

Boli to Peržania, ktorí ako predchodcovia obyvateľov dnešného Iránu „persifikovali“ arabský islam a súčasne sa vyvíjali s vyhraneným národno-štátotvorným upovedomením. Tento moment historicky „skĺzol“ až k istej nadradenosti nad neperzským okolím.

V minulosti viackrát vo veľmocenskom postavení, v moderných dejinách krajina, prežívajúca hlboký úpadok. V súčasnosti si Irán (plným názvom Iránska islamská republika - *Džomhúri-je eslámí-je Irán*) nárokuje na postavenie regionálnej mocnosti, pričom jeho regionálna politika je orientovaná do štyroch smerov:

- Turecko a južný Kaukaz,
- Blízky Východ a Perzský záliv,
- Stredná Ázia – Afganistan,
- južná Ázia (Pakistan a India).

V štúdií je pozornosť venovaná prioritne tretiemu smeru, ktorý nadobudol význam najmä v období po skončení studenej vojny a keď bolo treba akútne riešiť otázku formulovania vzťahov Iránskej islamskej republiky ku svojim susedom na severe krajiny.

Význam Strednej Ázie neustále rastie a to nie len z hľadiska bezpečnosti ale aj ekonomiky a energetiky. Je to oblasť v mnohých rovinách prepojená s regiónom Perzského zálivu, de facto súčasťou širšieho Stredného Východu. Je to priestor, v ktorom po rozpade Sovietskeho zväzu vzniklo, ako to svojho času nazval Zbigniew Brzezinski, mocenské vákuum, ktoré sa snaží vyplniť niekoľko súperiacich mocností. I bez toho má však táto oblasť vysoký destabilizačný potenciál spojený s etnickou a náboženskou heterogenitou,

---

¹ Pre potreby tejto štúdie sa termín Stredná Ázia spája s priestorom Kazachstanu, Kirgizska, Tadžikistanu, Uzbekistanu a Turkménska. Geograficky je pojem Stredná Ázia oveľa širší a patrí tu územie piatich postsovietskych republík, Sin-cianu/Xin-jangu v Číne, Mongolska, časti Iránu a Afganistanu (tzn. vymedzenie blízke UNESCO). Bližšie pozri: Juza, P. (2004): Geopolitika islamu, demograficko – civilizačné tendencie v Uzbekistane a Strednej Ázii, s. 16.

² Za turkické národy spojené jazykom sú okrem Turkov považovaní tiež Azerbajdžanci, Baškirovia, Čuvaši, Gagazovia, Hazárovia, Jakuti, Kazachovia, Kirgizi, Tatári, Turkméni, Ujgurovia a Uzbeki. Výnimku v postsovietskom priestore Strednej Ázie tvoria perzskí Tádžikovia (pozn. autora).

nevyvinutou občianskou spoločnosťou, pretrvávajúcimi hraničnými spormi, napätím kvôli nedostatku vody (ktoré pravdepodobne bude ešte rásť), dominantným vplyvom ľudského faktora na zahraničnopolitické správanie tamojších krajín a pôsobením militantných islamistických skupín. Informovanosť o tomto regióne je však v našich podmienkach minimálna. A to napriek tomu, že v oblasti pôsobia na základe poverenia medzinárodných organizácií aj dvaja slovenskí diplomati.

Ján Kubiš tu v rokoch 1998 – 1999 pôsobil ako osobitný predstaviteľ generálneho tajomníka OSN pre Tadžikistan a vedúci Misie vojenských pozorovateľov OSN v Tadžikistane (UNMOT). V období rokov 2005 - 2006 bol osobitným predstaviteľom Európskej únie pre Strednú Áziu. Okrem iného ako medzinárodný vyjednávač asistoval pri urovnaní situácie v Kirgizsku po štátnom prevrate na jar 2005. Ako špeciálny vyslanec Organizácie Spojených národov (OSN) mal poverenie pracovať v Kirgizsku aj v roku 2010, keď v krajine prevzala po krvavých nepokojoch kontrolu nad vládou opozícia. Na jeho odporúčanie zaviedla únia zbrojné embargo proti Uzbekistanu, ktorý odmietol medzinárodné vyšetrenie masakry stoviek účastníkov protivládnej demonštrácie v Andižane v roku 2005. V novembri 2011 ho Generálny tajomník OSN Pan Ki-mun vymenoval za svojho osobitného vyslanca pre Afganistan.

Druhým diplomatom je Miroslav Jenča, ktorý v rokoch 2004-2007 stál na čele Regionálneho strediska OBSE v uzbeckom Taškente (Uzbekistan). Vo funkcii bol aj počas krvavých udalostí v uzbeckom meste Andižane v roku 2005. Na základe jeho doterajších skúseností s oblasťou Strednej Ázie, nadobudnutých počas pôsobenia v Taškente, ho v roku 2008 generálny tajomník OSN vymenoval za svojho námestníka na pozícii riaditeľa novovzniknutého Regionálneho strediska OSN pre preventívnu diplomaciu v Strednej Ázii.

Nasledujúce riadky by mali preto prispieť k zvýšeniu povedomia o tejto oblasti na príklade Iránskej islamskej republiky a jej vzťahov s postsovietskymi republikami Strednej Ázie a prikaspickou oblasťou.

Veľké ambície a obmedzené možnosti

Nie je žiadnym tajomstvom, že v súčasnej zahraničnopolitickej stratégii Iránu je koncepčné ustanovenie o tom, že krajina pretenduje na postavenie vedúcej krajiny na Blízkom Východe, pričom táto úloha je vnímaná a prezentovaná ako naplnenie historického poslania Iránskej islamskej republiky. Spolu so zdôrazňovaním priority tejto úlohy však

zaznamenávame posun v použití prostriedkov a metód, ktoré majú toto historické poslanie naplniť.

Iránski neokonzervatívci, ktorí sa dostali k moci v roku 2005 (a za búrlivých vnútropolitických okolností a kontroverzií zostali pri moci aj po voľbách v roku 2009)³, spojili v svojej zahraničnej politike niekoľko paradigiem predchádzajúceho obdobia:

- získanie štatútu regionálnej mocnosti (doktrína posledného šaha M. R. Pahlavího),
- maximálny pragmatizmus v ekonomickej oblasti [blízky koncepciám bývalých prezidentov Chameneího (1981-1989) a Rafsandžáního (1989-1997)],
- postupná integrácia do svetovej ekonomiky [myšlienka prezidenta Chatámího (1997-2005)].

Vo vzťahu ku krajinám Strednej Ázie sa tieto paradigmy uplatňujú s istou dávkou nejednoznačnosti postsovietského obdobia. Začiatkom 90. rokov, keď sa rozpadol Sovietsky zväz, jeho päť bývalých republík ponúklo obrovský nenasýtený trh, kde sa Irán usilovne snažil etablovať – v prvom rade v Tadžikistane, Uzbekistane a Turkménsku.⁴ Pozorovatelia regionálnych procesov vtedy tvrdili, že Irán svojimi aktivitami v regióne sledoval jednu z najdôležitejších ideologických stránok svojej zahraničnej politiky – myšlienku „vývozu islamskej revolúcie“. Zdôrazňovala sa predovšetkým možnosť, že ideologické vákuum po krachu komunizmu v stredoázijských republikách tak zaplní moslimské náboženstvo s extrémistickými prvkami.⁵

Podobné hodnotenie sa stalo jedným z najpoužívanejších stereotypov medzinárodného života vo vzťahu ku krajinám Strednej Ázie a musíme zdôrazniť, že neoprávnene. Postsovietsky vývoj krajín Strednej Ázie je sprevádzaný množstvom podstatne výraznejšieho náboženského ovplyvňovania zo strany celého radu iných štátov – napr. Turecka, Pakistanu, Afganistanu, Saudskej Arábie, Kuvajtu. Určite však nie Iránu s jeho šíitskou doktrínou, ktorá by veľmi ťažko bola prijímaná v oblastiach, kde rozhodujúce slovo má sunnitský islam *hanafijského mazhabu* (právnej školy).⁶

---

³ Siegl, E. (2009): Lidská práva v Íránu - trvale zataženo, s. 57-59.

⁴ V opačnom garde v procese hľadania nových partnerov tieto štáty preorientovali svoje exporty na nové zahraničné trhy - Uzbekistan, Tadžikistan zvýšili objem svojho vývozu na obrovský turecký trh, Turkménsko sa rozhodlo pre Irán. Kirgizsko si zvolilo Spojené arabské emiráty.

⁵ Gombár, E. (2001): Dramatický púlměsíc. Sýrie, Libye a Irán v procese transformace, s. 140-146.

⁶ Alimov, R.M.- Arifchanov, Š.R. a kol. (2002): Central'naja Azija: geoeconomika, geopolitika, bezopasnost', s. 119-120.

Naviac je potrebné zobrať do úvahy aj obdobie sedemdesiatich rokov komunistického režimu, ktorý náboženský prvok v stredoázijských republikách výrazne oslabil. Gorbačovova perestrojka a stále väčšia sociálna nestabilita síce mali vplyv na obrodenie moslimského náboženstva a radikalizáciu určitej časti tamojšieho obyvateľstva, nie však v dôsledku iránskeho vplyvu.

V 90. rokoch sa iránske snahy o získanie vplyvu v Strednej Ázii obmedzili na obchodno – tovarovú expanziu na miestne trhy tamojších republík. Teherán preferoval presadzovanie svojich záujmov v rámci znova obrodenej Organizácie ekonomickej spolupráce (OEC, *Sázmán-e hamkárí-je eqtesádí*), ktorej členmi sú okrem Iránu a piatich stredoázijských krajín aj Turecko, Pakistan, Afganistan a Azerbajdžan. Pritom treba zdôrazniť, že iránska aktivita zďaleka nedosahovala čínskej a tureckej angažovanosti (podiel Iránu na celkovom obchodnom obrate všetkých krajín Strednej Ázie bol len asi 4 %).⁷ Podobne ako Turecko, ani Irán nie je schopný naplniť predstavy krajín postsovietskej Strednej Ázie o masívnych investíciách do ich ekonomík.

Druhým skromným úspechom iránskej politiky v oblasti bolo vytvorenie siete kultúrnych centier, vťahujúcich do svojho vplyvu istý obmedzený kruh predstaviteľov kultúry a nie veľmi početnú časť obyvateľstva.

Rast rozporov vo vzťahu k USA a priama americká vojenská prítomnosť v regióne koncom roku 2001 a začiatkom roku 2002, v mnohom predurčili charakter iránskej politiky pre celú oblasť. V celom nasledujúcom období bola taktická smernica iránskej diplomacie v krajinách Strednej Ázie smerovaná na postupné vytváranie takej atmosféry a prostredia, ktoré pomôžu prekonať hrozbu zahraničnopolitickej a ekonomickej izolácie Iránu.

Osobitosť iránsko – tadžických vzťahov

Určitou výnimkou pre vyššie uvedené skutočnosti bol zo začiatku Tadžikistan.⁸ Etnokultúrna blízkosť Tadžikov a Iráncov ovplyvňovala vyššiu úroveň vzťahov Iránu a Tadžikistanu pred ostatnými krajinami regiónu. Toto špecifikum iránsko – tadžických vzťahov sa stalo aj jedným z faktorov priamej účasti iránskej diplomacie v mierovom procese usilujúcim vyviesť Tadžikov z občianskej vojny v rokoch 1992 – 1997.

---

⁷ Horák, S. (2008): Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR, s. 32-33.

⁸ Súčasní Tadžici sú potomkami iránskych kmeňov Sogdov a Baktrijcov, ktoré na prelome 2. a 1. stor. pred n. l. osídlili Strednú Áziu a stepi Eurázie (pozn. autora).

Irán už počas „perestrojky“ M.S. Gorbačova prejavoval zvýšený záujem o Tadžikistan, motivovaný snahou rozšíriť svoj politický a ideologický vplyv. Od roku 1992 vzájomné vzťahy, aj pod vplyvom občianskej vojny v Tadžikistane, ochladli. Počiatočné predstavy iránskych politických kruhov o získanie dominantného postavenia v Tadžikistane sa čoskoro ukázali ako nereálne a dodajme, že aj na základe opätovne „prebudených“ ruských záujmov. Niekdajší minister zahraničných vecí Ruskej federácie E.M. Primakov v tejto súvislosti uviedol, že už v počiatočnej etape rusko – iránskych kontaktov na tadžickú tému, keď bola zrejmá bezperspektívnosť iránskeho úsilia o Tadžikistan, vplyv Iránu, ako aj jeho fyzická prítomnosť v krajine poklesla.⁹ Skúsenosť tohto obdobia v mnohom predurčila formát ruského a iránskeho pôsobenia v Tadžikistane v nasledujúcom období, odvracajúc tak možnosť vzniku priamej konfrontácie záujmov týchto dvoch krajín. Pre úplnosť je však nutné dodať, že v Iráne existujú aj naďalej určité politické kruhy, ktoré pokračujú v nazeraní na Tadžikistan ako nie jednoducho dôležitého politického partnera v regióne, ale ako na časť akéhosi „Veľkého Iránu“.

Aj v súčasnosti Irán disponuje určitými pákami vplyvu na tadžické vládne kruhy, ako aj na Stranu islamskej obrody Tadžikistanu. Napr. v južnej kuljabskej skupine Strany islamskej obrody Tadžikistanu spomedzi mladých aktivistov v poslednom čase narastá počet priaznivcov šíitskeho islamu.

Pomerne dôležité miesto v tomto pôsobení má koncept „árijskej jednoty“, usilujúcej o integráciu iránsko – jazykových krajín regiónu a perspektívne vytvorenie akejsi osi Teherán – Kábul – Dušanbe.¹⁰ V júni 2006 na záver stretnutia prezidentov Afganistanu, Iránu a Tadžikistanu v Dušanbe bolo prijaté rozhodnutie o vytvorení trojstrannej komisie na vytvorenie spolupráce s koordinačným centrom v Kábule.

Pri podpise záverečných dokumentov prezident Iránu M. Ahmadínežád poznamenal, že „... musíme zjednotiť ekonomiky, kultúru a umenie; musíme odstrániť všetky prekážky, ktoré nás rozdeľujú.“ Súčasne zdôraznil, že „...bezpečnosť Tadžikistanu a Afganistanu závisí na Iráne a bezpečnosť Iránu je závislá na bezpečnosti v týchto krajinách.“ Prezident Emomali Rahmon(ov)¹¹ v reakcii na toto vyjadrenie povedal: „V budúcnosti komisia bude venovať osobitnú pozornosť regionálnej bezpečnosti a vojensko – technickej spolupráci“¹²

---

⁹ O prebyvaní E.M. Primakova v Kabule i Tegerane. In: *Diplomatičeskij vestnik*. Moskva, 1993. No 15-16.s. 65.

¹⁰ V Afganistane žije viac Tadžikov ako v samotnom Tadžikistane. Tadžikovia sú druhou najsilnejšou etnickou skupinou. Bližšie pozri: Marek, J.(2006): *Dějiny Afganistanu*, s. 15.

¹¹ V roku 2007 prezident oznámil, že nebude pri svojom priezvisku požívať ruské zakončenie –ov (pozn.

Táto trojstranná koalícia však zatiaľ zostáva vo veľkej miere na deklaratívnej platforme a reálna spolupráca vyzerá pomerne skromne. V Tadžikistane iránska strana rozbehla niekoľko projektov:

- výstavbu horského tunela (v hodnote asi 60 mil. amerických dolárov), ktorý spája tadžické hlavné mesto s juhovýchodnými oblasťami krajiny;
- Irán dokončuje výstavbu 2. etapy Sangtudinskej hydroelektrárne (do projektu vložil 220 mil. amerických dolárov);
- výstavbu Anzobského tunela (iránska investícia v hodnote 31 mil. amerických dolárov) na diaľnici Dušanbe – Chudžana.

Pri takejto miere ekonomických investícií je možné len ťažko predpokladať, že sa Irán stane geoeconomickým pólom prítiahlivým pre Tadžikistan. Z hľadiska objemu priamych investícií do ekonomiky Tadžikistanu jednoznačne vedie Ruská Federácia. Podľa zdrojov Ministerstva ekonomického rozvoja a obchodu Tadžikistanu to v roku 2007 boli investície vo výške takmer 150 mil. amerických dolárov, čo bolo takmer 44 % celkových investícií (údaje z informačného portálu Regnum z 18.1. 2008)

Existujú síce ďalšie plány, napr. projekt na vybudovanie 500 kilovoltového vedenia z Tadžikistanu cez Afganistan do Iránu a Pakistanu, alebo projekty výstavby ciest a železníc Kolchozabad – Nižnyj Pjandž – Kunduz – Mazari-šarif – Herat – Mašhad, ale tie sú v stave posudzovania a príprav už viac ako 10 rokov.

Ak porovnáme iránsku podporu Afganistanu (ktorý však vnímame ako súčasť širšieho regiónu Strednej Ázie), len od doby pádu Talibanu na konci roka 2001 mu venoval (najmä jeho šíitskej západnej časti) podstatne viac. V roku 2002 na podporu obnovy vojnou skúšaného suseda to bola čiastka 570 mil. \$. Vo februári 2006 na konferencii o obnove Afganistanu to bola dodatočná čiastka 100 mil. \$. Táto bezprostredná finančná pomoc išla ruku v ruku s oživením obchodnej výmeny medzi oboma krajinami. V roku 2001 bola veľkosť obchodného obratu na úrovni asi 10 mil. \$. V roku 2006 to už bolo 500 mil. \$. Určujúcim faktorom prihraničného obchodu bolo 90 % - né zníženie ciel a obchodných taríf zo strany Iránu. Hodnota obchodných úverov priznaných Kábulu do roku 2007-2008 prekročila čiastku 500 mil. \$. Spoločná výška finančnej podpory Afganistanu od roku 2001

---

autora).

¹² Knyazev, A. (2009): Regionalnaja strategija Irana v Centralnoj Azii. [on-line.] Dostupné na: <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_200508.shtml>.

dosiahla sumy 1 mld. \$. Keď zoberieme do úvahy, že v roku 2006 tvoril hrubý domáci produkt Afganistanu sotva 8 mld. \$, potom je to skutočne obrovská čiastka.¹³ Dodajme, že „afganská karta“ je pre súčasnú Iránsku islamskú republiku dôležitým aspektom predovšetkým pri riešení vlastných vnútropolitických problémov. Aspektom kontroverzným, ktorý súčasne sprevádzajú obavy z upadajúceho suseda.¹⁴

Najvýznamnejšími obchodnými partnermi Tadžikistanu boli v ostatných rokoch Rusko, Uzbekistan, Kazachstan, Holandsko, Turecko a Čína. Irán v tomto rebríčku zďaleka zatiaľ nemá šancu sa umiestniť na popredných miestach.

Iránsko – turkménske vzťahy – „odsúdení“ na spoluprácu?

Okrem Tadžikistanu nájdeme určité špecifiká takisto v iránsko – turkménskych vzťahoch, čo je dané aj bezprostredným susedstvom obidvoch krajín. Hlavná osobitosť vzťahov medzi Turkménskom a Iránom spočíva v tom, že vzájomná náklonnosť oboch krajín je podmienená absenciou druhej možnosti. Obe krajiny sú „odsúdené“ mať aktívne dvojstranné vzťahy.¹⁵

Pre Irán je to najmä z dôvodu osobitosti medzinárodného štatútu Turkménska – jeho neutralitou ako základu zahraničnopolitického smerovania krajiny. Čisto z pragmatického hľadiska neutrálny štatút Turkménska dáva jeho lídrom možnosť úspešne lavírovať medzi centrami sily súčasného sveta bez toho, že by dráždili ich ambície v stredoázijskej oblasti a blízkom Kaspiku. Pre Irán je turkménska neutralita faktorom zadržovania, dovoľujúcim Ašchabadu dištancovať sa účasti v medzinárodných blokových štruktúrach.

Okrem iného, je táto línia iránsko – turkménskych vzťahov posilňovaná obojstranne výhodnými ekonomickými väzbami. Vytvorila sa pomerne silná prihraničná spolupráca severovýchodných iránskych provincií Chorasán a Gorgán s Turkménskom. V provincii Gorgán žije veľká časť z takmer dvojmiliónovej turkménskej menšiny. Obyvatelia z prihraničných regiónov mali možnosť bezvízového styku s Turkménskom až do novembra 2002, kedy došlo k údajnému atentátu na vtedajšieho prezidenta Saparmurata Nijazova (Türkmenbašyho) a nasledovne došlo k zrušeniu tejto výhody.¹⁶

---

¹³ Čech, L. (2011). Afganistan a Irán - podivné susedstvo, s. 195-202.

¹⁴ Tamtiež.

¹⁵ Mesamed, V.I (2007): Iran – Turkmenistan: prodolzhaetsa li aktivnyj dialog? [on-line]. Dostupné na: <http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html>.

¹⁶ Decaux, E. (2003): OSCE Rapporteur's Report on Turkmenistan,[on-line]. Dostupné na:

Turkménsky izolacionizmus však spôsobuje Iránskej islamskej republike aj obmedzenia v ekonomickej oblasti. Iránske ambície vybudovať atraktívne a alternatívne spojenie stredoázijských krajín na svetové trhy cez prístavy v Perzskom zálive a zvýrazniť tranzitnú úlohu svojej krajiny sa tak kvôli turkménskej politike colných a vízových prekážok nedajú realizovať. Turkménsko zostalo jedinou stredoázijskou krajinou, ktorá využíva iránske teritórium pre tranzit tovaru do Turecka. Podiel Turkménska na tranzite tovaru cez Irán bol v roku 2000 asi 28 %. Pre porovnanie Uzbekistan sa na iránskom tranzite podieľal iba 2,6 %.¹⁷ Turkménsko i Irán sú dlhodobo konfrontovaní s problémom absencie diverzifikácie exportu plynu.¹⁸ Primárnym odberateľom turkménskeho plynu je Ruská federácia, ktorá súčasne disponuje vlastníckym právom na jeho prevažnú časť. Iránsky plyn sa vyváža v obmedzenom množstve do Turecka a Arménska. Obidva štáty sa usilujú tento stav zmeniť. V prípade Turkménska by to malo vplyv na menšiu podriadenosť v zahraničnopolitických otázkach, Irán by získal v svojom úsilí o zlepšenie svojho postavenia v regióne.

V prípade mocenských zmien v Turkménsku a potenciálnom zblížení Turkménska so Západom nie je však vylúčené, že dôjde aj k posunom na úrovni dvojstranných iránsko – turkménskych vzťahov.

Iránsko – uzbecké vzťahy – veľký záujem, slabé výsledky

Vzťahy Iránu s Uzbekistanom v priebehu ich stávajúcej existencie majú pomerne umiernený a „žičlivý“ charakter a nie je predpoklad ich výraznejšej aktivizácie, prípadne kvalitatívnych zmien. Spomedzi faktorov, ktoré nenahrávajú zblíženiu oboch krajín je to faktor otvorenej proamerickej politiky v zahraničnopolitickom kurze Uzbekistanu a určitá islamofóbia uzbeckého vedenia.¹⁹ Na podporu prvého tvrdenia je faktom, že Uzbekistan bol jedinou krajinou Strednej Ázie, ktorá sa pripojila k americkému embargu proti Iránu. Čo sa týka druhého faktoru (istej islamofóbie zo strany uzbeckého vedenia), obavy sa prejavovali najmä z vplyvu saudsko arabského wahhábizmu. Je pravda, že Irán po roku 2001 pripravoval niektoré skupiny Islamského hnutia Uzbekistanu (IMU – Islamic Movement of Uzbekistan). Je tiež pravda, že podporu tomuto hnutiu zo strany Iránskych revolučných gárd (IRGC –

<<http://www.osce.org/item/1832.html>>

¹⁷ Bıkdeli. A.(2002): Položenie tranzita Islamskej republiky Iran i stran Central'noj Azii, s. 5-30.

¹⁸ Odhady zásob plynu na pevnine Turkménska sa pohybuju od 4 do 14 triliónov m³, čím sa Turkménsko radí na štvrté miesto vo svete. Irán má zásoby zemného plynu, ktoré ho radia na miesto druhé (pozn. autora).

¹⁹ Určitý vplyv na iránsko – uzbecké vzťahy majú i zložitosti a nevyriešené otázky medzi Uzbekistanom a Tadžikistanom (pozn. autora).

Iranian Revolutionary Guard Corps – Pasdaran-e Inqilab) Američania prehnane medializovali s negatívnymi konotáciami. Paradoxne sa totiž samotní Iránci podieľali na znížení wahhábistického radikalizmu. Že sa im to čiastočne podarilo, dokazujú vystúpenia niektorých vedúcich Islamského hnutia Uzbekistanu v iránskom rádiu, kde otvorene vyhlasujú rozchod z wahhábizmom.

V Teheráne prisudzujú Uzbekistanu pomerne významné miesto z hľadiska regionálnych súvislostí vývoja oboch krajín. Za celú dobu existencie postsovietskeho Uzbekistanu iránske vedenie venovalo významnú pozornosť uzbeckému smerovaniu svojej politiky. Z celkového množstva vzťahov Iránu s krajinami regiónu viac ako polovica všetkých návštev, snáh a iniciatív smerovala do Uzbekistanu. Väčšia spätná väzba v ekonomickej či politickej oblasti tu však absentovala. Isté reálne výsledky môžeme nájsť v dopravno – ekonomickej sfére, najmä v snahe rozvíjať transportnú infraštruktúru:

- železničná trať Teherán – Serachs – Mašhad, spájajúca železničné systémy Iránu a štátov Strednej Ázie (1996),²⁰
- trať Bafk – Bandar-e Abbás, čo umožnilo podstatne skrátiť vzdialenosť medzi Taškentom a iránskym prístavom Bandar-e Abbás v Perzskom zálive (2006),
- prioritou rozvoja transportnej štruktúry zostáva realizácia ustanovení trojstrannej iránsko – uzbecko – afganskej dohody z roku 2003 o medzinárodnej automobilovej preprave a vytvorení transafgánskeho koridoru Termez – Mazari-šarif – Herat s nasledovným pokračovaním k prístavu Bandar-e Abbás a Čachbuchar. Jeho realizácia je však spojená s celým radom problémov, vrátane vojensko - politickej situácie v Afganistane.

Možnosti a limity kazaško – iránskych vzťahov

Vzťahy Iránu s Kazachstanom sú taktiež nekonfliktné, ale obmedzované postupnou snahou Kazachstanu aktivizovať euro – atlantický vektor svojej zahraničnej politiky. Ruské a v posledných rokoch čínske smerovanie zahraničnopolitických aktivít Kazachstanu nie sú prekážkou pre postupný rozvoj vzťahov s Iránom. Dvojstranné vzťahy a možnosť ich rozvíjať zaťažuje predovšetkým postupne sa rozvíjajúca spolupráca Kazachstanu a USA. Týka sa to najmä zmlúv v oblasti obrany a bezpečnosti. Iránski politickí experti sú toho názoru, že základ na zvýšenie úlohy Kazachstanu spomedzi krajín Rady euroatlantického partnerstva bol

---

²⁰ Horák, S. (2008): Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR, s. 20 a s. 33.

položený na osobitnej konferencii v Istanbuli v roku 1999. V doktrínálnych dokumentoch Iránskej islamskej republiky sa na viacerých miestach poukazuje na zvyšujúci sa vplyv Ruska, Izraela, Turecka a USA v regióne, kde práve Kazachstan k tomu vytvára podmienky.²¹

Zdôrazňovaná viacvektorovosť zahraničnopolitického kurzu Kazachstanu a jeho bohatý ekonomický potenciál vytvárajú menej priaznivé podmienky pre uplatnenie iránskych záujmov tejto republiky. Súčasnú iránsku politickú vedu si je súčasne vedomé toho, že v stredoázijskom rozdelení síl Kazachstan má obrovský vplyv, ktorému môže konkurovať iba Uzbekistan. Za týchto podmienok v Teheráne žiarlivo vnímajú akékoľvek náznaky úsilia Kazachstanu na strategickú spoluprácu so západnými krajinami.

Základným nástrojom odporu tohto úsilia je zo strany Iránu ekonomická spolupráca a pokusy o jej zvýšenie. Kazachstan každoročne exportuje 1 mil. ton ropy cez Irán v rámci tzv. SWAP operácií²² - ropa sa tankermi dopravuje cez Kaspické more do iránskych prístavov a odtiaľto smeruje do iránskych rafinérií na spracovanie. Výmenou Kazachstan získava zodpovedajúce množstvo kvalitnej iránskej ropy z Perzského zálivu a exportuje ju svojim obchodným partnerom. Okrem toho sa realizuje príprava projektu ropovodu Kazachstan – Turkménsko – Irán, ktorým môže Kazachstan perspektívne exportovať ropu do krajín juhovýchodnej Ázie. Na to sú využívané iránske naftové terminály na pobreží Perzského zálivu.

Snahy o regionálne partnerstvo Iránu s krajinami Strednej Ázie (vrátane Kazachstanu) sa premietajú aj v rámci organizácií pre regionálnu spoluprácu. Do akej miery sa rozšíria vzájomné vzťahy medzi Iránom a Kazachstanom závisí od toho, ako silné budú vzťahy medzi Kazachstanom a západnými krajinami. Teherán v rámci vzájomných vzťahov bude zrejme voliť umiernenú, ale premyslenú politiku vyvolávania vzájomnej potrebnosti, predovšetkým na ekonomickej a kultúrnej platforme.

Obmedzené iránsko – kirgizské vzťahy

Iránsko – kirgizské vzťahy sa nikdy neprejavovali osobitnou dynamikou.²³ Politické kontakty Kirgizska a Iránskej islamskej republiky sa realizujú najmä v rámci účasti obidvoch

---

²¹ Knyazev, A. (2009): Regionalnaja strategija Irana v Centralnoj Azii. [on-line.] In: <http://www.knyazev.org/>, 2010. [Citované 18.10.2012]. Dostupné na: <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_200508.shtml>.

²² Z angl. "swap - vzájomná výmena" - je termínová zmluva, ktorou sa dva ekonomické subjekty zavazujú vymeniť si medzi sebou buď dohodnuté predmetné aktíva alebo finančné toky za vopred pevne stanovených podmienok.

²³ Voronov S. (2006): Kirgizo – iranskije otnošeniija na sovremennom etape (obzor, analiz) [on-line]. Dostupné

krajín v rade medzinárodných organizácií. Ekonomická a kultúrna účasť Iránu v Kirgizsku je na pomerne vysokej úrovni, ale môžeme pozorovať postupný ústup z pozícií v dôsledku vplyvnejšieho prenikania Ruska, Číny a Turecka.

Dôležitým momentom, podmieňujúcim ohraničenosť vzájomných vzťahov v politickej sfére je existencia americkej leteckej základne na území Kirgizska. S jej existenciou je v posledných rokoch spojený aj celý rad krízových situácií, ktoré komplikujú vzájomné vzťahy. Napr. v máji 2006 v kontexte amerických hrozieb o začatí vojenských akcií proti Iránu, sa objavili informácie o možnosti využitia americkej leteckej základne v Manase pre letecké údery voči iránskemu územiu. Viaceré diplomatické zdroje a spravodajské služby zaznamenali zvýšenú aktivitu amerických vzdušných síl na základni. To len potvrdzovalo, že táto možnosť tu v prípade úderu na Irán existuje.

Táto predstava vyvolala v Kirgizsku širokú diskúziu a požiadavku, aby parlamentný výbor pre otázky obrany a bezpečnosti inicioval uznesenie, ktoré prinúti poslaneckú snemovňu preskúmať možnosť vypovedania zmluvy s USA o leteckej základni. Vtedajší predseda vlády Kirgizska Almazbek Atambajev (v súčasnosti nový prezident krajiny, zvolený v roku 2011) v osobitnom vyhlásení povedal, že Kirgizsko za žiadnych podmienok nedovolí využívanie leteckej základne USA, ktorá je na teritóriu republiky pre vedenie bojových operácií proti Iránu. Samotná zmluva podpísaná v roku 2001 určuje jej využitie iba na operácie v Afganistane v boji proti terorizmu..

Je veľmi pravdepodobné, že debata o možnosti využitia leteckej základne v Manase pre útok na Irán nebola náhodná. Mohla byť určitým sondážnym balónikom do názorov kirgizského politického vedenia, ale aj širšieho okruhu zainteresovaných krajín v regióne a priľahlých oblastiach. V každom prípade táto situácia dostatočne demonštrovala lojalnosť kirgizského vedenia k Iránu a to bez ohľadu na to, že dochádza k eskalácii konfrontácie vzťahov USA – Irán. Podobná lojalnosť je príznačná pre vládnuce elity všetkých krajín regiónu a je stabilným komponentom „viacvektorovej politiky“ stredoázijských štátov. Musia s tým rátať aj Spojené štáty.

Hľadanie novej stratégie v Strednej Ázii – rétorika a skutočnosť

Čo sa týka iránske politiky v Strednej Ázii po jesenných udalostiach roku 2001, je jednoznačne ovplyvňovaná americkou vojenskou prítomnosťou v regióne. To priamo úmerne podmieňuje nevyhnutnosť rastúcej spolupráce Iránu s Ruskom,²⁴ Čínou a Indiou, aby ich pozície, aj keď v rôznom stupni kvality, sa zblížovali alebo boli rovnaké. Týka sa to prioritne problému nežiaduceho rozširovania vplyvu USA v tejto časti sveta. Vedúci Ústavu pre výskum Ruska, Strednej Ázie a Kaukazu a člen zahraničného výboru iránskeho parlamentu Mehdi Sanaie v tejto súvislosti uviedol: „Irán s pochopením vníma úsilie Ruska k ochrane svojho líderstva v regióne. Vychádza z toho, že iba silné Rusko môže byť garantom zabezpečenia vyrovnávania záujmov rôznych krajín v Strednej Ázii.“²⁵

V širšom kontexte skúmanej problematiky nachádzame u iránskeho vedenia aj isté preceňovanie strategického významu krajiny v súvislosti s trasami rôznych ázijských a eurázijských koridorov. Zvyčajne sa v tejto súvislosti hovorí o možnostiach tranzitu Rusko – Irán – Indie – juhovýchodná Ázia.²⁶ Podobne ako pri iných projektoch tu silne rezonuje rentabilita tohto tranzitného koridoru, ktorého časť by mala obsiahnuť i západnú časť Strednej Ázie.

Ďalšie ponuky Iránu sa sústreďujú na realizáciu ropovodov a plynovodov z tohto regiónu do Turecka a do Európy. Tu však opätovne narážame na problém vzájomných vzťahov Spojených štátov a Iránskej islamskej republiky. Charakter týchto vzťahov už v priebehu 90. rokov viedol ku strategickému zblíženiu Iránu a Ruska v ekonomickej i vojenskej sfére. Teherán súčasne signalizuje záujem o spoluprácu s Pekingom, čo môže viesť ku vzniku významného strategického trojuholníku Moskva – Teherán – Peking. Tieto tri krajiny majú celkom dobré vzťahy s Indiou, ktorá takisto prejavuje záujem o región Strednej Ázie. Preto nie je vylúčená možnosť vzniku ázijského štvoruholníka.

Vo všeobecnosti je možné iránsku stredoázijskú politiku celej postsovietskej etapy charakterizovať ako dostatočne vyváženú až do roku 2005, kedy dochádza ku zmene vedenia krajiny. Tu dochádza k istým náznakom jej korekcie. V novembri 2005 sa konala v Teheráne 13. medzinárodná konferencia o Strednej Ázii a Kaukaze s názvom „Regionálny rozvoj:

---

²⁴ Kým Irán vníma svoje vzťahy s Ruskom prizmou medzinárodnej politiky a dáva sekundárny význam čisto bilaterálnym otázkam, Moskva zdôrazňuje bilateralizmus a nepotrebuje Teherán ako silného medzinárodného partnera. Bližšie pozri: Sanaie, M. (2007). Problems and Prospects of Iranian-Russian Relations. „Russia in Global Affairs“. [on-line]. Dostupné na: <http://eng.globalaffairs.ru/number/n_9134>.

²⁵ Tamtiež.

²⁶ Horák, S. (2008): Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR, s. 34.

vzájomné pôsobenie a konflikt stratégií“. Bola svojráznou tribúnou o programe predstaviteľov nového neokonzervatívneho vedenia Iránu.

Analýza materiálov z tejto konferencie dovoľuje ak nie definovať, tak aspoň v náznakoch stanoviť niektoré nové akcenty v stratégii Iránskej islamskej republiky v regióne Strednej Ázie a Kaukazu, prejavujúcej sa v poslednom období. Vystúpil na nej sekretár Rady pre rozvoj Iránskej islamskej republiky Mohsen Rezái²⁷, pôsobiaci tiež ako vedúci výboru pre rozpracovanie dvadsaťročnej perspektívy krajiny. Okrem iného tu vyhlásil, že Irán sa za dvadsať rokov musí stať rozvinutou krajinou a zaujať prvé miesto v regióne z hľadiska ekonomického, vedeckého a kultúrneho rozvoja. V dokumente o dvadsaťročnej perspektíve rozvoja Iránu sa taktiež hovorí, že Irán sa stane inšpiráciou pre islamský svet a vzdelaným civilizovaným štátom s revolučnou a iránskou identitou, realizujúcim v medzinárodných vzťahoch konštruktívnu politiku vzájomnej spolupráce.²⁸

Rétorika nového iránskeho vedenia však zďaleka nie je v súlade s jeho praktickou politikou. Zatiaľ možno iba konštatovať absenciu akýchkoľvek jasne sformulovaných nových priorít iránskej stredoázijskej a zakaukazskej politiky. Vláda Iránskej islamskej republiky de facto zostala v akomsi „vákuu vzťahov“ so susednými krajinami, pričom nezpochybňuje dôležitosť týchto štátov pre regionálnu politiku.²⁹

Konkrétne mechanizmy spolupráce v tomto vektore sú v štádiu rozpracovanosti a zahraničná politika Iránskej islamskej republiky nedáva odpovede na celý rad otázok. Aj keď línia na prioritné zosilnenie ekonomických pozícií v regióne sa prejavovala už v posledných rokoch reformnej vlády, za iniciovaním novej economickej diplomacie boli nielen predstavitelia reformného krídla, ale aj vedúci umiernennej konzervatívnej časti duchovenstva a neokonzervatívci na čele s Mahmúdom Ahmadínežádom. Na základe toho môžeme predpokladať, že stanovená línia bude dodržaná. Naznačuje to fakt, že iránska vláda bude pragmaticky smerovať k uskutočneniu reálnej politiky a nie k náboženskému mesiášstvu.

---

²⁷ Iránsky politik, ekonóm a bývalý vojenský veliteľ revolučných gárd. V súčasnej dobe člen najvyššieho arbitrážneho zboru pre právne a náboženské otázky. V roku 2009 bol jedným zo štyroch kandidátov na úrad prezidenta Iránskej islamskej republiky (pozn. autora).

²⁸ Knyazev, A. (2010): Regionalnaja strategija Irana v Centralnoj Azii. [on-line.] Dostupné na: <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_200508.shtml>

²⁹ Vartanjan, A.M. Novyje aspekty regional'noj strategii Tegerana v regionach Central'noj Azii i Zakavkazja. [on-line.] Dostupné na: <http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html>

Irán – Stredná Ázia a ťažkosti kaspickej oblasti

Vyššie spomínaná teheránska konferencia v roku 2005 potvrdila aj obavy iránskeho vedenia z rozširovania tzv. „kvetinových revolúcií“ v priestore krajín Společenstva nezávislých štátov. Osobitne v kontexte ich vplyvu na regionálnu situáciu. Je zrejmé, že táto problematika bude mať aj v najbližšej budúcnosti prioritné postavenie v témach zahraničnopolitickej agendy súčasného vedenia krajiny. Týka sa to aj mimoriadneho úsilia dešifrovať sociálne elementy a politický základ tohoto fenoménu, aby vedenie krajiny malo účinné nástroje proti nemu.

S touto problematikou je tesne spätá jedna z fundamentálnych línií zahraničnopolitickej stratégie Iránskej islamskej republiky pre Strednú Áziu a Zakavkazsko, výrazne sa prejavujúca v druhej polovici prvej dekády nového milénia – tj. odpor proti zasahovaniu do vnútorných záležitostí regiónu zo strany vonkajších hráčov, čiže z iránskeho pohľadu najmä USA. V najvyššej možnej miere sa vzťahuje k regiónu Kaspického mora (v šelfoch Kaspického mora sa podľa odhadov nachádzajú tretie najväčšie zásoby ropy a zemného plynu na svete.)³⁰ Iránska pozícia vychádza z toho, že akékoľvek vonkajšie riešenie a činnosť zo strany týchto vonkajších síl nutne povedie k negatívnym dopadom. Za najväčšie škody považujú narušenie rodiačich sa štruktúr regionálnej spolupráce a vzájomnej dôvery.³¹

Významnou udalosťou v tomto smere regionálnej politiky Iránskej islamskej republiky bol druhý teheránsky summit štátov Kaspického mora v októbri 2007,³² kde vedúci predstavitelia Ruska, Iránu, Turkménska a Azerbajdžanu s nie veľkým úspechom riešili spor okolo právneho štatutu Kaspického mora. Bola však prijatá tzv. Rámcová deklarácia teheránskej konferencie štátov kaspického mora obsahujúca 25 bodov. Okrem iného sa v nej hovorí:

- o budovaní medzinárodného dopravného koridoru,
- o práve plavby iba pre plavidlá s vlajkou jedného z prikaspických štátov,

---

³⁰ Mojtabeh-Zadeh, P. (2005): *The Caspian Between Conflict and Cooperation*, s. 179-194.

³¹ V tomto zmysle sa opakovane rovnako vyjadrili aj naši diplomati pôsobiaci v oblasti, Miroslav Jenča a Ján Kubiš.

³² Prvý sa konal ako Ašchabadská konferencia štátov Kaspického mora v apríli 2002. Od roku 1991, kedy zanikol Sovietsky zväz, to bolo vlastne prvé stretnutie vo veľkom formáte, ktoré sa však skončilo fiaskom. Nebol prijatý žiaden dokument, pretože každá zo zúčastnených strán prišla so svojim konceptom (pozn. autora)

- o tom, že žiadna strana nedovolí použiť svoje územie na realizáciu vojenských operácie voči inému pobrežnému štátu – inými slovami, v prípade vojenskej operácie USA proti Iránu.

O tri roky neskôr sa v rámci prípravy tretieho summitu prikaspických štátov v azerbajdžánskom Baku konalo stretnutie zástupcov krajín, ktoré diskutovalo ďalšiu citlivú tému regiónu v ostatnom čase – drogový tranzit. Návrhy na riešenie z ruskej strany mali podobu vytvorenia tzv. Kaspickej protidrogovej päťky, Irán navrhol spoločné námorné vojenské cvičenie zamerané na boj proti terorizmu a pašovaniu drog.³³

Faktor kooperácie v oblasti vojenskej bezpečnosti má svoju váhu, keď si uvedomíme, že v celom postsovietskom období všetky prikaspické krajiny sa usilovali o zvyšovanie svojej vojenskej sily, čo automaticky zväčšovalo možnosť spustenia rôznych silových scénárov, spojených s bojom za geopolitickú a geoekonomickú prevahu. V priebehu jednej dekády sa celkový počet vojenských námorných plavidiel v Kaspickom mori zdvojnásobil a mohutne sa budovala pobrežná obranná štruktúra. K militarizácii pobrežných sektorov Kaspiku pristúpil najmä Azerbajdžan a Kazachstan.

Irán s nevôľou pozoroval, že k tomu dochádza za aktívnej participácie Spojených štátov - napr. v rámci programu „Iniciatíva na ochranu Kaspiku“ a projektu na vytvorenie špeciálnej operačnej jednotky s názvom „ Kaspická stráž“. Základ (podľa amerických zámerov) mali tvoriť americké mobilné sily a jednotky armád krajín, ktoré participujú na kaspických energetických projektoch a ktoré iniciovali USA.³⁴

Teheránske vedenie v dôsledku toho začalo otvorene hovoriť o aktuálnosti hrozby vojenskej operácie USA proti Iránu. Tu dochádza k zaujímavej situácii, keď severní susedia Iránskej islamskej republiky, motivovaní inštinktom sebazáchovy (alebo skôr pod tichým nátlakom Moskvy), radšej súhlasili so zásadným stanoviskom Ruska o nedopustení použitia vojenskej sily v regióne. Aj keď princíp „dobrovoľne nasilu“ v rozhodnutiach štátov v rámci medzinárodných vzťahov nie je až taký zriedkavý, rozhodne ukazuje, kto je tzv. vrátnikom v Strednej Ázii. Teheránsky summit to opätovne potvrdil. Svedčí o tom aj ďalšia téza, ktorú si ruská strana presadila – o neprípustnosti jednostranných aktivít v Kaspiku. Hoci nebola priamo zahrnutá do záverečnej deklarácie, o to viac bola podporená zo strany Iránu a Turkménska, pri absencii výhrad zo strany ostatných účastníkov summitu.

---

33 Juza, P. (2010): Kaspický uzol. [on-line]. Dostupné na: <<http://www publica.cz/index.php/pdfpublica/pro-a-proti/125-kaspicky-uzol.-html>>

34 Mužin, V. (2004): Vojennyje vyzovy Kaspijskogo regiona. s. 2.

Nepriamo sa odrazila v bode deklarácie, kde sa hovorí, že budúca konvencia o právnom štatúte Kaspického mora (ako fundamentálny dokument) môže byť prijatá iba na základe všeobecného súhlasu pobrežných štátov. Tým si vlastne Iránska islamská republika a Ruská federácia zaviazali ostatných účastníkov summitu vziať na seba určité povinnosti na ohraničenie spolupráce v Kaspiku s mimo regionálnymi geopolitickými a geoeconomickými hráčmi, najmä s USA.

O pripravenosti Ruska použiť nie len diplomatické opatrenia pri presadzovaní svojich záujmov svedčí dokument „Stanovisko Ruskej federácie vo vzťahu k právnomu režimu Kaspického mora“, kde sa uvádza: „Jednostranné kroky vo vzťahu ku Kaspiku budú považované za nezákonné a nebudú Ruskou federáciou uznávané. Ruská federácia si vyhradzuje prijať opatrenia, ktoré budú nevyhnutné, v čase, ktorý uzná za vhodný a za účelom nastolenia narušeného právneho poriadku a likvidácie následkov, vzniknutých v dôsledku jednostranných krokov.“³⁵

Lídri Ruska a Iránu sa na summite vyslovili proti vonkajšiemu zasahovaniu do záležitostí štátov susediacich s Kaspickým morom. Ruský prezident Vladimir Putin zdôraznil, že energetické projekty, ktoré so sebou prinášajú vážne ekologické riziká, možno v Kaspickom mori uskutočniť iba so súhlasom všetkých piatich susediacich štátov. Putin tým nepriamo kritizoval Spojené štáty, ktoré chcú vybudovať v Kaspickom mori potrubia na prepravu ropy a zemného plynu, čím by obišli Rusko. "Projekty, ktoré môžu spôsobiť vážne škody na životnom prostredí, nemožno realizovať bez predchádzajúcich diskusií so všetkými piatimi kaspickými krajinami," vyhlásil Putin.³⁶ Ruského prezidenta podporil aj jeho iránsky kolega. "Všetky krajiny kaspickej oblasti sa zhodujú na hlavnej otázke, že všetky aspekty súvisiace s týmto morom musia vyriešiť výlučne pobrežné štáty," vyhlásil Mahmúd Ahmadínežád.

Do istého času Iránska islamská republika posudzovala proces rokovaní o Kaspiku i samotné otázky o jeho právnom štatúte ako politický nástroj na zadržiavanie ekonomickej expanzie zo strany ropných spoločností, ktoré vedú spory o kaspické šelfy. Jeho vlastné ropné zdroje (jedny z najväčších na svete) sa nachádzajú v Perzskom zálive a nie v Kaspiku. Tento

---

35 List stáleho predstaviteľa RF pri OSN A/49/475. In: Knyazev, A. (2009): Regionalnaja strategija Irana v Centralnoj Azii. [Online.] Dostupné na: <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_200508.shtml>

36 Putin, V. (2007): Vonkajšie zasahovanie do kaspickej oblasti je neprípustné. Teherán 16. októbra 2007. (SITA/AP).[on-line]. Dostupné na: <<http://www.sme.sk/c/3538891/putin-vonkajsie-zasahovanie-do-kaspickej-oblasti-nepripustne.html#ixzz28w5JNmSc>>.

fakt nezmení ani budúci štatút Kaspického mora, ktorý nemusí byť pre Irán najvýhodnejší. Preto pre Iránsku islamskú republiku bol summit v roku 2007 v prvom rade spôsobom, ako demonštrovať Spojeným štátom, že hovoriť o akejkoľvek jej medzinárodnej izolácii je nezmyselné. Iránsky prezident Mahmúd Ahmadínežád získal jednohlasnú podporu zo strany všetkých prikaspických štátov, vrátane proamerického Azerbajdžanu, pričom celkový tón jednohlasnej podpory Iránu výrazne podporil aj kazašský prezident Nursultan Nazarbajev .

Rozhovory o Kaspiku neboli jediným miestom, kde Iránska islamská republika bola a je vo vzájomných vzťahoch s krajinami regiónu. Teherán usiloval o nárast vzájomných vzťahov v rámci niekoľkých viacstranných štruktúr. Takých, ako je Šanghajska organizácia spolupráce, v ktorej má Irán štatút pozorovateľa a cez ktorú získava možnosť vzájomných vzťahov s mnohostrannými zoskupeniami Spoločenstva nezávislých štátov (napr. s Organizáciou zmluvy o kolektívnej bezpečnosti alebo s Eurázijským ekonomickým spoločenstvom). Nárokuje si postavenie jedného z lídrov v regióne, Irán takisto zvažuje možnosť priameho členstva v Šanghajskej organizácii spolupráce. Najmä pre zväčšenie svojho vplyvu v Strednej Ázii a pre rozšírenie spolupráce s Čínou, ktorá dáva stále viac najavo svoj záujem o ekonomickú prítomnosť v Iráne. Netreba zdôrazňovať, že spojenie Rusko, Čína a Irán v tejto oblasti sveta vyvoláva v Spojených štátoch silné podráždenie.

V súvislosti so získaním štatútu pozorovateľa v Šanghajskej organizácii spolupráce v Astane v júli 2005 viceprezident Iránu Reza Aref vyhlásil, že „ v posledných rokoch je jedným z priorít smerovania zahraničnopolitických aktivít Iránskej islamskej republiky budovanie vzájomnej súčinnosti a kontaktov na regionálnej úrovni. Osobitné miesto v zriaďovaní takýchto kontaktov zaujíma Šanghajska organizácia spolupráce. V poslednej dobe sme dospeli k záveru, že členstvo Iránu v tejto organizácii bude zodpovedať národným záujmom Iránskej islamskej republiky, že bude napomáhať spevneniu stability v regióne.³⁷

Členské štáty Šanghajskej organizácie spolupráce sú bezprostredne zainteresované na čo najtesnejší spolupráci s Iránom – majú však záujem na podpore tých politických síl v krajine, ktoré sú predvídateľné. Štáty šanghajskej organizácie spolupráce majú záujem na tom, aby nedošlo k vojenskému zásahu voči Iránu. O to viac to platí, keď so stále rastúcou realnosťou tohto scenára vývoja udalostí rastie aj nebezpečenstvo eskalácie separatistických

---

³⁷ IRNA, Tehran, 2005 – July,5 – In: Knyazev, A. (2010): Regionalnaja strategija Irana v Central'noj Azii. [online.] In: <http://www.knyazev.org/>, 2010. [Citované 18.10.2012]. Dostupné na <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_200508.shtml>

hnutí (napr. v čínskej provincii Sin-cian/Xinjang). V súvislosti s napätou situáciou v Afganistane i v povojnovom Iraku to môže viesť k pokusom o vytvorenie nových štátnych útvarov. V istých podmienkach to môže byť katalyzátor podobných hnutí prakticky vo všetkých krajinách Šanghajskej organizácie spolupráce.

Politika Spojených štátov vo vzťahu k iránskej islamskej republike stále viac vedie k tomu, o čom pred časom písal Zbigniew Brzezinski: „Koalícia Ruska súčasne s Čínou a Iránom môže vzniknúť iba v tom prípade, ak Spojené štáty budú tak krátkozraké, že vyvolajú antagonizmus v Číne a Iráne súčasne.“³⁸ Aliancia, o ktorej uvažuje Brzezinski, sa javí celkom reálne v rámci Šanghajskej organizácie spolupráce. USA vykonávajú vo vzťahu k Iránu agresívnu politiku, vytvárajú ideálne podmienky pre ďalšie zblíženie Iránu a Ruska v dôležitých otázkach ich politiky v Strednej Ázii a na Kaukaze.

Zmeny geopolitickej situácie na Blízkom východe v Strednej Ázii povzbudzujú Irán k rozširovaniu politickej a ekonomickej spolupráce s Čínou. Jeho snahy sa stretávajú v Pekingu s porozumením, pretože aj Čína sa obáva amerického obklúčenia.

Záver

Zásoby energetických zdrojov a geografická poloha robia Iránsku islamskú republiku jedným z hlavných cieľov súčasných geoekonomických stretov. Pri súčasnom, permanentne rastúcom posilňovaní jej pozícií vo svete islamu, sa pretvára v jeden z kľúčových subjektov svetovej a regionálnej politiky.

Irán za týmto účelom využíva i geopolitické a geoekonomické nástroje, aby odpovedal na výzvy konkurentov. V podmienkach destabilizácie susedných krajín (Afganistan, Irak) musí o bezpečnosti vážne uvažovať a to súčasne v rovine národnej, regionálnej a globálnej. Stredoázijský faktor v zaistení bezpečnosti Iránu, aj keď nezohráva dominantnú úlohu, stále patrí k najviac akcentovaným. Najväčší potenciál konfliktu sa pre Irán sústreďuje na juhozápadnom a južnom smere, osobitne v oblasti Perzského zálivu a Hormuzského prielivu, čo nie je záujmová oblasť stredoázijských krajín.³⁹

Pritvrdenie kurzu iránskeho politického vedenia vo vzťahu k štátom Strednej Ázie v strednodobej alebo dlhodobej perspektíve nie je vylúčené, ale bude to závisieť od vývoja situácie v regióne. Sledované budú predovšetkým kroky americkej administratívy v tomto

---

38 Brzezinski, Z. (1999): Veľká šachovnica, s. 120.

39 Knyazev, A.A. (2004): Afganskij krizis i bezopasnost' Central'noj Azii (XIX- načalo XXI v.), s. 527.

priestore, ktorý Rusko slovami svojich najvyšších predstaviteľov označuje ako „blízke pohraničie“.

Môžeme očakávať, že prípadná negatívna reakcia Iránu bude o „potrestaní“ konkrétneho štátu v závislosti od toho, nakoľko si dovoľil byť „neposlušný“ a kam až zašiel v spolupráci s Američanmi. Pokiaľ sa neobjaví na programe dňa otázka integrácie niektorého zo štátov regiónu do štruktúr Severoatlantickej aliancie, Teherán sa vo vzťahoch ku krajinám Strednej Ázie a Zakaukazska bude skôr prejavovať v ekonomickej oblasti.

V prezidentských programoch Mahmúda Ahmadínežáda sa za posledných sedem rokov prejavili pokusy o tvrdší kurz zahraničnej politiky, ktorý je odôvodňovaný zložitou situáciou v súvislosti s konfliktami v susedných krajinách a tlakom Spojených štátov a euroatlantického spoločenstva.⁴⁰ Irán je nespokojný s destabilizáciou situácie v regióne a prítomnosťou tisícok amerických vojakov v susedných krajinách. Obáva sa toho, že v kritickej situácii sa nebude mať na koho spoľahnúť a že zostane v obkľúčení proamericky orientovaných krajín na teritóriu ktorých sú rozmiestnené vojenské základne a vojaci Spojených štátov.

Iránska islamská republika síce usilovne zvyšuje svoj vojenský potenciál a spôsobilosti pre vedenie vojny, ale dnes ešte nemá dostatočnú vojenskú silu, aby sa účinne postavila svojim dvom najvýznamnejším potenciálnym protivníkom – Spojeným štátom a Izraelu. Okrem iného je toto jeden z dôvodov, prečo Teherán usiluje o získanie jadrových zbraní. Tie by mali dať Iránskej islamskej republike nástroj zadržovania (možno i zastrasovania) potenciálneho agresora v podmienkach absencie nádejných spojencov v regióne.⁴¹

Regionálna stratégia v stredoázijskom vektore zahraničnej politiky iránskej islamskej republiky zatiaľ zostáva zachovaná. Svoj protiamerický a protiizraelský kurz sa súčasné vedenie v Teheráne snaží vybalansovať aktívnou činnosťou v regionálnych a medzinárodných organizáciách – v tomto zmysle hrá stredoázijské smerovanie v zahraničnej politike Iránu mimoriadne významnú úlohu.

V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že ideologicky smutne preslávená idea „exportu islamskej revolúcie“ v súvislosti s pokusmi o reintegráciu regiónu v historickom

---

⁴⁰ To sa týka najmä posledného obdobia, kedy v súvislosti s podozrením na pokračujúci vývoj vojenského jadrového programu, bolo na Irán uvalené embargo.

⁴¹ Kulagina, L.M. Vnešnjaja politika Irana posle prezidentskych vyborov 2005 goda. Institut Bližnego Vostoka. <http://iimes.ru/rus/stat/2006/22-01-06.htm>

kontexte v súčasnosti nemá a v najbližšej budúcnosti nebude zrejme mať silnejšiu odozvu. Či už existujúce, tak aj budúce rozpory spojené so strategickým súperením v stredoázijskom regióne majú ďaleko k religiozite a ideológii, ale veľmi blízko ku geopolitike a geoekonomike.

Všetci zainteresovaní aktéri v stredoázijskej a kaspickej oblasti by iste uprednostnili viac predvídateľný Irán, najmä v otázke jadrových zbraní. Stredoázijská politika Iránskej islamskej republiky je vo vzťahu k súčasným hráčom v regióne skôr pragmatická. Susedská politika Iránu by sa dala zhrnúť slovami ruského akademika Leonida Šebaršina: „Iránci sú pragmatici... majúci vo zvyku podvádzať svojich partnerov. Starajú sa predovšetkým skôr o vlastné záujmy, než o záujmy medzinárodného spoločenstva alebo trpiaceho ľudstva.“⁴²

Použitá literatúra:

1. ASIMOV, M. S. (2003): Rewriting Tajik History. [on-line]. Tajik Academy of Sciences: Dushanbe. In: *International Institute for Asian Studies*, Netherlands.[cit. 2012-09-29.] Dostupné na: <<http://www.iias.nl/iiasn/iiasn6/central/tajik.html>>
2. ALIMOV, R.M. - ARIFCHANOV, et al.(2002): *Tsentrál'naja Azia: geoekonomika, geopolitika, bezopasnost*, Tashkent: Shark Publishers, 2002.
3. ARIFCHANOV, Š. (2008): *Central'naja Azija: regional'naja integracija i bezopasnost'*. Izd. 2-je, pererab. i dopol. Taškent: [s.n.], 2008, 200 s.
4. ARIFCHANOV, Š. (2010): *Central'naja Azija : nastojaščjeje i buduščjeje*. Nov. izd. s dopol. Taškent 2010. 214 s.
5. AXWORTHY , M. (2009): *Dějiny Íránu. Říše ducha – od Zarathuštry po současnost*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2009. 319 s. ISBN 978-80-7106-994-2.
6. BIKDELI, A. (2002). Položenije tranzita Islamskoj respubliky Iran i stran Central'noj Azii. In: *Ami-Dar`ja*, Nr. 5, 2002.
7. BROWN, B. (2003): Governance in Central Asia: The Case of Turkmenistán, In: *Helsinki Monitor*, Vol. 14, No. 3, s. 206-217.
8. BRZEZINSKI, Z. (1999): *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta, 1999. 232 s. ISBN 80-204-0764-2.
9. ČECH, Ľ. (2011): Afganistan a Irán - podivné susedstvo. In *Bezpieczeństwo RP w wymiarze narodowym i międzynarodowym*. - Kielce : Wyższa Szkoła Handlowa, 2011. 459 s. ISBN 978-83 89274-81-6.
10. ČECH, Ľ.(2011): Potenciálne konfliktné zóny v súčasnej Strednej Ázii. In: *Riadenie bezpečnosti zložitých systémov 2011 (21. - 25. februára 2011)*. In: Zborník z

---

⁴² Mózová, K.: Teherán spája ideológiu a pragmatizmus.[on-line]. Dostupné na: <<http://www.despiteborders.com>>

- medzinárodného vedeckého seminára [CD-ROM]. Kyjev - Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M.R. Štefánika, 2011.[cit. 2012-08-22]. ISBN 978-80-8040-417-8.
11. DAFTARY, F. – GRIN, F.(2003): *Nation-building, ethnicity and language politics in transition countries*. – 1. Budapest: Open Society Institute, 2003. Printed in Hungary by Createch Ltd., May 2003. 289 s. ISBN: 963 9419 58 3.
  12. DECAUX, E. (2003): OSCE Rappporteur's Report on Turkmenistan. [on-line] .[cit. 2012-08-22]. Dostupné na: <<http://www.osce.org/item/1832.html>>.
  13. FALKOWSKI, M. (2006): Polityka Rosji na Kaukazie Poludniowym i w Azji Centralnej. In: *Osrodek Studiow Wschodnich*. Warszawa: czerwiec 2006. ISSN 1642-4484.
  14. FALKOWSKI, M.(2009): Azja Centralna. In: *Nowa Europa Wschodnia*. Roč. 8, 2009, č. 6.. ISSN 1899-5543. s 5-7. Dostupné na: <http://www.new.org.pl/files/docs/new609.pdf>>
  15. FILONIK, A.O. (2004): *Analitičeskije zapiski. Iran*. Moskva: Institut izučeniija Izrailja i Bližnego Vostoka, 2004, 174 s. ISBN 5-89394-125-x.
  16. GOMBÁR, E. (2001). Dramatický pŕlměsíc. Sýrie, Libye a Irán v procesu transformace. Karolinum, Praha 2001. s.140-146. ISBN 8024603705
  17. HORÁK, S. (2008): *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*.. Praha: Karolinum, 2008. 226 s. ISBN 978-80-246-1742-4.
  18. HORÁK, S. (2003): Ideologie autoritativního režimu – pŕíklad Turkmenistánu, *Mezinárodní politika*, roč. 27, č. 12, s. 30-33.
  19. HORÁK, S. (2005). Rusko ve Střední Asii. Návrat nebo kontinuita? (pŕípad Tadžikistanu). *Mezinárodní vztahy*, ročník 40 (2005), č. 3, s. 93-111. ISSN 0323-1844.
  20. HOWARD, R. (2009): *Íránská ropa*. Praha: Deus 2009. 189 s. ISBN 978-80-87087-58-9.
  21. JUZA, P. (2004): Geopolitika islamu, demograficko – civilizačné tendencie v Uzbekistane a Strednej Ázii. *Mezinárodní politika* č. 12/2004, roč. XXVIII. s. 16.
  22. JUZA, P. (2010): Kaspický uzol. [on-line]. [cit. 2012-08-22].Dostupné na: <http://www.publica.cz/index.php/pdfpublica/pro-a-proti/125-kaspicky-uzol.-html>
  23. KHAMZAEVA, A.A. (ed.) 2002. Central'naiia Aziiia posle voiny v Afganistane: novyje ugrozy. In: *Materialy meždunarodnoj konferencii*. Almaty: Centr vnešnej politiki i analiza, 27 fevralja 2002.123 s. ISBN 9965133212.
  24. KNYAZEVA, A.A. (2004): Afganskij krizis i bezopasnost' Central'noj Azii (XIX-načalo XXI v.) Dušanbe: Doniš, 2004, s. 527.
  25. KNYAZEVA, A. (2009): Regionalnaja strategija Irana v Central'noj Azii. [on-line.] In: <http://www.knyazev.org/>, 2010. [Citované 18.10.2012]. Dostupné na: <http://www.knyazev.org/stories/html/chang_200508.shtml>
  26. KOZIN, V (2008): Interes k Central'noj Azii. In: *Meždunarodnaja žizň*. Moskva, №10, s 74-90. ISSN 0130-9625.
  27. KREJČÍ, O. (2010): *Velká hra. Geopolitika Sřední Asie*. In: *Zbornik zo štvŕtej*

- vedecko podnikateľskej konferencie Perspektívy podnikania v strednej Ázii - Podnikanie v Kazachstane, Kirgizsku, Tadžikistane, Turkménsku a Uzbekistane. Bratislava: NARMSP, 2010. 78 s. ISBN 978-80-88957-54-6. s. 14-21.
28. KUMAR, L.CH., KALAM, M.A. (2010): *Shanghai Cooperation Organisation: Eurasian security through cooperation*. Calcutta, India: Azad Institute of Asian Studies, 2010. 197 s. ISBN 978-8175415805.
29. KUZNECOVA, S. I. (2006): *Strany Central'noj Azii na rubeže XX-XXI. vv.: stanovlenie nacional'nych gosudarstv*. Izd : Moskva, 2006. 204 s. ISBN 5-248-00267-2.
30. LEITHEAD, A. (2007): Iranian Influence in Afghanistan In: *BBC News, June 11, 2007* [on-line]. [cit. 2011-05-25]. Dostupné na: <<http://www.afghanistannewscenter.com/news/2007/june/jun112007.html#3>>.
31. LUKIN, A.V. (2007): Šanchajska organizacija sotrudničestva: čto dalše? In: *Rossija v globalnoj politike*. [online]. [cit. 2012-09-15]. Dostupné na: <<http://www.globalaffairs.ru/numbers/26/7700.html>>.
32. MAREK, J.(2006): *Dějiny Afganistanu*. Praha: NLN, 2006. 403 s. ISBN 80-7106-445-9.
33. MENTESHASHVILI, A.. Security and Foreign Policy in the Central Asian and Caucasian
34. Republics. 63 s.[cit. 2012-08-22]Dostupné na: <<http://www.nato.int/acad/fellow/97-99/menteshashvili.pdf>>.
35. MESAMED, V. I. (2007). Iran – Turkmenistan: prodolžaetsa li aktivnyj dialog? [online]. In: *Institut Bližnego Vostoka*. [cit. 2012-09-12]. Dostupné na: <http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html>.
36. MESAMED, V. I. (2010): *Iran v Central'noi Azii: dva desiatiletiia dialoga*. Moskva: Institut Bližnego Vostoka. 267 s. ISBN 9785893942170.
37. MOJTADDEH-ZADEH, P. (2005): *The Caspian Between Conflict and Cooperation*. In: Eurasia: A New Peace Agenda. London: Elsevier Ltd. 260 s. ISBN 0-444-51865-7.
38. MÓZOVÁ, K. (2008): Teherán spája ideológiu a pragmatizmus.[on-line]. In: *SSVE – Spoločnosť pre strednú a východnú Európu, OZ*. [cit. 2012-09-12]. Dostupné na: <<http://www.despiteborders.com>>.
39. MUŽIN, V. (2004): Vojennyje vyzovy Kaspijskogo regiona. In: *Nezavisimoe vojennoe obozrenie*, Moskva, 2004, 16. janvarja, s. 2.
40. ROUX,, J.P. 2007. *Dějiny Střední Asie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007. 436 s. ISBN 978-80-7106-867-9.
41. ROY, O. (2000): *The new Central Asia. The creation of Nations*. New York: New York University Press, 2000. 272 s. ISBN 978-0814775554.
42. SANAIE, M. (2007): Problems and Prospects of Iranian-Russian Relations. *Russia in Global Affairs*. № 2, July - September 2007. [on-line]. In: *Russia in Global Affairs*. [cit. 2012-09-10] Dostupné na: <http://eng.globalaffairs.ru/number/n_9134>.
43. SAMSON, I., TARASOVIČ, V. (2006): Irán ako regionálna mocnosť a jej vplyv na blízkovýchodný proces. In: *Projekt schválený v rámci grantovej schémy MZV SR pre rok 2006 ev. č. 05/2006* [online]. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej

spoločnosti pre zahraničnú politiku.[cit. 2012-09-09], s. 27-29. Dostupné na: <<http://www.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/136>>.

44. SIEGL, E. (2009): Lidská práva v Íránu - trvale zataženo. In: *Mezinárodní politika*, 2009, roč. XXXIII, č. 11-12, s. 57-59.
45. *Souhrnná teritoriální informace Írán*. Zpracováno a aktualizováno zastupitelským úřadem ČR v Teheránu ke dni 01.10.2012. In: *businessinfo.cz* [online]. [cit. 2012-09-09]. Dostupné na: <<http://www.businessinfo.cz/cs/zahranicni-obchod-eu/teritorialni-informace-zeme/iran.html>>.
46. ŠLACHTA, M. (2007): *Ohniska napětí ve světě*. Praha: Nakladatelství České geografické společnosti, 2007. 187 s . ISBN 978-80-7011-926-6.
47. ŠÍR, J. (2006): „Pozitivní neutralita“ postsovětského Turkmenistánu. In: *Mezinárodní politika*, roč. 30, č. 1, s. 13-15.

K príčinám rozmachu pirátstva v Somálsku

Viliam Pajtinka

Abstrakt

Cieľom príspevku je identifikovať a diskutovať o príčinách rozmachu somálskeho pirátstva. Autor dospieva k záveru, že za hlavné príčiny možno považovať pretrvávanie podmienok zlyhávajúceho, resp. rozpadnutého štátu, najmä v teritoriálnej rovine, ale aj v rovine poskytovania politických statkov, v ktorom sa vytvorili oblasti s dostatočnou úrovňou stability a sklonom ku korupcii umožňujúcimi jeho vzostup, osobitne v Puntlande, na jednej strane a samotnú strategickú geografickú polohu Somálska vo vzťahu k námornej preprave v regióne na strane druhej. Navyše bolo poukázané aj na niektoré ďalšie, čiastkové faktory, ktoré do určitej miery prispeli k vzostupu pirátstva.

Kľúčové slová: somálske pirátstvo, príčiny, zlyhanie štátu, Somálsko, Puntland

Abstract

The aim of the paper is both to identify and discuss the causes of the Somali piracy boom. Author concludes that the main causes can be identified as enduring conditions of the failed, respectively collapsed state particularly in its territorial dimension but also from the viewpoint of the political services provision, in which zones with the sufficient level of stability as well as corruption were established enabling thus its rise, specifically in Puntland, on the one hand and the sheer strategic geographical position of Somalia in respect of maritime transport in the region on the other hand. In addition, some other, partial factors that contributed to the piracy expansion were highlighted.

Key words: Somali piracy, causes, state failure, Somalia, Puntland

JEL Klasifikácia: F59

Úvod

V roku 2008 prevýšila Afrika frekvenciu pirátskych útokov v Ázii, ktorej dovtedy prislúchalo prvenstvo, pričom k najrizikovejším patrili dovtedy vody Indonézie a Malakský prieliv. Rozmach pirátstva na africkom kontinente vo všeobecnosti je podľa J. Ndumbe Anyua a Samuela Mokiho determinovaný chudobou s koreňmi v kolonializme, nedostatkami v zmluvách upravujúcich námornú dopravu (napr. neozbrojená a malá posádka) a absenciou dobrého vládnutia, resp. spravovania (z angl. „good governance“) alebo prítomnosťou

zlyhania štátu.¹ V súčasnosti patrí africké pobrežie k najnebezpečnejším pirátskym oblastiam, a to hlavne v súvislosti s výrazným rozmachom pirátstva predovšetkým v Somálsku.

Predpokladá sa, že vznik somálskeho pirátstva sa datuje do obdobia 1989-1991, kedy boli zdokumentované prvé incidenty v súvislosti s útokmi z lodí SNM (z angl. „*Somali National Movement*“). Je však pravdepodobné, že k sporadickým prípadom došlo už aj predtým. Prvé útoky podniknuté inými než rebelskými skupinami boli nahlásené v roku 1991, ale ich frekvencia bola veľmi nízka. V roku 1992 napríklad neboli zaznamenané absolútne žiadne prípady. V priebehu 90. rokov 20. storočia sa počet nahlásených útokov pripísaných somálskemu pirátstvu pohyboval v rozmedzí 0 až 10 ročne², a preto nepredstavovalo významnejší problém, čo je v silnom kontraste s vývojom v prvej dekáde 21. storočia, obzvlášť jej druhou polovicou. Zatiaľ čo v období 2000-2006 sa počet pirátskych útokov zo Somálska s výnimkou v roku 2005 (viac než 40) pohyboval okolo 20 ročne, v roku 2007 to bolo viac ako 50, v roku 2008 viac ako 100 a v rokoch 2009-2011 viac než 200 útokov ročne.³

Cieľom predkladaného príspevku je identifikovanie a diskusia o príčinách, ktoré viedli k rozmachu somálskeho pirátstva.

Zlyhanie štátu

Somálsko predstavovalo od pádu Barreho režimu v roku 1991 minimálne do augusta 2012 učebnicový príklad zlyhania štátu, resp. jeho extrémnej formy – rozpadnutého štátu. Išlo zároveň o najdlhšie trvajúcu absenciu stálej centrálnej štátnej autority, pričom ani pokusy vo forme ustanovenia prechodných vlád v rokoch 2000 a 2004 situáciu výraznejšie nezmenili. Somálsko tak v danom období zlyhávalo pri zabezpečení efektívnej kontroly štátneho územia ako aj pri zaisťovaní politických statkov, resp. minimálnych podmienok pre ľudský rozvoj. Daný stav umožnil nekontrolovaný rast násillia v súvislosti s bojom o moc a blahobyť, ako aj organizovanej zločinnosti, a to obzvlášť vo forme postupného vzostupu pirátstva, ktoré preto možno považovať za špecifický dôsledok zlyhania štátu v prípade Somálska.

---

¹ Ndumbe, J. A. – Moki, S. 2009. Africa: The Piracy Hot Spot and Its Implications for Global Security. In *Mediterranean Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 2009, s. 99.

² Hansen, S. J. 2009. Piracy in the greater Gulf of Aden: myths, misconceptions and remedies [online]. s. 20. Dostupné na internete: <<http://dev02.imbera.no/nibr/filer/2009-29-ny.pdf>>. [cit. 11-30-2012]

³ ICC – International Maritime Bureau. 2012. *Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2011* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>; United Nations Office on Drugs and Crimes. 2010. *Maritime Piracy 2009*, s. 193.

Jediným obdobím, kedy sa bezpečnostnú situáciu v podmienkach zlyhania štátu na spôsob Somálska podarilo do určitej miery stabilizovať znovunastolovaním práva a poriadku, bola vláda Únie islamských súdov (UIC), ktorá prevzala kontrolu nad Mogadišom a značnými časťami južného Somálska v júni 2006. Pirátom vtedy hrozili prísne tresty podľa islamského práva šarija, čo sa odrazilo aj na ich zníženej aktivite (najmä klanu Hawiye v Haradheere). Tá bola aj výsledkom toho, že sa čiastočne zlepšila aj hospodárska situácia krajiny a k pirátstvu ako odvetvii čiernej ekonomiky existovala reálna alternatíva vo forme zapojenia sa do formálnej ekonomiky. Zvrhnutie UIC v decembri 2006 sa prejavilo v opätovnom a neskôr ešte výraznejšom rozmachu pirátstva. Krátka vláda UIC je preto podľa Rogera Middletona dôležitým dôkazom toho, že fungujúca vláda v Somálsku je schopná dostať pirátstvo pod kontrolu.⁴ Peter Pham však napríklad sponchybnuje aktívnu rolu UIC v boji proti pirátstvu, resp. poukazuje na vlastné záujmy UIC v tomto zmysle.⁵ Zároveň treba poukázať i na skutočnosť, že pirátska aktivita významne klesá v období monzúnov (monzúnové obdobia v mesiacoch jún-september a december-marec), čo mohlo mať tiež určitý vplyv na zaznamenaný pokles pirátskych útokov.⁶

Ako uvádza Kerstin Petretto, pirátstvo vzniká predovšetkým v oblastiach, kde vládne ekonomická a politická nestabilita, kde existuje príležitosť k útokom v súvislosti s blízkosťou územia k intenzívne využívaným námorným trasám a kde sú štátne inštitúcie príliš slabé na to, aby týmto útokom zamedzili, za predpokladu že z pirátskej aktivity samy neprofitujú.⁷ Podľa Petera Phama rozpad štátu nie je nevyhnutným ani postačujúcim kritériom pre vznik pirátstva, hoci, ako ďalej dodáva, v Somálsku ho nepochybne uľahčil.⁸ Možno povedať, že primárnou požiadavkou je z tohto pohľadu vhodná fyzická geografia, ktorá bola v prípade Somálska nepochybne splnená vzhľadom na jeho strategickú polohu v Adenskom zálive,

---

⁴ Middleton, R. 2008. *Piracy in Somalia – Threatening global trade, feeding local wars* [online]. s. 3. Dostupné na internete: <<http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/665/>>. [cit. 11-30-2012]

⁵ Pham, P. J. 2010. Putting Somali Piracy in Context. In *Journal of Contemporary African Studies*, 2010, Vol. 28, No. 3, s. 325-341. s. 329.

⁶ Pozri bližšie: Bergen Risk Solutions. 2012. *Somali Piracy and the Monsoon Seasons* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.imsaltd.com/wp-content/uploads/2012/09/Somali-Piracy-and-the-Monsoon-seasons-V3.pdf>>.

⁷ Petretto, K. 2010. Piraterie als Problem der Internationalen Politik. In Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 16.

⁸ Pham, P. J. 2010. Putting Somali Piracy in Context. In *Journal of Contemporary African Studies*, 2010, Vol. 28, No. 3, s. 325-341. s. 330.

pričom osobitné postavenie prislúcha Puntlandu⁹. Dôležitou podmienkou na ďalší rozvoj pirátstva je však vhodné prostredie v zmysle štátov, ktoré nemajú kapacity alebo záujem na jeho prevencii a potláčaní.¹⁰ V kontexte spomínaných podmienok zlyhania štátu, Somálsko jednak nedisponovalo danými kapacitami, a jednak najmä v prípade spomínaného Puntlandu ani dostatočnou politickou vôľou.

Bettina Rudloff a Anette Weber vidia príčiny somálskeho pirátstva v rozpade somálskeho štátu, klanovom násilí a zničení politických a sociálno-ekonomických základov v Somálsku.¹¹ Rozpad štátu a neúspešné pokusy o obnovenie centrálnej vlády sú i podľa Petera Phama primárnymi dôvodmi rozmachu somálskeho pirátstva.¹² Stig Jarle Hansen naopak tvrdí, že pirátstvo v Somálsku je skôr produktom nedostatku, resp. úpadku lokálnych inštitúcií než štátu, pretože tie existovali aj v podmienkach jeho absencie.¹³ Ndumbe a Moki zase zdôrazňujú, že pirátstvo sa vyvinulo v dôsledku politickej nestability v Somálsku.¹⁴ Podobný názor zastáva aj Sören Scholvin, ktorý príčiny problému identifikuje v „extrémne slabej štátnosti“, a to v súvislosti so stratou monopolu násilia ako aj ekonomickými dôsledkami neschopnosti štátu zaistiť ochranu svojich vôd v súvislosti s ilegálnou aktivitou zahraničných lodí.¹⁵ Pretrvávajúcu nestabilitu v Somálsku ako jednu z hlavných príčin problému pirátstva vyzdvihla v rezolúcii aj BR OSN.¹⁶ Rozpad centrálneho štátu v Somálsku bol i podľa Alexandre Maoucheho nepochybne faktorom, ktorý prispel k jeho rozvoju.¹⁷ Na

---

⁹ Puntland tvorí asi tretinu územia štátu s polohou v samotnom cípe Afrického rohu, pričom zaberá približne polovicu somálskeho pobrežia. Daná geografická poloha ho teda významne predurčila na funkciu hlavného centra pirátskych operácií.

¹⁰ Pozri tiež: Shortland, A. 2010. Piraterie in Somalia: Ein gutes Geschäft für Viele. In *Wochenbericht des DIW Berlin*, 2010, Nr. 29, s. 2-6. s. 5.

¹¹ Rudloff, B – Weber, A. 2010. Somalia und der Golf von Aden. In Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 36.

¹² Pham, P. J. 2010. Putting Somali Piracy in Context. In *Journal of Contemporary African Studies*, 2010, Vol. 28, No. 3, s. 325-341. s. 326.

¹³ Hansen, S. J. 2009. *Piracy in the greater Gulf of Aden: myths, misconceptions and remedies* [online]. s. 62. Dostupné na internete: <<http://dev02.imbera.no/nibr/filer/2009-29-ny.pdf>>. [cit. 11-30-2012]

¹⁴ Ndumbe, J. A. – Moki, S. 2009. Africa: The Piracy Hot Spot and Its Implications for Global Security. In *Mediterranean Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 2009, s. 120.

¹⁵ Scholvin, S. 2009. Indonesiens und Somalias Piraterie: ein Vergleich wirtschaftlicher und politischer Ursachen [online]. In *AKUF Analysen*, máj 2009, č. 6. s. 1-8, s. 1 a s. 4. Dostupné na internete: <http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/3350/pdf/AKUF_Analysen_06.pdf>. [cit. 12-01-2012]

¹⁶ UN News Centre. 2012. *Resolution 2077 (2012)* [online]. 21.11. 2012 Dostupné na internete: <<http://www.un.org/News/Press/docs/2012/sc10824.doc.htm>>. [cit. 12-06-2012]

¹⁷ Maouche, A. 2011. Piracy along the Horn of Africa: An Analysis of the Phenomenon within Somalia [online]. In *PiraT-Arbeitspapiere zur Maritimen Sicherheit*, č. 6, jún 2011. s. 4. Dostupné na internete: <http://www.maritimesecurity.eu/fileadmin/content/news_events/workingpaper/PiraT_Arbeitspapier_Nr6_2011_Maouche.pdf>. [cit. 11-30-2012]

druhej strane, slabé inštitúcie, resp. ich absencia nedokážu podľa neho dostatočne objasniť rozsah, komplexnosť a dlhodobý charakter problému. Navyše, porovnanie pirátskej aktivity v Puntlande (zodpovednom za podstatnú väčšinu útokov) a južnom Somálsku demonštruje, že medzi bezpečnostným vákuom a pirátstvom nie je nevyhnutne pozitívna korelácia.¹⁸

V tejto súvislosti možno povedať, že vzostup pirátstva v 90. rokoch 20. storočia bol znemožnený viacerými faktormi. Prvým boli samotné podmienky občianskej vojny a jej intenzita do roku 1992 vrátane¹⁹. Druhým bola angažovanosť medzinárodného spoločenstva v rokoch 1992 až 1995 (UNOSOM I apríl 1992 - marec 1993, UNITAF december 1992 – máj 1993, UNOSOM II marec 1993 – marec 1995). Po stiahnutí sa OSN zo Somálska v roku 1995 sa vývoj v centrálnych a južných oblastiach vrátil k trajektórii započatej pred medzinárodnou intervenciou, t.j. ku konfliktom o kontrolu teritórií medzi jednotlivými warlordami²⁰, čo možno považovať za tretí faktor, resp. prekážku ďalšieho rozvoja pirátstva. Pirátstvo teda bolo frekventovanejšie v relatívne pokojnejších obdobiach, resp. oblastiach Somálska ako Puntland²¹. Z toho vyplýva, že rozmach pirátstva je podmienený určitým stupňom mieru na lokálnej úrovni. Súhlasíme teda so záverom Stig Jarle Hansena, že intenzívne boje výrazne skomplikovali vytvorenie a pôsobenie pirátskych skupín.²² Na základe uvedeného možno argumentovať, že síce o výraznom rozmachu somálskeho pirátstva nemožno hovoriť hneď po vytvorení podmienok rozpadnutého štátu v roku 1991, ale nevylučuje sa tým priama príčinná súvislosť. Kľúčovým bol z tohto aspektu vznik Puntlandu v roku 1998 a jeho relatívna

---

¹⁸ Maouche, A. 2011. Piracy along the Horn of Africa: An Analysis of the Phenomenon within Somalia [online]. In *PiraT-Arbeitspapiere zur Maritimen Sicherheit*, č. 6, jún 2011. s. 31. Dostupné na internete: <http://www.maritimesecurity.eu/fileadmin/content/news_events/workingpaper/PiraT_Arbeitspapier_Nr6_2011_Maouche.pdf>. [cit. 11-30-2012]

¹⁹ Pozri: Department of Peace and Conflict Research, Uppsala Universiteit. *Uppsala Conflict Data Program – Conflict Encyclopedia* [online]. Dostupné na internete: <http://www.ucdp.uu.se/gpdata/gpcountry.php?id=141&regionSelect=1-Northern_Africa#>. [cit. 12-14-2012]

²⁰ V Somálsku sa označovali pojmom pôvodne pre vojvodcov, *abbaanduule*, preto sa v tejto súvislosti začal medzi zahraničnými žurnalistami používať pojem *warlords*, ktorý sa odvtedy bežne využíva aj v akademických kruhoch.

²¹ Somaliland (nezávislosť od Somálska vyhlásená jednostranne v roku 1991) na rozdiel od Puntlandu (vyhlásený v roku 1998 za poloautonómiu v rámci Somálska) od začiatku presadzoval protipirátsku politiku a nestal sa pirátskym útočiskom. Pozri bližšie: Maouche, A. 2011. Piracy along the Horn of Africa: An Analysis of the Phenomenon within Somalia [online]. In *PiraT-Arbeitspapiere zur Maritimen Sicherheit*, č. 6, jún 2011. s. 28. Dostupné na internete: <http://www.maritimesecurity.eu/fileadmin/content/news_events/workingpaper/PiraT_Arbeitspapier_Nr6_2011_Maouche.pdf>; Hansen, S. J. 2009. Piracy in the greater Gulf of Aden: myths, misconceptions and remedies [online]. s. 30. Dostupné na internete: <<http://dev02.imbera.no/nibr/filer/2009-29-ny.pdf>>.

²² Hansen, S. J. 2009. Piracy in the greater Gulf of Aden: myths, misconceptions and remedies [online]. s. 20. Dostupné na internete: <<http://dev02.imbera.no/nibr/filer/2009-29-ny.pdf>>. [cit. 11-30-2012]

stabilizácia. Úplný rozpad štátu teda nielen predchádzal vzostupu somálskeho pirátstva, ale ho aj zapríčinil.

Maouche tiež uvádza, že ani existencia štruktúr slabého štátu, znaky ktorého vykazuje napríklad Puntland, nemusí zaručiť redukciiu pirátskej aktivity, ale práve naopak.²³ Tento stav vyplýva podľa nášho názoru z toho, že v Puntlande vzhľadom na stabilnejšie prostredie v porovnaní s oblasťou južného Somálska, ktorý bol z regionálneho pohľadu v rámci Somálska jeho rozpadom najviac postihnutý, a finančne motivovanú ochotu jeho predstaviteľov spolupracovať s pirátmi²⁴ vzniklo priaznivejšie ak nie ideálne prostredie pre rozvoj pirátstva ako špecifickej formy organizovanej zločinnosti v podmienkach rozpadnutého Somálska. Z toho vyplýva, že sa tým len potvrdzuje predpoklad o potrebe aspoň určitej miery stability v danej oblasti pre rozmach organizovanej zločinnosti, resp. námorného pirátstva v prípade Somálska.

Defenzívny charakter pirátstva?

Ako ďalšiu príčinu rozšírenia moderného pirátstva v Somálsku možno v rámci zlyhania štátu v dimenzii teritoriálnej kontroly uviesť aj jeho pôvodné väzby na snahy lokálnych rybárov chrániť svoje teritoriálne vody pred neoprávneným výlovom zahraničných rybárskych lodí, najmä po skončení Barreho diktatúry. Odhaduje sa, že lode z Európy, Ázie a Afriky znížili objem somálskeho výlovu za rok až o jednu tretinu. Medzi rokmi 2003 a 2004, kedy bolo HDP Somálska okolo 5 mld. USD, tak mohli spôsobiť stratu až 100 mil. USD.²⁵ Iné odhady hovoria, že hodnota nelegálneho zahraničného rybolovu je každoročne na úrovni približne medzi 90 mil. USD²⁶ a 300 mil. USD²⁷, význam čoho je nutné vnímať najmä v kontexte statusu Somálska ako LDC (z angl. „*the Least Developed Country*“). Takisto sa objavovali správy o znečisťovaní somálskych vôd toxickým odpadom. Pôvodne však rybári organizovaní do skupín zadržali danú loď, kým im nebola vyplatená kompenzácia za ich

---

²³ Maouche, A. 2011. Piracy along the Horn of Africa: An Analysis of the Phenomenon within Somalia [online]. In *PiraT-Arbeitspapiere zur Maritimen Sicherheit*, č. 6, jún 2011. s. 27-28. Dostupné na internete: <http://www.maritimesecurity.eu/fileadmin/content/news_events/workingpaper/PiraT_Arbeitspapier_Nr6_2011_Maouche.pdf>. [cit. 12-01-2012]

²⁴ Toto prepojenie naznačuje napr. aj Scholvin, S. 2009. Indonesiens und Somalias Piraterie: ein Vergleich wirtschaftlicher und politischer Ursachen [online]. In *AKUF Analysen*, máj 2009, č. 6. s. 1-8, s. 2. Dostupné na internete: <http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/3350/pdf/AKUF_Analysen_06.pdf>. [cit. 12-01-2012]

²⁵ United Nations Office on Drugs and Crimes. 2010. *Maritime Piracy 2009*, s. 196.

²⁶ Kraska, J. 2010. Freakonomics of maritime piracy. In *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 16, No. 2, s. 109-19. s. 116.

²⁷ Lansing, P. – Petersen, M. 2011. Ship-Owners and the Twenty-First Century Somali Pirate: The Business Ethics of Ransom Payment. In *Journal of Business Ethics*, 2011, 102. s. 507–516. s. 508.

straty spojená s nelegálnym rybolovom. Keďže si vlastníci zahraničných lodí boli vedomí protiprávnosti svojho konania, výkupné bolo vyplácané pomerne rýchlo s cieľom predísť neželanej pozornosti. Až neskôr nadobudli tieto akcie „defenzívneho“ pirátstva charakter súčasného pirátstva, ktorého jediným cieľom je získať vysoké výkupné za ukoristenie lode a zajatie posádky. Ken Menkhaus výstižne uvádza, že čo začalo ako obrana lokálnych rybárov, sa rýchlo vyvinulo do výhodného biznisu s „licenciami“ pre lídrov milícií kontrolujúcich dané územie pod hrozbou únosu lode a posádky v prípade ich nezaplatenia.²⁸

Ekonomický oportunizmus je teda hlavným atribútom súčasného somálskeho pirátstva. Zároveň možno povedať, že súčasné útoky somálskych pirátov vo všeobecnosti popierajú inú než finančnú motiváciu, hoci ich často sprevádza rétorika pirátskych skupín poukazujúca na uvedené ochranárske motívy a funkciu určitej formy „pobrežnej stráže“ v spojitosti s nelegálnymi aktivitami zahraničných lodí, pričom výkupné má byť kompenzáciou za spôsobenú ujmu.

Je však potrebné uviesť, že relevantnosť správ o znečisťovaní somálskych vôd toxickým odpadom, vrátane rádioaktívneho, potvrdil aj bývalý vyslanec OSN pre Somálsko Ahmedou Ould-Abdallah, podľa ktorého boli zodpovednými súkromné spoločnosti a jednotlivci z Európy a Ázie. Podľa vyjadrení UNEP (UN Environment Programme) dôkazy boli získané po tom, čo bol predmetný odpad vyplavený na somálske pobrežie v oblasti Puntlandu po tsunami v roku 2004. Podľa UNEP bolo Somálsko za týmto účelom zneužívané od začiatku 90. rokov, pričom tento trend mal podľa Abdallaha pokračovať aj v súčasnosti. Pre európske spoločnosti išlo o ekonomicky výhodný postup umožňujúci znížiť náklady za likvidáciu odpadu z 1000 USD/tona v Európe na 2,5 USD/tona.²⁹

Práve neexistencia (efektívnej) vlády umožnila podľa Abdallaha ilegálny rybolov zo strany európskych a ázijských štátov, pričom vyzdvihol aj jeho potenciál podnecovať konflikt v Somálsku vzhľadom na korupciu vo vzťahu k štátnym predstaviteľom a warlordom za účelom zabezpečenia ich ochrany alebo falošných licencií.³⁰ Išlo pritom o rybárske lode z Kene, Saudskej Arábie, Jemenu, Francúzska, Japonska, Severnej Kórey, Južnej Kórey, Španielska a Taiwanu.

---

²⁸ Menkhaus, K. 2009. Dangerous waters. In *Survival*, 2009, Vol. 51, No. 1, s. 21-28, s. 22-23.

²⁹ Abdullahi, N. 2008. 'Toxic waste' behind Somali piracy [online]. 11.10. 2008 In *Aljazeera*. Dostupné na internete: <<http://www.aljazeera.com/news/africa/2008/10/2008109174223218644.html>>. [cit. 12-05-2012]

³⁰ Middle East Online. 2008. UN envoy decries waste dumping off Somalia [online]. 26.7. 2008 Dostupné na internete: <<http://www.middle-east-online.com/english/?id=27114>>. [cit. 12-05-2012]

Pôvodne defenzívny charakter somálskeho pirátstva, na ktorý poukazuje napríklad Ken Menkhaus³¹ je niektorými autormi spochybňovaný. Podľa Stiga Jarleho Hansena sú tvrdenia o počiatkových ako aj súčasných defenzívnych motívoch somálskeho pirátstva mylné. Vo svojej práci „*Debunking the Piracy Myth*“ zdôrazňuje, že piráti sa vzhľadom na ich aktivitu nikdy nesprávali ako pobrežná stráž. Zároveň upozorňuje, že ilegálny rybolov zahraničných lodí v somálskej, údajnej výlučnej ekonomickej zóne³² existoval už dávno pred rozpadom štátu v Somálsku. Somálski piráti pritom od začiatku podnikali útoky na nákladné lode, ktoré nemali žiadne prepojenie na ilegálny rybolov. Navyše, z ilegálneho rybolovu sa navzájom obviňujú aj niektoré skupiny v Somálsku. Mýtus o idealistických motívoch somálskeho pirátstva je podľa Hansena posilňovaný predovšetkým samotnými pirátmi, ktorí sa tak usilujú o získanie lokálnej legitimity.³³ Podobne aj Moki a Ndumbe spochybňujú to, že by ochrana somálskych prírodných zdrojov v súvislosti s ilegálnymi rybárskymi aktivitami zahraničných lodí bola hlavným stimulom rozvoja pirátstva. Podľa týchto autorov išlo iba o zámienku umožňujúcu prístup k výhodnému zdroju príjmov.³⁴

Alternatívna a výnosná forma živobytia

Vzhľadom na to, že zo somálskeho pirátstva sa stal lukratívny biznis, sa zvyšuje aj početnosť pirátskych skupín. Podľa niektorých údajov môže pirát zarobiť na výkupnom vo výške 1 mil. USD asi od 6000 do 10 000 USD, čo predstavuje približne dvoj- až trojročnú mzdu na pozícii ozbrojenej ochrany humanitárnych organizácií.³⁵ Iné odhady hovoria

---

³¹ Menkhaus, K. 2009. Dangerous Waters. In *Survival*. 2009, Vol. 51, No. 1, s. 22.

³² Hansen tvrdí, že výlučná ekonomická zóna (t.j. 200 námorných míľ od pobrežia) Somálska v podstate neexistuje, pretože Somálsko ju nikdy verejne nevyhlásilo v OSN, čím nesplnilo podmienku jej zriadenia. Z toho vyplýva, že nemožno hovoriť ani o ilegálnom rybolove zahraničných lodí. Takýto postoj zaujali napríklad Nórsko či Veľká Británia, naopak Jemen a Španielsko jej existenciu fakticky uznávajú. Hansen si tiež kladie otázku, kto bol vlastne oprávnený (rebeli, klany, bývalí predstavitelia vládnych rybolovných spoločností?) udelovať práva na využívanie údajnej výlučnej ekonomickej zóny v období rozpadu štátu. Hansen, S. J. 2011. *Debunking the Piracy Myth: How Illegal Fishing Really Interacts with Piracy in East Africa*. In *RUSI Journal*. 2011, Vol. 156, No. 6, s.26-30. s. 27-28. s. 29. Pozri tiež: UK Foreign&Commonwealth Office. *Somalia's Exclusive Economic Zone* [online]. 2.8.2012 Dostupné na internete: <<http://www.fco.gov.uk/en/global-issues/piracy/050-eez>>. Naopak, JAR pred BR OSN vo svojom stanovisku zdôraznila neprípustnosť ospravedlňovať ilegálne vyčerpanie somálskych zdrojov absenciou vyhlásenej ekonomickej zóny, pričom argumentovala, že UNCLOS takúto povinnosť pobrežnému štátu ani nestanovuje. UN News Centre. 2012. *Resolution 2077 (2012)* [online]. 21.11. 2012 Dostupné na internete: <<http://www.un.org/News/Press/docs/2012/sc10824.doc.htm>>. [cit. 12-06-2012]

³³ Hansen, S. J. 2011. *Debunking the Piracy Myth: How Illegal Fishing Really Interacts with Piracy in East Africa*. In *RUSI Journal*. 2011, Vol. 156, No. 6, s.26-30.

³⁴ Ndumbe, J. A. – Moki, S. 2009. Africa: The Piracy Hot Spot and Its Implications for Global Security. In *Mediterranean Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 2009, s. 104.

³⁵ United Nations Office on Drugs and Crimes. 2010. *Maritime Piracy 2009*. s. 199

o príjme 10 000-15 000 USD na jedného piráta za únos.³⁶ V roku 2011 bolo pritom napríklad somálskym pirátom vyplatené výkupné v 31 prípadoch, čím celkovo získali takmer 160 mil. USD. Hodnota priemerného výkupného sa tak pohybuje na úrovni zhruba 5 mil. USD.³⁷ V roku 2010 takto získali približne 110 mil. USD.³⁸ Kultúra násilia, prevládajúca vojnová ekonomika a absencia alternatívnych možností zabezpečenia príjmu podľa Stefana Maira viedli k tomu, že pirátstvo sa stalo „stratégiou prežitia“ v daných podmienkach.³⁹ V danom odvetví čiernej ekonomiky je aj z týchto dôvodov činných okolo 5 tis.⁴⁰ Somáľčanov. Ken Menkhaus v súvislosti s rozmachom pirátstva v niektorých regiónoch Somálska hovorí o vzniku určitej „pirátskej verzie narko-štátu“.⁴¹ Inými slovami, teda pirátstvo možno vnímať aj ako alternatívnu a výnosnú formu živobytia v zložitých podmienkach Somálska.

Pokiaľ však ide o vzťah pirátstva a ekonomických implikácií rozpadu štátu vo forme chudoby, podľa Maoucheho je otázne, do akej miery podmienky chudoby podnietili rozmach pirátstva. Poukazuje pritom na to, že sa údajne nerozvinulo v najchudobnejších pobrežných oblastiach Somálska.⁴²

Okrem toho, nemožno tvrdiť, že by problém somálskeho pirátstva pramenil výlučne z chudoby v Somálsku, resp. jeho statusu LDC, keďže na africkom pobreží sa nachádza viacero chudobných štátov, prípadne nezlyhávajúcich LDC ako Sao Tomé, Senegal, Gambia, Tanzánia⁴³, kde sa námorné pirátstvo nerozmáha alebo nerozmáha v takom rozsahu. Rozhodujúcim faktorom bolo podľa nášho názoru práve zlyhanie štátu pri plnení jeho funkcií

---

³⁶ Shortland, A. 2010. Piraterie in Somalia: Ein gutes Geschäft für Viele. In *Wochenbericht des DIW Berlin*, 2010, Nr. 29, s. 2-6. s. 3.

³⁷ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 11. [cit. 12-06-2012]

³⁸ United Nations Office on Drugs and Crime. *Ransom money laundered by pirates affects stability in the Horn of Africa, says UNODC chief* [online]. 22.1.2012 Dostupné na internete: <<https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2012/February/ransom-money-being-laundered-by-pirates-affects-stability-in-the-horn-of-africa-says-unodc-chief.html>>. [cit. 12-06-2012]

³⁹ Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 7.

⁴⁰ Percy, S. – Shortland, A. 2011. *The Business of Piracy in Somalia*. s. 28.

⁴¹ Menkhaus, K. 2009. Dangerous waters. In *Survival*, 2009, Vol. 51, No. 1, s. 21-28, s. 24.

⁴² Maouche, A. 2011. Piracy along the Horn of Africa: An Analysis of the Phenomenon within Somalia [online]. In *PiraT-Arbeitspapiere zur Maritimen Sicherheit*, č. 6, jún 2011. s. 29. Dostupné na internete: <http://www.maritimesecurity.eu/fileadmin/content/news_events/workingpaper/PiraT_Arbeitspapier_Nr6_2011_Maouche.pdf>. [cit. 12-01-2012]

⁴³ Pirátske útoky v oblasti Tanzánie sú pomerne sporadické s klesajúcou tendenciou od roku 2008, a síce 11 v roku 2007, 14 v roku 2008, 5 v roku 2009, 1 v roku 2010, 0 v roku 2011. Sao Tomé, Senegal a Gambia nezaznamenali žiadnu pirátsku aktivitu v období 2007-2011. Údaje podľa: ICC – International Maritime Bureau. 2012. *Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2011* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. [cit. 12-07-2012]

tak pri zaistení poskytovania politických statkov ale najmä v rovine efektívnej kontroly štátneho územia, pretože inak by napríklad nebol možný pirátsky modus operandi, čo sa týka pomerne dlhého (aj niekoľko mesiacov) a neohrozeného ukotvovania unesených lodí pri somálskom pobreží, kým nie je zaplatené výkupné.

Parciálne faktory rozmachu pirátstva

Klanizmus

Klanizmus, typická črta somálskej spoločnosti, sa prejavuje aj v štruktúre pirátstva, keďže jednotlivé pirátske skupiny sú organizované po línii klanov, aplikujú ich hierarchiu a pravidlá. Na základe klanizmu možno vysvetliť aj tendenciu k spolupráci medzi pirátmi a ďalšími vnútroštátnymi aktérmi, ako napr. warlordami či lokálnymi predstaviteľmi. Dôvodom je skutočnosť, že príslušnosť k rovnakému klanu garantuje vzájomnú podporu a lojalitu. V tomto kontexte je vhodným príkladom Puntland, kde je spoločným menovateľom kooperácie pirátov a oficiálnych zástupcov poloautonómie príslušnosť k subklanu Majerteen.⁴⁴ Hoci klanová politika pirátstva nepodnecuje, vzniklo v rámci klanových štruktúr, čo je následne zohľadnené aj pri prenikaní prostriedkov z výkupného do lokálnej ekonomiky.⁴⁵

Korupcia

Okrem prípadnej klanovej lojality je rozmach pirátskej aktivity zabezpečovaný i korupciou. Predpokladá sa, že svoj podiel z výkupného dostávajú vládni predstavitelia, lokálni predstavitelia štátnej správy⁴⁶ alebo vodcovia, podnikateľská vrstva ako aj ozbrojené skupiny ovládajúce oblasti (najmä v Puntlande, považovanom za pirátske logistické centrum), kde piráti operujú.⁴⁷ Pirátom údajne ostáva približne 30% výkupného.⁴⁸ Možno preto

---

⁴⁴ Maouche, A. 2011. Piracy along the Horn of Africa: An Analysis of the Phenomenon within Somalia [online]. In *PiraT-Arbeitspapiere zur Maritimen Sicherheit*, č. 6, jún 2011. s. 23. Dostupné na internete: <http://www.maritimesecurity.eu/fileadmin/content/news_events/workingpaper/PiraT_Arbeitspapier_Nr6_2011_Maouche.pdf>. [cit. 11-30-2012]

⁴⁵ Kraska, J. 2010. Freakonomics of maritime piracy. In *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 16, No. 2, s. 109-19. s. 114-115.

⁴⁶ Na „endemickú korupciu“ oficiálnych predstaviteľov v Puntlande poukazovala napríklad aj: International Crisis Group. Somalia. *The Trouble with Puntland* [online]. Africa Briefing, no. 64, 12.8.2009. Dostupné na internete: <<http://www.somaliawatch.org/archivejun09/090815601.pdf>>. [cit. 12-01-2012]

⁴⁷ Pozri bližšie napr.: Pham, P. J. 2010. Putting Somali Piracy in Context. In *Journal of Contemporary African Studies*, 2010, Vol. 28, No. 3, s. 325-341. s. 334. Kraska, J. 2010. Freakonomics of maritime piracy. In *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 16, No. 2, s. 109-19. s. 113.

predpokladať, že k rozmachu pirátstva prispieva aj podpora warlordov⁴⁹, ktorí kontrolujú určité časti územia a zároveň z nich pirátom za finančnú odmenu umožňujú operovať. V neposlednom rade si týmto spôsobom piráti zabezpečujú aj svoju vlastnú ochranu.⁵⁰ Frekventovaným problémom je tiež fakt, že pirátske elity bývajú vďaka korupcii pod ochranou štátnych autorít, čo bráni ich stíhaniu. Z tohto pohľadu bol kritizovaný napríklad poloautonómny Puntland, ktorý odsúdil iba jedného pirátskeho lídra, a to len na päť rokov väzenia, zatiaľ čo nižšie články v hierarchii pirátskej skupiny boli v Keni exemplárne odsúdené až na 20 rokov.⁵¹

Diaspora a zločinecká sieť

Hansen napríklad ďalej poukazuje aj na externú finančnú a materiálnu podporu, vrátane poskytovania informácií o tranzitujúcich lodiach, somálskych pirátov zo strany somálskej diaspory, hlavne v Keni a štátoch zálivu.⁵² Participácia somálskej diaspory hlavne v štátoch zálivu na vzostupe pirátstva sa nedá vylúčiť ani podľa Kerstin Petretto.⁵³ Podľa Interpolu ide v prípade somálskeho pirátstva o príklad organizovanej zločineckej siete kontrolovanej zločineckými syndikátmi, vrátane zahraničnej participácie.⁵⁴

Lokálne komunity

Finančné prostriedky získané z pirátstva viedli k rozvoju a výstavbe v prístavných mestách v Puntlande, ako napr. Eyl a Garaad, i v centrálnom Somálsku, ako napr. Harardhere. Smerovali však aj na trh s nehnuteľnosťami v kenskom Nairobi, osobitne predmestia Eastleigh. Z príjmov získaných nelegálnou činnosťou tak profitovali aj lokálne komunity,

---

⁴⁸ United Nations Office on Drugs and Crimes. 2010. *Maritime Piracy 2009*, s. 199.

⁴⁹ Pod týmto pojmom chápeme v Somálsku lídrov rôznych ozbrojených skupín usilujúcich o získanie moci v určitej oblasti a aktívne participujúcich na ozbrojenom konflikte. Bližšie sa daným pojmom zaoberá napr. Reno, W. 1999. *Warlord Politics and African States*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1999.

⁵⁰ Ndumbe, J. A. – Moki, S. 2009. Africa: The Piracy Hot Spot and Its Implications for Global Security. In *Mediterranean Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 2009, s. 113.

⁵¹ Reuters. *Kenya jails seven Somalis for 20 years for piracy* [online]. 8.8.2012 Dostupné na internete: <<http://www.reuters.com/article/2012/08/08/us-somalia-piracy-kenya-idUSBRE8770YR20120808>>. [cit. 12-01-2012]

⁵² Hansen, S. J. 2009. *Piracy in the greater Gulf of Aden: myths, misconceptions and remedies* [online]. s. 37. Dostupné na internete: <<http://dev02.imbera.no/nibr/filer/2009-29-ny.pdf>>. [cit. 11-30-2012]

⁵³ Petretto, K. 2010. Piraterie als Problem der Internationalen Politik. In Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 13.

⁵⁴ Abbugao, M. 2009. Interpol: Somali piracy is organised crime [online]. 14.10. 2009 In *Middle East Online*. Dostupné na internete: <<http://middle-east-online.com/english/?id=34984>>. [cit. 12-06-2012]

ktoré preto mohli poskytovať pirátom podporu. Na druhej strane pirátstvo svojimi atraktívnymi príjmami ochudobňuje odvetvie rybolovu, ktoré údajne ochraňuje, o ľudské zdroje. Súčasne ide aj o obavy somálskych rybárov, aby si ich vojenské jednotky (resp. aktuálne i súkromná ozbrojená stráž lodí) nezamenili za pirátov alebo aby im piráti nezhabali rybárske lode na podnikanie útokov.⁵⁵ Pirátom sa tiež prisudzuje určitá zodpovednosť za šírenie HIV/AIDS v nimi obývaných oblastiach, ako napríklad v Puntlande.⁵⁶ Všeobecná podpora lokálneho obyvateľstva preto nemusí byť tak jednoznačná.

Interakcia s Al Shabaab?

Okrem toho niektoré správy⁵⁷ naznačujú prepojenie somálskych pirátov s hnutím Al Shabaab, ktoré v súčasnosti bojuje proti somálskym vládnym jednotkám ako aj iným štátom podporujúcim súčasnú vládu. Istý stupeň spolupráce medzi pirátskymi skupinami a Al Shabaab existoval vždy už len z toho dôvodu, že daní aktéri pôsobia na rovnakom území, osobitne napríklad v oblasti Kismayo kontrolovanej Al Shabaabom, v podmienkach zlyhania štátu. Lídri Al Shabaab v minulosti napríklad ocenili službu somálskych pirátov pri ochrane pobrežia krajiny pred „kresťanskými štátmi, ktoré ho chcú zneužiť“.⁵⁸ Na druhej strane je potrebné podotknúť, že výrazný rozmach pirátstva sa týkal hlavne oblasti Puntlandu a nie južného Somálska, kde dominoval Al Shabab. Z toho vyplýva, že intenzita načrtnutých väzieb je skôr na nižšej úrovni. Hoci Al Shabab pirátstvo v zmysle práva šaríja zakazuje, existujú domnienky o jeho finančnom prospechu z pirátskej aktivity.⁵⁹ Skôr než o ideologické väzby teda ide o vnímanie pirátov zo strany Al Shabab v zmysle nezanedbateľného zdroja financovania ich boja a s tým súvisí aj ich tolerantnejší postoj k pirátstvu v porovnaní s UIC. Priame, systematické finančné väzby medzi oboma aktérmi ale zatiaľ neboli dokázané.⁶⁰

---

⁵⁵ Ismail, S. *Eyl Residents Concerned about Pirate Actions*. [online]. 20.3.2011 Dostupné na internete:<http://www.somaliareport.com/index.php/post/324/Eyl_Residents_Concerned_About_Pirate_Actions>. [cit. 12-06-2012]

⁵⁶ Ismail, S. *Pirates to Blame for Spread of HIV/AIDS* [online]. 6.5.2011 Dostupné na internete:<http://www.somaliareport.com/index.php/post/673/Pirates_to_Blame_for_Spread_of_HIVAIDS>. [cit. 12-06-2012]

⁵⁷ Middleton, R. 2008. *Piracy in Somalia – Threatening global trade, feeding local wars*, s. 9.

⁵⁸ London, J. E. *Somali Pirates and the Islamist Jihad* [online]. 20.4. 2009 Dostupné na internete:<<http://www.thecuttingedge.com/index.php?article=11267>>.

⁵⁹ Pozri napr.: Shortland, A. 2010. Piraterie in Somalia: Ein gutes Geschäft für Viele. In *Wochenbericht des DIW Berlin*, 2010, Nr. 29, s. 2-6. s. 6.

⁶⁰ Archer, V. 2012. *The Evolution of Pirate Kidnappings*. 19.1.2012 Dostupné na internete:<http://www.somaliareport.com/index.php/post/2569/The_Evolution_of_Pirate_Kidnappings>. [cit. 12-06-2012]

Vyplácanie výkupného

Middleton poznamenáva, že „ak Somálsko poskytuje ideálne prostredie pre pirátstvo, tak vysoké výkupné poskytuje motiváciu.“⁶¹ Uhradenie výkupného je vlastníkami lodí stále preferované ako jednoduché a v pomere k hodnote nákladu a lode zároveň ekonomicky výhodné riešenie situácie. Alternatívy k vyplataniu výkupného v prípade únosu lode a posádky somálskymi pirátmi sú obmedzené, resp. sa možno povedať v súčasnosti takmer nevyužívajú, napriek tomu že sa týmto spôsobom podporujú v podstate ďalšie pokusy o únos a na vnútroštátnej úrovni aj rozmach organizovanej zločinnosti, obchodu so zbraňami, násilia a pod. Vyplýva to najmä z toho, že jednak neuhradenie výkupného rezultuje v priamom ohrození posádky, jednak z riskantnosti vojenského zásahu, ktorý rovnako môže ohroziť rukojemníkov, a jednak z právnej komplexnosti zásahu spätéj s prítomnosťou multinárodnej posádky na palube⁶². Vo vzťahu k vyplácaniu výkupného býva teda zdôrazňovaná aj určitá etická dilema vlastníkov lodí.⁶³ Kraska napríklad v tejto spojitosti vníma somálske pirátstvo v zmysle neoklasického modelu maximalizácie užitočnosti, pričom spomínané vyplácanie výkupného je v prospech očakávaných výnosov, ktoré stále prevyšujú náklady a riziká vyplývajúce z pirátskej aktivity.⁶⁴ Slovom Petera Phama, pirátstvo sa bude rozmáhať dovtedy, kým bude prinášať zisk.⁶⁵

Neúspešná reakcia medzinárodného spoločenstva

Ohrozovanie námornej bezpečnosti pirátskymi útokmi sa do pozornosti medzinárodného spoločenstva podľa Maira dostáva až vtedy, keď okrem priamych ekonomických nákladov spôsobuje celkovú regionálnu nestabilitu.⁶⁶ Riešenie problému somálskeho pirátstva v podstate prišlo na rad koncom roka 2008 (EUNAVFOR), resp. v roku 2009 (CTF a NATO), a to námornými operáciami, ktoré má svoje limity, keďže jednak

---

⁶¹ Middleton, R. 2008. Piracy in Somalia – Threatening global trade, feeding local wars, s. 5.

⁶² Pozri napr. Petretto, K. 2010. Piraterie als Problem der Internationalen Politik. In Mair, S. (Hg.). 2010. Piraterie und maritime Sicherheit. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 17.

⁶³ Lansing, P. – Petersen, M. 2011. Ship-Owners and the Twenty-First Century Somali Pirate: The Business Ethics of Ransom Payment. In Journal of Business Ethics, 2011, 102. s. 507–516.

⁶⁴ Kraska, J. 2010. Freakonomics of maritime piracy. In Brown Journal of World Affairs, Vol. 16, No. 2, s. 109–19. s. 117.

⁶⁵ Pham, P. J. 2010. Putting Somali Piracy in Context. In Journal of Contemporary African Studies, 2010, Vol. 28, No. 3, s. 325–341. s. 326.

⁶⁶ Mair, S. (Hg.). 2010. Piraterie und maritime Sicherheit. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 7.

fyzicky nie je možné pokryť tak rozsiahle teritórium (4 mil. km².⁶⁷) pár desiatkami vojnových lodí a jednak náklady na zvýšenie ich počtu na úplné zabezpečenie oblasti možno považovať za prohibatívne. Permanentné nasadenie vojnových lodí v rizikovej oblasti ako prostriedok riešenia problému somálskeho pirátstva sa okrem jeho limitovaných možností spája aj so značnými nákladmi, a preto ho z dlhodobého hľadiska nemožno považovať za efektívne riešenie. Možno povedať, že medzinárodné spoločenstvo doteraz reagovalo na problém somálskeho pirátstva neadekvátne, pretože v jeho samotnej podstate pramení zo situácie na v krajine. V kontexte angažovania sa medzinárodného spoločenstva niektorí autori preto zdôrazňujú potrebu kombinácie prístupu na mori i v Somálsku.⁶⁸ Iní podmieňujú dlhodobé a efektívne riešenie problému prístupom adresujúcim jeho príčiny primárne na pevnine.⁶⁹ V tomto kontexte možno predovšetkým v akademických kruhoch hovoriť o pomerne širokom konsenze. Tento postoj vyjadril však napríklad aj Pan Ki-mun.⁷⁰

Vzhľadom na počet prípadov aktívneho zabránenia pirátskym útokom priamym nasadením protipirátskych jednotiek zo strany jednotlivých misií⁷¹ možno súhlasiť s konštatovaním správy ICC-IMB z roku 2012, že celkové kvantitatívne ukazovatele somálskeho pirátstva by boli nepochybne oveľa vyššie bez prítomnosti medzinárodných námorných síl v danej rizikovej oblasti. ICC-IMB preto pokladá úlohu vojnového námorníctva za kritickú.⁷² Štatistiky do roku 2011 vrátane však na druhej strane tiež ukazujú, že nasadenie vojenského námorníctva nemá dostatočný odstrašujúci efekt, pretože lode sú naďalej napádané a unášané. Somálski piráti napríklad v roku 2011 pokračovali v podnikaní

---

⁶⁷ Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 24-25. [cit. 11-16-2012]

⁶⁸ Petretto, K. 2010. Piraterie als Problem der Internationalen Politik. In Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010. s. 17.

⁶⁹ Pozri napr.: Ndumbe, J. A. – Moki, S. 2009. Africa: The Piracy Hot Spot and Its Implications for Global Security. In *Mediterranean Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 2009, s. 120. Scholvin, S. 2009. Indonesiens und Somalias Piraterie: ein Vergleich wirtschaftlicher und politischer Ursachen [online]. In *AKUF Analysen*, máj 2009, č. 6. s. 1-8, s. 4. Dostupné na internete: <http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/3350/pdf/AKUF_Analysen_06.pdf>. [cit. 12-01-2012]

⁷⁰ UN News Centre. 2010. *Attack on presidential palace highlights urgency of solving Somali crisis, Ban warns* [online]. 24.5.2010 Dostupné na internete: <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=34786&Cr=somalia&Cr1=#.UMBhRqx4Erh>>. [cit. 12-06-2012]

⁷¹ Pozri: NATO. 2012. *Operation Ocean Shield* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.aco.nato.int/page208433730.aspx>>. [cit. 12-09-2012]; EUNAVFOR Somalia. 2012. *Key figures and information* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.eunavfor.eu/press-2/downloads/>>. [cit. 12-09-2012]

⁷² ICC – International Maritime Bureau. 2012. *Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2011* [online]. s. 24. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>. [cit. 12-08-2012]

útokov v Adenskom zálive a južnom Červenom mori v blízkosti Bab El Mandeb napriek zvýšenej prezencii vojnových lodí.

Záver

Hoci pirátstvo nie je iba somálskym fenoménom, vzhľadom na rozmach od polovice prvej dekády 21. storočia mu prislúcha rozhodujúca pozícia vo vývoji námorného pirátstva vo všeobecnosti a stalo sa tak zároveň najviditeľnejším prejavom, resp. dôsledkom zlyhania štátu v Somálsku. Rovnako možno povedať, že tak v prípade somálskeho pirátstva ako aj námorného pirátstva vo všeobecnosti ide o zločin z príležitosti. Nevyhnutným predpokladom umožňujúcim rozvinutie somálskeho pirátstva do súčasnej podoby z hľadiska jeho kvantitatívnych charakteristík je geografická poloha Somálska v regióne, ktorý má pre námornú prepravu nesmierny strategický význam. Somálsko teda z tohto pohľadu disponovalo značným potenciálom pre rozmach pirátstva, ktorý priamo podnietilo pretrvávajúce zlyhanie štátu, v rámci ktorého sa vytvorili i oblasti ako Puntland, t.j. s dostatočnou mierou stability a sklonom ku korupcii stimulujúcimi jeho rast. Podmienky zlyhania, resp. rozpadu štátu v Somálsku determinovali rozšírenie pirátstva v počiatočných fázach vzhľadom na neschopnosť štátu zabezpečiť kontrolu štátneho územia, a teda ochranu vlastných prírodných zdrojov v kontexte ilegálneho rybolovu či znečisťovania somálskych vôd inými štátmi, pričom neskôr to bola práve neschopnosť štátu zabrániť postupnému rozvoju pirátstva ako jednej z foriem organizovanej zločinnosti zameranej výhradne na finančný zisk.

Absencia fungujúcej centrálnej štátnej autority s potenciálom zaistiť právo a poriadok v kombinácii s chudobou obyvateľstva a neschopnosťou štátu zlepšiť jeho životné podmienky na pozadí strategickej geografickej polohy vo vzťahu ku kvantitatívnym atribútom námornej dopravy v danom regióne považujeme za hlavné príčiny vzostupu somálskeho pirátstva. Uvedené faktory tak vnímame ako komplementárne. Na druhej strane je nutné zdôrazniť, že zlyhanie štátu a teda ani jeho extrémna podoba, t.j. rozpad štátu nie je nevyhnutnou podmienkou pre vznik pirátstva, keďže pirátska aktivita je zaznamenaná aj v slabých štátoch, ako napr. Malajzia a pod. V Somálsku však jeho zlyhanie, resp. rozpad v rozhodujúcej miere determinovalo jeho rozmach, ale zároveň významne prispelo aj k jeho vzniku.

Okrem uvedených hlavných príčin sme identifikovali aj ďalšie, faktory, ktoré priamo alebo nepriamo mohli čiastočne prispieť k rozmachu somálskeho pirátstva, a to klanizmus, korupcia, úloha somálskej diaspory a organizovanej zločineckej siete, určitý stupeň podpory

lokálneho obyvateľstva, istá miera interakcie s Al Shabaab, vyplácanie výkupného vlastníckmi lodí a „povrchové“ riešenie zo strany medzinárodného spoločenstva. Uvedené faktory však nepredstavujú konečný výpočet, pričom by sa dali napríklad doplniť o analýzu bezpečnostných opatrení na palube lodí v rizikovej oblasti.

Použitá literatúra:

1. Abbugao, M. 2009. Interpol: Somali piracy is organised crime [online]. 14.10. 2009 In *Middle East Online*. Dostupné na internete: <<http://middle-east-online.com/english/?id=34984>>. [cit. 12-06-2012]
2. Abdullahi, N. 2008. 'Toxic waste' behind Somali piracy [online]. 11.10. 2008 In *Aljazeera*. Dostupné na internete: <<http://www.aljazeera.com/news/africa/2008/10/2008109174223218644.html>>. [cit. 12-05-2012]
3. Archer, V. 2012. *The Evolution of Pirate Kidnappings* [online]. 19.1.2012 Dostupné na internete: <http://www.somaliareport.com/index.php/post/2569/The_Evolution_of_Pirate_Kidnappings>. [cit. 12-06-2012]
4. Ismail, S. *Eyl Residents Concerned about Pirate Actions*. [online]. 20.3.2011 Dostupné na internete: <http://www.somaliareport.com/index.php/post/324/Eyl_Residents_Concerned_About_Pirate_Actions>.
5. Ismail, S. *Pirates to Blame for Spread of HIV/AIDS* [online]. 6.5.2011 Dostupné na internete: <http://www.somaliareport.com/index.php/post/673/Pirates_to_Blame_for_Spread_of_HIVAIDS>. [cit. 12-06-2012]
6. Bergen Risk Solutions. 2012. *Somali Piracy and the Monsoon Seasons* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.imsaltd.com/wp-content/uploads/2012/09/Somali-Piracy-and-the-Monsoon-seasons-V3.pdf>>.
7. Bowden, A. – Basnet, S. 2012. *The Economic Cost of Somali Piracy 2011* [online]. Dostupné na internete: <http://oceansbeyondpiracy.org/sites/default/files/economic_cost_of_piracy_2011.pdf>. s. 11. [cit. 12-06-2012]
8. EUNAVFOR Somalia. 2012. *Key figures and information* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.eunavfor.eu/press-2/downloads/>>. [cit. 12-09-2012]
9. Department of Peace and Conflict Research, Uppsala Universiteit. *Uppsala Conflict Data Program – Conflict Encyclopedia* [online]. Dostupné na internete: <http://www.ucdp.uu.se/gpdata/gpcountry.php?id=141&regionSelect=1-Northern_Africa#>. [cit. 12-14-2012]
10. Hansen, S. J. 2011. Debunking the Piracy Myth: How Illegal Fishing Really Interacts with Piracy in East Africa. In *RUSI Journal*. 2011, Vol. 156, No. 6, s.26-30.
11. Hansen, S. J. 2009. Piracy in the greater Gulf of Aden: myths, misconceptions and remedies [online]. Dostupné na internete: <<http://dev02.imbera.no/nibr/filer/2009-29-ny.pdf>>. [cit. 11-30-2012]

12. ICC – International Maritime Bureau. 2012. *Piracy and Armed Robbery against Ships – Annual Report 2011* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre/request-piracy-report>>.
13. International Crisis Group. Somalia. *The Trouble with Puntland* [online]. Africa Briefing, no. 64, 12.8.2009. Dostupné na internete: <<http://www.somaliawatch.org/archivejun09/090815601.pdf>>. [cit. 12-01-2012]
14. Kraska, J. 2010. Freakonomics of maritime piracy. In *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 16, No. 2, s. 109-19.
15. Lansing, P. – Petersen, M. 2011. Ship-Owners and the Twenty-First Century Somali Pirate: The Business Ethics of Ransom Payment. In *Journal of Business Ethics*, 2011, 102. s. 507–516.
16. London, J. E. *Somali Pirates and the Islamist Jihad* [online]. 20.4. 2009 Dostupné na internete: <<http://www.thecuttingedgenews.com/index.php?article=11267>>. [cit. 12-06-2012]
17. Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010.
18. Maouche, A. 2011. Piracy along the Horn of Africa: An Analysis of the Phenomenon within Somalia [online]. In *PiraT-Arbeitspapiere zur Maritimen Sicherheit*, č. 6, jún 2011. Dostupné na internete: <http://www.maritimesecurity.eu/fileadmin/content/news_events/workingpaper/PiraT_Arbeitspapier_Nr6_2011_Maouche.pdf>. >. [cit. 11-30-2012]
19. Menkhaus, K. 2009. Dangerous waters. In *Survival*, 2009, Vol. 51, No. 1, s. 21-28.
20. Middle East Online. 2008. UN envoy decries waste dumping off Somalia [online]. 26.7. 2008 Dostupné na internete: <<http://www.middle-east-online.com/english/?id=27114>>. [cit. 12-05-2012]
21. Middleton, R. 2008. *Piracy in Somalia – Threatening global trade, feeding local wars* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.chathamhouse.org.uk/publications/papers/view/-/id/665/>>. [cit. 11-30-2012]
22. NATO. 2012. *Operation Ocean Shield* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.aco.nato.int/page208433730.aspx>>. [cit. 12-09-2012]
23. Ndumbe, J. A. – Moki, S. 2009. Africa: The Piracy Hot Spot and Its Implications for Global Security. In *Mediterranean Quarterly*, Vol. 20, No. 3, 2009.
24. Percy, S. – Shortland, A. 2011. *The Business of Piracy in Somalia*. ISSN 1433-0210. Berlin: DIW, 2011. 40 s.
25. Petretto, K. 2010. Piraterie als Problem der Internationalen Politik. In Mair, S. (Hg.). 2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010.
26. Pham, P. J. 2010. Putting Somali Piracy in Context. In *Journal of Contemporary African Studies*, 2010, Vol. 28, No. 3, s. 325-341. s. 329.
27. Rudloff, B – Weber, A. 2010. Somalia und der Golf von Aden. In Mair, S. (Hg.).

2010. *Piraterie und maritime Sicherheit*. ISSN 1611-6372 Berlín: Stiftung Wissenschaft und Politik, Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit, 2010.
28. Scholvin, S. 2009. Indonesiens und Somalias Piraterie: ein Vergleich wirtschaftlicher und politischer Ursachen [online]. In *AKUF Analysen*, máj 2009, č. 6. s. 1-8. Dostupné na internete: <http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/3350/pdf/AKUF_Analysen_06.pdf>. [cit. 12-01-2012]
29. Shortland, A. 2010. Piraterie in Somalia: Ein gutes Geschäft für Viele. In *Wochenbericht des DIW Berlin*, 2010, Nr. 29, s. 2-6.
30. Reno, W. 1999. *Warlord Politics and African States*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1999, 257 s. ISBN 1555878830.
31. Reuters. *Kenya jails seven Somalis for 20 years for piracy* [online]. 8.8.2012 Dostupné na internete: <<http://www.reuters.com/article/2012/08/08/us-somalia-piracy-kenya-idUSBRE8770YR20120808>>.
32. UK Foreign&Commonwealth Office. *Somalia's Exclusive Economic Zone* [online]. 2.8.2012 Dostupné na internete: <<http://www.fco.gov.uk/en/global-issues/piracy/050-eez>>.
33. United Nations Office on Drugs and Crime. *Ransom money laundered by pirates affects stability in the Horn of Africa, says UNODC chief* [online]. 22.1.2012 Dostupné na internete: <<https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2012/February/ransom-money-being-laundered-by-pirates-affects-stability-in-the-horn-of-africa-says-unodc-chief.html>>. [cit. 12-06-2012]
34. United Nations Office on Drugs and Crimes. 2010. *Maritime Piracy 2009*. Dostupné na internete: <http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tocta/9.Maritime_piracy.pdf>.
35. UN News Centre. 2012. *Resolution 2077 (2012)* [online]. 21.11. 2012 Dostupné na internete: <<http://www.un.org/News/Press/docs/2012/sc10824.doc.htm>>. [cit. 12-06-2012]
36. UN News Centre. 2010. *Attack on presidential palace highlights urgency of solving Somali crisis, Ban warns* [online]. 24.5.2010 Dostupné na internete: <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=34786&Cr=somalia&Cr1=#.UMBhRqx4Erh>>. [cit. 12-06-2012]

Jednotná teória rastu O. Galora

Matej Buzinkai

Abstrakt

V predkladanom článku predstavujeme jednotnú teóriu rastu Odeda Galora z pohľadu jej využitia pre analýzu rozvojových ekonomík. Teória vychádza z Malthusovej teórie o vzťahu medzi ekonomickým a populačným rastom a z neoklasických exogénnych a endogénnych teórií rastu. Popisujeme ekonomický rozvoj krajiny počas troch fáz definovaných Galorom – maltuziánskej, post-maltuziánskej a modernej. Koniec článku je venovaný príčinám prechodu medzi jednotlivými rozvojovými fázami.

Kľúčové slová: jednotná teória rastu, Malthusova teória rastu, neoklasické teórie rastu, demografický prechod

Abstract

In the presented paper we introduce the unified growth theory of Oded Galor from the viewpoint of its employment for the analysis of developing countries. The theory is based on Malthusian theory about the relationship between economic and population growth and on neoclassical theories of exogenous and endogenous growth. We describe the economic development of a country during the three phases defined by Galor – the Malthusian phase, Post-Malthusian phase and the Modern Phase. The end of the article is dedicated to the causes of transition between individual development phases.

Key words: unified growth theory, Malthusian theory of growth, neoclassical theories of growth, demographic transition

JEL Klasifikácia: B12, B20, O40

Úvod

Pri skúmaní ekonomických a spoločenských zmien prebiehajúcich v rozvojových krajinách je nevyhnutné vychádzať z určitých teoretických východísk. Naše ostatné práce sú venované analýze transformácie ekonomiky Čínskej ľudovej republiky z nízkopríjmovej, silne agrárnej krajiny na modernú priemyselnú krajinu, ktorá má budúcnosti potenciál stať sa tiež jedným z technologických centier svetového hospodárstva.

Na základe analýzy ekonomického rastu a sociálnoekonomického rozvoja Čínskej ľudovej republiky sme dospeli k záveru, že ich najlepšie vystihuje jednotná teória rastu (z

angl. *unified growth theory*), ktorú zaviedol Oded Galor. Americký ekonóm vytvoril jednotnú teóriu, ktorá integruje klasické a moderné teórie ekonomického rastu a pokúša sa tým vysvetľovať ekonomický rast počas celej histórie rozvoja ekonomík. Každá z teórií pritom dobre vystihuje situáciu v danej rozvojovej fáze určitej ekonomiky, no nedokáže vysvetliť charakter ekonomického rastu v ostatných obdobiach, ani príčiny prechodu medzi jednotlivými fázami.¹ Tieto poznatky sú dôležité predovšetkým pre analýzu vývoja rozvojových krajín, ktoré sa ešte nenachádzajú vo fáze moderného udržateľného rastu popisovaného neoklasikmi Solowom, Romerom, či Lucasom.

Cieľom nášho článku je predstaviť jednotnú teóriu rastu O. Galora, ktorej bol doposiaľ v slovenskej literatúre venovaný obmedzený priestor. V prvej časti článku popíšeme klasické a neoklasické teórie ekonomického rastu, z ktorých Galorova teória vychádza. Sú nimi Malthusova teória o vzťahu medzi populačným a ekonomickým rastom, moderná teória exogénneho rastu podľa Solowa a teória endogénneho rastu. V druhej časti článku predstavíme tri fázy ekonomického rozvoja, maltuziánsku fázu, post-maltuziánsku fázu a fázu moderného stabilného rastu, ako ich definoval Galor. Budeme analyzovať meniace sa podmienky, v ktorých sa krajina rozvíja počas jednotlivých rozvojových fáz. V závere článku sa budeme venovať teóriám vysvetľujúcim príčiny prechodu medzi jednotlivými režimami rastu.

Teórie ekonomického rastu

Malthusova teória o vzťahu medzi populačným a ekonomickým rastom

Pre účely našej práce je potrebné predstaviť Malthusovu teóriu o vzťahu medzi populačným a ekonomickým rastom. Napriek tomu, že mnohí neskorší ekonómovia ju považovali za prekonanú, je stále významná predovšetkým z hľadiska historickej ekonómie, rozvojovej ekonómie a je súčasťou Galorovej jednotnej teórie rastu. Klasický ekonóm Thomas Malthus rozpracoval svoju teóriu o vzťahu medzi rastom populácie a ekonomickým rastom v diele *Esej o princípe populácie* (z angl. *An Essay on the Principle of Population*) z roku 1798. Bola reakciou na optimistické vnímanie budúcnosti filozofmi 18. storočia, pričom Malthus zastával názor, že budúcnosť ľudstva je obmedzená potravinovými zdrojmi. Vychádzal zo vzácnosti pôdy ako obmedzeného výrobného faktora a zo zákona klesajúcich

---

¹ Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 171-293.

výnosov – hraničný produkt výrobného faktora (v tomto prípade práce) klesá s pridaním každej ďalšej jednotky tohto faktora, ak ostatné faktory (v tomto prípade pôda) zostanú na rovnakej úrovni. Podľa Malthusa pokiaľ populácie rastie geometrickým radom, produkcia potravín v dôsledku spomínaného zákona rastie aritmetickým radom. Rovnaký počet vzácnych zdrojov teda bude v budúcnosti nutné rozdeliť medzi rastúci počet obyvateľov. Regulovanie rastu populácie je možné len pomocou prekážok, ktoré rozdelil na preventívne a pozitívne. Preventívnou prekážkou je predovšetkým dobrovoľné obmedzenie reprodukcie samotnými obyvateľmi, ktorí sa racionálne a ekonomicky rozhodnú mať menší počet detí. V opačnom prípade pri neobmedzenom raste populácie dôjde k nedostatku zdrojov obživy, ktoré bude viesť k uplatneniu pozitívnych prekážok, akými sú hladomor, bieda a vojny. Malthus samozrejme uprednostňoval použitie preventívnych prekážok.²

Z hľadiska našej práce a z hľadiska jednotnej teórie rastu sú však podstatné ďalšie implikácie Malthusovej teórie, z ktorých vyplýva, že z dlhodobého hľadiska nedochádza k reálnemu zlepšeniu životných podmienok ľudí. Počas období kedy nedochádza k technologickému pokroku, či objaveniu nových zdrojov a rozloha pôdy je limitovaná, je rast obyvateľstva konštantný, rovnako ako rast príjmu na obyvateľa. V období keď je zavedená nová technológia, sú objavené nové prírodné zdroje, alebo sa zvýši ponuka pôdy, dôjde ku krátkodobému zvýšeniu životnej úrovne. Tento nárast je motiváciou k vyššiemu populačnému rastu, keďže obyvatelia sú schopní zabezpečiť obživu pre väčší počet potomkov. Populačný nárast v spojitosti so zmenšujúcim sa hraničným produktom práce následne spôsobí, že výsledky ekonomického rastu krajiny sú prerozdelené medzi vyšší počet obyvateľov. K zvýšeniu životnej úrovne širokých vrstiev tak dochádza len krátkodobo, kým zvýšené množstvo zdrojov nie je opäť rozptýlené medzi väčšiu populáciu.³ Objavenie nových zdrojov, či technológií tak povedie k väčšej populácii, konkrétne k vyššej hustote zaľudnenia, no nie k vyššej životnej úrovni obyvateľov.

Podľa Malthusa tiež z jeho modelu vyplýva, že reálne mzdy na trhu práce budú konštantne na existenčnej úrovni. Ak dôjde k zvýšeniu reálnych miezd, jeho následkom bude zvýšenie populačného prírastku, ktoré z dlhodobého hľadiska povedie k zvýšeniu produktívneho obyvateľstva. Zvýšený počet pracovnej sily na trhu práce bude znamenať, že

---

² Abramitzky, R. – Braggion, F.: *Malthusian and Neo-Malthusian Theories*. 2012. [cit. 20.12.2012]. Dostupné na internete

<<http://www.stanford.edu/~ranabr/Malthusian%20and%20Neo%20Malthusian1%20for%20webpage%20040731.pdf>>

³ Malthus, T.R.: *An Essay on the Principle of Population*. 1826. 535 p.

nominálne mzdy klesnú. Väčší počet spotrebiteľov bude tiež vytvárať zvýšený dopyt po statkoch, ktorý bude tlačiť ceny smerom nahor a tým dôjde k poklesu reálnych miezd. Malthus v podstate predstavil koncept Železného zákona miezd, ktorý vošiel do ekonomickej teórie až v 19. storočí. Koncom 19. storočia bola Malthusova pesimistická teória odmietnutá, keďže nezodpovedala realite ekonomického rozvoja. Kritika bola založená na fakte, že klasický ekonóm nepovažoval technologický pokrok a akumuláciu kapitálu za dostatočné na zvrátenie zákona klesajúcich výnosov.⁴ V 20. storočí došlo k rehabilitácii Malthusovej teórie, keď historickí ekonómovia, ale napríklad aj Oded Galor, potvrdili jej platnosť počas ekonomického vývoja sveta od začiatku histórie do priemyselnej revolúcie.

Neoklasické teórie ekonomického rastu

Oproti Malthusovej teórii rastu, z ktorej vyplývajú konštantné príjmy na obyvateľa, stavia jednotná teória rastu neoklasické teórie moderného udržateľného rastu. Za základnú neoklasickú teóriu ekonomického rastu je považovaný Solowov-Swanov rastový model, vypracovaný nezávisle na sebe ekonómami Robertom Solowom a Trevorom Swanom v roku 1956. Solow vo svojom diele *Príspevok k teórii ekonomického rastu* (z angl. *A Contribution to the Theory of Economic Growth*) reagoval na Harrodov-Domarov neokeynesiánsky model rastu. Celkový output je podľa neho tvorený kombináciami práce a kapitálu v produkčnej funkcii, pričom ich pomer sa v priebehu času môže meniť.⁵ Pri abstrakcii od technologických zmien dochádza k ekonomickému rastu pridávaním dodatočných jednotiek výrobných faktorov, teda jednak akumuláciou kapitálu a rastom množstva pracovnej sily. Významným rozdielom medzi neoklasickou a maltuziánskou teóriou je v tom, že množstvo práce, ktorá rastie rovnakým tempom ako populácia, je určený exogénne, teda silami mimo ekonomického systému. Neoklasickí ekonómovia tak reagovali na novú demografickú realitu, v ktorej sa nepotvrdili maltuziánske predpoklady, a populácia rastie najrýchlejšie v krajinách s nízkym príjmom na obyvateľa, pričom populačný prírastok mnohých rozvinutých krajín sa spomaľuje.

---

⁴ Abramitzky, R. – Braggion, F.: *Malthusian and Neo-Malthusian Theories*. 2012. [cit. 20.12.2012]. Dostupné na internete <<http://www.stanford.edu/~ranabr/Malthusian%20and%20Neo%20Malthusian1%20for%20webpage%20040731.pdf>>

⁵ Solow, R. M.: *A Contribution to the Theory of Economic Growth*. 1956. In *The Quarterly Journal of Economics*. p. 66.

Dôležitým prvkom v ekonomickom raste je tzv. prehlbovanie kapitálu, ktoré znamená zvýšenie kapitálovej intenzívnosti v pomere k práci, teda väčšie množstvo kapitálu na jedného pracovníka. Output na jednotku kapitálu má tendenciu znižovať sa v dôsledku zákona klesajúcich hraničných výnosov, a tak sa znižuje aj úroková miera. Naopak prehlbovanie kapitálu vedie k zvyšovaniu produktivity pracovníkov, čím dochádza k zvyšovaniu miezd. Keď úroková miera klesne na dostatočne nízku úroveň, ľudia prestanú šoriť a zastaví sa akumulácia kapitálu, čím sa ekonomika dostane do rovnovážneho stavu stagnácie. Ak však do produkčnej funkcie zavedieme aj technologický a technický pokrok, znamená to, že s rovnakým množstvom vstupov budeme schopný dosiahnuť väčší výstupný produkt.⁶ Solow predpokladá neutrálny technický pokrok, ktorý nezávisí od kvalitatívnych zmien vo výrobných faktoroch a nezvyšuje viac produktivitu jedného z výrobných faktorov.⁷ V produkčnej funkcii je vyjadrený pomocou tzv. Solowovho reziduálu, ktorý vyjadruje celkové zlepšenie vo využívaní práce a kapitálu a preto sa nazýva aj celkovou produktivitou výrobných faktorov (z angl. *total factor productivity*, skr. TFP). Pomocou technologického pokroku je teda možné dosiahnuť udržateľný stabilný ekonomický rast, ktorý je možný vďaka zvyšovaniu celkovej produktivity výrobných faktorov.

Solowov-Swanov model je nazývaný tiež exogénnou teóriou rastu, keďže rast populácie ako aj technologický pokrok sú v ňom určované silami mimo samotného modelu. Nové teórie rastu vypracované autormi ako Paul Romer a Robert Lucas sa nazývajú endogénnymi teóriami rastu, keďže udržateľnosť rastu je podľa nich daná vzťahmi veličín vo vnútri ekonomického systému. Rast populácie aj vznik nových technológií sú podľa týchto teórií endogénne veličiny, ktoré súvisia s rozvojom ľudského kapitálu. Ekonomický rast je možný vďaka neustálym investíciám do ľudského kapitálu a akumuláciou vedomostí, ktoré vytvárajú pozitívne externality ako endogénne prvky ekonomického systému. Podľa Lucasa investície do ľudského kapitálu, ktoré sa premietnu do zvýšenia vzdelanostnej úrovne a profesionality, zvyšujú produktivitu pracovníkov. Vzdelanejšie a odbornejšie obyvateľstvo zároveň prispieva k rýchlejšiemu napredovaniu technologického pokroku, zvyšuje produktivitu ostatných výrobných faktorov a výkonnosť ekonomiky ako celku, čo je pozitívnou externalitou investícií do ľudského kapitálu. Podobne investície do fyzického kapitálu v jednej firme, či krajine, prispievajú k rastu produktivity aj v celej ekonomike, či

---

⁶ Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D.: *Ekonomía* 2. 1992. s. 417-420.

⁷ Lisý, J. – Petričová, J. – Čaplánová, A.: *Dejiny ekonomických teórií*. 2003. s. 202.

v ostatných krajinách. Nové technológie, nové organizačné, či výrobné postupy je totižto len v malej časti prípadov možné dokonale utajiť a tak dochádza k pozitívnym externalitám v podobe technologického prelievania. „Pozitívne externality ako produkt investícií do fyzického a do ľudského kapitálu a rastúce výnosy z rozsahu sa stávajú dôležitými faktormi dlhodobého ekonomického rastu.“⁸

Vidíme teda, že na rozdiel od pesimistickej matuziánskej teórie o vzťahu medzi populačným a ekonomickým rastom moderné teórie ekonomického rastu uvažujú s dlhodobým udržateľným stabilným rastom. Podľa exogénnych teórií je určený rastom množstva výrobných faktorov a exogénne daným technologickým pokrokom, zvyšuje produktivitu výrobných faktorov. Endogénne teórie považujú za kľúčové investície do ľudského a fyzického kapitálu, ktoré pomocou efektu prelievania pôsobia ako pozitívne externality na produktivitu v ostatných oblastiach. V oboch prípadoch však môžeme hovoriť o možnosti udržateľného rastu, pre ktorý je kľúčový rast celkovej produktivity výrobných faktorov – TFP.

Jednotná teória rastu

Jednotnú teóriu rastu rozvíja americký ekonóm Oded Galor v spolupráci s viacerými spoluautormi od roku začiatku tretieho tisícročia. Ich snahou je integrovať viaceré doteraz známe teórie rastu a vytvoriť zjednotenú teóriu, ktorá by vysvetľovala ekonomický rast krajín počas niekoľkých tisícročí pred priemyselnou revolúciou ako aj počas posledných vyše dvesto rokov po nej. Dovtedajšie teórie dobre vysvetľovali fungovanie ekonomického rastu len v jednej rozvojovej etape a navyše neposkytovali odpovede na otázky prečo a akým spôsobom sa krajina posunie do ďalšej etapy. V rámci teórie jednotného rastu je podstatná analýza vzťahu medzi technologickým pokrokom, rastom populácie a životnými podmienkami obyvateľov, v ktorej sa najväčšmi rozchádzajú teórie Mathusa a neoklasikov.

Tri fázy ekonomického rozvoja

Galor popisuje ekonomický rozvoj ako postupný prechod medzi tromi fázami – maltuziánskou fázou, post-maltuziánskou fázou a fázou moderného rastu. Väčšia časť histórie vývoja ekonomík je poznačená stagnáciou, ktorú vo svojom diele popísal Malthus. Počas maltuziánskej fázy je technologický pokrok a rast populácie v porovnaní s modernými

---

⁸ Lisý, J. – Petričová, J. – Čaplánová, A.: *Dejiny ekonomických teórií*. 2003. s. 204-205.

tempami veľmi pomalý a vôbec nedochádza k rastu príjmu na obyvateľa. Navyše platí Malthusov predpoklad a vyššie príjmy na obyvateľa vyvolajú nárast populácie, ktorý v dôsledku potreby rozdelenia obmedzených zdrojov medzi väčší počet ľudí následne spôsobí návrat životných podmienok na pôvodnú úroveň. Pre toto obdobie vývoja ekonomík, ktoré datujeme až do prelomu v podobe priemyselnej revolúcie, sa zaužívali pojmy „maltuziánska stagnácia“, „maltuziánska rovnováha“, či „maltuziánska pasca“.

Naopak, približne počas posledných dvesto rokov došlo v súvislosti s priemyselnou revolúciou k významnému urýchleniu technologického pokroku. Niektoré regióny sveta sa dokázali vymaniť z „maltuziánskej pasce“ a zaznamenali výrazný nárast počtu obyvateľov ako aj príjmov na obyvateľa. V post-maltuziánskej fáze ekonomického rozvoja sa krajina nachádza medzi maltuziánskou a modernou fázou a s každou má spoločnú jednu charakteristiku. Dochádza k rastu príjmu na obyvateľa, ktorý je však nižší ako počas etapy moderného rastu, keďže stále platí maltuziánsky vzťah o vplyve zlepšovania životných podmienok na urýchlenie rastu populácie. Zrýchľujúci ekonomický rast sa tak len obmedzene premieta do rastu príjmov na obyvateľa. Pokiaľ pri prechode od maltuziánskej fázy k post-maltuziánskej fáze zohráva hlavnú úlohu technologický prelom v podobe industriálnej revolúcie, ďalší prechod k modernej fáze ekonomického rastu je možný vďaka demografickému prechodu.⁹ Slovník demografických pojmov definuje demografický prechod ako „zmenu reprodukčného správania obyvateľstva, charakteristickú poklesom pôrodnosti, zmenou rodinného správania a posunom v systéme hodnôt. Zmeny sú prejavom postmodernizmu v populačnom vývoji. Niekedy sa zvykne nazývať aj ako druhá demografická revolúcia alebo druhý demografický prechod.“¹⁰

Galor zhodnotil prechod k modernému rastu nasledovne: „V kontraste s epizódami technologického pokroku v období pred priemyselnou revolúciou, ktoré nedokázali priniesť stabilný ekonomický rast, zvyšujúca sa úloha ľudského kapitálu v produkčnom procese v druhej fáze industrializácie nakoniec vyvolala demografický prechod, ktorý umožnil, aby sa nadobudnuté prírastky v produktivite uvoľnili z vyvažujúceho vplyvu vysokého rastu populácie.“¹¹ V rámci fázy moderného rastu podľa Solowovho-Swanovho modelu príjmy na obyvateľa stabilne rastú spolu s úrovňou technologického pokroku. V dôsledku

---

⁹ Galor, O. – Weil, D. N.: Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and beyond. 2000. In *American Economic Review*. p. 806.

¹⁰ Jurčová, D.: *Slovník demografických pojmov*. 2005. s. 10.

¹¹ Vlastný preklad autora. Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 171.

demografickému prechodu existuje v súčasnosti nepriama úmernosť medzi výškou príjmu na obyvateľa a populačným prírastkom. Najvyšší rast obyvateľov zaznamenávajú najchudobnejšie krajiny Afriky a Južnej Ázie, pričom najbohatšie rozvinuté štáty bojujú s vymierajúcou populáciou.¹²

Ekonomický rozvoj pred priemyselnou revolúciou

Všeobecne akceptované neoklasické exogénne a endogénne teórie rastu tak dokážu objasniť princíp ekonomického rastu len počas malej časti ekonomickej. Jednotná teória rastu sa pokúša objasniť fenomén veľkej priepasti v príjmoch na obyvateľa, ktorá vznikla medzi jednotlivými regiónmi sveta počas posledných storočí. Hľadá príčinu úspechu predovšetkým krajín Západu v prechode od „maltuziánskej stagnácie“ k stabilnému rastu a neúspechu väčšiny rozvojových krajín v tomto procese. Pokúša sa nájsť dôvod prečo v niektorých krajinách došlo k demografickému prechodu, no v ostatných zostal zachovaný maltuziánsky predpoklad o vzťahu medzi zlepšovaním životných podmienok a rastom obyvateľstva. Galor si kladie otázku, či prechod rozvinutých krajín do štádia stabilného rastu negatívne ovplyvnil možnosť rozvoja v rozvojových krajinách.¹³

Ekonomický rozvoj sa správal podľa Malthusovho modelu počas niekoľkých tisícročí pred nástupom priemyselnej revolúcie. Ekonomika sveta bola v tomto období charakterizovaná väčšinovým podielom poľnohospodárstva na celkovom produkte, ako aj na celkovej zamestnanosti. Jednorazové zvýšenie životného štandardu viedlo k rastu populácie, čo v dôsledku klesajúceho hraničného produktu práce udržovalo príjem na obyvateľa na úrovni existenčného minima. Obdobia bez výraznejších technologických objavov boli charakterizované stabilnou populáciou a stabilnou životnou úrovňou. Technologické zmeny prinášajúce zvýšenie efektivity produkcie viedli k dočasnému zvýšeniu príjmu na obyvateľa, ktorý bol následne potlačený na pôvodnú úroveň v dôsledku populačného nárastu. Technologicky vyspelejšie krajiny sa odlišovali väčšou populáciou, resp. vyššou hustotou zaľudnenia.¹⁴ Tento model ekonomického rozvoja dokazuje aj štatistický výskum Angusa

---

¹² Galor, O. – Weil, D. N.: Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and beyond. 2000. In *American Economic Review*. p. 806.

¹³ Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 174.

¹⁴ Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 174.

Maddisona, ktorého štatistiky odhadujú, že od začiatku nášho letopočtu¹⁵ do roku 1820¹⁶ sa rast HDP na obyvateľa v Číne, rovnako ako v ostatných regiónoch sveta blížil k nule.¹⁷ podľa ktorého rast HDP na obyvateľa vo všetkých regiónoch sveta bol do roku 1820 konštantný a blížil sa k nule. Zhao Gang dokonca odhaduje, že reálne mzdy v Číne boli na konci 18. storočia nižšie ako na začiatku prvého storočia nášho letopočtu.¹⁸ Lucas, autor jednej z moderných teórií rastu uznáva, že napriek tomu, že „k významným technologickým zmenám dochádzalo počas celej histórie, stabilný rast životného štandardu je udalosťou posledných dvesto rokov.“¹⁹

Galor na základe Maddisonových údajov analyzuje rozdiely v životnej úrovni medzi jednotlivými časťami sveta, medzi ktoré zaraďuje Západnú a Východnú Európu, západoeurópske kolónie, Áziu, Latinskú Ameriku a Afriku. Približne do konca 18. storočia príjem na obyvateľa stagnoval a rozdiely medzi regiónmi boli zanedbateľné. V roku 1820 bolo HDP na obyvateľa v najbohatšej Západnej Európe trojnásobné v porovnaní s najchudobnejším regiónom Afriky. Priemerný rast príjmu na obyvateľa v Západnej Európe bol na veľmi nízkej úrovni 0,14 %, pričom Afrika nedosahovala žiadny rast. V porovnaní s dnešnou úrovňou príjmovej nerovnosti medzi najbohatšími a najchudobnejšími krajinami sú tieto rozdiely veľmi nízke. Historické údaje dokazujú aj platnosť Malthusových predpokladov o vzťahu rastom populácie a rastom príjmov na obyvateľa. Galor poukazuje na historický vývoj reálneho produktu na obyvateľa v Anglicku. Katastrofický pokles počtu obyvateľov v Anglicku v súvislosti so morovou epidémiou Čiernej smrti priniesol rapídne zvýšenie príjmov na obyvateľa v 14. a 15. storočí. Zlepšenie životných podmienok vyvolalo nárast populácie, ktorého vyrovnávajúci efekt spôsobil, že v 16. storočí sa príjem na obyvateľa dostal opäť na svoju pôvodnú úroveň z polovice 14. storočia.²⁰

Autori Ashraf a Galor dokázali, že na prelome nášho letopočtu a v rokoch 1000 a 1500 nášho letopočtu sa vyššia produktivita pôdy a vyššia technologická úroveň premietli do vyššej

---

¹⁵ Podľa nášho názoru je však obdobný výsledok možné rozšíriť aj na obdobie pred naším letopočtom od Neolitickej revolúcie.

¹⁶ Rok 1820 si Maddison zvolil ako prelomový bod vo vývoji svetového hospodárstva, súvisiaci nástupom prieyselnej revolúcie vo viacerých krajinách Európy.

¹⁷ Maddison, A.: *The World Economy Volume 1: A Millennial Perspective Volume 2: Historical Statistics*. 2007. p. 30.

¹⁸ Gang, Z.: Man and land in Chinese history: An economic analysis. 1986. In Galor, O. – Weil, D. N.: Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and beyond. 2000. In *American Economic Review*. p. 807.

¹⁹ Vlastný preklad autora. Lucas, R. E.: *Lectures on Economic Growth*. 2004. p. 169.

²⁰ Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 176.

hustoty zaľudnenia danej oblasti, no ich efekt na príjmy obyvateľstva sa blíži k nule. Zaujímavým zistením je aj fakt, že v období do roku 1500 bol determinantom vyššej technologickej úrovne určitej oblasti skorší nástup Neolitickej revolúcie, ktorá v rozdielnych oblastiach prebehla v rôznych časových intervaloch približne od roku 10 000 pred naším letopočtom. Skorší prechod od spoločnosti lovcov a zberačov k agrárnej spoločnosti viedol ku skoršiemu vytvoreniu vrstvy obyvateľov, ktorá sa nepodielala na získavaní obživy a bola kľúčová pre technologický pokrok, budovanie miest a vedenie vojny.²¹ Vysoká technologická úroveň čínskej civilizácie, napríklad v podobe rozširovania druhov pestovaných plodín, či v podobe zdokonaľovania poľnohospodárskych techník, sa tak prejavila vo vyššej hustote zaľudnenia na jej území. Pobrežné oblasti riek Jang-c'-ťiang, Žltej rieky a Perlovej rieky sa stali jednými z najľudnatejších regiónov sveta. Počet obyvateľov Číny sa v rozmedzí rokov 1500-1820 viac ako stonásobil a jej podiel na svetovej populácii vzrástol z 23,5 % na 36,6 %, no v rovnakom období bol príjem na obyvateľa konštantný.²²

Zmeny v ekonomickom rozvoji vyvolané priemyselnou revolúciou

Paradoxne práve v období, keď Thomas Malthus rozpracoval svoju teóriu, sa časť sveta na čele so Západnou Európou a jej kolóniami začala dostávať z ním popísanej pasce stagnácie. Únik z maltuziánskej rovnováhy vyvolaný priemyselnou revolúciou priniesol spočiatku veľmi pomalé tempá rastu príjmu na obyvateľa spolu s postupným zvyšovaním populačných prírastkov. Prvotný efekt rastu životného štandardu v Európe bol teda v súlade s Malthusovými predpokladmi, čoho výsledkom bolo, že príjem na jednotlivca rástol oveľa pomalšie ako celkový output. Ekonomiky Západu sa v tomto období nachádzali v štádiu post-maltuziánskeho rozvoja. Od roku 1820 sa rast celkového HDP postupne čoraz viac odzrkadľoval v raste priemerného životného štandardu jednotlivcov, keďže populačná explózia vrcholila v 19. storočí a následne sa populačné prírastky znižovali. V súčasnosti sa v mnohých rozvinutých krajinách predpokladá negatívny rast obyvateľstva.²³

Počas etapy maltuziánskeho ekonomického rozvoja bola vysoká úroveň pôrodnosti, no zároveň vysoká úroveň mortality. Populačná explózia po prechode do post-maltuziánskeho

---

²¹ Ashraf, Q. – Galor, O.: Dynamic and Stagnation in the Malthusian Epoch. 2011. In *American Economic Review*. p. 2003-4.

²² Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 179.

²³ Galor, O. – Weil, D. N.: Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and beyond. 2000. In *American Economic Review*. p. 808.

režimu bola spôsobená tým, že zlepšovanie životných podmienok a pokroky v medicíne rapídne znížili detskú úmrtnosť a zvýšili priemerný vek dožitia. Dochádza tak k nárastu populácie v produktívnom veku. Podiel pracujúceho obyvateľstva narastá aj so zvyšujúcou sa imigráciou do krajiny, ktorá ponúka nové príležitosti. Zvýšenie podielu pracujúcej populácie na celkovej populácii prináša výrazný nárast v príjmoch na obyvateľa, ktorý sa nazýva aj demografickým darom.²⁴ Podstata demografického daru spočíva v znižovaní indexu ekonomického zaťaženia, ktorý vyjadruje podiel produktívnej zložky obyvateľstva k neproduktívnej. Menšie zaťaženie produktívnej populácie znamená vyššiu úroveň úspor a nižšiu úroveň spotreby.²⁵ Vysoké úspory znamenajú vyššiu akumuláciu kapitálu a vedú k vyššej tvorbe investícií, ktoré vytvárajú nové pracovné miesta. Demografický dar tak výrazne pozitívne vplýva na ekonomický rast.

Postupne dochádza k znižovaniu množstva narodených detí, ktoré bolo najvýraznejšie v Európe na prelome 19. a 20. storočia, a k demografickému prechodu. Opustenie maltuziánskej fázy rozvoja je spojené s prevratnými technologickými zmenami, ku ktorým došlo v súvislosti s priemyselnou revolúciou. U rozvinutých regiónov ho datujeme približne do začiatku 19. storočia, u menej rozvinutých krajín do začiatku 20. storočia a v najmenej rozvinutých krajinách nastalo až v rôznych obdobiach 20. storočia. Ukončenie post-maltuziánskej fázy ekonomického rozvoja súvisí s poklesom rastu populácie, ktoré nastalo v krajinách Západu koncom 19. storočia, v menej rozvinutých krajinách v druhej polovici 20. storočia²⁶ a v niektorých rozvojových krajinách k nemu nedošlo vôbec.

Únik z maltuziánskej pasce a vstup do novej fázy ekonomického rozvoja bol okrem rastu príjmov na obyvateľa a rastu populácie sprevádzaný rastúcou mierou urbanizácie. Urbanizácia je jedným z najvýznamnejších prvkov prechodu k modernej a neskôr k postmodernej spoločnosti. Proces industrializácie a urbanizácie zároveň sprevádzal významný pokles podielu poľnohospodárstva na HDP. Ďalší rozvoj technológií a industrializácie v napredujúcich krajinách počas post-maltuziánskej fázy postupne vytváral podmienky na prechod k modernej fáze stabilného rastu, ktorý je spojený s rastúcou úlohou ľudského kapitálu. Spomaľovanie rastu obyvateľstva na konci 19. storočia korešponduje

---

²⁴ Bloom, D. E. – Williamson, J. G.: Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia. 1998. In *World Bank Economic Review*. p. 429.

²⁵ Yao, Y. – Yu, M.: Labor, Demography, and the Export-Oriented Growth Model in China. 2009. In *Journal of Comparative Economic Studies*. p. 69.

²⁶ Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 181.

s nárastom prostriedkov vynaložených na zaopatrnenie každého z menšieho počtu detí. Investície do ľudského kapitálu sa prejavovali zvyšovaním miery gramotnosti, školskej dochádzky a zlepšením zdravotnej starostlivosti. Umožnené boli zlepšujúcimi sa finančnými možnosťami obyvateľov, ktorých príjmy začali narastať. V prvej fáze industrializácie nebol ľudský kapitál kľúčový pre priemyselnú výrobu a nová generácia sa vzdelávala skôr z dôvodu spoločenského postavenia, náboženstva, či pre vojenské účely. Sofistikovanejšie technológie druhej fázy priemyselnej revolúcie v polovici 19. storočia zvyšovali dôležitosť ľudského kapitálu v produkčnom procese, čo postupne viedlo k demografickému prechodu a vstupu do éry moderného rastu.²⁷

Teórie prechodu od stagnácie k stabilnému rastu

Podstatným prvkom jednotnej teórie rastu je pokus o vysvetlenie príčin prechodu od maltuziánskej stagnácie k post-maltuziánskej fáze a odôvodnenie demografického prechodu, ktorý posunul ekonomický rozvoj do fázy moderného rastu. Krajina sa tisíce rokov nachádzala v Malthusovej pasci konštatných príjmov na obyvateľa a jej ekonomike dominovalo poľnohospodárstvo na subsistenčnej úrovni. Krajina sa v „začarovanom kruhu chudoby“ bude nachádzať aj napriek technologickému pokroku, pretože je potrebné tzv. „kritické minimálne úsilie“ (z angl. *critical minimum effort*), či „veľký posun“ (z angl. *big push*), t. z. revolučný pokrok v technológii.²⁸ Autori venujúci sa jednotnej teórii rastu považujú prechod od stagnácie k rastu za nevyhnutný a vyvolaný vývojom počas obdobia maltuziánskej rovnováhy. Galor a Weil považujú za kľúčovú zmenu postavenia ľudského kapitálu, ktorá je vyvolaná technologickou zmenou. Ako sme uviedli v predchádzajúcom texte, technologické zlepšenia produktivity v tejto fáze prispievajú k nárastu počtu obyvateľov. Podľa Ester Boserup rast populácie v agrárnych spoločnostiach vedie k technologickému pokroku, keďže ľudia sú nútení nájsť efektívnejšie spôsoby ako sa uživiť.²⁹ Opätovný nárast populácie a akumulácia vedomostí počas maltuziánskej fázy nakoniec dospejú do bodu, kedy sa začne zvyšovať úloha ľudského kapitálu v produkčnom procese. Počas dlhého obdobia nevýrazných technologických zmien nie je potrebné

---

²⁷ Galor, O.: From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. 2005. In *Handbook of economic growth*. p. 188.

²⁸ Cai, F.: Is There a „Middle-income Trap“? Theories, Experiences and Relevance to China. 2012. In *China & World Economy*. p. 58.

²⁹ Boserup, E.: *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. 1965. p. 123.

investovať do vzdelávania detí, keďže sa potrebné znalosti pre obhospodarovanie pôdy môžu naučiť od vlastných rodičov. Keď akumulácia vedomostí dosiahne určitú úroveň a technologický pokrok sa začne urýchľovať, vzdelanie umožní novej generácii pochopiť a prispôbiť sa stále sa meniacim technológiám. Postupne vzrastie úloha ľudského kapitálu a tým aj návratnosť investícií rodičov do ľudského kapitálu svojich potomkov. Rozvoj sa ocitne v pozitívnom začarovanom kruhu, kedy vyšší ľudský kapitál povedie k urýchleniu technologického pokroku, ktorý ďalej zvýši hodnotu ľudského kapitálu. Urýchlenie technologického pokroku vplýva na reprodukčné rozhodovanie rodičov dvoma spôsobmi. Zvýšenie reálnych príjmov a zlepšenie zdravotnej starostlivosti zlepšujú podmienky na výchovu väčšieho množstva detí. Zároveň zvyšuje návratnosť investícií do ľudského kapitálu, čo prispieva k sklonu mať menej detí s kvalitnejším vzdelaním. Pokiaľ v post-maltuziánskej fáze dominuje prvý efekt, druhý efekt vedie k demografickému prechodu a spomaleniu populačného rastu. Keď sa pozitívny vplyv technologického pokroku na rast príjmov na obyvateľa „oslobodí“ z vyrovnávajúceho efektu vysokého rastu obyvateľov, môžeme hovoriť o vstupe krajiny do fázy moderného stabilného rastu, ako ho popísali neoklasici.³⁰

Vo svojej skoršej práci poskytujú Galor a Weil ďalšiu interpretáciu demografického prechodu. Vstup ekonomického rozvoja do fázy industrializácie vedie k prehlbovaniu kapitálu, teda k zvyšovaniu jeho množstva na jedného pracovníka. Prehlbovanie kapitálu vedie k zvyšovaniu miezd u žien, keďže kapitál je komplementárnejší k ženskej práci ako k mužskej. Vyššie mzdy za ženskú prácu zvyšujú náklady obetovanej príležitosti na výchovu dieťaťa, čím znižujú mieru pôrodnosti. Nižší prírastok populácie vedie k rýchlejšiemu prehlbovaniu kapitálu a vytvára sa tak začarovaný kruh, ktorý vyvolá demografický prechod.³¹ Hansen a Prescott považujú za kľúčový prechod od výroby náročnej na pôdu na výrobu náročnú na kapitál, pričom uvažujú o dvoch rozdielnych typoch produkčnej technológie. Prvou je „maltuziánska technológia“ náročná na pôdu, pričom tá je v obmedzenom množstve a práca vykazuje klesajúce výnosy. Druhou je „Solowova technológia“ s konštantnými výnosmi z rozsahu s výrobnými faktormi prácou a kapitálom. Aby bolo výhodné začať používať Solowovu technológiu, musí dôjsť k dostatočnému nárastu celkovej produktivity výrobných faktorov – TFP ešte počas éry maltuziánskej stagnácie.

---

³⁰ Galor, O. – Weil, D. N.: Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and beyond. 2000. In *American Economic Review*. p. 810-11.

³¹ Galor, O. – Weil, D. N.: The Gender Gap, Fertility and Growth. 1996. In *American Economic Review*. p. 374-387.

„Prechod od stagnujúcej k rastúcej životnej úrovni nastáva vtedy, keď firmy maximalizujúce zisk odpovedajúc na technologický pokrok začnú zavádzať produkciu menej náročnú na pôdu, ktorú síce mali k dispozícii aj v minulosti, no nebolo ziskové ju používať.“³²

Záver

V predkladanom článku sme predstavili jednu z najnovších teórií ekonomického rastu - jednotnú teóriu rastu, ktorú rozvíja Oded Galor a spoluautori od roku 2000. Pokúša sa vysvetliť ekonomický rozvoj krajín počas celej histórie, od tisíce rokov trvajúcej maltuziánskej stagnácie, cez zmeny, ktoré priniesla priemyselná revolúcia, až po obdobie moderného stabilného rastu založeného na zvyšovaní celkovej produktivity výrobných faktorov – TFP. Prínos tejto teórie vidíme predovšetkým v rozvojovej ekonómii, a to nielen pri skúmaní economickej histórie krajín. Určenie rozvojovej fázy, v ktorej sa analyzovaná krajina nachádza, môže ekonómom pomôcť identifikovať kľúčové oblasti, ktoré budú ovplyvňovať jej budúci ekonomický rozvoj. Z pohľadu rozvojových krajín je zaujímavé hľadanie miesta iných teórií ekonomického rozvoja v rámci jednotnej teórie rastu. Teória duálnej ekonomiky Arthura Lewisa, spájaná s ekonomickým rozvojom Čínskej ľudovej republiky, je podľa nášho názoru špecifickým prípadom post-maltuziánskej fázy. V súčasnosti často diskutovaný fenomén „pasce stredného príjmu“ je zasa pomenovaním pre problémy spojené s prechodom do fázy moderného stabilného rastu. Skúmaním spoločných prvkov jednotlivých ekonomických teórií a ich aplikáciou na ekonomický rozvoj Čínskej ľudovej republiky sa budeme venovať v našej ďalšej práci.

Použitá literatúra:

1. Abramitzky, Ran – Braggion, Fabio. 2012. Malthusian and Neo-Malthusian Theories. In: *The Oxford Encyclopedia of Economic History* (ed. Joel Mokyr). eISBN: 9780195187625. [online]. 2012. [cit. 20.12.2012]. Dostupné na internete <<http://www.stanford.edu/~ranabr/Malthusian%20and%20Neo%20Malthusian1%20for%20webpage%20040731.pdf>>
2. Ashraf, Quamrul – Galor, Oded. 2011. Dynamic and Stagnation in the Malthusian Epoch. In *American Economic Review*. ISSN 0002-8282, 2011, vol. 101, no. 5, pp. 2003-41.
3. Bloom, David E. – Williamson, Jeffrey G. 1998. Demographic Transitions and Economic Miracles in Emerging Asia. In *World Bank Economic Review*. ISSN 1564-698X, 1998, vol. 12, no. 3, p. 419-455.

---

³² Hansen, G. D.– Prescott, E. C.: Malthus to Solow. 2002. In *American Economic Review*. p. 1205.

4. Boserup, Ester. 1965. *The Conditions of Agricultural Growth: The Economics of Agrarian Change under Population Pressure*. Chicago: Aldine Publishing, 1965. 124 pp. ISBN 0-415-31298-1.
5. Cai, Fang. 2012. Is There a „Middle-income Trap“? Theories, Experiences and Relevance to China. In *China & World Economy*. ISSN: 1749-124X, 2012, vol. 20, no. 1, p. 49-61.
6. Galor, Oded – Weil, David N. 1996. The Gender Gap, Fertility and Growth. In *American Economic Review*. ISSN 0002-8282, 1996, vol. 86, no. 3, p. 374-387.
7. Galor, Oded – Weil, David N. 2000. Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and beyond. In *American Economic Review*. ISSN 0002-8282, 2000, vol. 90, no. 4, p. 806-828
8. Galor, Oded. 2005. From Stagnation to Growth: Unified Growth Theory. In *Handbook of economic growth*. ISBN: 978-0-444-52041-8, 2005, vol. 1, part A, p. 171-293.
9. Hansen, Gary D. – Prescott, Edward C. 2002. Malthus to Solow. In *American Economic Review*. ISSN 0002-8282, 2002, vol. 92, no. 4, pp. 1205-17.
10. Jurčová, Danuša. 2005. *Slovník demografických pojmov*. Bratislava: Inštitút informatiky a štatistiky, 2005. 72 s. ISBN 80-85659-40-9.
11. Lisý, Ján – Petričová, Jarmila – Čaplánová, Aneta. 2003. *Dejiny ekonomických teórií*. IURA EDITION, 2003. 386 s. ISBN 80-89047-60-2
12. Lucas, Robert E. 2004. *Lectures on Economic Growth*. Harvard University Press, 2004. 224 p. ISBN 0-674-01601-7.
13. Maddison, Angus. 2007. *The World Economy Volume 1: A Millennial Perspective Volume 2: Historical Statistics*. Indian edition. New Delhi: Academic Foundation, 2007. 654 p. ISBN-10 81-7188-613-2.
14. Malthus, Thomas Robert. 1826. *An Essay on the principle of population*. 6th Edition. London: John Murray, Ablemarle Street, 1826. 535 p.
15. Samuelson, Paul A. – Nordhaus, William D. 1992. *Ekonomía 2*. 1. vydanie. BRADLO: Bratislava, 1992. 551 s. ISBN 80-7127-031-8.
16. Solow, Robert M. 1956. A Contribution to the Theory of Economic Growth. In *The Quarterly Journal of Economics*. ISSN: 00335533, vol. 70, no. 1, p. 65-94
17. Yao, Yang – Yu, Miaojie. 2009. Labor, Demography, and the Export-Oriented Growth Model in China. In *Journal of Comparative Economic Studies*, vol. 5, 2009, pp. 61-78.

Komparácia vybraných regionálnych integračných zoskupení vo svetovom hospodárstve¹

Martin Grešš

Abstrakt

V posledných dvoch desaťročiach došlo k rapídnemu nárastu počtu regionálnych obchodných dohôd na bilaterálnej a multilaterálnej úrovni. V novom tisícročí je možné pozorovať rast počtu komplexných regionálnych obchodných dohôd, ktoré sa netýkajú len zabezpečenia voľného obchodu s hotovými výrobkami, ale aj obchodu so službami, investícií, práv duševného vlastníctva a mnohých ďalších oblastí. Vďaka prehlbujúcej sa komplexnosti dohôd, môžu mať vplyv na multilaterálny obchodný systém zastrešený Svetovou obchodnou organizáciou. Cieľom príspevku je komparatívna analýza vybraných regionálnych integračných zoskupení, ktoré majú kľúčový vplyv na medzinárodný obchod a ich základných makroekonomických ukazovateľov.

Kľúčové slová: Regionálne obchodné dohody, ASEAN, MERCOSUR, NAFTA, HDP.

Abstract

In past two decades a rapid growth in the number of regional trade agreements on bilateral and multilateral basis occurred. A growing number of complex regional trade agreements in new millennium may be witnessed. These concern not only free trade in goods but also trade in services, investment, intellectual property, and other areas. Because of further deepening of the complexity of these agreements, they may have an impact on multilateral trading system covered by the World Trade Organization. The goal of this article is comparative analysis of selected regional trade blocs that play a crucial role in international trade and their basic macroeconomic indicators.

Keywords: Regional Trade Agreements, ASEAN, MERCOSUR, NAFTA, GDP.

JEL Klasifikácia: F15, F55

---

¹ Tento príspevok bol spracovaný v rámci projektu VEGA č. 1/1326/12, zodpovedný riešiteľ Ing. Ladislav Lysák, DrSc.

Úvod

Cieľom príspevku je komparatívna analýza regionálnych integračných zoskupení ASEAN (*The Association of Southeast Asian Nations*, Združenie krajín juhovýchodnej Ázie), MERCOSUR (*Mercado Común del Sur*, Spoločný trh Juhu) a NAFTA (*North American Free Trade Agreement*, Severoamerická dohoda o voľnom obchode), ktoré majú kľúčový vplyv na medzinárodný obchod a ich základných makroekonomických ukazovateľov.

V rámci skúmania predmetnej problematiky sme v príspevku využili predovšetkým metódu komparatívnej analýzy, ktorá nám umožnila analyzovať jednotlivé makroekonomické ukazovatele pre vybrané regionálne integračné zoskupenie (predovšetkým veľkosť populácie, mieru urbanizácie, veľkosť pracovnej sily a podiel pracovnej sily zamestnanej v poľnohospodárstve). Okrem toho sme v príspevku využili aj metódu chronologickej komparatívnej analýzy, na základe ktorej bolo možné analyzovať makroekonomické ukazovatele v časovej postupnosti v rokoch 2005 – 2009 (export, import a bilancia tovarov a komerčných služieb, rast reálneho HDP, nominálny HDP, toky priamych zahraničných investícií a index spotrebiteľských cien) a v rokoch 1980 – 2009 (podiel intraregionálneho obchodu s tovarmi na celkovom exporte integračných zoskupení). V príspevku využívame štatistické údaje z publikácií Konferencie OSN o obchode a rozvoji (UNCTAD Handbook of Statistics 2010) a Medzinárodného menového fondu (IMF World Economic Outlook 2011). Spracovanie príspevku môže slúžiť ako základ pre ďalšiu analýzu regionálnych integračných zoskupení vo svetovom hospodárstve a ukazovateľov, ktoré sú dôležité z hľadiska vplyvu a pôsobenia na vývoj svetového hospodárstva.

Podstatou regionálnej ekonomickej integrácie je odstránenie prekážok vo vzájomnom voľnom obchode medzi zúčastnenými štátmi. Podľa B. Balassa je regionálna integrácia pomenovaním pre „procesy začínajúce politickým a ekonomickým približovaním krajín, cez spoluprácu a solidaritu, až k spájaniu, zlučovaniu a zjednocovaniu predtým samostatných ekonomík.“² Od 90. rokov 20. storočia došlo k výraznému rastu počtu regionálnych obchodných dohôd (*RTA – Regional Trade Agreement*), ktoré sa stali významnou súčasťou multilaterálneho obchodného systému. Podľa výročnej správy WTO³, len v roku 2009 bolo na Sekretariát WTO doručených 37 žiadostí o evidenciu regionálnych obchodných dohôd (bilaterálnych aj interregionálnych). Je to najvyššie číslo podaných žiadostí v jednom roku od

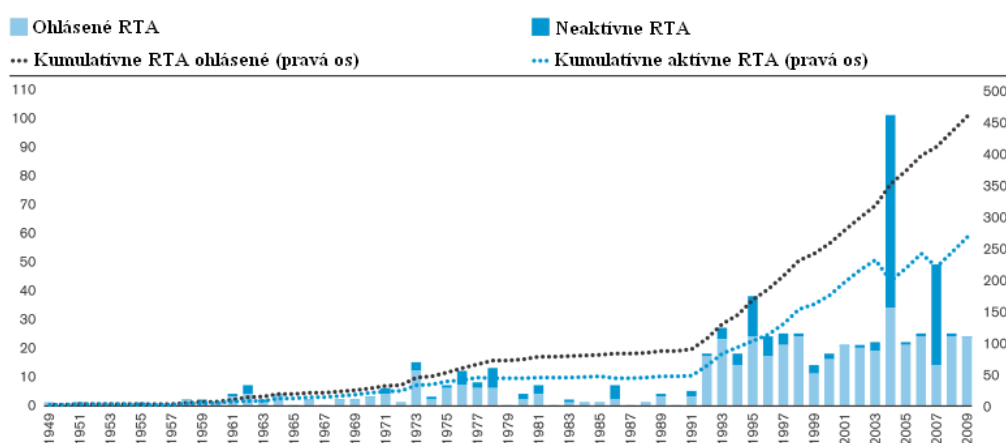
---

² Balassa, B.: *The Theory of Economic Integration: An Introduction*. London: Greenwood, 1961.

³ WTO: *Annual Report 2010*, s. 54.

založenia WTO v roku 1995. Z celkového počtu RTA tvoria dohody o zóne voľného obchodu približne 90 % a dohody o colných úniách približne 10 %⁴. Rozsah RTA ohlásených WTO je rôzny, od dohôd obmedzených len na odstraňovanie prekážok voľného pohybu tovarov a vytvorenie zóny voľného obchodu s tovarmi ku komplexnejším dohodám, ktoré zahŕňajú aj odstránenie prekážok voľného pohybu služieb a otvorenie trhov národných ekonomík. Z hľadiska komplexnosti je možné v rámci uzatvárania RTA v posledných rokoch hovoriť o jej raste, keďže mnohé RTA sa neobmedzujú len na zabezpečenie voľného pohybu tovarov, ale zahŕňajú aj ustanovenia týkajúce sa služieb, investícií, a ďalších oblastí rozvoja vzájomných obchodných vzťahov. Ďalším trendom je posun k uzatváraniu dohôd medzi krajinami na rôznej ekonomickej úrovni, dochádza k podpisu dohôd medzi vyspelými a rozvojovými krajinami.

Obrázok 1 Prehľad RTA podľa roku vstupu do platnosti, 1949 – 2009

Prameň: WTO: Annual Report 2010, s. 54.

V prípade RTA uzatvorených v posledných dvoch desaťročiach je možné hovoriť o kvantitatívnych aj kvalitatívnych zmenách, ku ktorým v priebehu tohto obdobia došlo. Z kvantitatívneho hľadiska môžeme pozorovať rastúci počet štátov, ktoré sa do RTA zapájajú ako aj nárast samotného počtu RTA (pozri obrázok 1), pričom je potrebné si uvedomiť, že obrázok 1 nezohľadňuje všetky uzavreté RTA subjektmi svetového hospodárstva, ale len RTA ohlásené do WTO členskými štátmi (nečlenské štáty WTO nemajú povinnosť ohlasovať uzavretie RTA). Na druhej strane sa prejavujú aj kvalitatívne zmeny pri uzatváraní RTA, čo je spôsobené rastúcou komplexnosťou novouzatváraných RTA. Dochádza k rozšíreniu záberu

⁴ http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm

RTA aj do oblasti dynamicky sa vyvíjajúcich medzinárodných ekonomických vzťahov a k rastu počtu RTA, ktoré nadobúdajú charakter hlbokého regionalizmu⁵.

Prístupy k regionálnej integrácii je možné rozdeliť na dve základné skupiny: politologické a ekonomické. Vzhľadom na zameranie článku sa primárne zameriavame na základné ekonomické teórie regionálnej integrácie: teória colnej únie a teória optimálnej menovej oblasti.

Teória colnej únie je zameraná na analýzu obchodu, jeho diverzifikáciu a reálne výmenné relácie vo vnútri aj mimo integračných zoskupení. Medzi najvýznamnejších autorov tejto teórie patria B. Balassa, M. Kraus, R. Lipsey, J. E. Meade., J. Viner⁶. Zo slovenských autorov sa téme colnej únie venuje Ľ. Lipková⁷.

Základnou myšlienkou teórie optimálnej menovej oblasti je vysvetlenie podmienok pre ekonomicky efektívne vytvorenie menovej únie. Je zameraná nielen na trh tovarov a služieb, ale aj na trh výrobných faktorov a predstavuje tak významný príspevok ku kvalitatívnej stránke nárastu RTA v poslednom období. Zo zahraničných autorov sa tejto teórii venuje predovšetkým R. A. Mundell⁸. P. Kennen a R. McKinnon⁹ prispeli k teórii rozšírením Mundellovho modelu. Na Slovensku sa uvedenou problematikou zaoberá J. Iša¹⁰. Podľa tejto teórie dochádza k vytvoreniu optima v prípade, že menová oblasť dosahuje zároveň vnútornú aj vonkajšiu rovnováhu. Vnútorná rovnováha je daná dosiahnutím plnej zamestnanosti a nízkou infláciou, vonkajšia rovnováha znamená rovnováhu platobnej bilancie. K vnútornej aj vonkajšej rovnováhe musí dôjsť bez zásahov fiškálnej a menovej politiky.

---

⁵ Bližšie pozri: Cihelková, E. a kol.: *Nový regionalismus: Teorie a případová studie (Evropská unie)*. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 13; Baláž, P. a kol.: *Medzinárodné podnikanie: Na vlně globalizujúcej sa svetovej ekonomiky*. Bratislava: Sprint dva, 2010, s. 124.

⁶ Balassa, B.: *The Theory of Economic Integration: An Introduction*. London: Greenwood, 1961; Kraus, M.: *Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey*. In: *Journal of Economic Literature*, 1972, 10, č. 2, s. 413-436; Lipsey, R.: *The Theory of Customs Unions: A General Survey*. In: *Economic Journal*, 1960, 70, č. 279, s. 496-513; Meade, J. E.: *The Theory of Customs Unions*. Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 1955; Viner, J.: *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950.

⁷ Lipková, Ľ. a kol.: *Medzinárodné hospodárske vzťahy*. Bratislava: Sprint dva, 2011.

⁸ Mundell, R. A.: *A Theory of Optimum Currency Areas*. In: *American Economic Review*, 1961, 51, č. 4, s. 657-665.

⁹ Kennen, P.: *The Theory of Optimal Currency Areas: An Eclectic View*. In: Mundell, R. A. – Swoboda, A. K. (eds): *Monetary Problems of the International Economy*. Chicago: University of Chicago Press, 1969; McKinnon, R.: *Optimum Currency Areas*. In: *American Economic Review*, 1963, 53, č. 4, s. 717-725.

¹⁰ Iša, J.: *Slovensko na ceste do Európskej menovej únie*. In: *Ekonomický časopis*, 2002, 50, č. 6, s. 899 – 925; Iša, J.: *Riziká európskej menovej únie*. In: *Ekonomický časopis*, 2005, 53, č. 6, s. 559 – 575; Iša, J. – Okáli, I.: *Európska menová únia, optimálna menová oblasť a možné dôsledky vstupu Slovenska do Eurozóny*. Dostupné online: <http://www.ekonom.sav.sk/uploads/projects/IsaOkali01.pdf> [Citované: 11-05-05].

Uvedené teórie regionálnej integrácie sú dôležitým predpokladom analýzy vybraných integračných zoskupení a ich dosiahnutého stupňa regionálnej integrácie. Predstavitelia členských krajín ASEAN deklarujú vytvorenie zóny voľného obchodu od začiatku nového milénia a záujem o prehlbenie integrácie do formy spoločného trhu do roku 2015. V rámci MERCOSUR došlo k odstráneniu prekážok pre voľný pohyb tovarov tiež začiatkom milénia, v súčasnosti je zoskupenie v prechodnej fáze k vytvoreniu spoločného trhu (aj keď mal byť vytvorený už k roku 2006). NAFTA vytvorila pásмо voľného obchodu k januáru 2008, kedy došlo k odstráneniu colných sadzieb zo strany Mexika.

Stav regionálnej ekonomickej integrácie vybraných zoskupení

ASEAN

ASEAN bol založený 8. augusta 1967 na stretnutí v thajskom Bangkoku. Založilo ho 5 zakladajúcich členov: Indonézia, Malajzia, Filipíny, Singapur a Thajsko. V priebehu ďalšieho vývoja vstúpili do ASEAN Brunej (1984), Vietnam (1995), Laos a Myanmar (1997) a Kambodža (1999). V súčasnosti tvorí ASEAN 10 krajín s populáciou približne 560 mil. obyvateľov, rozlohou 4,5 mil. km², hrubým domácim produktom takmer 1,1 bil. USD a celkovým obchodom vo výške 1,4 bil. USD.

Na ministerskom stretnutí v Singapure v novembri 2007 bola podpísaná Charta ASEAN¹¹, ktorá nahradila pôvodnú Deklaráciu z Bangkoku, na základe ktorej bol založený ASEAN. Do platnosti vstúpila 15. decembra 2008 po ratifikácii Thajskom v novembri 2008, ako poslednou členskou krajinou ASEAN. Charta prináša mnohé zmeny pre ASEAN, pričom hlavným cieľom zostavovateľov a členských krajín bola snaha o premenu regionálneho bloku, ktorým ASEAN bol, na modernú medzinárodnú medzivládnu organizáciu, ktorá bude mať pevné postavenie v systéme medzinárodných vzťahov medzi ostatnými medzinárodnými organizáciami. Preto je v článku 3 Charty priznaná ASEAN právna subjektivita v súlade s medzinárodným právom verejným. Okrem toho došlo aj k preformulovaniu cieľov a princípov ASEAN v súlade s vyvíjajúcim sa medzinárodným spoločenstvom, čo nereflektovala stará Deklarácia z Bangkoku. ASEAN tiež začal používať nové motto, ktoré znie: „Jedna vízia, jedna identita, jedna komunita¹²“. Okrem cieľov a princípov došlo aj

---

¹¹ <http://www.asean.org/AC.htm>

¹² „One Vision, One Identity, One Community“. Článok 36 Charty ASEAN.

k presnému vymedzeniu organizačnej štruktúry, kde boli vytvorené nové orgány, ktoré zabezpečia efektívne fungovanie tejto „novej“ medzinárodnej medzivládnej organizácie.

Predstavitelia členských krajín ASEAN sa dohodli na vytvorení Spoločenstva ASEAN v indonézskej Bali v októbri 2003. Spoločenstvo bolo určitým predchodcom Charty ASEAN, ktorá bola prijatá v novembri 2007. Spoločenstvo ASEAN je založené na troch základných pilieroch – Bezpečnostné spoločenstvo, Ekonomické spoločenstvo a Sociálno-kultúrne spoločenstvo. Predpokladá sa, že Spoločenstvo ASEAN bude vytvorené do roku 2015. Z ekonomického hľadiska je kľúčové Ekonomické spoločenstvo ASEAN, ktoré sa má podľa Dohody z Bali II (dohoda ustanovujúca Spoločenstvo ASEAN) stať konečným cieľom ekonomickej integrácie v regióne Juhovýchodnej Ázie ako je to prezentované v dokumente *Vízia 2020*. Hlavným cieľom je vytvorenie stabilného, prosperujúceho a konkurencieschopného ekonomického regiónu, v ktorom bude zabezpečený voľný pohyb tovarov, služieb a investícií a zároveň bude odstránená väčšina prekážok pre voľný pohyb kapitálu, spravodlivého ekonomického rozvoja a odstránená chudoba a sociálno-ekonomické disparity. Na tento cieľ sa počíta s časovým horizontom do roku 2020. Úlohou Ekonomického spoločenstva je vytvorenie spoločného trhu v rámci členských krajín ASEAN po vytvorení zóny voľného obchodu medzi členskými krajinami (*AFTA – ASEAN Free Trade Area*). Vytvorenie AFTA sa začalo už v roku 1992 medzi krajinami tzv. ASEAN-6¹³, pričom jeho cieľom je podpora komparatívnych výhod regiónu ako spoločnej výrobnjej bázy. Na vytváraní AFTA sa tiež zúčastňovali odstraňovaním prekážok voľného obchodu aj členské krajiny, ktoré vstúpili do ASEAN po roku 1992 – Kambodža, Laos, Myanmar a Vietnam. Zóna voľného obchodu bola vytvorená k 1. januáru 2003, aj keď stále existovali položky, pri ktorých sa uplatňovali nenulové colné sadzby. K 1. januáru 2005 sa znížili colné sadzby na takmer 99 % produktov v ASEAN-6 na menej ako 5 %. Z tohto množstva malo takmer 60 % produktov nulovú colnú sadzbu. Na znižovaní colných sadzieb má hlavný podiel Schéma spoločnej efektívnej preferenčnej colnej sadzby¹⁴, ktorá bola prijatá tiež v roku 1992. Schéma predpokladala úplné odstránenie colných sadzieb a ďalších netarifných opatrení na import produktov v rámci členských krajín do roku 2015, pričom „nové“ krajiny mali predĺžené niektoré lehoty až do roku 2018. Na samite v Manile v roku 1999 sa však predstavitelia krajín ASEAN-6 dohodli, že sa pokúsia o úplné odstránenie všetkých prekážok voľného obchodu už

---

¹³ Brunej, Indonézia, Malajzia, Filipíny, Singapur, Thajsko.

¹⁴ *Common Effective Preferential Tariff Scheme* (CEPT).

do roku 2010. Napriek tomu sa však neodstránia tarifné a netarifné opatrenia u všetkých tovarov a služieb. Ide predovšetkým o tovary a služby, ktoré sú vylúčené z voľného obchodu z dôvodu národnej bezpečnosti, verejnej morálky a zdravia a environmentálnej ochrany. Tieto položky však nepredstavujú významný objem v rámci intraregionálneho obchodu členských krajín, pričom predstavujú približne 1,3 % všetkých colných sadzieb uvalených na tovary a služby v rámci členských krajín ASEAN. Ďalším krokom ASEAN je prehĺbenie regionálneho integračného procesu a vytvorenie spoločného trhu, čo predpokladá aj Vízia 2020, ktorá bola prijatá v Kuala Lumpur v roku 1997. Vízia predpokladá vytvorenie Ekonomického regiónu ASEAN, v ktorom bude zabezpečený voľný pohyb tovarov, služieb, investícií, kapitálu a bude zredukovaná chudoba a ekonomické disparity medzi členskými štátmi. Členské krajiny sa pôvodne dohodli na vytvorení spoločného trhu do roku 2020, no v roku 2008 sa stanovil cieľ vytvorenia spoločného trhu už v roku 2015.

MERCOSUR

MERCOSUR vznikol na základe Zmluvy z Asunciónu, ktorá bola podpísaná 26. marca 1991. Zmluva po ratifikácii v členských krajinách vstúpila do platnosti 29. novembra 1991 s hlavným cieľom vybudovať spoločný trh, na ktorom bude zabezpečený voľný pohyb tovarov, služieb a osôb do konca roku 1994. Zlúčením krajín do spoločného zoskupenia vznikol región s rozlohou 12 mil. km² (štyrikrát viac ako Európa), populáciou viac ako 250 mil. a spoločným hrubým domácim produktom vo výške 1,1 bil. USD čo predstavuje viac ako 75 % HDP Latinskej Ameriky. MERCOSUR tak predstavuje štvrté najväčšie obchodné zoskupenie na svete po Európskej únii, Severoamerickom pásme voľného obchodu (NAFTA) a Združení krajín Juhovýchodnej Ázie (ASEAN)¹⁵. Zakladajúcimi členmi sa stali Argentína, Brazília, Paraguaj a Uruguaj. V júni 2006 podpísala dohodu o prístupení aj Venezuela.

Medzi najdôležitejšie dokumenty, ktorými sa riadi činnosť MERCOSUR patria Zmluva z Asunciónu, Protokol z Ouro Preto a Protokol z Olivos. Zmluva z Asunciónu je relatívne krátky dokument, ktorý obsahuje 6 kapitol a 24 článkov. Dôležité sú však dodatky k zmluve, kde sú presne stanovené postupy a spôsoby vzájomnej liberalizácie obchodu¹⁶, uplatňovania pravidiel pôvodu tovarov a urovnávania sporov. Podľa článku 1 Zmluvy, spoločný trh mal byť vytvorený k 31. decembru 1994. V článku 3 sa vymedzilo prechodné

---

¹⁵ <http://www.cfr.org/publication/12762>.

¹⁶ Dodatok 1: Program liberalizácie obchodu.

obdobie, ktoré malo trvať od vstupu zmluvy do platnosti až do 31. decembra 1994 kedy mal byť vytvorený spoločný trh. Počas tohto obdobia mali členské krajiny postupne prijať všetky dodatky k zmluve. Zmluva vstúpila do platnosti 29. novembra 1991. Počas prechodného obdobia sa podľa článku 5 mali využiť nasledovné nástroje slúžiace na dosiahnutie spoločného trhu:

- Program liberalizácie obchodu – na zabezpečenie progresívnej, lineárnej a automatickej redukcie colných sadzieb spolu s odstraňovaním netarifných prekážok ako aj všetkých ďalších prekážok voľného obchodu medzi členskými štátmi s cieľom dosiahnuť 0 % colnú sadzbu a úplné odstránenie všetkých netarifných prekážok obchodu do 31. decembra 1994,
- Koordinácia makroekonomických politík – na zabezpečenie postupnej konvergenie s paralelným odstraňovaním tarifných a netarifných prekážok ako je to uvedené v Programe liberalizácie obchodu,
- Spoločná colná tarifa – na zabezpečenie medzinárodnej konkurencieschopnosti členských krajín,
- Prijatie sektorových dohôd – na zabezpečenie optimalizácie využitia a mobility výrobných faktorov a na dosiahnutie efektívnych úspor z rozsahu produkcie.

Význam Protokolu z Ouro Preto spočíva, ak neberieme do úvahy novú štruktúru a vytvorenie nových orgánov v rámci MERCOSUR, najmä v priznaní právnej subjektivity MERCOSUR a jeho zaradenie medzi subjekty medzinárodného práva verejného.

Protokol tiež zaviedol systém hlasovania v orgánoch MERCOSUR, pričom všetky rozhodnutia, ktoré členské krajiny na svojich stretnutiach prijímú, budú prijaté na základe konsenzu a za prítomnosti predstaviteľov všetkých členských krajín. MERCOSUR tak pri adoptovaní systému prijímania rozhodnutí vychádza zo systému, ktorý uplatňuje aj WTO.

Protokol z Olivos bol prijatý 18. februára 2002 na zasadnutí v argentínskom Olivos s oficiálnym názvom Protokol z Olivos pre urovanie sporov. Jeho hlavným cieľom sa stala modifikácia dovtedajšieho systému urovnávania sporov v rámci MERCOSUR. Predchodcom tohto protokolu bol Protokol z Brasílie pre urovanie sporov, ktorý bol prijatý 17. decembra 1991. Na rozdiel od pôvodného protokolu, nový Protokol z Olivos umožňuje podať sťažnosť, ktorá sa nevyrieši priamymi negociáciami, nielen na posúdenie Skupine spoločného trhu ako jednému z orgánov MERCOSUR, ale aj na systém urovnávania sporov vo WTO.

Program liberalizácie obchodu tvorí prvý dodatok Zmluvy z Asunciónu. Členské krajiny sa v ňom zaviazali postupne eliminovať všetky tarifné aj netarifné opatrenia v ich vzájomnom obchode k 31. decembru 1994. Výnimka bola udelená Paraguaju a Uruguaju, ktoré dostali odklad na úplnú elimináciu prekážok k 31. decembru 1995. Od vstupu zmluvy do platnosti boli členské krajiny povinné postupne odstraňovať všetky prekážky, pričom sa postupovalo podľa časovej schémy uvedenej v tabuľke 1. Počas prechodného obdobia (od roku 1991 do 31. decembra 1994) boli automaticky znížené colné sadzby a od 1. januára 1995 bola vytvorená colná únia. V roku 1995 bola zavedená spoločná colná tarifa vo výške 0 – 20 % na 80 % obchodovaných tovarov. V roku 1997 bola zvýšená o ďalšie 3 % na trojročné obdobie (od roku 1998 do 2001). Spoločná colná tarifa zahŕňala približne 8000 tovarov. Prechodná fáza na vybudovanie spoločného trhu v rámci regiónu bola stanovená na roky 1995 – 2006.

Tabuľka 1 Odstraňovanie colných sadzieb v rámci MERCOSUR

Dátum	30.6. 1991	31.12. 1991	30.6. 1992	31.12. 1992	30.6. 1993	30.12 1993	30.6. 1994	31.12. 1994
% odstránených sadzieb	47	54	61	68	75	82	89	100

Prameň: Dodatok 1, Zmluva z Asunciónu. Dostupné online na:
<http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/mrcsr7.asp>

NAFTA

Dohodu o severoamerickom voľnom obchode podpísali 17. decembra 1992 v hlavných mestách členských štátov – USA, Kanady a Mexika prezidenti týchto krajín. Následne na to dohodu ratifikovali národné parlamenty a do platnosti vstúpila 1. januára 1994. Podpísaním a ratifikáciou dohody o NAFTA došlo k hospodárskemu zjednoteniu územia s rozlohou vyše 21 mil. km² s približne 442 mil. obyvateľov. Najdominantnejšou krajinou v rámci NAFTA sú USA, ktoré vytvárajú približne 90 % celkovej produkcie troch členských krajín. Objemom HDP (15,4 bil. USD) je NAFTA najväčším hospodárskym združením sveta. Jej ekonomiky predstavujú tretinu svetového HDP, 19 % svetového vývozu a 25 % dovozu. Dohoda o vytvorení pásma voľného obchodu medzi týmito tromi krajinami bola prvou dohodou o voľnom obchode, ktorú medzi sebou uzatvorili priemyselne vyspelé krajiny (USA a Kanada) a rozvojová krajina (Mexiko).

Vytvorenie NAFTA nebolo jednoduché a bezproblémové. Predovšetkým americké a kanadské odbory sa obávali realokácie výroby do Mexika, ktoré v tom čase disponovalo neporovnateľnými komparatívnymi výhodami oproti obom svojim severným a ďaleko vyspelejším susedom. Komparatívne výhody sa týkali predovšetkým lacnej pracovnej sily a nízkych environmentálnych štandardov. Týkalo sa to hlavne oblastí na mexicko-americkej hranici, kde pôsobia maquiladoras, firmy so zahraničným vlastníkom na území Mexika. Na druhej strane však americké a kanadské firmy túto možnosť privítali, pretože malo dôjsť k odstráneniu prekážok voľného obchodu, z čoho mohli len profitovať.

Postupné odstraňovanie prekážok voľného pohybu tovarov je stanovené v článku 302 dohody, pričom konkrétne kroky sú uvedené v prílohe 302.2 tejto časti dohody o NAFTA (pozri tabuľku 2). Členské krajiny sa dohodli na rozdelení tovarov, na ktoré sa budú vzťahovať liberalizačné opatrenia, do piatich skupín A – D. K 1. januáru 1994 boli zrušené všetky tarifné a netarifné bariéry pre tovar v kategórii A. Pre tovar kategórie B sa stanovil časový plán odstraňovania tarifných aj netarifných prekážok od 1. januára 1994 do 1. januára 1998 v piatich postupných krokoch. Čo sa týka kategórie C, pôvodný návrh počítal s liberalizáciou do januára 2003, vzhľadom na úspešne pokračujúcu liberalizáciu vzájomného obchodu došlo k urýchleniu a termín sa stanovil na január 2002. Pre tovar v kategórii C+ sa stanovil plán na pätnásťročné obdobie od januára 1994 do januára 2008. Poslednou kategóriou je kategória D, ktorej produkty sa už pred vstupom NAFTA do platnosti obchodovali bezcolne v rámci uplatňovania doložky najvyšších výhod.

Tabuľka 2 Odstraňovanie colných sadzieb v rámci NAFTA

Kategória	Dátum	Počet krokov	Percento zníženia v kroku
A	1. január 1994	Okamžite	100
B	1. január 1998	5	20
C	1. január 2003 (neskôr zmenené na 2002)	10	10
C+	1. január 2008	15	6,7
D	-	-	-

Prameň: Dohoda o vytvorení NAFTA, dodatok 302.

Komparácia základných makroekonomických ukazovateľov

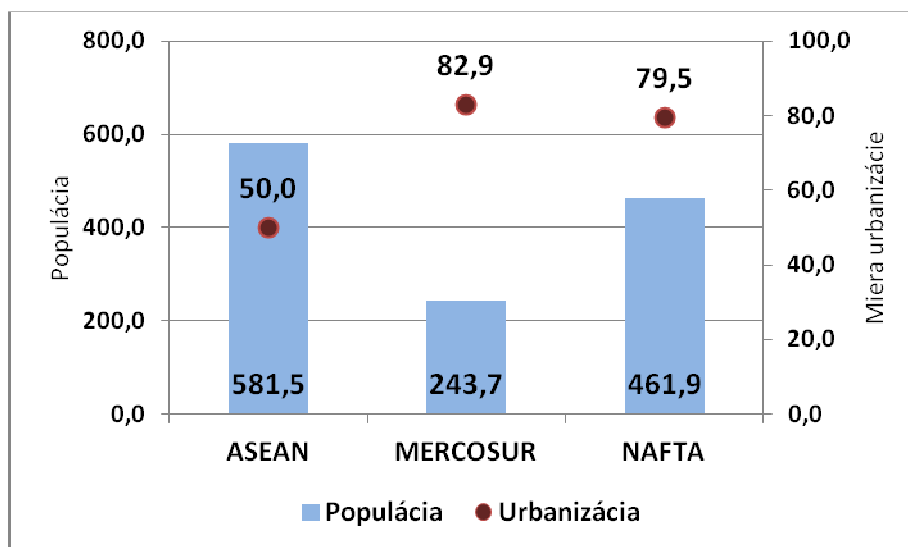
Populácia a urbanizácia

Na základe grafu 1 je možné konštatovať, že z troch sledovaných regionálnych integračných zoskupení je najpočetnejší región juhovýchodnej Ázie s približne 581,5 mil.

obyvateľov. Čo sa však týka vzájomného vzťahu medzi rozlohou jednotlivých zoskupení a počtom obyvateľov, je možné pozorovať výrazné disparity medzi týmito dvoma ukazovateľmi (pozri graf 2). Napriek tomu, že ASEAN má najvyšší počet obyvateľov, jeho rozloha je približne jedna polovica územia Kanady alebo USA. Na druhej strane, počet obyvateľov v MERCOSUR s rozlohou viac ako 2,5-krát väčšou ako ASEAN je 2-krát menší ako v ASEAN.

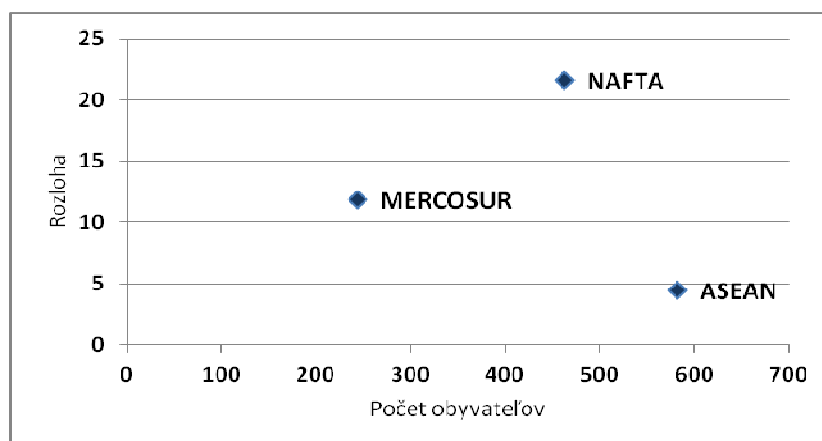
Čo sa týka miery urbanizácie, všeobecne je vyššia vo vyspelých krajinách, ako v krajinách rozvojových. Z pohľadu na graf 1 je zrejmé, že napriek skutočnosti, že v regióne Latinskej Ameriky (kam môžeme zaradiť MERCOSUR) existujú rozvojové krajiny, miera urbanizácie v tomto regióne dosahuje úroveň podobnú miere urbanizácie vo vyspelých krajinách a v prípade MERCOSUR dokonca ešte vyššiu úroveň ako v NAFTA (82,9 % v MERCOSUR a 79,5 % v NAFTA).

Graf 1 Populácia v mil., urbanizácia v %, 2009

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 466-483.

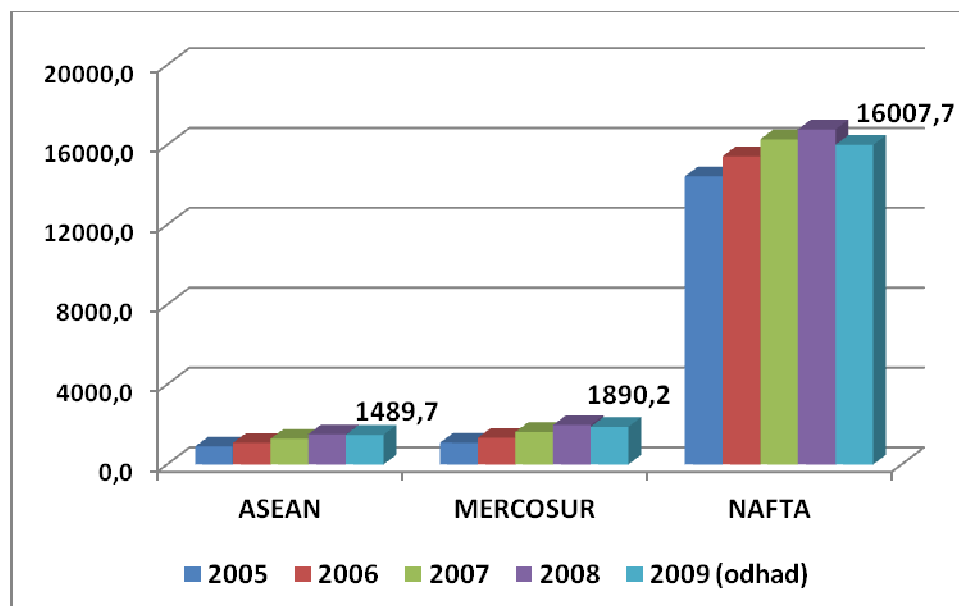

Graf 2 Porovnanie počtu obyvateľov v mil. a rozlohy v mil. km²

Prameň: vlastné spracovanie na základe údajov z UNCTAD Handbook of Statistics, 2010.

Nominálny HDP a rast reálneho HDP

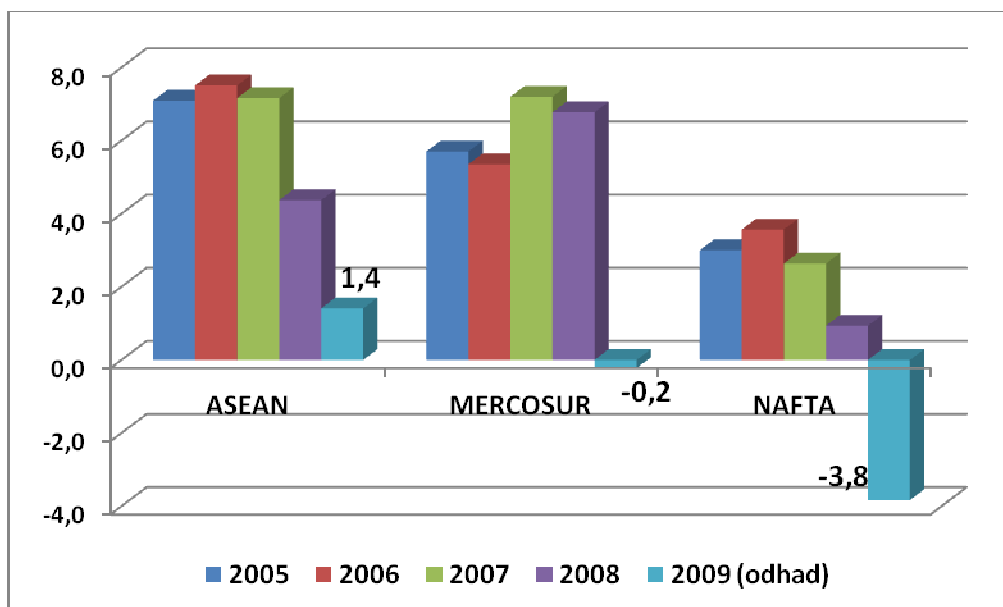
Čo sa týka nominálneho HDP (graf 3), v rokoch 2005 – 2008 rástol vo všetkých sledovaných zoskupeniach. Najvýraznejší rast zaznamenal MERCOSUR, kde došlo k rastu nominálneho HDP v uvedenom období o 1,81-krát. Najnižší rast dosiahla NAFTA o 1,16-krát. V roku 2009 došlo vo všetkých zoskupeniach k poklesu nominálneho HDP, pričom najvýraznejší prepád zaznamenal región NAFTA.

Graf 3 Nominálny HDP, v mld. USD, 2005-2009

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 424-431.

V prípade rastu reálneho HDP je možné pozorovať výraznejšie rozdiely medzi jednotlivými zoskupeniami (graf 4). Kým v MERCOSUR došlo v roku 2006 k poklesu, v ASEAN a NAFTA reálny HDP rástol. Opačná situácia nastala v roku 2007, pokles rastu reálneho HDP v ASEAN a NAFTA a rast reálneho HDP v MERCOSUR. V roku 2008 došlo v dôsledku krízy k poklesu rastu vo všetkých sledovaných regiónoch, najväčší prepád zaznamenal región ASEAN o 2,8 percentného bodu. Na základe údajov v grafe 4 je možné konštatovať, že v rokoch 2005 – 2009 dosahoval najvyššie prírastky reálneho HDP región ASEAN (s výnimkou roku 2008, kedy vyšší rast dosiahol MERCOSUR). ASEAN bol jediným regiónom, ktorý podľa odhadov dosiahol rast reálneho HDP v roku 2009. Naopak, najväčší prepád, tzn. pokles reálneho HDP dosiahla NAFTA.

Graf 4 Rast reálneho HDP, v %, 2005-2009

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 434-441.

Obchod s tovarom a službami a intraregionálny obchod

Významnou zložkou HDP sledovaných zoskupení je medzinárodný obchod s tovarom a službami. Čo sa týka exportu a importu tovarov a obchodnej bilancie jednotlivých zoskupení, v tabuľke 3 je možné sledovať prehľad jednotlivých položiek v rokoch 2005 – 2009. V rokoch 2005 – 2008 zaznamenávali všetky zoskupenia rast exportu aj importu tovarov, v roku 2009 dosiahli v dôsledku krízy celkový pokles tak exportov ako aj importov. Čo sa týka obchodnej bilancie v jednotlivých obdobiach, ASEAN a MERCOSUR dosahovali v celom uvedenom období obchodné prebytky, v roku 2008 v dôsledku krízy došlo

k výraznému prepadu v oboch zoskupeniach, no v roku 2009 došlo k nárastu oproti roku 2008. Jediný región, ktorý dlhodobo dosahuje negatívne saldo obchodnej bilancie je NAFTA, kde vďaka kríze a poklesu importu v roku 2009 došlo k poklesu deficitu z 866,9 mld. USD (v roku 2008) na 578,8 mld. USD.

Tabuľka 3 Export a import tovarov, bilancia, v mld. USD, 2005-2009

		2005	2006	2007	2008	2009
ASEAN	Export	652,7	770,4	864,7	1003,3	811,7
	Import	594,2	687,4	774,3	947,6	722,5
	Obchodná bilancia	58,5	83,0	90,4	55,7	89,3
MERCOSUR	Export	163,9	190,2	223,7	279,4	217,6
	Import	113,5	139,5	182,9	257,8	185,8
	Obchodná bilancia	50,5	50,7	40,9	21,7	31,8
NAFTA	Export	1480,5	1678,2	1851,7	2045,1	1602,5
	Import	2298,4	2543,9	2706,3	2912,0	2181,3
	Obchodná bilancia	-818,0	-865,7	-854,6	-866,9	-578,8

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 24-25; obchodná bilancia – vlastný výpočet autora.

V oblasti komerčných služieb (tabuľka 4) je situácia v celkovej bilancii služieb opačná ako v prípade obchodnej bilancie. Jediné zoskupenie, ktoré dosahuje prebytky bilancie služieb je NAFTA, aj keď v roku 2009 došlo k miernemu poklesu prebytku o 5,2 % oproti roku 2008. V prípade ASEAN a MERCOSUR bola bilancia v sledovanom období 2005 – 2009 deficitná.

Tabuľka 4 Export a import komerčných služieb, bilancia, v mld. USD, 2005-2009

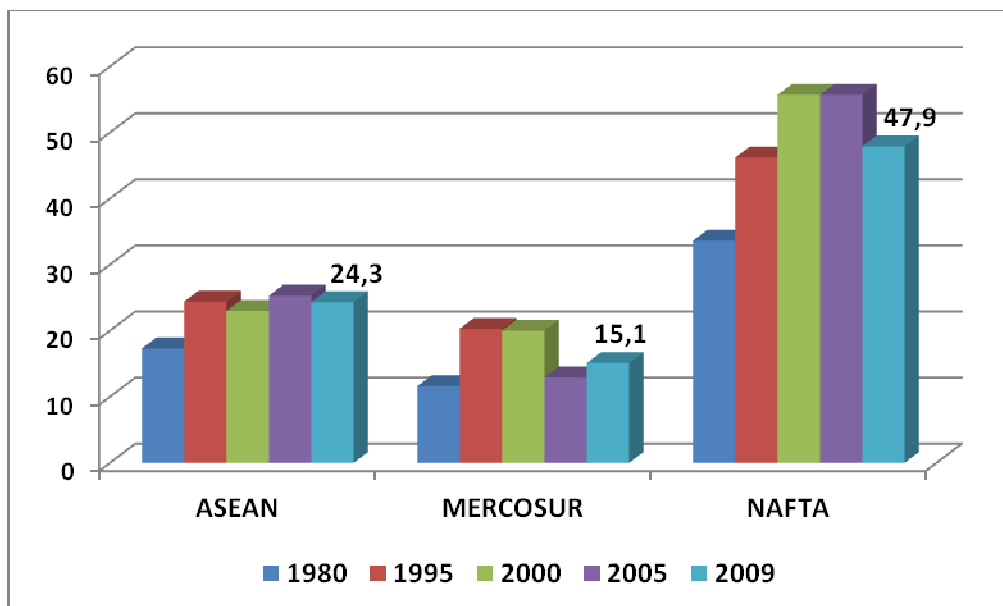
		2005	2006	2007	2008	2009
ASEAN	Export	116,8	136,3	171,7	182,0	165,9
	Import	138,7	157,0	184,1	204,2	186,2
	Bilancia služieb	-21,9	-20,7	-12,4	-22,1	-20,3
MERCOSUR	Export	24,6	29,7	37,1	45,9	42,1
	Import	33,3	39,0	49,6	62,2	60,3
	Bilancia služieb	-8,6	-9,3	-12,5	-16,4	-18,2
NAFTA	Export	457,3	508,9	583,6	632,1	579,3
	Import	400,7	444,5	482,1	519,6	472,6
	Bilancia služieb	56,6	64,3	101,6	112,5	106,6

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 292-293; bilancia služieb – vlastný výpočet autora.

Na základe tabuliek 3 a 4 je možné konštatovať viditeľný rozdiel medzi krajinami jednotlivých zoskupení v štruktúre tvorby ich HDP. Kým v NAFTA sa, s výnimkou Mexika, nachádzajú vyspelé krajiny, ASEAN a MERCOSUR sú zoskupeniami rozvojových krajín.

Tomuto rozdeleniu zodpovedá aj štruktúra tvorby HDP a celková obchodná bilancia a bilancia služieb. Vo vyspelých krajinách (NAFTA) prevláda v štruktúre HDP terciárny sektor. Tieto krajiny sa zameriavajú na poskytovanie služieb, ktoré exportujú vo väčšej miere ako hotové tovary a preto je obchodná bilancia záporná, ale bilancia služieb kladná. Na druhej strane sú rozvojové krajiny (ASEAN, MERCOSUR), kde v štruktúre HDP prevláda sekundárny, prípadne primárny sektor. Tieto krajiny exportujú prevažne hotové výrobky a importujú služby, preto je v uvedených dvoch zoskupeniach kladná obchodná bilancia a záporná bilancia služieb.

Graf 5 Intraregionálny obchod s tovarmi, v % z celkového exportu, 1980-2009

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 55.

Z hľadiska podielu intraregionálneho obchodu s hotovými tovarmi je možné pozorovať značné rozdiely medzi jednotlivými sledovanými zoskupeniami, najmä v 21. storočí (graf 5). V prípade NAFTA došlo v priebehu posledných troch dekád k výraznému nárastu vo vzájomnom obchode medzi členskými štátmi z úrovne 33,6 % celkového exportu v roku 1980 na 47,9 % v roku 2009. Vyššie podiely však dosahoval región v období 2000 – 2005 (55,7 %). Dôvodom rastu podielu intraregionálneho obchodu v NAFTA je vstup Mexika do NAFTA začiatkom 90. rokov 20. storočia (v roku 1995 sa zvýšil podiel intraregionálneho obchodu o 12,6 percentuálnych bodov oproti roku 1980, keď súčasťou NAFTA boli len Kanada a USA). Kanada a predovšetkým USA exportovali polotovary do mexických maquiladoras, kde došlo k zušľachteniu na hotové výrobky, ktoré sa exportovali späť do

Kanady a USA. Pokles podielu v roku 2009 oproti roku 2005 bol pravdepodobne spôsobený zmenou komparatívnych výhod v rozvojových krajinách (najmä v Mexiku a Číne). Čínska pracovná sila sa stala vďaka nízkej mzde konkurencieschopnejšou, čo viedlo k presunu kompletizovania amerických tovarov z Mexika do Číny.

Čo sa týka ASEAN a MERCOSUR, sú zamerané výrazne na export tovarov do tretích krajín, čo sa odráža aj na podiele ich intraregionálneho obchodu na celkovom exporte tovarov. Je potrebné poznamenať, že tieto zoskupenia sú tvorené chudobnejšími krajinami, preto prevažná časť ich exportu smeruje do krajín mimo týchto zoskupení, kde je kúpna sila obyvateľstva vyššia.

Priame zahraničné investície

Priame zahraničné investície a ich toky (tabuľka 5) kopírujú postavenie krajín jednotlivých zoskupení vo svetovom hospodárstve. ASEAN a MERCOSUR v období rokov 2005 – 2009 zaznamenávali z hľadiska bilancie pozitívne hodnoty, pričom v roku 2009 došlo k poklesu bilancie v ASEAN (z 31,9 mld. USD v roku 2008 na 15,5 mld. USD v roku 2009) a k nárastu bilancie v MERCOSUR (z 34,9 mld. USD v roku 2008 na 41,6 mld. USD v roku 2009). Opačná situácia bola v regióne NAFTA, kde došlo v rokoch 2008 – 2009 k výraznému nárastu deficitu bilancie PZI z hodnoty -8,9 mld. USD v 2008 na -133,4 mld. USD v 2009¹⁷. Pritom tento región v období 2005 – 2006 dosahoval prebytky, kedy prílev PZI bol vyšší ako odlev PZI, čo sa však zmenilo v roku 2007.

Tabuľka 5 Prílev, odlev a bilancia PZI, v mld. USD, 2005-2009

		2005	2006	2007	2008	2009
ASEAN	Prílev	40,7	56,4	74,0	47,3	36,8
	Odlev	18,1	28,8	50,2	15,4	21,3
	Bilancia	22,6	27,6	23,8	31,9	15,5
MERCOSUR	Prílev	21,2	25,9	42,6	56,7	32,2
	Odlev	3,8	30,6	8,5	21,9	-9,4
	Bilancia	17,4	-4,7	34,1	34,9	41,6
NAFTA	Prílev	152,9	316,8	401,8	403,5	161,1
	Odlev	49,4	274,4	461,4	412,4	294,5
	Bilancia	103,5	42,5	-59,6	-8,9	-133,4

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 384-385; bilancia – vlastný výpočet autora.

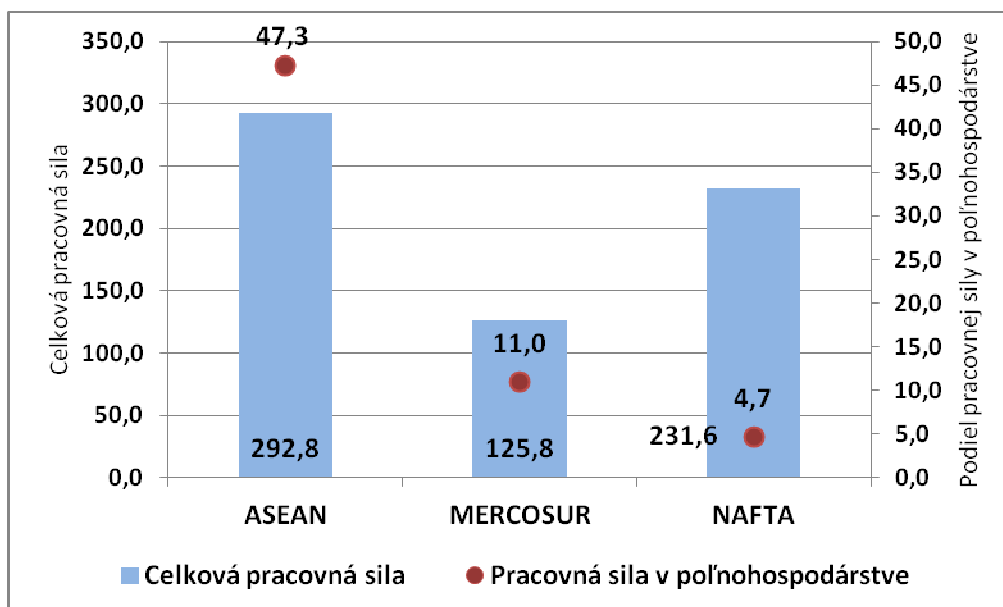
¹⁷ UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 384-385.

Pracovná sila

Celkové množstvo pracovnej sily tvorí vo všetkých sledovaných zoskupeniach približne polovicu celkovej populácie (ASEAN 50,35 %, MERCOSUR 51,62 %, NAFTA 50,21 %). Tento podiel poukazuje na približne rovnakú mieru ekonomického zaťaženia meranú indexom ekonomickej závislosti neproduktívnej časti populácie na produktívnej časti populácie. Napriek tomu je potrebné poznamenať, že veková štruktúra v krajinách jednotlivých zoskupení vykazuje určité disparity. V rámci NAFTA je počet mladšej časti populácie (0 – 14 rokov) a staršej časti populácie (65+ rokov) pomerne vyrovnaný (s miernou prevahou mladšej časti populácie), no v rámci ASEAN a MERCOSUR je výrazný podiel mladšej časti populácie ako staršej¹⁸.

Čo sa týka podielu pracovnej sily v jednotlivých sektoroch národného hospodárstva, je vidieť značné rozdiely medzi jednotlivými typmi krajín v rámci sledovaných integračných zoskupení (graf 6). Kým v NAFTA tvorí podiel produktívnej časti populácie v poľnohospodárstve len 4,7 % z celkovej pracovnej sily, v regióne juhovýchodnej Ázie a Latinskej Ameriky je to 47,3 % (ASEAN) a 11 % (MERCOSUR).

Graf 6 Celková pracovná sila v mil., pracovná sila v poľnohospodárstve v % z celkovej pracovnej sily, 2009

Prameň: UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 466-483.

¹⁸ <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm> [Citované: 11-05-15].

Podiel pracovnej sily v poľnohospodárstve na celkovej pracovnej sile poukazuje na ekonomickú vyspelosť jednotlivých zoskupení. Je možné konštatovať, že krajiny zoskupené v ASEAN a MERCOSUR sú do značnej miery poľnohospodársky orientované, kým zamestnanosť pracovnej sily krajín v rámci NAFTA sa sústreďuje v sekundárnom a terciárnom sektore. V rámci jednotlivých zoskupení však existujú značné disparity v podiele pracovnej sily zamestnanej v poľnohospodárstve. V rámci ASEAN je možné identifikovať krajiny výrazne orientované na zamestnanosť v primárnom sektore (Laos 77,3 %, Kambodža 66,2 %, Vietnam 63,2 %), ale aj krajiny, kde primárny sektor hrá zanedbateľnú úlohu v zamestnanosti pracovnej sily (Singapur 0,08 %, Brunej 0,5 %). Dôvodom sú odlišné prírodné podmienky prevládajúce v týchto krajinách a ich rozloha. V rámci MERCOSUR je najviac ľudí v poľnohospodárstve zamestnaných v Paraguaji (27,2 %), najmenej v Argentíne (7,3 %). V Brazílii a Uruguaji je podiel 11,2 %. Čo sa týka NAFTA, najvyšší podiel pracovnej sily v poľnohospodárstve vykazuje Mexiko (16,3 %), v Kanade a USA je to približne 1,65 %.¹⁹ Dôvodom je vybavenie poľnohospodárstva kapitálom a mechanizácia vo vyspelých krajinách Severnej Ameriky.

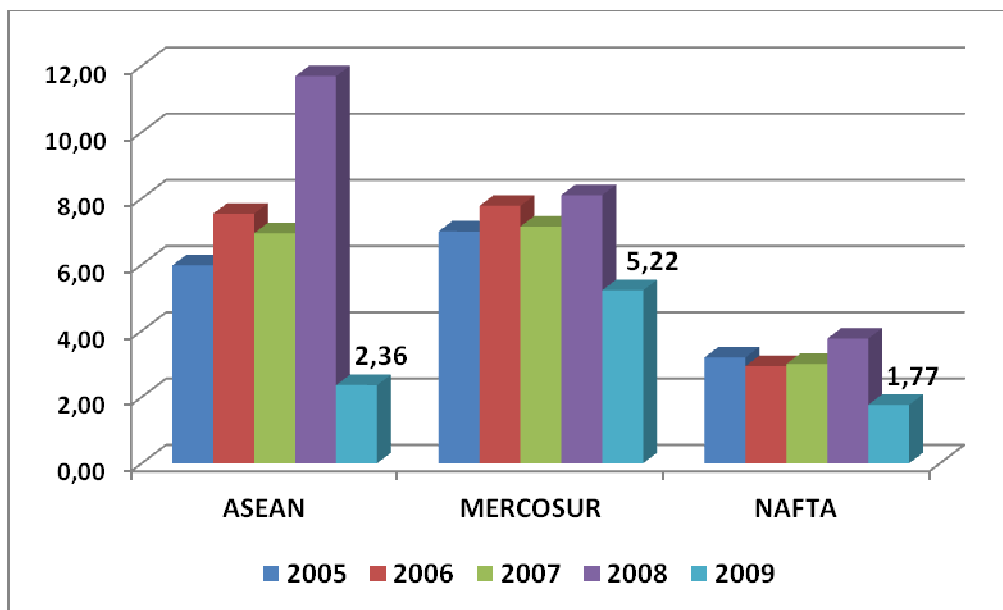
Index spotrebiteľských cien

V rámci indexu spotrebiteľských cien došlo v období rokov 2005 – 2009 k takmer rovnakému vývoju vo všetkých sledovaných zoskupeniach (graf 7). Výnimkou bol rok 2006, kedy došlo v rámci zoskupenia NAFTA k miernej dezinflácii (z úrovne 3,2 % v roku 2005 na úroveň 2,93 % v roku 2006). V roku 2007 došlo naopak k zrýchleniu inflácie na 3,0 %, ale k dezinflácii v ASEAN a MERCOSUR (ASEAN z úrovne 7,54 % v roku 2006 na úroveň 6,95 % v roku 2007; MERCOSUR z úrovne 7,78 % v roku 2006 na úroveň 7,15 % v roku 2007). Vzhľadom na rast cien primárnych komodít (predovšetkým potravín a ropy) došlo v roku 2008 k prudkému rastu CPI vo všetkých sledovaných zoskupeniach, pričom najmiernejší rast cien zaznamenala NAFTA (z 3,0 % v roku 2007 na 3,77 v roku 2008). Rok 2009 znamenal pre všetky tri zoskupenia pokles miery inflácie meranej CPI, pričom najvýraznejší pokles zaznamenal ASEAN o 9,33 percentuálneho bodu (z úrovne 11,69 % v roku 2008 na 2,36 % v roku 2009)²⁰.

---

¹⁹ UNCTAD Handbook of Statistics, 2010, s. 466-483.

²⁰ IMF World Economic Outlook 2011, s. 190-193.

Graf 7 CPI, medziročná zmena, v %, 2005-2009

Prameň: IMF World Economic Outlook 2011, s. 190-193.

Záver

Cieľom príspevku bola komparatívna analýza vybraných regionálnych integračných zoskupení, ktoré majú kľúčový vplyv na medzinárodný obchod. Medzi vybrané integračné zoskupenia sme zaradili ASEAN, MERCOSUR a NAFTA. Na základe analýzy základných makroekonomických ukazovateľov vybraných regionálnych integračných zoskupení vo svetovom hospodárstve sme dospeli k nasledujúcim záverom. Najľudnatejším zoskupením, napriek celkovej územnej rozlohe skúmaných zoskupení, je ASEAN, kde žije približne 8,3 % svetovej populácie. Z hľadiska urbanizácie je MERCOSUR zoskupením, v ktorom žije najväčšia časť obyvateľstva v mestách (82,9 %), napriek tomu, že členskými krajinami tohto zoskupenia sú rozvojové krajiny, kde je vo všeobecnosti miera urbanizácie menšia ako vo vyspelých krajinách (miera urbanizácie v NAFTA je na úrovni 79,5 %). Z hľadiska objemu nominálneho HDP je na prvom mieste NAFTA, kde dosiahol nominálny HDP za rok 2009 hodnotu viac ako 16 bil. USD. Čo sa týka rastu objemu, najvýraznejší rast v období 2005 – 2008 dosiahol MERCOSUR (1,81-krát v 2008 oproti roku 2005). V rámci vývoja rastu reálneho HDP dochádzalo v období 2005 – 2008 v ASEAN a MERCOSUR k rastu, v NAFTA od roku 2007 dochádzalo k poklesu. Jediným zo sledovaných zoskupení, ktoré v roku 2009 dosiahlo rast reálneho HDP bol ASEAN. V oblasti obchodnej bilancie a bilancie služieb je možné pozorovať rozdiely medzi jednotlivými zoskupeniami vďaka zaradeniu ich členských krajín medzi vyspelé a rozvojové krajiny. Kým v rámci obchodnej bilancie

zaznamenávali ASEAN a MERCOSUR prebytky v celom sledovanom období 2005 – 2009, NAFTA dosahovala výrazný deficit obchodnej bilancie. Naopak, v prípade bilancie služieb bola NAFTA jediným zoskupením, ktoré dosahovalo v uvedenom období prebytky, ASEAN a MERCOSUR dosahovali deficit bilancie služieb. Uvedený záver súvisí so štruktúrou tvorby HDP, keď vo vyspelých krajinách prevláda terciárny sektor a v rozvojových krajinách primárny a sekundárny sektor. Čo sa týka intraregionálneho obchodu, zoskupenia rozvojových krajín (ASEAN a MERCOSUR) sú výrazne orientované na export tovarov do tretích krajín, NAFTA (ako zoskupenie vyspelých krajín a rozvojovej krajiny) je orientovaná oveľa výraznejšie na intraregionálny obchod s tovarmi. V rámci tokov priamych zahraničných investícií je možné konštatovať, že toky PZI smerujú predovšetkým z vyspelých krajín do rozvojových krajín, čo sa prejavuje aj na celkovej bilancii PZI v rámci sledovaných zoskupení. NAFTA dosiahla v sledovanom období deficit bilancie PZI, ASEAN a MERCOSUR prebytky. Štruktúra pracovnej sily v rámci členských krajín jednotlivých zoskupení je daná ekonomickou vyspelosťou jednotlivých krajín, aj keď je možné identifikovať značné disparity zamestnanosti pracovnej sily v rámci zoskupení rozvojových krajín (ASEAN a MERCOSUR). Prevažná časť celkovej pracovnej sily ASEAN je zamestnaná v poľnohospodárstve, menšia časť v rámci MERCOSUR a najmenší podiel pracovnej sily zamestnanej v poľnohospodárstve dosahuje NAFTA. Čo sa týka vývoja indexu CPI, jednotlivé zoskupenia vykazovali v sledovanom období podobný vývoj, k výraznému nárastu inflácie došlo v roku 2008 vďaka vysokým cenám primárnych komodít.

Spracovanie danej problematiky nie je v slovenskej literatúre dostatočne rozpracované a preto môže príspevok slúžiť ako základ pre ďalšiu hlbšiu analýzu nielen sledovaných, ale aj ďalších regionálnych integračných zoskupení pôsobiacich vo svetovom hospodárstve.

Použitá literatúra:

1. Balassa, B.: *The Theory of Economic Integration: An Introduction*. London: Greenwood, 1961.
2. Baláž, P. a kol.: *Medzinárodné podnikanie: Na vlne globalizujúcej sa svetovej ekonomiky*. Bratislava: Sprint dva, 2010. ISBN 978-80-89393-18-3.
3. Baláž, P. – Líner, M.: *Postavenie juhovýchodnej Ázie vo svetovom hospodárstve*. Bratislava: Sprint vfra, 2004. ISBN 80-89085-35-0.
4. Cihelková, E. a kol.: *Nový regionalismus: Teorie a případová studie (Evropská unie)*. Praha: C. H. Beck, 2007. ISBN 978-80-7179-808-8.
5. <http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>.
6. <http://media.web.britannica.com/ebsco/pdf/962/34410962.pdf>.

7. <http://www.asean.org/AC.htm>.
8. <http://www.cfr.org/publication/12762>.
9. <http://www.sice.oas.org/trade/mrcsr/mrcsr7.asp>.
10. http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm.
11. IMF: World Economic Outlook 2011. ISBN 978-1-61635-059-8.
12. Iša, J.: Riziká európskej menovej únie. In: Ekonomický časopis, 2005, 53, č. 6, s. 559 – 575.
13. Iša, J.: Slovensko na ceste do Európskej menovej únie. In: Ekonomický časopis, 2002, 50, č. 6, s. 899 – 925.
14. Iša, J. – Okáli, I.: Európska menová únia, optimálna menová oblasť a možné dôsledky vstupu Slovenska do Eurozóny. Dostupné online: <http://www.ekonom.sav.sk/uploads/projects/IsaOkali01.pdf>.
15. Kennen, P.: The Theory of Optimal Currency Areas: An Eclectic View. In: Mundell, R. A. – Swoboda, A. K. (eds): Monetary Problems of the International Economy. Chicago: University of Chicago Press, 1969.
16. Kraus, M.: Recent Developments in Customs Union Theory: An Interpretive Survey. In: Journal of Economic Literature, 1972, 10, č. 2, s. 413-436.
17. Lipková, Ľ. a kol.: Medzinárodné hospodárske vzťahy. Bratislava: Sprint dva, 2011. ISBN 978-80-89393-37-4.
18. Lipsey, R.: The Theory of Customs Unions: A General Survey. In: Economic Journal, 1960, 70, č. 279, s. 496-513.
19. Lisý, J. a kol.: Ekonómia v novej ekonomike. 2. prepracované a doplnené vydanie. Bratislava: Iura Edition, 2007. ISBN 978-80-8078-164-4.
20. McKinnon, R.: Optimum Currency Areas. In: American Economic Review, 1963, 53, č. 4, s. 717-725.
21. Meade, J. E.: The Theory of Customs Unions. Amsterdam: North-Holland Publishing Co., 1955.
22. Mundell, R. A.: A Theory of Optimum Currency Areas. In: American Economic Review, 1961, 51, č. 4, s. 657-665.
23. Obadi, S. M. – Košta, J. – Staněk, P. – Šikula, M.: Globálna ekonomika: nové trendy a analýzy vybraných problémov. Bratislava : Ekonomický ústav SAV, 2008. ISBN 978-80-7144-169-4.
24. Šikula, M.: Globálna kríza a nové výzvy pre ekonomickú vedu. In Inovácie - podnikanie - spoločnosť No. 4. Prešov : Vysoká škola medzinárodného podnikania, 2011, s. 112-124. ISBN 978-80-89372-29-4.
25. UNCTAD: Handbook of Statistics 2010. ISBN 978-92-1-012075-3.
26. Viner, J.: The Customs Union Issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950.
27. WTO: Annual Report 2010. ISBN 978-92-870-3711-4.

Komplikovaný prechod k multipolarite

Laura Meričková

Abstrakt

Cieľom článku je prispieť do aktuálnej diskusie o meniacej sa mocenskej štruktúre sveta. Globálne systémové usporiadanie podlieha neustálej zmene a niektorí teoretici ohlasujú prechod k multipolarite už v súčasnosti. Vychádzame z predpokladu, že síce dnešný systém je charakterizovaný unipolaritou, postupne v nej dochádza k poklesu moci súčasnej supervelmoci a vzápätí vzostup nových veľmocí. Avšak multipolarita je v porovnaní s unipolaritou a bipolaritou charakterizovaná ako najnestabilnejší model medzinárodných vzťahov. V článku však argumentujeme, že z hľadiska stability môže byť multipolarita v 21. storočí iným prípadom v porovnaní s dejinami, pretože stabilita systému závisí viac od vzťahov medzi aktérmi ako od ich počtu.

Kľúčové slová: mutipolarita, unipolarita, globálny systém, hodnoty a normy, vplyv.

Abstrakt

The aim of the article is to contribute into the current debate about the changing character of power distribution in the current world system. The global order is constantly changing and some scholars already announced mutlipolarity. In the article we are assuming that the current world system is unipolar and the power is gradually being redistributed. However, multipolarity is percieved as the less stable (most prone to conflict) model when compared with bipolarity and unipolarity. We are arguing that multipolarity in the 21.century can be a different case, because stability depends on relations among actors rather than on the number.

Key words: multipolarity, unipolarity, global system, values and norms, influence.

JEL klasifikácia Z00

Úvod

S rastúcim potenciálom nezápadných štátov sa zintenzívňujú ohlasy o nastávajúcej multipolarite vo svete. Niektorí danú konšteláciu oznamujú už dnes. Multipolarita je v médiách, politikmi ale aj vedcami často označovaná za najmenej stabilnú alternatívu popri

bipolarite a unipolarite. Napríklad Condoleezza Rice: „v skutočnosti nebola ‚multipolarita‘ nikdy spájajúcou myšlienkou alebo víziou. Viedla ku ‚veľkej vojne‘ – prvej svetovej vojne....“¹ V článku si preto kladieme otázku, aký charakter má globálne usporiadanie sveta a či je multipolarita nežiaducim modelom v porovnaní s ostatnými modelmi.

Meniaca sa mocenské štruktúra sveta

V svojej empirickej štúdií *Polarity, the Long Cycle and Global Power Warfare* skúma Thompson svetový systém v období od roku 1494 do 1983 a porovnáva Waltzovú analýzu globálneho systému (klasický realizmus) s teóriou dlhého cyklu. Konštatuje, že podľa Waltza vznikol globálny systém až v 19. storočí a do roku 1945 ho považoval za multipolárny; po ňom nasledovalo bipolárne usporiadanie. „Roky 1816 a 1913 sú Waltzom videné rovnako multipolárne.“² Waltz tak vnímal v usporiadaní systému iba *jeden* bod zmeny, ktorý sa uskutočnil v spomínanom prelomovom roku 1945 a nerátal s možnosťou unipolarity, (pravdepodobne preto, lebo sa v jeho štúdiách empiricky neobjavuje, a tak na teoretickej úrovni absentuje).

Na rozdiel od Waltza, analýza dlhého cyklu predpokladá vznik globálneho systému v 16. storočí; po tom, čo európske veľmoci začali moreplavectvom objavovať svet a kolonizovať ho.³ Berú do úvahy aj dynamický charakter medzinárodného systému – rozdiely v moci medzi štátmi a zmenu v koncentrácii kapacít. Analytici dlhého cyklu vnímajú kontinuálnu štruktúrnu zmenu ako sa distribúcia kapacít mení z vysokej koncentrácie na nižšiu a opačne.⁴ Z daného uhla pohľadu sa typy polarity nemenia teda raz, ale neustále a nastávajú cykly (trvajúce približne 100 rokov), ktoré začínajú a končia globálnou vojnou. Z nej vychádza nový líder, ktorý dominuje celému systému a nazývajú ju unipolaritou. Avšak „vysoká koncentrácia [unipolarita] nie je permanentná. Postupne sa rozpadne do stavu rozptýlenej moci, ktorú je vhodné označiť ako multipolaritu,“⁵ prípadne bipolaritu.

Thompson skúma obdobie dlhé 489 rokov. Dochádza k záverom, a potvrdzuje, že cykly trvajú približne jedno storočie s menšími odchýlkami. V histórii ich nastalo päť, pričom

---

¹ RICE, C. *Multipolarität ist nicht die Antwort*. 2003. [Online]. [citované 12.12.2012]. dostupné na <<http://www.welt.de/print-welt/article244013/Multipolaritaet-ist-nicht-die-Antwort.html>>

² THOMPSON, W. *Polarity, the Long Cycle and Global Power Warfare*. IN *Journal of Conflict Resolution*. s. 595.

³ THOMPSON, W. „Polarity, the Long Cycle and Global Power Warfare“. IN *Journal of Conflict Resolution*. s. 591-592.

⁴ Ibid. s. 596.

⁵ Ibid. s. 608.

iba prvý nezodpovedá predpokladu o dĺžke (je príliš krátky) a posledný ešte neskončil. Potvrzuje tvrdenie o kontinuálne sa meniacich polaritách; jeho test ukazuje, že celú fázu od 19. storočia nemožno považovať za multipolárnu a jednotlivé polarity sa striedali. Danú skutočnosť možno v jeho výskume pozorovať aj v období po roku 1945. Napríklad od roku 1946 do 1959 považuje systém za unipolárny a tiež obdobie 1963-1968, zatiaľ čo Waltz za bipolaritu označuje už rok 1946 a bez zmeny. K systémovej zmene líderstva dochádza však až globálnymi vojnami. Od 1944 je systémovým lídrom s (krátkymi obmenami v polaritách) USA.

Daná štúdia potvrdzuje kontinuálne meniaci sa charakter mocenskej štruktúry globálneho systému od jeho vzniku, za ktorý teória dlhého cyklu považuje 16. storočie. Môžeme konštatovať, že podľa jej záverov by mal nasledujúci vývoj vyzeráť približne nasledujúco: V súčasnom období nastáva dekoncentrácia moci USA a ku koncentrácii moci novovznikajúcich nezápadných veľmocí. Medzi nimi dochádza k najväčšej akumulácii Čínou. Súčasný stav globálneho systému preto pravdepodobne smeruje k multipolarite (prípadne k bipolarite), podľa ktorej by globálnou vojnou malo dôjsť k novému systémovej líderstvu, najpravdepodobnejšie Číny. Multipolarita je v tomto smere právom obávaná.

V nasledujúcej časti porovnáme multipolaritu s ostatnými modelmi: unipolaritou a bipolaritou a stručne ich charakterizujeme.

Multipolarita, bipolarita a unipolarita

Ako prvý model budeme charakterizovať *multipolaritu*. Multipolarita predstavuje medzinárodný systém, v ktorom je moc rozdelená medzi viac ako tromi štátmi – veľmocami. Pomer rozdelenia moci v multipolarite zostáva predmetom diskusií, z teoretického hľadiska si ale vyžaduje relatívne rovnaké rozdelenie medzi pólmi. Thompson však konštatuje, že v praxi s ťažkosťou nájdeme príklad, ktorý by tomu predpokladu zodpovedal a rozlišuje preto aj asymetrickú multipolaritu. Podľa Vasqueza a Henehana multipolarita existuje, ak je dodržaná „podmienka, v ktorej viac ako dve veľmoci zohrávajú dominantnú rolu v medzinárodnom systéme.“⁶ Z histórie je známy multipolárny systém Koncert veľmocí. Za nevýhody multipolarity sa považujú neistota o konaní ostatných veľmocí, ktorá vyplýva zo zložitosti systému. Bipolarita je napríklad v tomto smere považovaná za jednoduchšiu konšteláciu, pretože vojna môže vzniknúť len z jednej alebo druhej superveľmoci.

---

⁶ VASQUEZ, A. J., HENEHAN, T. M. *The Scientific Study of Peace and War: A Text Reader*. 1999. s. 178.

Z pohľadu niektorých teoretikov multipolarita nemusí byť nestabilná: „multipolarita prináša do globálneho vládnutia viac významnejších hráčov. Do globálneho vládnutia pridáva moc a bremeno [globálneho systému] sa zdieľa.“⁷ Medzi aktérmi vznikajú nové príležitosti pre vzájomnú interakciu, čo môže aspoň z krátkodobého hľadiska urobiť multipolaritu stabilnou.⁸

Bipolarita „sa väčšinou vzťahuje na situáciu, v ktorej je medzinárodný systém alebo jeden z jeho podsystémov dominovaný dvoma superveľmocami, každá s podporným blokom relatívne slabých spojencov.“⁹ Bipolarita je všeobecne videná ako stabilnejšia konštelácia v porovnaní s multipolaritou. Thompson uznáva bipolaritu ako stabilnejší model, tvrdí, však že to nemusí byť automatické. (Pod stabilitou rozumieme v tomto prípade pravdepodobnosť vzniku vojny.) Záleží od historického vývoja a relácií medzi danými mocnosťami. Medzi niektorými môže byť konflikt menej pravdepodobný a medzi inými sa môže jednať o tvrdý boj. Ako nekonfliktný príklad uvádza vzťah Anglicko a USA (1919-1948) a konfliktný Anglicko a Nemecko (1914-1915). V prvom prípade išlo o historické väzby a „špeciálny“ vzťah.

Unipolarita. V unipolarite „má jedna veľmoc globálny dosah a je schopná viesť alebo organizovať politicko-vojenskú akciu kdekoľvek vo svetovom systéme,“¹⁰ nedisponuje však absolútnou prevahou. Iné štáty resp. veľmoci, ktoré existujú popri nej dokážu zasahovať len na regionálnej úrovni. Prípady unipolarity možno rozdeliť na dva: *s hegemonom* alebo *bez hegemóna*. Za hegemoniu označujeme prevahu moci a vplyvu štátu (hegemóna) vo svete, ktorý využíva nielen donucovacie prostriedky, ale aj svoju ideológiu a politiku.¹¹ Mearsheimer ale vylučuje existenciu globálneho hegemóna, pretože „planéta je príliš veľká ... oceány predstavujú obrovské bariéry. Žiaden štát by nemal tú potrebnú moc,“¹² a obmedzuje existenciu hegemóna len na regionálnu úroveň. Táto možnosť otvára priestor pre unipolaritu bez hegemóna, ktorú Wilkinson definuje ako „usporiadanie, v ktorom sa prevládajúca

---

⁷ LASAGE, D. VERCAUTEREN, P. Contemporary Global Governance: Multipolarity vs. New Discourses on Global Government. 2009. s. 18.

⁸ DEAN, P. D. VASQUEZ, A. J. „From Power Politics to Issue Politics: Bipolarity and Multipolarity in Light of a New Paradigm“. IN The Western Political Quarterly. vol. 29, č. 1, 1976. s. 10.

⁹ VASQUEZ, A. J. IENEHAN, T. M. The Scientific Study of Peace and War: A Text Reader. 1999. s. 178.

¹⁰ WILKINSON, D. „Unipolarity without hegemony“. IN International Studies Review. vol. 1, č. 2, 1999. s. 142.

¹¹ DEVETAK, R. IURKE, A. GEORGE, J. An Introduction to International Relations. 2012. s. 493.

¹² JACKSON, H. R., SORENSEN, G. Introduction to International Relations: Theories and Approaches. 2007. s. 87.

schopnosť jedného štátu nezohoduje s prevládajúcim vplyvom,¹³ potrebným na dosiahnutie absolútnej prevahy vo svete.

Z hľadiska stability je unipolarita napríklad v rámci teórie dlhého cyklu vnímaná ako najstabilnejšia z predkladaných systémov. Podľa nej sú „globálne vojny a globálny vojnový stav vo všeobecnosti menej zvyčajné, ak je moc vysoko koncentrovaná (unipolarita a takmer unipolarita) a viac keď je koncentrácia nižšia (bipolarita a multipolarita).“¹⁴ Podobne konštatuje Ahere, že je najpravdepodobnejšie, že v danom usporiadaní dochádza k najmenšiemu počtu vojen medzi štátmi.¹⁵

Ozývajú sa ale aj kritické ohlasy voči unipolarite, ktoré poukazujú napríklad na porušovanie morálneho kódexu. „V najlepšom prípade unipolarita redukuje etické otázky medzinárodného vodcovstva na vnútorné morálne záležitosti vedúcej mocnosti; ostatní sa musia prispôbiť. V tom najhoršom prípade sa unipolarita nezaobrá žiadnymi morálnymi otázkami okrem zachovania svojho výhodného postavenia voči potenciálnym rivalom.“¹⁶ Problém unipolarneho usporiadania sveta tak spočíva v uvalení vôle silnejšieho na slabšie štáty a ignorancii preferencií ostatných. V prípade hegemonie Zak Rose kriticky upozorňuje, že štát nie je schopný konať objektívne, čo spôsobujú osobné záujmy jeho vládnucich lídrov. „Je nemúdre, ak sa očakáva, že niekto je schopný nosiť čiapku s nálepkou národného vedenia a zároveň čiapku altruistického svetového patróna bez predsudkov.“¹⁷ Ako argument udáva bežnú snahu politikov byť opätovne zvolení a tak tendenciu konať v záujme svojich voličov, ktorá automaticky vytvára konflikt záujmov.

Hoci sme skutočne v unipolarite zaznamenali pokles *medzištátnych* vojen, po skončení studenej vojny vzrástli konflikty vo *vnútri* štátu, ktoré boli umelo potláčané v čase bipolarity; strety kultúr a nárast terorizmu. Najmä posledné dve skutočnosti sú prejavom odmietania modelov a hodnôt v ostatných častiach sveta, o šírenie ktorých sa snažia vedúce a silné štáty. Barston poukazuje na vzrastajúce násilie: prepadnutia, útoky na diplomatický personál, žurnalistov alebo turistov.¹⁸

---

¹³ WILKINSON, D. „Unipolarity without hegemony“. IN *International Studies Review*. vol. 1, č. 2, 1999. s. 143.

¹⁴ THOMPSON, W. Polarity, the Long Cycle and Global Power Warfare. IN *Journal of Conflict Resolution*.

¹⁵ AHERE, R. J. “Does Unipolarity Foster Global Stability? A Critical Analysis” 2009. [Online]. [citované 12.12.2012]. dostupné na :

<://www.academia.edu/1194125/Does_Unipolarity_Foster_Global_Stability_A_Critical_Analysis>

¹⁶ 357.

¹⁷ ROSE, Z. *Is America's hegemony really necessary to maintain world order?* 2009. [Online]. [citované 11.12.2012]. dostupné na <http://www.antillean.org/2009/05/25/us-hegemony-and-the-world-order/>

¹⁸ BARSTON, R. P. *Modern Diplomacy*. 2006. S. 13.

V súčasnosti vychádzame z predpokladu Wilkinsona, že dnešné mocenské usporiadanie je unipolárne s dominantnou supervelmocou USA, ktorá však nenadobúda štatút globálneho hegemóna. Ako argument nachádzame nielen v limitovaných vojenských kapacitách a niektorých neúspešných operáciách (Vietnam, Irak), ale aj neúspechu pri presadzovaní demokratického modelu v ostatnom svete.

Hegemónia sa spája nielen s donucovacou silou, ale aj s ideológiou. Existuje vtedy, ak je ideológia hegemóna akceptovaná a slabšie štáty jej nekladú odpor, ak sa predsa vyskytne, nielen hegemón ale aj spojenci sa ho snažia potlačiť.¹⁹ Tento pohľad vysvetľuje, prečo hegemónia znamená nielen nadradenosť ale aj líderstvo. Robertson uvádza príklad Sovietskeho zväzu a invázie Československa v roku 1968. Potlačenie vzbury Sovietskym zväzom bolo podporované okolitými štátmi v rámci východnej Európy – v rámci spoločnej ideológie. Ideológia USA však nie je uznávaná všade s výrazným odmietaním v arabskom svete, navyše sa spája s argumentom nedostatočnej vojenskej kapacity pri potlačení rezistencie. USA preto nie sú globálnym hegemónom, pretrvávajúcu hegemoniu vo sfére NATO však nevyklúčujeme.

USA sa stali najexplicitnejšími šíriteľmi demokratických hodnôt (medzi ne zaradujeme o. i. pluralizmus, kapitalizmus a slobodu), ktoré začali presadzovať po skončení druhej svetovej vojny, intenzívnejšie po ideologickej výhre nad Sovietskym zväzom. Tieto neoliberálne hodnoty tvoria základ západnej kultúry. USA sa však spájajú s myšlienkou morálnej nadradenosti, ktorá spočíva v presvedčení, že majú „povinnosť“ svoje idey, demokratické ideály a hodnoty a politický systém šíriť v ostatnom svete.“²⁰ Toto presvedčenie sa nazvalo americkým excecionalizmom, ktorý predstavuje hlavnú prekážku efektívnej americkej politiky a spôsobujú, že USA paradoxne strácajú mäkkú moc. Navyše svoje hodnoty či normy v niektorých politikách (napr. väznica v Guantanáme) porušujú. Perthes a Mair zároveň dodávajú, že niektoré štáty aj napriek prijatiu demokratických hodnôt, ich akceptovali iba formálne: „Normy a štandardy, ktoré zahŕňajú demokraciu, trhové hospodárstvo, individualizmus boli všetkými akceptované ako normatív, ktorý však v praxi presadzovať už nechceli: najmä autoritatívne štáty súhlasili s politickými odôvodneniami a rezolúciami definovať demokraciu, ľudské práva a právnu istotu ako normu; našli však

---

¹⁹ ROBERTSON, D. The Dictionary of Modern Politics. 2004. s. 223.

²⁰ NELSON, R. IZADI, F. (2009). „Ethics and Social Issues in Public Diplomacy“. IN SNOW, N. TAYLOR, M. P. Routledge of public diplomacy . S. 339.

dôvody, prečo niektoré z nich v ich štáte nemohli byť zavedené.“²¹ V súčasnosti sú explicitne vzdorované. Predpokladáme, že daný vývoj súvisí s morálnym problémom, ktorý bol charakterizovaný v unipolarite.

Po charakteristike polarít môžeme konštatovať, že s každým modelom sa spájajú isté úskalia, unipolarita je síce najmenej pravdepodobná na medzištátny konflikt, ale náchylná na konflikty iného charakteru; téza o stabilite bipolarity bola vyvrátená a je determinovaná vzťahom medzi konkurentmi. Môžeme konštatovať, že kľúčovejšie v multipolarite, ale aj vo všeobecnosti v globálnom systéme a v akokoľvek modeli; sú viac ako *počet* aktérov dôležitejšie *vzťahy* medzi nimi.

Vzostup nových mocností a ich vplyv

Po približne dvadsiatich rokoch porážky komunizmu, sa podobne ako konkurenčná ideológia aj kapitalizmus dostáva do krízy. Ústup jednej skupiny ideí automaticky vytvára priestor pre uplatnenie nových.

Nové štáty, ktoré majú potenciál stať sa veľmocami pochádzajú mimo západnej civilizácie. „Nováčikovia, ako Castañeda tvrdí, nebudú podporovať centrálné hodnoty vytvárané západným svetovým poriadkom, alebo ich budú podporovať len čiastočne.“²² Medzi ne radí kolektívne obraňovanie demokracie, nerozširovanie zbraní hromadného ničenia, hospodárska liberalizácia, medzinárodné trestné súdnictvo, ochranu životného prostredia, tak ako rešpekt pre ľudské práva.²³ Súčasné hodnoty a normy prichádzajú pod konkurenčný tlak nových naratív. Čínsky model rastu je uznávaný a obdivovaný pre svoj „stály rast, efektívny boj proti chudobe vo veľkom štýle, technologickú a politickú nezávislosť.“²⁴ Model je obdivovaný vrátane západného sveta; atraktivitu nadobúda ale mimo rozvinutých krajín najmä v rozvojových štátoch. Aj preto Čína v súčasnosti intenzívne pracuje na akumulácii mäkkej moci a verejná diplomacia, ktorú vytvára je namierená práve na

---

²¹ PERTHES, V. MAIR, S. Ideen und Macht. 2011. [citované 13.12.2012]. herutergelladen von http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/medienbeitraege/IP_03-2011_Perthes_Mair_KS.pdf S. 12.

²² MOISI, D. *Wie der Westen sich gegen China behaupten kann*. 2012. [Online]. [citované 13.12.2012]. herutergelladen von <http://www.welt.de/debatte/die-welt-in-worten/article108378679/Wie-der-Westen-sich-gegen-China-behaupten-kann.html> S. 63.

²³ MOISI, D. *Wie der Westen sich gegen China behaupten kann*. 2012. [Online]. [citované 13.12.2012]. herutergelladen von <http://www.welt.de/debatte/die-welt-in-worten/article108378679/Wie-der-Westen-sich-gegen-China-behaupten-kann.html> S. 63.

²⁴ PERTHES, V. MAIR, S. Ideen und Macht. 2011. [citované 13.12.2012]. herutergelladen von http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/medienbeitraege/IP_03-2011_Perthes_Mair_KS.pdf

obyvateľstvo Západu, aby ho presvedčila o svojich politikách a vytvorila pre ne priaznivé prostredie.

So vzrastajúcim vplyvom nezápadných aktérov možno očakávať prenikanie nových ideológií do svetovej politiky. Alternatívy, ktoré ponúkajú, je preto podľa nás dôležité zahrnúť do výskumov súčasných medzinárodných vzťahov. Následne budeme charakterizovať dve alternatívy, ktoré sa ponúkajú.

Čínsky model. Hlavný koncept čínskej zahraničnej politiky je mierový vzostup a harmónia. Prejavuje sa ako v zahraničnej, tak i vo vnútornej politike. V porovnaní so západným významom má *harmónia* v Ázii však odlišnú interpretáciu. V zahraničnej politike znamená nemiešanie sa do vnútorných záležitostí iného štátu, čo sa chápe ako vedenie a rozvíjanie priateľských medzištátnych vzťahov. Vo vnútornej politike zas znamená harmóniu s vládnucimi, a teda absenciu opozície.²⁵ „Západná idea o ľudských právach vychádza z napätého vzťahu medzi štátom a individuum, konfucianizmus požaduje harmonický vzťah medzi politickým panstvom a svojim ľudom,²⁶ ktorý znamená absolútnu dôveru voči autorite a jej nasledovanie. I keď Gu pripúšťa, že konfucianizmus vytvára priestor pre morálnu slobodu, táto nie je automaticky premietnutá v politickej slobode. S odporom voči vládnucej politike sa neráta a podľa Gu práve daná skutočnosť stojí v ceste akceptácie univerzality týchto hodnôt. Štát je individuum vždy nadradený; v západnej kultúre je hodnota jednotlivca naopak vysoko cenená. Neočakáva sa preto, že daný model napriek atraktivite konfucianistickej filozofie získa popularitu na Západe.

Islam ako alternatíva. Ako druhá alternatíva sa javí islamská kultúra a náboženstvo. Perthes a Mair sa zmieňujú o rovnoprávnosti, ako centrálnom naratívne, ktorý však v súčasnej dobe nie je konkurencieschopný a ani dostatočne presvedčivý. „Mnohí moslimovia vyčítajú Západu nespravodlivé vzťahy, ale zároveň uznávajú, že vnútorné pomery v západnej kultúre sa častejšie približujú ideálu rovnoprávnosti, ako v ich štátoch.“²⁷ Pre jej nedostatočnú konkurencieschopnosť danú koncepciu nebudeme ďalej rozvíjať.

Ako sa bude vyvíjať budúca konštelácia a vplyv globálneho systému, je otázne. Isté predikcie však možno zmieniť.

---

²⁵ GU, X. Chinas Aufstieg zur Weltmacht? [Online]. [citované 12.12.2012]. dostupné na <http://www.hgm-wien.at/pdf_pool/publikationen/03_jb99_29.pdf>

²⁶ Ibid.

²⁷ PERTHES, V. MAIR, S. Ideen und Macht. 2011. [citované 13.12.2012]. dostupné na http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/medienbeitraege/IP_03-2011_Perthes_Mair_KS.pdf s.17.

Podľa Žižeka treba počítať s multipolaritou, kde bude dominovať vplyv autoritatívnych štátov: „Západná demokracia nie je viac skutočným úspešným modelom súčasnosti, stal sa ním kapitalizmus v kombinácii s autoritatívnou vládou. ... Čína a India sú jasnými výhercami v tejto novej multipolárnej konštelácii.“²⁸ Jeho argument poukazuje na vzrastajúcu atraktivitu, funkcionality a potenciál konkurencieschopných rastúcich štátov. Žižek dopĺňa, že „[autoritatívny kapitalizmus] je dnes najväčšie nebezpečenstvo pre demokraciu a ľudské práva.“²⁹

Perthes a Mair prezentujú na rozdiel od Žižeka liberalistický a optimistický pohľad na budúci vývoj medzinárodných vzťahov. Tvrdia, že „...konkurencia medzi dvoma dominantnými modelmi režimov bude realizovaná mierovo: na jednej strane pluralistický autoritarizmus a autoritatívny kapitalizmus a na druhej liberálny demokratizmus a sociálne trhové hospodárstvo.“³⁰ Ich pohľad na vývoj je napriek možným rizikám, ktoré so sebou prináša rozmach nových mocností, pozitívny. Sú presvedčení o spolupráci v medzinárodných vzťahoch, pretože si to vzájomná prepojenosť a globálne problémy budú vyžadovať. Apelujú na intenzívny multilateralizmus.

Dnes možno identifikovať štyroch najsilnejších aktérov USA, EÚ, Čínu a Indiu. Na základe Thompsovej štúdie sa tak nachádzame vo fáze dekoncentrácie moci USA a paralelnej koncentracii moci ostatných mocností. Svet podľa tejto teórie dlhého cyklu smeruje k multipolarite, alebo k bipolarite, neskôr nevyhnutne k unipolarite nového lídra Číny, ku ktorej dochádza globálnou vojnou.

Zastávame názor, že multipolarita, ale nemusí predstavovať vyústenie v globálny konflikt. Ako argument považujeme fakt, že súčasný medzinárodný systém existuje v informačnom veku a v rámci komplexnej vzájomnej závislosti, ktoré viedli a stále vedú k prehľbovaniu mierových prostriedkov spolupráce. Ak by nastala multipolarita, na rozdiel od konca 20. storočia má potenciál byť v dôsledku informačného veku a vysokej vzájomnej závislosti stabilnejšia. Informačný vek uľahčuje resp. vyžaduje spoluprácu a vzájomná prepojenosť ju nevyhnutne prehľbuje. Osobný kontakt, multilaterálne stretnutia vedú k pragmatizmu, znižujú nedôveru medzi štátmi a vnímanie anarchie ako rizikovej. „Medzinárodné vzťahy nie sú odsúdené k nedôvere a anarchii. Multilaterálne dohody

---

²⁸ Zeit Online: Interview mit Slavoj Žižek. „Der autoritäre Kapitalismus ist der Gewinner der Krise“. 2012. [Online]. [citované 14.12.2012]. dostupné na <<http://www.zeit.de/kultur/2011-08/slavoj-zizek-interview>>

²⁹ Ibid.

³⁰ PERTHES, V. MAIR, S. Ideen und Macht. 2011. [citované 13.12.2012]. dostupné na http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/medienbeitraege/IP_03-2011_Perthes_Mair_KS.pdf s. 20.

disponujú možnosťou vytvárať spoločné normy, očakávania a podnety, v ktorých skutočná spolupráca môže existovať. Napriek teórii o hegemonii, poriadku a dobrých vzťahoch nevyžaduje jednu supervelmoc.“³¹

Ako ďalší argument vidíme v ohlásenom mierovom a harmonickom vzostupe Číny. Čína si uvedomuje potrebu pragmatickej politiky v súčasnosti, pretože globálnou vojnou by mohla viac stratiť ako získať. „V čase vzájomnej ekonomickej závislosti je pre štát ako Čína atraktívnejšie zaujať miesto v prvej rade v liberálnom usporiadaní, ako riskovať vojnu.“³²

Názory na vzostup Číny sú rôzne. Napríklad Wilson tvrdí, že doktrína „mierového vzostupu Číny“ je „jasným opakom k [vtedajšiemu] prístupu prezidenta Busha ml., ktorý sa sústredil prevažne na potrebu udržania vojenského prvenstva.“³³ Podľa neho je čínska stratégia precízne pripravovaná a sofistifikovaná. Nemusela si vybrať stratégiu „mierového vzostupu“ ale napr. „vojnového vzostupu“. To však neurobila a vybrala si cestu atraktivity, napr. asistencie africkým štátom. Je to realistický pohľad na Čínu, ktorá v podstate potvrdzuje teóriu o koncentrácii moci.

Pethers a Mair: „Čína explicitne odmieta ‚západný univerzalizmus‘ a požaduje na jeho miesto ‚slobodu ideológie,‘ harmóniu medzi obyvateľstvom a hodnotovými režimami – tým fakticky podporuje autoritatívne systémy a svoje vlastné úsilie zabezpečiť si trhy a zdroje.“³⁴ Z danej interpretácie vyplýva, že Čína presadzuje svoj štátny záujem a bude podporovať daný stav (voľnosť ideológie) dovtedy, kým bude výhodný pre jej postavenie.

Napriek daným názorom, s ktorými v súhlasíme, konštatujeme, že Čína síce moc koncentruje, jej budúci vznik ako supervelmoci vnímame skôr nekonfliktne a prirodzene. Globálna vojna, ak by nastala bude iniciovaná zo strany slabnúcej supervelmoci.

Vplyv súčasnej supervelmoci a multilateralizmus

O poklese mäkkej moci USA mimo západnej civilizácie niet pochyb. Kredibilita západných hodnôt v súčasnosti nepridávajú niektoré udalosti, ako nedávna globálna finančná a ekonomická kríza alebo zneužívanie slobody prejavu, ktorému demokratický systém

³¹ ROSE, Z. *Is America's hegemony really necessary to maintain world order?* 2009. [Online]. [citované 17.12.2012]. dostupné na <<http://www.antillean.org/2009/05/25/us-hegemony-and-the-world-order/>>

³² BENNER, T. *Global Governance*. 2011. [Online]. [citované 14.12.2012]. dostupné na <http://www.gppi.net/fileadmin/media/pub/2011/benner_2011_IP_global-governance.pdf> S. 61.

³³ WILSON III, J. E. „Hard, Soft and Smart Power“. IN *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. vol. 616, č. 1. 2008. s. 111-112.

³⁴ PERTHES, V. MAIR, S. *Ideen und Macht*. 2011. [citované 13.12.2012]. dostupné na http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/medienbeitraege/IP_03-2011_Perthes_Mair_KS.pdf s. 20.

nedokáže zabrániť (prípady pálenia Koránu alebo uverejnenie filmu o Mohamedovi, ktoré urážajú prívržencov islamského náboženstva). V niektorých častiach sveta je západný liberálny svet vnímaný ako príčina sociálneho neporiadku, nedostatku disciplíny mladistvých, rozpadu rodiny a závislosti na drogách a zvyšujúcej sa kriminalite.³⁵ Kritické ohlasy sa neozývajú len mimo Európy a Severnej Ameriky, ale aj v rámci samotného systému. Napríklad Stiglitz tvrdí: „Amerika vytvorila fantastický ekonomický stroj, ale aj tak z nej najviac získavala iba špička. ... Typická americká rodina nedokázala za 20 rokov zväčšiť svoj blahobyť. Na druhej strane vrchné percento spoločnosti dostane za jeden týždeň o 40 percent viac, ako spodná pätina.“³⁶ Ako dodáva, americký sen o rovnosti príležitostí a o solídnom živote je ťažko uskutočniteľný a americký systém sa tak javí ako nespravodlivý.

Možno je autoritatívny kapitalizmus ozajstným nebezpečenstvom pre demokraciu, ale Žižek dopĺňa, že „nakoľko kapitalizmus dnes nemá žiadneho vonkajšieho nepriateľa, naráža na svoje vnútorné hranice.“³⁷ Demokratický systém žiaľ vedie aj k negatívnym prejavom: k vzniku virtuálnej ekonomiky, alebo k spomínanej vzrastajúcej nerovnosti. „Mnohí vo finančnom sektore zbohatli cez finančnú manipuláciu, cez mylné predstavy a protisúťažné konanie.“³⁸ Nové spoločenské modely sú preto potrebné. Multipolarita a prenikajúce vplyvy by mohli priniesť nové podnety pre ich vznik. Preusporiadanie sveta ako sme ukázali, sa uskutočňuje nezávisle od vôle politikov resp. aktérov. Čo štáty však môžu ovplyvniť, je voľba prístupu k nemu.

Dominique Moisi tvrdí, že „možno skutočne v súčasnosti zažívame upevnenie multipolárneho sveta, ktorému Západ viac nedominuje, ale z ktorého tak skoro Áziou a rozvojovými krajinami vyradený nebude.“³⁹ Hoci dramatický zostup neoliberalného vplyvu sa v najbližšej dobe neočakáva, možno jeho zostup v konečnom dôsledku anticipovať. Dlhodobá pretrvávajúca dominancia supervelmoci USA nie je pravdepodobná, ak vychádzame z Thompsonovej štúdie. Cykly sa menia približne po storočiach. Systémovú zmenu a unipolaritu nového lídra možno očakávať.

---

³⁵ GU, X. Chinas Aufstieg zur Weltmacht? [Online]. [citované 12.12.2012]. dostupné na <http://www.hgm-wien.at/pdf_pool/publikationen/03_jb99_29.pdf>

³⁶ Spiegel-Gespräch mit Joseph Stiglitz: „Sie kaufen die Regeln“. IN *Der Spiegel*. Nr. 40. 2012. S. 82.

³⁷ Zeit Online: Interview mit Slavoj Žižek. „Der autoritäre Kapitalismus ist der Gewinner der Krise“. 2012. [Online]. [citované 14.12.2012]. dostupné na <<http://www.zeit.de/kultur/2011-08/slavoj-zizek-interview>>

³⁸ Spiegel-Gespräch mit Joseph Stiglitz: „Sie kaufen die Regeln“. IN *Der Spiegel*. Nr. 40. 2012. S. 83

³⁹ MOISI, D. Wie der Westen sich gegen China behaupten kann. 2012. [Online]. [citované 13.12.2012]. dostupné na <<http://www.welt.de/debatte/die-welt-in-worten/article108378679/Wie-der-Westen-sich-gegen-China-behaupten-kann.html>>

USA a EÚ majú však možnosť aspoň pracovať na upevnení svojho vplyvu svojím prístupom k svetovej politike. Zastávame názor, že efektívny multilateralizmus⁴⁰ predstavuje jednu z ciest pre budúci vývoj medzinárodných vzťahov. Multilateralizmus predstavuje voľbu politickej stratégie a prostriedkov štátu vo svetovej politike. Je to jedna zo stratégií popri unilateralizmu, bilateralizme či hegemonizme ako prístupu k svetovej politike. Zatiaľ čo unilateralizmus sa spolieha na nekonzultáciu rozhodnutí štátu s inými štátmi, multilateralizmus reprezentuje koordinovaný prístup k svetovej politike.

Aby však multilateralizmus skutočne fungoval, je nutné do problematiky svetovej politiky okrem EU a USA zahrnúť aj Čínu a ostatné vzrastajúce mocnosti/koalície štátov a vyhýbať sa unilateralizmu. Multilateralizmus viacerých aktérov nie je všade vnímaný ako multilaterálny. Napríklad Rusko vníma multilateralizmus medzi európskymi štátmi ako kolektívny unilateralizmus. Vyvážený prístup v multilateralizme a priestor pre nezápadné krajiny je preto nevyhnutný.

Nádej na lídra multilateralizmu sa vkladá do Európskej únie: „EÚ by mala byť spolu s ostatnými svetovými a regionálnymi mocnosťami schopná definovať normy a pravidlá. Tie sú potrebné na to, aby zostali mimo konkurenčného unilateralizmu.“⁴¹ Pre EÚ to znamená prehlbujúcu sa integráciu.

Hoci je EÚ videná ako vedúca sila pre multilateralizmus, argumentujeme, že by týmto lídrom mali byť USA, pretože politika multilateralizmu je uskutočniteľná aj v unipolarite. „[Superveľmoc] môže použiť svoju silu v boji o distribúciu ziskov na vyjednávanie a donútenie ostatných štátov, alebo vďaka jej moc raz klesne a že presadzovanie vlastného prístupu v usporiadaní je nákladné, sa môže vydať smerom k regulovanému, inštitucionalizovanému poriadku za súhlas a dodržiavanie participácie slabších štátov.“⁴²

Efektívny multilateralizmus nebude efektívny, pokiaľ sa preňho nerozhodne dominujúca superveľmoc – v tomto prípade USA. Ak by sa USA pre efektívny multilateralizmus rozhodli, kvalitatívne by mohli ovplyvniť budúce smerovanie medzinárodného systému smerom k pozitívnemu vývoju a zabezpečiť si tak svoj vplyv ňom v čase upadajúcej moci resp. aj po nej.

---

⁴⁰ Na efektívny multilateralizmus upozorňuje napríklad Günter Krings. <http://www.kas.de/wf/doc/kas_14513-544-1-30.pdf>

⁴¹ ZHONPING, F. et al. Global Security in a multipolar world. 2009. [Online]. [citované 15.12.2012]. dostupné na <<http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp118.pdf>>

⁴² IKENBERRY, J. G. „Is American multilateralism in decline?“ IN *Perspectives on Politics*. vol. 1, č. 3, 2003. s. 553.

Záver

Dejiny medzinárodných vzťahov potvrdzujú, že v multipolarite je globálny konflikt viac pravdepodobný. Zastávame však názor, že nastávajúca multipolarita a nové líderstvo (Číny) nemusí vziť z globálnej vojny, ako predpovedajú niektoré teórie medzinárodných vzťahov. Argumentujeme, že medzinárodné prostredie v 21. storočí je odlišné od charakteru v predošlých storočiach. Súčasnosť je charakterizovaná rýchlym prenosom informácií, globalizáciou, ktoré dovoľujú promptnú reakciu vo vzťahoch na štátnej úrovni. Navyše miera prepojenosti ekonomík štátov a iných oblastí nikdy nebola tak komplexná.

O znižujúcej sa moci súčasnej superveľmoci existujú dôkazy na úrovni mäkkej moci, ako dôsledok niektorých unilateralistických politík či porušovania hodnôt a noriem, ktoré sami prehlasujú. V tvrdej moci si zatiaľ zachováva prvenstvo, možno však očakávať, že s dosiahnutím veľmocenského štatútu Číny prípadne iných štátov sa medzinárodný poriadok bude meniť v prospech koncentrácie moci nezápadných štátov.

Očakáva sa, že vzostup nových veľmocí sa pretaví aj do vplyvu vo svetovej politike. Preto sme v článku opísali aj vznikajúci čínsky model, ako možnú alternatívu, ktorá vychádza z konfuciánskej tradície. Avšak upozornili sme na problém univerzality daných hodnôt, ktoré spočívajú v základom rozdiel v porovnaní so západnou kultúrou vo vzťahu medzi autoritou a individuom. Daný uhol pohľadu nám zároveň pomáha porozumieť názoru, ktorý poukazuje na problém univerzality západných hodnôt.

Napriek postupnému očakávateľnému poklesu moci USA však majú Spojené štáty možnosť ovplyvniť budúci vývoj a zabezpečiť si vplyv podporovaním nového prístupu vo svete tzv. efektívneho multilateralizmu. To si však nevyhnutne žiada brať do úvahy preferencie a názory nových veľmocí už v súčasnosti a vzdať sa rozhodnutí bez konzultácie medzinárodného spoločenstva.

Použitá Literatúra:

1. AHERE, R. J. "Does Unipolarity Foster Global Stability? A Critical Analysis" 2009. [Online]. dostupné na: <://www.academia.edu/1194125/Does_Unipolarity_Foster_Global_Stability_A_Critical_Analysis>
2. BARSTON, R. P. 2006. *Modern Diplomacy*. 3. vyd. Harlow: Pearson Longman. 2006. ISBN-13:978-1-4058-12-1-6.
3. BENNER, T. *Global Governance*. 2011. [Online]. dostupné na http://www.gppi.net/fileadmin/media/pub/2011/benner_2011_IP_global-

governance.pdf

4. DEAN, P. D. VASQUEZ, A. J. „From Power Politics to Issue Politics: Bipolarity and Multipolarity in Light of a New Paradigm“. IN *The Western Political Quarterly*. vol. 29, č. 1, 1976. s.
5. DEVETAK, R. IURKE, A. GEORGE, J. 2012. *An Introduction to International Relations*. 2012. 2. ed. NY: Cambridge University Press. ISBN 978-1-107-600000-3.
6. GU, X. Chinas Aufstieg zur Weltmacht? [Online]. [dostupné na <http://www.hgm-wien.at/pdf_pool/publikationen/03_jb99_29.pdf>
7. JACKSON, H. R., SORENSEN, G. 2007. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. 3. ed. NY: Oxford University Press. 2007. ISBN 978-0-19-928543-3.
8. NELSON, R. IZADI, F. (2009). Ethics and Social Issues in Public Diplomacy. IN SNOW, N. TAYLOR, M. P. *Routledge handbook of public diplomacy*. New York: Routledge. 2009. S. 292-313. ISBN 0-203-89152-X.
9. Spiegel-Gespräch mit Joseph Stiglitz: „Sie kaufen die Regeln“. IN *Der Spiegel*. č. 40. 2012.
10. MOISI, D. *Wie der Westen sich gegen China behaupten kann*. 2012. [Online]. dostupné na <<http://www.welt.de/debatte/die-welt-in-worten/article108378679/Wieder-Westen-sich-gegen-China-behaupten-kann.html>>
11. RICE, C. *Multipolarität ist nicht die Antwort*. 2003. [Online]. dostupné na <<http://www.welt.de/print-welt/article244013/Multipolaritaet-ist-nicht-die-Antwort.html>>
12. ROBERTSON, D. 2004. *The Dictionary of Modern Politics*. 2004. 3. ed. London: Europa Publications. ISBN 1-85743-093-X.
13. PERTHES, V. MAIR, S. Ideen und Macht. [online]. 2011. dostupné na <http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/medienbeitraege/IP_03-2011_Perthes_Mair_KS.pdf>
14. VASQUEZ, A. J., HENEHAN, T. M. 1999. *The Scientific Study of Peace and War: A Text Reader*. 1999. Maryland: Lexington Books. ISBN 0-7391-0072-6.
15. WILKINSON, D. 1999. „Unipolarity without hegemony“. IN *International Studies Review*. vol. 1, č. 2. 1999. ISSN s. 141-172 ISSN: 15219488.
16. WILSON III, J. E. 2008. „Hard, Soft and Smart Power“. IN *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. vol. 616, č. 1. 2008. s. 110-124.
17. Zeit Online: Interview mit Slavoj Žižek. "Der autoritäre Kapitalismus ist der Gewinner der Krise". 2012. [Online]. dostupné na <<http://www.zeit.de/kultur/2011-08/slavoj-zizek-interview>>

Mierový proces na Blízkom východe: priebeh izraelsko-palestínskych rokovaní v Nórsku (1993)¹

Tomáš Michalák

Abstrakt

V roku 1982 nórska Strana práce pomohla založiť inštitút FAFO², ktorý mal za úlohu skúmať životné podmienky Palestínčanov na Izraelom okupovaných územiach a vo východnom Jeruzaleme. Jedným zo spolupracovníkov tejto organizácie bol aj Terje Rod Larsen (neskorší riaditeľ FAFO), ktorý pri svojej práci prichádzal do kontaktu s dôležitými aktérmi izraelskej aj palestínskej diplomacie. Larsen sa v máji 1992 stretol s Jossim Beilinom, izraelským poslancom za Stranu práce a zástancam rokovaní s Palestínčanmi, ktorého informoval, že z poverenia štátneho tajomníka Ministerstva zahraničných vecí Nórska Jana Egelanda ponúka Izraelu možnosť vytvoriť tajný komunikačný kanál medzi Izraelom a OOP. Keď sa po voľbách v júni 1992 dostala v Izraeli k moci Strana práce, Jan Egeland priamo oslovil Jossiho Beilina, ktorý sa v novej izraelskej vláde stal tajomníkom Ministerstva zahraničných vecí s konkrétnym návrhom. Návrh Jana Egelanda spočíval v tom, že Nórsko zorganizuje stretnutie medzi Beilinom a niekoľkými vysoko postavenými zástupcami OOP. Beilin súhlasil a navrhol, aby rozhovory viedol Jair Hirschfeld, izraelský vedec a profesor na Haifskej univerzite (známy svojím kladným postojom k mierovému urovnaniu s Palestínčanmi) spolu s ďalším vedcom Ronom Pundakom (bývalým študentom Jaira Hirschfelda).³ Rozhovory na vedeckej úrovni síce nezaväzovali izraelskú vládu plniť ich odporúčania, avšak dovoľovali hľadať spoločné prieniky a udržiavať otvorené možnosti, ktoré by slúžili ako alternatíva k prebiehajúcim rozhovorom vo Washingtone.⁴

Kľúčové slová: Organizácia za oslobodenie Palestíny, Izrael, Pásmo Gazy, Západný breh Jordánu, Deklarácia zásad.

---

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA – 2/0141/12.

² Nórsky akronym Inštitútu pre aplikovaný sociálny výskum.

³ Seliktar, Ofira: *Doomed to Failure?* Santa Barbara: Greenwood, 2009, s. 42.

⁴ Washingtonské rokovania sa začali po konferencii v Madride v roku 1991 medzi Izraelom a Palestínčanmi pod americkým patronátom. Palestínčania, ktorí boli súčasťou spoločnej jordánsko-palestínskej delegácie však pochádzali výlučne zo Západného brehu Jordánu, oficiálne bez akéhokoľvek kontaktu na OOP. V skutočnosti palestínski predstavitelia delegácie tajne konzultovali každý izraelský návrh s vedením OOP v Tunisku. Izrael odmietal uznať OOP ako zástupcu Palestínčanov a partnera na rokovanie. Nič nezmenila ani zvyšujúca sa angažovanosť americkej diplomacie.

Abstract

In 1982, the Norwegian Labour Party helped establish the Institute FAFO (Institute for Applied Social Research), which was tasked to examine the living conditions of Palestinians in the occupied territories and in East Jerusalem. One of the employees of this organization was also Terye Rod Larsen (later director of FAFO) who came during his work into contact with key players in the Israeli and Palestinian diplomacy. In May 1992 Larsen met with Yossi Beilin, the member of Israeli Labour Party, who was a strong advocate of negotiations with the Palestinians, which reported that Jan Egeland the Secretary of State of the Ministry of Foreign Affairs of Norway offers Israel the opportunity to create a secret communication channel between Israel and the PLO. When Labor Party came to power after the elections in June 1992 in Israel Jan Egeland spoke directly Yossi Beilin, who became new secretary of the Ministry of Foreign Affairs, about concrete proposals. Jan Egeland proposed that the Norway would organize a meeting between Beilin and several high-ranking representatives of the PLO. Yossi Beilin agreed and suggested that Yair Hirschfeld, an Israeli scholar and professor at Haifa University (known for his positive attitude towards a peaceful settlement with the Palestinians), should lead those talks along with other scholar Ron Pundak (a former student of Yair Hirschfeld). Interviews at the academic level, although they do not oblige the Israeli government to fulfil their recommendations, but they allow the search for common intrusions and keep options open, which would serve as an alternative to the ongoing talks in Washington.

Keywords: alestine Liberation Organization, Israel, Gaza, West Bank, Declaration of Principles.

Iniciatívu Jossiho Beilina podporil aj izraelský minister zahraničných vecí Šimon Peres, ktorý sa o urovanie s Palestínčanmi pokúšal už v osemdesiatych rokoch 20. storočia. V rámci najsilnejšej vládnej strany – Strany práce, existoval okruh, väčšinou mladých členov, zoskupených okolo Šimona Peresa a Jossiho Beilina, ktorí viackrát diskutovali o myšlienke začatia priamych rokovaní s Organizáciou za oslobodenie Palestíny (OOP), sídliacej v Tunisku. Jicchak Rabin 13. júla 1992 po prevzatí úradu predsedu izraelskej vlády sľúbil, že pod jeho vedením Izrael dosiahne mier na okupovaných územiach, na ktorých od roku 1987

zúrila *intifáda*.⁵ Dosiahnuť to chcel tak, že Palestínčanom poskytne istú formu autonómie a to do deviatich mesiacov od nástupu do funkcie premiéra.⁶

Jicchak Rabin na splnenie svojho sľubu plánoval využiť rokovania vo Washingtone, avšak tie zatiaľ neprinášali žiadny výsledok. Zhoršujúce sa podmienky bezpečnosti Izraelčanov, únava z *intifády*, rast popularity hnutí *Hamás* a *Palestínsky islamský džihád* na okupovaných územiach viedli k tomu, že Šimon Peres navrhol Jicchakovi Rabinovi, aby izraelská vláda nejakým spôsobom zapojila do rokovania OOP. Peres argumentoval tým, že Jásir ĆArafát je medzi Palestínčanmi stále populárny a iba OOP pod jeho vedením má tú silu zastaviť palestínske povstanie, kontrolovať aktivity militantných islamských hnutí, čo by mohli využiť vo svoj prospech dosiahnutím takého mierového urovnania, ktoré by vyhovovalo Izraelu.⁷ Jicchak Rabin odmietal priamo rokovať s OOP, avšak myšlienka, ktorú mu predložil Peres, zapojiť do rokovania Izraelčanov z civilného a akademického prostredia, ktorí by sa na istých úrovniach kontaktovali s členmi OOP sa mu pozdávala. Takúto iniciatívu síce sám nevyvíjal, ale ani ju nezakázal.

Táto myšlienka nebola nová. Civilné kontakty medzi izraelskou a palestínskou inteligenciou boli udržiavané prakticky od vytvorenia Izraela v roku 1948. Rovnako po vzniku OOP udržiavali niektorí Izraelčania kontakty s predstaviteľmi tejto organizácie, dokonca so samotným Jásirom ĆArafátom. Išlo predovšetkým o členov hnutia Šalom Achšav (Mier teraz), vytvoreného v roku 1973.⁸ Takýmto kontaktom mal zabrániť zákon z dielne vlády Jicchaka Šamira z roku 1986, ktorý zakazoval súkromným osobám kontakt s predstaviteľmi alebo členmi OOP. Aj tento zákon však umožňoval ich vzájomné stretávanie, pokiaľ k nim dochádzalo na úrovni „legitímnej vedeckej konferencie“. Vedci a mieroví aktivisti sa preto začali v polovici osemdesiatych rokov zúčastňovať mnohých „vedeckých konferencií“, prípadne zákon jednoducho porušovali.⁹

Aby takéto kontakty vláda Jicchaka Rabina uľahčila, predložila skupina poslancov zo Strany práce dňa 2. decembra 1992 poslancom izraelskému parlamentu (kneset) návrh zákona o zrušení zákona o zákaze kontaktov s OOP, ktorý snemovňa v prvom čítaní schválila.¹⁰ Toto

---

5 Intifáda – spontánne povstanie obyvateľov na palestínskych okupovaných územiach začalo v decembri 1987.

6 Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 120.

7 El-Hasan, Hasan Afif: *Is the Two-State Solution Already Dead?* Algora, 2010, s. 80.

8 Agha, Hussein; Feldman, Shai; Khalidi, Ahmad; Schiff, Zeev: *Track-II Diplomacy*. Cambridge: The MIT Press, 2003, s. 19.

9 Tamže s. 20.

10 Jones, Deiniol: *Cosmopolitan Mediation?* Manchester: Manchester University Press, 1999, s. 111.

rozhodnutie však automaticky neznamenalo otvorenie neoficiálnych a už vôbec nie oficiálnych priamych rokovaní s OOP. Sám Jicchak Rabin zdôraznil, že toto hlasovanie nie je signálom toho, že vláda začne rozhovory s predstaviteľmi s OOP.¹¹ K definitívnemu ukončeniu platnosti spomínaného zákona prišlo 19. januára 1993, keď zákon o jeho zrušení prešiel hlasovaním v druhom čítaní. Jicchak Rabin sa na schvaľovaní tak dôležitého zákona nezúčastnil, aby nebol spájaný s takýmto postupom knesetu.¹² Jossi Beilin nikoho z vládnych predstaviteľov neinformoval, že so svojimi kolegami z akademického prostredia už podnikol kroky k prvému kontaktu s predstaviteľmi OOP. Nikto z izraelskej politickej scény, a ani verejnosť netušili, že už zrušenie spomínaného zákona v prvom čítaní spustilo proces, ktorý vošiel do histórie s prívlastkom „mierový“.

Samozvaní prostredníci po hlasovaní v prvom čítaní nestrácali čas. Už na konci roka 1992 niektorí izraelskí vedci a mieroví aktivisti viedli rozhovory s Palestínčanmi na rôznych úrovniach. Všetky tieto stretnutia sa odohrávali v zákulisí oficiálnych rozhovorov vo Washingtone. Príležitosti sa chopili aj diplomati z iných krajín a miestom neoficiálnych stretnutí sa stal napríklad Štokholm.¹³ Takisto ešte v októbri 1992 egyptský minister zahraničných vecí Amr Músá navštívil Izrael, aby sa pokúsil rozbehnúť rokovania o viacerých sporných otázkach medzi Izraelom a Palestínčanmi, ale neúspešne.¹⁴

Londýnska predohra

V Londýne sa 3. a 4. decembra 1992 konala medzinárodná konferencia o mieri a hospodárskej spolupráci na Blízkom východe, ktorej sa zúčastnila aj palestínska delegácia, ktorú viedol Ahmad Quraj^c (prezývaný aj Abú ^cAlá'), správca financií OOP, člen hnutia al-Fath a blízky spolupracovník Jásira ^cArafáta. Do Londýna pricestovali tiež Terje Rod Larsen, Jair Hirschfeld a Ron Pundak. Terje Larsen tu kontaktoval Ahmada Quraj^ca a spolu s ním zorganizoval stretnutie s Jairom Hirschfeldom. Larsen obom povedal, že má od nórskeho Ministerstva zahraničných vecí a organizácie FAFO povolenie ponúknuť miesto rokovaní v Nórsku, ktoré budú v absolútnom utajení.¹⁵

---

11 Israeli, Raphael: The Oslo Idea: The Euphoria of Failure. New Brunswick: Transaction Publishers, 2012, s. 36.

12 The New York Times, 20. januára 1993.

13 Sachar, Howard M.: Dějiny státu Izrael. Praha 6: REGIA, 1999, s. 742.

14 Klein, Menachem: Jerusalem: The Contested City. London: C. Hurst and Co., 2001, s. 137.

15 Behrendt, Sven: The Secret Israeli-Palestinian Negotiations in Oslo. New York: Routledge, 2007, s. 47.

Výsledky stretnutia, na ktorom nastolili možnosť začatia priamych rozhovorov, tlmočil Ahmad Quraj^c prostredníctvom písomnej správy do Tunisu predsedovi OOP Jásirovi ^cArafátovi a Mahmúdovi ^cAbbásovi, jednému z najdôležitejších členov úzkeho vedenia OOP. Ahmad Quraj^c vo svojej správe okrem podrobného popisu rozhovoru uviedol už aj prijaté opatrenia novej izraelskej vlády a tiež ďalšie verejné vyhlásenia Jicchaka Rabina, ktoré mu predložil Jair Hirschfeld. Týkali sa napríklad prospešných opatrení v oblasti daní uvalených v minulosti na Palestínčanov, vyhlásenia o možnosti zastaviť výstavbu osád na okupovaných územiach či zrušenia zákona o zákaze stretávania sa Izraelčanov s predstaviteľmi OOP.¹⁶

Dva týždne po stretnutí v Londýne navštívil Terje Larsen tuniské hlavné mesto, aby sa tam stretol s Jásirom ^cArafátom. Ten ho prijal vo svojej kancelárii a spolu prebrali možnosť tajných rokovaní pod nórsnym patronátom. Predseda OOP udelil svoj súhlas na začatie rozhovorov, ktoré mali prebiehať v Nórsku.¹⁷ Nórsko v úlohe sprostredkovateľa mierových rozhovorov poskytovalo viacero výhod. Na Blízkom východe nemalo žiadne dôležitejšie záujmy a vychádzalo dobre tak s Izraelom, ako aj s Palestínčanmi.¹⁸ O tajných rokovaníach mali z úzkeho vedenia OOP vedieť iba Jásir ^cArafát a Mahmúd ^cAbbás, ktorí boli zároveň aj členmi hnutia al-Fath. Po tomto stretnutí opustil Terje Larsen Tunis a cez Rím odletel do Tel Avivu. V Izraeli sa stretol s Jossi Beilinom, Jairom Hirschfeldom a Ronom Pundakom. Oznámil im, že od Palestínčanov dostal súhlasné stanovisko a ako dôkaz o stretnutí im ukázal spoločnú fotografiu s Jásirom ^cArafátom zo schôdzky v Tunise. Prvý kontakt nového komunikačného kanála v Oslo bol úspešne nadviazaný.¹⁹

Jossi Beilin sa rozhodol udržať stretnutie v Londýne a z neho vyplývajúcu dohodu o začatí rokovania v Nórsku v tajnosti. Neinformoval o nich dokonca ani svojho nadriadeného, ministra zahraničných vecí Šimona Peresa, hoci ten sám ho v takejto iniciatíve povzbudzoval. Myslel si totiž, že Peres by cítil povinnosť oznámiť túto informáciu predsedovi vlády Jicchakovi Rabinovi, pred ktorým sa Beilin snažil túto informáciu utajiť, z dôvodu jeho nejednoznačných vyjadrení týkajúcich sa podobných kontaktov. Obeť, ktorú musel Jossi Beilin priniesť bola, že aj keď on sám bol hlavným architektom nórskeho plánu, nemohol sa

---

¹⁶ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 45 – 46.

¹⁷ Jones, Deiniol: *Cosmopolitan Mediation?* Manchester: Manchester University Press, 1999, s. 112.

¹⁸ Schulze, Kirsten E.: *Arabsko izraelský konflikt*. Brno: Cpress, 2012, s. 81.

¹⁹ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 51.

osobne účastníť rozhovorov, aby v prípade ich zlyhania mohol ako predstaviteľ vlády svoju účasť poprieť.²⁰

Rozhovory sa začínajú

Dňa 20. januára 1993, teda jeden deň po hlasovaní izraelského parlamentu o zrušení zákona zakazujúceho kontakty s OOP, pristálo vo večerných hodinách v nórskom hlavnom meste Oslo lietadlo, na palube ktorého sedeli traja Palestínčania. Týmito tromi mužmi boli Ahmad Quraj^c, Hasan ^cAsfūr zo štábu Mahmūda ^cAbbāsa a ekonóm Māhir al-Qūrd z kancelárie predsedu OOP, ktorých vyslanie osobne schválil sám predseda OOP.²¹ Na letisku ich privítal Terje Larsen a spolu sa všetci presunuli autom do malého historického mestečka Sarpsborg, ležiaceho asi osemdesiat kilometrov južne od Osla. Najbližšie dni mali stráviť na zámku Borregraard, patriacemu jednej nórskej firme vyrábajúcej papier.²² Na zámku už na malú palestínsku delegáciu čakali dvaja muži zastupujúci izraelskú stranu. Boli to profesor Jair Hirschfeld a vedec Ron Pundak. Prvé stretnutie prebehlo v ovzduší oficiálneho privítania a vzájomného predstavovania sa.

Rozdiel medzi oboma delegáciami bol zjavný. Kým Palestínčania zastupovali najvyššiu špičku OOP, dvaja Izraelčania predstavovali iba úzky intelektuálny okruh. Hoci palestínski delegáti spočiatku trvali na oficiálnych vyjednávačoch, nakoniec uznali, že obaja vedci môžu byť vnímaní ako vyslanci Jossiho Beilina.²³

Samotné rokovanie sa začalo 21. januára 1993 a trvalo dva dni. K trom Palestínčanom a dvom Izraelčanom sa pridali aj štyria Nóri. Riaditeľ FAFO, Terje Larsen, mal ako hosťiteľ na starosti logistiku. Ministerstvo zahraničných vecí Nórska zastupovali traja diplomati: Mona Juul, manželka Terjeho Larsena; Marianne Heiberg, diplomatka a tiež spoluautorka štúdie FAFO o životných podmienkach Palestínčanov na okupovaných územiach; štátny tajomník Ministerstva zahraničných vecí Jan Egeland.²⁴ Nórski diplomati sa stali kľúčovými postavami tajných palestínsko-izraelských rokovaní. Ich prístup bol založený na modeli zahraničnej politiky maximalizovať flexibilitu prostredníctvom vládnej aj mimovládnej

---

²⁰ Israeli, Raphael: *The Oslo Idea: The Euphoria of Failure*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2012, s. 37.

²¹ Eisenberg, Laura Zittrain; Caplan, Neil: *Negotiating Arab-Israeli Peace*. Indiana University Press, 2010, s.173.

²² Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A Political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005, s. 132.

²³ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman Littlefield, 2000, s. 121.

²⁴ Singh, Naunihal: *Diplomacy for the 21st Century*. New Delhi: Mittal Publication, 2002, s. 175.

spolupráce. Ich hlavnou úlohou bolo budovanie dôvery medzi oboma stranami, ktoré mali prispievať k uvoľnenej a neformálnej atmosfére rokovaní. Zároveň museli po celú dobu rozhovorov zostať nestranní. Organizácia FAFO mala na usporiadanie tohto stretnutia povolenie od Ministerstva zahraničných vecí Nórska. Stretnutie bolo dokonale utajené. Organizácia FAFO totiž oficiálne iba usporiadala vedecký seminár o životných podmienkach v pásme Gazy. Takýto seminár bol vynikajúcim maskovacím manévrom pre začínajúce rozhovory.²⁵

Počas prvého dňa rokovania, ktoré trvalo osem hodín, sa skúmali možnosti spoločného dialógu. Nemalo sa diskutovať o tom, ako by eventuálne malo riešenie konfliktu vyzeráť, ale skôr o tom, ako nájsť spoločnú pôdu, aby mohli obe strany pracovať spoločne. Bolo dohodnuté základné pravidlo, podľa ktorého sa nebude v rozhovoroch spomínať a vytýkať minulosť, ale naopak diskutovať budú len o budúcnosti. Toto pravidlo dodržali obe strany počas všetkých nórskeho rokovaní. Kvôli väčšiemu budovaniu dôvery, nórski diplomati už prvý deň opustili zámok Borregraard a nechali svojich izraelských a palestínskych kolegov rokovať osamote. Terje Larsen síce zostal na zámku, ale ani on sa všetkých rozhovorov nezúčastňoval.²⁶

Druhý deň sa delegáti zamerali priamo na riešenie praktických záležitostí. Hlavným bodom rokovania bol návrh predložený Palestínčanmi, ktorý hovoril o postupnom fázovom stiahnutí izraelských síl z pásma Gazy, o potrebe ekonomického rozvoja medzinárodným spoločenstvom a hospodárskej spolupráci Palestínčanov s Izraelom. Tento koncept, získal pracovný názov *Gaza first* (Gaza najprv).²⁷ Palestínčania vychádzali z 10-bodového plánu, ktorý pripravil Mahmúd cAbbás. Tento plán predpokladal vytvorenie palestínskej samosprávy rozprestierajúcej sa na územiach Západného brehu Jordánu a pásma Gazy, obsadených počas júnovej vojny v roku 1967. Plán rozlišoval dočasný a permanentný (konečný) status, pričom dočasný status by sa týkal presne vymedzenej časti územia a bol by zriadený na isté prechodné obdobie, počas ktorého by sa rokovaniami a postupným sťahovaním izraelskej vojenskej správy z ďalších okupovaných území prešlo k statusu permanentnému.²⁸ Myšlienka zriadenia palestínskej samosprávy v Gaze a na Západnom brehu sa objavovala prakticky už

---

²⁵ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 121.

²⁶ Curie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 58

²⁷ Gilbert, Martin: *Izrael – Historie*. Praha: BB art, 2002, s. 554.

²⁸ Wanis-st John, Anthony: *Back Channel Negotiation*. Syracuse: Syracuse University Press. 2011, s. 90.

od skončenia prvej arabsko-izraelskej vojny v roku 1948. Plány na jej zriadenie mal Egypt, Jordánsko a aj Izrael.

Podľa očakávania sa najpálčivejším problémom ukazoval status Jeruzalema. Palestínska delegácia, rovnako ako na rokovaníach vo Washingtone, prezentovala svoj tradičný postoj k Jeruzalemu. Ten spočíval v požiadavke, aby sa Arabi žijúci vo východnom Jeruzaleme mohli zúčastňovať volieb do legislatívnej rady a orgánov palestínskej samosprávy a na nároku, že dočasný status sa postupne rozšíri na všetky okupované územia, vrátane východného Jeruzalema.²⁹ Oba izraelskí vedci v reakcii na tieto požiadavky naznačili, že riešenie otázky Jeruzalema nebude jednoduché.

Pravidelné rokovania

Druhé stretnutie oboch delegácií v rovnakom zložení a v rovnakej nórskej spoločnosti sa konalo v dňoch 11. – 12. februára 1993, opäť na zámku Borregraard. Obe strany potvrdili svoje postoje ku konceptu *Gaza first*, ktorý sa stal súčasťou širšieho dokumentu s pracovným názvom Deklarácia zásad dočasnej samosprávy. Jair Hirschfeld potvrdil izraelský záujem na stiahnutí sa izraelských síl z pásma Gazy s postupným prechodom moci na palestínske orgány aj na Západnom brehu.³⁰ Pokrok bol dosiahnutý aj v ďalších bodoch návrhu Deklarácie zásad – boli stanovené podmienky rozsahu právomocí dočasnej palestínskej samosprávy a vytvorený rámec pre záverečnú dohodu, ktorá mala obsahovať postupný prechod okupovaného územia pod palestínsku kontrolu a palestínsku správu civilných záležitostí na okupovaných územiach.³¹

Izraelská delegácia síce súhlasila, aby palestínska samospráva bola zriadená najprv v Gaze a postupne by sa rozširovala na Západný breh Jordánu, avšak namietali, že palestínska samospráva nemôže zahŕňať celé tieto územia, pretože akákoľvek dohoda musí zohľadňovať už existujúce izraelské osady a tiež Jeruzalem. Hirschfeld a Pundak preto navrhli oddeliť diskusiu o Jeruzaleme od ostatných teritórií na rokovania o permanentnom statu.³²

Povzbudený výsledkami prvých dvoch kôl rozhovorov sa Jossi Beilin rozhodol o tajných stretnutiach prvýkrát informovať ministra zahraničných vecí Šimona Peresa,

---

²⁹ Klein, Menachem: *Jerusalem: The Contested City*. London: C. Hurst and Co., 2001, s. 139.

³⁰ Karsh, Efraim: *Israel: From War to Peace?* London: Frank Cass Publishers, 2000, s. 189.

³¹ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 122.

³² Klein, Menachem: *Jerusalem: The Contested City*. London: C. Hurst and Co., 2001, s. 139.

ktorému krátko po skončení druhého stretnutia prezentoval výsledky oboch rokovaní. Peres tieto výsledky ocenil a nabádal k pokračovaniu rozhovorov.³³ Koncom februára Šimon Peres na stretnutí medzi štyrmi očami povedal predsedovi vlády Jicchakovi Rabinovi o existencii tajných stretnutí izraelských vedcov s delegátmi OOP v Nórsku. Tie by podľa neho mohli slúžiť záujmom Izraela a byť prospešné pre priebeh Washingtonských rokovaní, ktoré boli v tom čase prerušené. Pre Jicchaka Rabina bola táto informácia iba jednou z viacerých, ktoré mal o iných prebiehajúcich tajných stretnutiach a pochyboval, že by práve tento „tajný nórsky kanál“ mohlo nejako napomôcť rokovaniam vo Washingtone. Avšak proti ich ďalšiemu priebehu sa nepostavil.³⁴

Tretie stretnutie izraelských vedcov a palestínskych vyjednávačov sa na rovnakom mieste v Nórsku začalo 20. marca 1993. Dvojdnové rozhovory priniesli prvú verziu dokumentu Deklarácia zásad dočasnej samosprávy. Tempo postupu bolo oveľa rýchlejšie než tempo rozhovorov vo Washingtone, ktoré mali za sebou už osem kôl rokovaní.³⁵ Dynamike rozhovorov pomohla najmä priateľská atmosféra. Účastníci spolu trávili veľa času, počas ktorého sa aj bližšie zoznámili. Zistili, že majú spoločné hodnoty ohľadom rodiny a priateľov, že majú spoločné záujmy či rovnaký zmysel pre humor. Uvoľnená atmosféra prispela k odstráneniu obrazu nepriateľa a tiež pomohla vidieť spoločné problémy aj z druhej strany.³⁶

Rokovania neprebíhali iba v Nórsku. V období medzi stretnutiami museli delegáti aktívne prezentovať a komunikovať názory oboch strán telefonicky medzi Izraelom a Tuniskom. Terje Larsen z úzadia sledoval rozhovory a staral sa o pokrytie všetkých potrieb a príležitostne fungoval aj ako sprostredkovateľ.³⁷ Nórski diplomati Mona Juul, Marianne Heiber a Jan Egeland sa takisto pripájali k rozhovorom, aby poskytli radu, povzbudili obe strany, či pomohli nájsť spoločné východisko.

Na pozadí rozhovorov či už washingtonských oficiálnych, alebo nórskejších neoficiálnych, ktoré mali viesť k mieru na Blízkom východe, sa v Izraeli začalo stupňovať násilie. *Intifáda*, teroristické útoky fundamentalistických palestínskych hnutí a tvrdé odvetné opatrenia izraelskej armády sa počas marca 1993 odohrávali čoraz častejšie. V dôsledku narastajúceho napätia uzavrela koncom marca 1993 izraelská armáda pásma Gazy a tiež

---

³³ Seliktar, Ofira: *Doomed to Failure?* Santa Barbara: Greenwood, 2009, s. 42.

³⁴ Karsh, Efraim: *Israel: From War to Peace?* London: Frank Cass Publishers. 2000, s. 188.

³⁵ Wanis-st John, Anthony: *Back Channel Negotiation*. Syracuse: Syracuse University Press. 2011, s. 92.

³⁶ Behrendt, Sven: *The Secret Israeli-Palestinian Negotiations in Oslo*. New York: Routledge, 2007, s. 49 – 50.

³⁷ Sachar, Howard M.: *Dějiny státu Izrael*. Praha 6: REGIA, 1999, s. 742.

Západný breh Jordánu.³⁸ Dňa 16. apríla 1993 sa na Západnom behu Jordánu v blízkosti židovskej osady Mekhola uskutočnil prvý samovražedný útok hnutia *Hamás*.³⁹

Útoky boli reakciou na izraelskú deportáciu stoviek civilistov z palestínskych území do Libanonu z decembra 1992. Medzi deportovanými boli aj aktivisti hnutia *Hamás* a *Palestínskeho islamského džihádu*. Izrael tým reagoval na stupňujúce sa násilie zo strany týchto hnutí. Libanon deportovaných však odmietol prijať, a tak okolo 415 ľudí zostalo v stanovom tábore na hraniciach s Izraelom. Táto rozporuplná akcia vyvolala vo svete kritiku a odsúdil ju aj americký prezident Bill Clinton. Palestínski vyjednávači vo Washingtone v decembri 1992 na protest prerušili rokovania, ktoré sa obnovili až 27. apríla 1993. Organizácia spojených národov vydala 18. decembra 1992 rezolúciu číslo 799, v ktorej žiadala návrat civilistov do Izraela, čo však izraelská vláda odmietla urobiť.⁴⁰ Všetky svetové médiá denne prinášali reportáže zo stanového tábora, aby svetu ukázali, v akých podmienkach deportovaní žijú.⁴¹ Pod týmto silným tlakom bola izraelská vláda napokon nútená vrátiť po niekoľkých mesiacoch deportovaných ľudí naspäť do Izraela.⁴²

Prielom

Štvrté kolo rokovaní sa začalo 30. apríla 1993 opäť v mestečku Sarpsborg avšak na inom mieste. Pravidelné stretnutia tých istých ľudí na zámku Borregraard si totiž všimli obyvatelia Sarpsborgu a tiež miestni novinári. Preto nórski hostitelia, aby rozhovory udržali v tajnosti, rozhodli sa zmeniť miesto štvrtého stretnutia. Vybrali si hotel Holmenkollen Park.

Na tomto dvojdňovom rokovaní palestínska delegácia prvýkrát navrhla, aby do návrhu Deklarácie zásad o postupnom prechode moci na palestínsku samosprávu bolo zahrnuté aj mesto *Jericho*, prípadne iné mesto na Západnom brehu Jordánu. Zástupcovia OOP tým chceli dosiahnuť, aby dohoda signalizovala, že dočasná samospráva bude zriadená nielen v pásme Gazy. Zároveň tým testovali izraelskú serióznosť, že so stiahnutia síl zo Západného brehu Jordánu to myslia vážne.⁴³ Izraelská strana túto požiadavku neodmietla a súhlasila, aby sa o tomto bode rokovalo počas ďalších stretnutí. Pracovný názov konceptu *Gaza first* sa teda začínal vyvíjať ako *Gaza a Jericho first*.

---

³⁸ Milton-Edwards, Beverly: *Islamic Politics in Palestine*. I. B. Tauris, 1999, s. 59.

³⁹ Levitt, Matthew: *HAMAS*. Virginia: R.R.Donnellely, 2006. s. str. 11.

⁴⁰ Kolektív autorov: *A Survey of Arab-Israeli Relations*. London: Taylor and Francis Group, 2004, s. 167-168.

⁴¹ Gilbert, Martin: *Atlas of the Arab-israeli conflict*. New York: Taylor and Francis Group, 2005, str. 144

⁴² Hindlsová, Lucie: *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing, 2004, s. 57.

⁴³ Wanis-st John, Anthony: *Back Channel Negotiation*. Syracuse: Syracuse University Press. 2011, s. 92.

Situácia sa však začala komplikovať. Nespokojnosť so smerovaním rozhovorov vyjadril vedúci palestínskej delegácie Ahmad Quraj^c.⁴⁴ Palestínčania totiž cítili, že potenciál stretnutí s izraelskými vedcami sa začína vyčerpávať. Výhrady Ahmada Quraj^ca a jeho delegácie sa týkali neoficiálneho postavenia izraelských vyjednávačov – vedcov, ktorí nereprezentovali izraelskú vládu.⁴⁵ Palestínčania, povzbudení rokovaniami, sa totiž pokúšali do konceptu dohody zahrnúť čoraz viac svojich požiadaviek, ktoré nazvali „kroky k vybudovaniu dôvery“. Išlo napríklad o požiadavku vyplácať reparácie rodinám, ktorým boli počas *intifády* zbúrané domy v rámci politiky „kolektívnej viny“.⁴⁶ Hoci Jair Hirschfeld aj Ron Pundak boli schopní dojednať istý postup k nejakej dohode, za jej naplnenie sa nemohli zaručiť. Obaja zdôrazňovali, že „komunikačný kanál v Oslo“ bol od začiatku koncipovaný iba ako vklad a súčasť Washingtonských rozhovorov. Takýto výklad tajných rokovaní však zástupcovia OOP rázne odmietali a pohrozili prerušením rozhovorov.

Jair Hirschfeld telefonicky oznámili výhrady Palestínčanov Jossimu Beilinovi, ktorý sa spojil so Šimonom Peresom. Obaja si uvedomovali, že zapojením oficiálnych predstaviteľov vlády do izraelskej delegácie v Oslo by sa tieto rozhovory posunuli na inú úroveň a možno aj na vyššiu ako rokovania vo Washingtone. Predstavitelia Izraela mali podozrenie, že skupina rokujúca vo Washingtone, ktorú viedli Fajsal Husajnī a Hajdar ^cAbdaššāfi, prijímajú inštrukcie od vedenia OOP, ale dôkazy o tom nemali. Rokovania vo Washingtone zostali po deviatom kole rokovaní koncom apríla 1993 zaseknuté na mŕtvom bode, pretože Palestínčania požadovali zahrnúť do dohody celý východný Jeruzalem a odstránenie všetkých izraelských osád v pásme Gazy a na Západnom brehu Jordánu.⁴⁷

Po požiadavke Ahmada Quraj^ca povýšiť izraelskú vyjednávaciu skupinu na oficiálnu úroveň, však v Jossim Beilinovi a Šimonovi Peresovi skrslo podozrenie, že vedenie OOP úmyselne nabáda svojich vyjednávačov vo Washingtone, aby pri rokovaní s izraelskými predstaviteľmi presadzovali tvrdú a nekompromisnú líniu. Zároveň si uvedomili, že skupina rokujúca v Osle je viac prístupná izraelským požiadavkám a podmienke presunúť riešenie otázky východného Jeruzalema a ilegálnych osád až na rozhovory o konečnom statuse. Podľa

---

⁴⁴ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, str. 136.

⁴⁵ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 122.

⁴⁶ Israeli, Raphael: *The Oslo Idea: The Euphoria of Failure*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2012, s. 40.

⁴⁷ El-Hasan, Hasan Afif: *Is the Two-State Solution Already Dead?* Algora, 2010, s. 80.

nich chcel Jásir ^cArafát a vedenie OOP takouto cestou dosiahnuť to, aby Izrael akceptoval iba rokovania v Oslo.⁴⁸

Jossi Beilin a Šimon Peres sa preto rozhodli, že skôr ako posunú rozhovory na vyššiu úroveň otestujú si prostredníctvom Ahmada Quraj^ca prepojenie OOP na palestínskych vyjednávačov vo Washingtone. Telefonicky kontaktovali Jaira Hirschfelda do Nórska, kde prebiehalo štvrté kolo rokovaní a vysvetlili mu svoj plán. Jair Hirschfeld podľa inštrukcií požiadal Ahmada Quraj^ca, či by vedel zariadiť, aby palestínski vyjednávači vo Washingtone ukázali dobrú vôľu a ustúpili z niektorých svojich požiadaviek týkajúcich sa Jeruzalema. Keď niekoľko dní po skočení stretnutia v Oslo, palestínska skupina vo Washingtone v niektorých otázkach utečencov a Jeruzalema urobila ústupky, Jossi Beilin a Šimon Peres mali dôkaz o skutočnom vplyve OOP na Washingtonské rozhovory.⁴⁹

Po skončení štvrtého kola rokovaní zostal Ahmad Quraj^c v Nórsku, pretože sa mal zúčastniť rokovania Medzinárodného výboru pre utečencov. Jair Hirschfeld, ktorého Jossi Beilin informoval o potvrdenom vplyve OOP na Washingtonské rokovania, požiadal o ďalšie stretnutie priamo v Oslo, kde by sa účastníci pokúsili vyriešiť problém legitimacy izraelskej delegácie. Terje Larsen zorganizoval stretnutie vo vládnom penzióne v blízkosti kráľovského paláca dňa 8. mája 1993. Jedným z dôvodov výberu miesta bolo, že okrem všetkých pôvodných účastníkov, na stretnutie prišiel osobne nový nórsky minister zahraničných vecí Johan Jorgen Holst (manžel Marianne Heiber), ktorý nahradil Thorvalda Stoltenberga. Podľa Ahmada Quraj^ca „Holst zvolil oveľa aktívnejší prístup ako bývalý minister Stoltenberg a zdalo sa, že sa rozhodol všetky strany zúčastnené na rokovaniach posunúť na najvyššiu možnú úroveň.“⁵⁰ Počas dvojdnového stretnutia sa okrem pokračovania debaty o Deklarácii zásad, hovorilo aj o účasti oficiálnych vyjednávačov izraelskej vlády. Ahmad Quraj^c potreboval vedieť aké vážne sú väzby oboch vedcov na izraelskú vládu a keďže uspokojivú odpoveď nedostal, opäť pohrozil prerušením rozhovorov.⁵¹ Ak Jorgen Holst a Terje Larsen nechceli, aby Nórsko vyšlo z rokovaní ako neúspešný prostredník, museli začať konať. Dňa 10. mája 1993, teda deň po skončení piateho stretnutia, Terje Larsen kontaktoval Jossiho Beilina a tlmočil mu námietky Palestínčanov.

---

⁴⁸ Thorpe, Earl: *The Other Truth about the Middle East Conflict*. Lulu.com, 2006. s. 168.

⁴⁹ Karsh, Efraim: *Israel: From War to Peace?* London: Frank Cass Publishers. 2000, s. 189.

⁵⁰ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 137.

⁵¹ Abraham, S. Daniel: *Peace is possible*. New York: Newmarket Press, 2006, s. 87.

Jossi Beilin informoval Šimona Peresa, že hrozí zastavenie rozhovorov. Ten si uvedomil vážnosť situácie, lebo vedel, že ak chce poslať do Nórska oficiálneho predstaviteľa izraelskej vlády, bude potrebovať súhlas premiéra Jicchaka Rabina. Preto sa 13. mája 1993 rozhodol Jicchakovi Rabinovi predložiť požiadavku vyslať oficiálneho zástupcu izraelskej vlády do Nórska.⁵² Izraelský premiér bol prekvapený informáciou ako ďaleko sa rokovania v Nórsku dostali. Šimon Peres mu ďalej povedal o dôkaze, že hlavný palestínsky vyjednávač Fajsál Husajnī vo Washingtone prijíma inštrukcie z Tunisu a že bez priameho zaangažovania sa OOP do rokovaní nebude možné dosiahnuť nijaký pokrok.⁵³ Ďalej argumentoval tým, že Jásir ‘Arafát bude naďalej brániť v dosiahnutí pokroku vo Washingtone, pokiaľ bude držaný v Tunise. Peres navrhol, aby OOP a jej predstaviteľom bola ponúknutá možnosť návratu do pásma Gazy a tým upokojiť Palestínčanov, čo by tiež urýchlilo mierové rozhovory.⁵⁴

Pod tlakom spomenutých okolností Jicchak Rabin súhlasil s vyslaním zástupcov izraelskej vlády do Nórska. Rabinov súhlas je možné považovať za akýsi bod zlomu, za prielom v rokovaní. Šimon Peres navrhol Rabinovi, že on sám bude viesť izraelskú delegáciu na najbližšom stretnutí v Nórsku. To však izraelský predseda vlády odmietol tvrdiac, že rokovania ministra vlády s OOP, ktorá nebola zo strany Izraela oficiálne uznaná, nie sú vhodné.⁵⁵

Dňa 15. mája 1993 súhlasil Jicchak Rabin s návrhom Šimona Peresa, aby sa hlavným vyjednávačom rokovaní v Nórsku stal generálny riaditeľ Ministerstva zahraničných vecí Uri Savir.⁵⁶ Týmto krokom sa de facto pokračujúce rokovania preniesli z vedeckej roviny do roviny oficiálnej. Jair Hirschfeld a Ron Pundak boli vyzvaní, aby na rokovaní zostali kvôli zachovaniu neformálnej atmosféry, ktorá sa počas rozhovorov vytvorila. Rokovania zostali pred izraelskou, palestínskou a aj svetovou verejnosťou naďalej utajené.

Stagnácia

V poradí šieste kolo rokovaní sa uskutočnilo neďaleko Osla v paláci s názvom Thomas Heftye House, ktorý slúžil ako oficiálny vládny penzión. Uri Savir po svojom príchode do Nórska neurobil na Palestínčanov a Nórov dobrý dojem. Mal len niečo cez štyridsať rokov

---

⁵² Seliktar, Ofira: *Doomed to Failure?* Santa Barbara: Greenwood, 2009, s. 42.

⁵³ Karsh, Efraim: *Israel: From War to Peace?* London: Frank Cass Publishers, 2000, s. 189.

⁵⁴ El-Hasan, Hasan Afif: *Is the Two-State Solution Already Dead?* Algora, 2010, s. 79.

⁵⁵ Israeli, Raphael: *The Oslo Idea: The Euphoria of Failure.* New Brunswick: Transaction Publishers, 2012, s. 41.

⁵⁶ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War.* Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 123.

a nepôsobil dôveryhodne.⁵⁷ Ukázalo sa však, že ich prvý dojem z mladého diplomata bol mylný. Zapojenie tohto ministerského úradníka do rokovaní v Nórsku zmenilo tempo rozhovorov. Napomohol tomu aj osobný priateľský vzťah, ktorý sa postupom času vytvoril medzi Uri Savirom a Ahmadom Quraj^com. Uri Savir hneď na úvod dvojdnového stretnutia, ktoré začalo 21. mája 1993, vysvetlil palestínskej delegácii, že prvoradým záujmom Izraela je bezpečnosť, a že Izrael trvá na udržiavaní kontroly bezpečnostnými silami vo vzťahu k osadám. Ďalej oznámil, že akákoľvek dohoda medzi oboma stranami by nemala obsahovať palestínske nároky na Jeruzalem.⁵⁸ Ahmad Quraj^c vyjadril pochopenie pre izraelské požiadavky ohľadom bezpečnosti, ale v otázke Jeruzalema zaujal tvrdú pozíciu s tým, že v dohode o dočasnom statuse musí byť minimálne o Jeruzaleme nejaká zmienka. Palestínčania zase trvali na tom, že do dohody musí byť zahrnuté aj Jericho.⁵⁹

Na tomto stretnutí bola Deklarácia zásad doplnená o ďalšie body. Bol vypracovaný mechanizmus, ktorým sa mal realizovať prechod riadenia úradov do rúk Palestínčanom. Ten mal byť podporovaný USA, Európou a niektorými arabskými štátmi. Ďalej boli vypracované koncepty plánov ekonomickej pomoci Palestínčanom a tiež dokumenty, ktoré mali slúžiť ako východisko pre zriadenie palestínskej polície, ktorá by odzbrojila všetky ostatné ozbrojené skupiny na území spadajúce pod palestínsku samosprávu. Pripravené boli dokumenty, ktoré upravovali prechod Jericha pod úplnú palestínsku samosprávu a voľby do palestínskeho legislatívneho orgánu.⁶⁰

Dňa 13. júna 1973 sa všetky tri strany opäť stretli v Oslo. Siedme kolo rokovaní sa začalo v nočných hodinách v byte u Terjeho Larsena. K izraelskej delegácii sa pripojil štvrtý člen. Tým bol právny expert, v minulosti slúžiaci v armáde pod Jicchakom Rabinom ako vtedajším ministrom obrany a jeho terajší poradca Joel Singer.⁶¹ Jeho hlavnou úlohou bolo zhodnotiť doterajšiu prácu na Deklarácii zásad. Do Nórska bol vyslaný, aby osobne prezentoval názory samotného predsedu vlády Jicchaka Rabina.⁶² Palestínčania to považovali za definitívny dôkaz o tom, že izraelský premiér je do rokovaní zapojený.

---

⁵⁷ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 144.

⁵⁸ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 123.

⁵⁹ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 148.

⁶⁰ Israeli, Raphael: *The Oslo Idea: The Euphoria of Failure*. New Brunswick: Transaction Publishers, 2012, s. 43.

⁶¹ Rabin, Yitzak: *The Rabin Memories*. Los Angeles: University of California Press, 1996, s. 359.

⁶² Karsh, Efraim: *Israel: From War to Peace?* London: Frank Cass Publishers. 2000, s. 190.

Joel Singer nebol ani profesionálny diplomat ani vedec a jeho vystupovanie pôsobilo na Palestínčanov arogantne. Hneď na úvod podrobil kritike Deklaráciu zásad. Dokumentu vytýkal, že je neprofesionálne napísaný a má mnoho právnych medzier.⁶³ Počas dvojdňového stretnutia predložil palestínskej delegácii zoznam štyridsiatic otázk, ktoré mu pripravil Jicchak Rabin a od Palestínčanov žiadal odpovede. Rozhovor pripomínal skôr výsluch ako rokovania medzi dvoma rovnocennými stranami. Otázky sa týkali napríklad spôsobu implementácie palestínskej autonómnej správy do praxe, či vôle OOP umožniť izraelskú kontrolu nad izraelskými osadami v Gaze a na Západnom brehu Jordánu.⁶⁴ Taktiež nastolil otázku, kto podpíše dohodu, ktorá vzíde z rokovaní. Či to budú zástupcovia OOP alebo zástupcovia jordánsko-palestínskej delegácie vo Washingtone.⁶⁵ Zaskočení Palestínčania mu oznámili, že odpovede na niektoré z predložených otázok musia prekonzultovať s vedením OOP v Tunise.

Joel Singer tiež vyslovil myšlienku, že na týchto rokovaniach by mohla byť dosiahnutá dohoda o vzájomnom uznaní medzi Izraelom a OOP, ktorá by bola súčasťou Deklarácie zásad. Uznanie zo strany Izraela bol jedným z hlavných cieľov OOP a Singer si to veľmi dobre uvedomoval. Od tohto návrhu si sľuboval, že takto pritlačí na OOP, aby prevzala zodpovednosť za kontrolu rôznych bojujúcich frakcií na okupovaných územiach a bránila by im v útokoch voči Izraelčanom.⁶⁶

Tieto a ďalšie záležitosti, ktoré nastolil Joel Singer sa stali predmetom rokovania aj ôsmeho stretnutia, ktoré sa uskutočnilo v dňoch 27. – 28. júna 1993 v konferenčnej sále budovy organizácie FAFO v Oslo. Singer tu predložil ďalší zoznam bodov, ktoré mali Palestínčania zväžiť, pretože podľa neho predstavovali základ na ďalšie rokovania o otázke vzájomného uznania medzi Izraelom a OOP. Zoznam obsahoval deväť bodov týkajúcich sa napríklad rezolúcií OSN č. 242 a č. 338, odsúdenia terorizmu či zmeny tých článkov v Charte OOP, ktoré sú v rozpore s mierovými procesom.⁶⁷ Palestínčania mu odpovedali, že body, tak ako sú postavené, nemôžu akceptovať a opäť sa odvolali na konzultáciu s vedením OOP.

Deviate kolo rokovaní sa začalo 3. júla 1993 na farme v Gressheime, asi hodinu cesty autom severne od Oslo. Cieľom neustále meniacich sa miest stretnutí bolo uniknúť pozornosti

---

⁶³ Seliktar, Ofira: *Doomed to Failure?* Santa Barbara: Greenwood, 2009, s. 42.

⁶⁴ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 123.

⁶⁵ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 159.

⁶⁶ Wanis-st John, Anthony: *Back Channel Negotiation*. Syracuse: Syracuse University Press. 2011, s. 96.

⁶⁷ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 168.

médií a verejnosti. Izraelská delegácia, ktorú teraz viedol Joel Singer, prišla s novým návrhom Deklarácie zásad, ktorý doslova šokoval Palestínčanov. Z ich pohľadu táto zmenená koncepcia úplne odporovala pôvodnému návrhu a odmietala všetky vstupy, ktoré palestínska delegácia presadila do prvého návrhu.⁶⁸ Zmeny sa týkali najmä bezpečnosti, právomocí palestínskej samosprávy a samozrejme Jeruzalema. Predložený návrh totiž úplne odmietol akúkoľvek zmienku o Jeruzaleme v spoločnom dokumente.⁶⁹ Kľúčové sporné body sa mali stať predmetom iných otázok nejasne špecifikovaných budúcich rokovaní.⁷⁰ Palestínčania sa opäť zmohli iba na odpoveď, že sa musia poradiť v Tunise.

Týždeň trvajúcu prestávku medzi deviatym a desiatym kolom rokovaní využili Palestínčania na prípravu tvrdej odpovede na tri „ofenzívne výpady“ izraelskej delegácie. Dňa 11. júla 1993 sa začalo desiate stretnutie v Halvorsbole hoteli, severne od Oslo na brehu jazera Randsfjordem. Vedúci palestínskej delegácie Ahmad Quraj^c predložil Izraelčanom zoznam dvadsiatich piatich bodov, ktoré navrhol doplniť do Deklarácie zásad. Išlo napríklad o požiadavku zriadenia dvoch na seba nezávislých orgánov samosprávy, o legislatívnu a výkonnú radu. Ďalej žiadali vytvorenie výboru pre utečencov z roku 1967, kontrolu nad mostom kráľa Husajna (Allenbyho most) alebo explicitné uvedenie OOP v dokumente (Izraelčania žiadali použiť výraz Palestínčania). Pokiaľ išlo o Jeruzalem, navrhli, aby obyvatelia východného Jeruzalema získali nielen volebné právo pre voľby do Palestínskej samosprávy ale aj právo byť v týchto voľbách volení.⁷¹ Rovnako požadovali vytvorenie Palestínčanmi kontrolovanú pozemnú pasáž medzi pásmom Gazy a Jerichom.⁷² Niektoré z bodov Izraelčania okamžite odmietli ako neprijateľné. 25 bodov zmien bolo reakciou na prehnané izraelské návrhy predložené Joelom Singerom počas posledných stretnutí. Palestínčania tým jasne ukázali, že cesta nevedie cez direktívne predkladanie vlastných jednostranných požiadaviek bez konzultácie s druhou stranou. Rokovania sa evidentne dostávali do bodu, kedy ani jedna strana nechcela ustúpiť tej druhej.

Do tejto situácie sa preto opäť výraznejšie zapojili Nóri. Minister zahraničných vecí Johan Jorgen Holst, Marianne Heiberg, Jan Egeland a Mona Juul v sprievode Terjeho Larsena

---

⁶⁸ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 124.

⁶⁹ Klein, Menachem: *Jerusalem: The Contested City*. London: C. Hurst and Co., 2001, s. 145.

⁷⁰ Wanis-st John, Anthony: *Back Channel Negotiation*. Syracuse: Syracuse University Press. 2011, s. 97.

⁷¹ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 196.

⁷² Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 124.

okamžite po skončení dvojdňového rokovania odleteli 13. júla 1993 do Tunisu, kde sa Jorgen Holst stretol s Jásirom ^cArafátom.⁷³ Po tomto stretnutí vyslal nórsky minister zahraničných vecí Terjeho Larsena a Monu Juul do Jeruzalema, aby tam diskutovali s členmi izraelského tímu. Obaja sa potom vrátili do Tunisu na ďalšie rozhovory s vedením OOP a po nich sa opäť vrátili do Jeruzalema.⁷⁴ Na týchto stretnutiach Nóri povzbudzovali obe strany, aby pokračovali v tajných rozhovoroch a vyriešili svoje nezrovnalosti. Nórski diplomati boli v neustálom telefonickom spojení. Po tejto kyvadlovej diplomacii sa osobne Jicchak Rabin aj Jásir ^cArafát písomne zaručili, že budú pokračovať v rozhovoroch.⁷⁵

Konečne dohoda

Jedenáste kolo rokovaní sa začalo 25. júla 1993 opäť v hoteli Halvorsbole. Palestínčania odmietli ustúpiť od svojho návrhu z 11. júla a rovnako odmietli akceptovať návrh Joela Singera z 3. júla ako východisko pre konečnú dohodu. Napriek tomu, že celý deň prechádzali bod po bode, nedospeli k nijakému výsledku.⁷⁶ Ahmad Quraj^c vyčítal Uri Savirovi: „Vy si želáte udržať absolútnu kontrolu nad bezpečnosťou kvôli politickým dôvodom. Navyše nám nechcete garantovať všetky civilné práva a odmietate uznať naše národné práva. Trváte na udržaní všetkých osád, ktoré iba ničia všetko, čo by sme mohli dosiahnuť. V skutočnosti nám nič neponúkate. Je to iba inak maskovaná okupácia.“ Uri Savir oponoval: „Teraz rokujeme o dočasnej samospráve. Rokovania o konečnom riešení a úplných národných právach prídu na rad v ďalšej etape.“⁷⁷ Ani prítomnosť nórskeho diplomatom nepomohla nájsť východisko z tejto situácie. Termín ďalšieho stretnutia stanovený nebol.

Terje Larsen si uvedomoval, že svet je blízko historickej udalosti – prvej spoločnej dohody medzi Izraelom a Palestínčanmi. Aby zvrátil smer rokovaní, ktoré hrozili úplným kolapsom, zorganizoval spolu s manželkou Monou Juul 6. augusta 1993 ďalšie stretnutie, tentoraz v Paríži. Za palestínsku stranu sa na ňom zúčastnil iba Ahmad Quraj^c a za izraelskú Jair Hirschfeld. Cieľom bola diskusia o sporných bodoch. Počas sedem hodín trvajúceho stretnutia bol dosiahnutý istý pokrok, najdôležitejšie však bolo spoločné

---

⁷³ Rubin, Barry and Rubin, Judith Colp: *Yasir Arafat: A Political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005, s. 136.

⁷⁴ Agha, Hussein; Feldman, Shai; Khalidi, Ahmad; Schiff, Zeev: *Track-II Diplomacy*. Cambridge: The MIT Press, 2003, s. 51.

⁷⁵ Greenberg, Melanie C., Barton John H., McGuinness, Margaret E.: *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield, 2000, s. 124.

⁷⁶ Tamže s. 124.

⁷⁷ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 211 – 213.

presvedčenie, že treba ďalej rokovať. Výsledkom bola dohoda na novom termíne rozhovorov.⁷⁸

Dvanáste stretnutie bolo zvolané na 14. augusta 1993 tam, kde sa rokovania začali, na zámok Borregaard. Izraelčania neakceptovali palestínske návrhy zmien v bodoch týkajúcich sa vzájomného uznania, ktoré predložil Izrael na ôsmom kole rokovaní. Preto sa dohodli, že dohoda o vzájomnom uznaní bude samotný dokument a nebude súčasťou Deklarácie zásad. Táto otázka bola teda odsunutá na záver rokovania.

Rozhovory o konečnej úprave Deklarácie zásad boli náročné, prihliadalo sa na každý detail. Každá veta, každé slovo, každá pomlčka sa stávala mimoriadne dôležitou. Museli sa dohodnúť na otázkach týkajúcich sa hraničných priechodov, bezpečnosti, osád, časového rozvrhu izraelského stiahnutia sa, prevzatia správy od izraelskej armády, definície Jericha – či sa bude jednať o samotné mesto alebo aj o jeho okolie.⁷⁹ Napriek malému počtu zostávajúcich otázok, Palestínčania nemali oprávnenie robiť ďalšie ústupky alebo akceptovať iné návrhy v Deklarácii zásad. V priebehu dvojdňového rokovania sa rozhovory ďalej neposunuli.⁸⁰ Dňa 16. augusta 1993 odleteli delegáti informovať svoje vedenie o výsledkoch stretnutia.

Šimon Peres, ktorý považoval rokovania v Oslo za svoje dielo a dielo ľudí okolo seba, mal na 17. augusta 1993 vopred dohodnutý termín oficiálnej návštevy Nórska a Švédska. Tesne pred odletom, večer 16. augusta sa od Uriho Savira dozvedel o zlyhaní rokovaní v Nórsku. Minister sa preto rozhodol využiť návštevu škandinávskych krajín na nájdenie konečnej dohody s Palestínčanmi. V skorých ranných hodinách 17. augusta 1993 zatelefonoval Jorgenovi Holstovi, ktorý bol v tom čase na pracovnej ceste na Islande a požiadal ho, aby za ním prišiel do Štokholmu na Ministerstvo zahraničných vecí.⁸¹ Holst priletel v poobedňajších hodinách do Štokholmu. Prekvapeným Švédcom povedali, že musia doriešiť neodkladné bilaterálne záležitosti.

Po rozhovore so Šimonom Peresom sa o desiatej hodine večer Jorgen Holst telefonicky spojil s kanceláriou Jásira ^cArafáta v Tunise, v ktorej sa okrem predsedu OOP zhromaždili Mahmúd ^cAbbás, Jásir ^cAbdrabihi, Ahmad Quraj^c a Hasan ^cAsfúr. Šimon Peres, Joel Singer a Avi Gil (riaditeľ kancelárie ministra Peresa) boli na druhej strane telefónu v Štokholme. Telefonická diplomacia medzi izraelským a palestínskym vedením

---

⁷⁸ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 232.

⁷⁹ Tamže s. 235.

⁸⁰ Wanis-st John, Anthony: *Back Channel Negotiation*. Syracuse: Syracuse University Press. 2011, s. 101.

⁸¹ Elliott, Marianne: *The long Road to Peace in Northern Ireland*. Liverpool: Liverpool University Press, 2007, s. 59. (Príspevok od Jana Egelanda)

prostredníctvom nórskeho ministra zahraničných vecí trvala deväť hodín. Izraelčania sa počas telefonátov zameriavali predovšetkým na bezpečnostnú dimenziu, ako bola vonkajšia bezpečnosť, hranice a bezpečnostná pasáž ako aj bezpečnosť osadníkov a osád. Palestínčania na časový rozvrh, úrady, funkcie a voľby, a tiež na budúcnosť Jeruzalema, ktorý bol zahrnutý do agendy konečného statusu a iných otázok.⁸² Na záver sa obe strany dohodli, že dokument Deklarácie zásad bude podpísaný v Oslo 19. augusta 1993.

Vďaka účasti dôležitých osôb oboch strán Šimona Peresa a Jásira Arafáta sa podarilo dohodnúť na všetkých sporných bodoch, vrátane časového rozvrhu, ktorý znel nasledovne: sťahovanie izraelskej armády z Gazy a Jericha začne v decembri 1993 a ukončené bude najneskôr do apríla 1994. Voľby do Palestínskej legislatívnej rady sa budú konať uprostred júla 1994 a po nich začne izraelská civilná správa odovzdávať kompetencie nad školstvom, kultúrou, zdravotníctvom, sociálnou starostlivosťou, daniami a turizmom do pôsobnosti palestínskej správy. V decembri 1995 začnú rozhovory o konečnom statuse a ukončené budú do konca roka 1999.⁸³

Šimon Peres telefonicky nariadil Uriemu Savirovi, aby spolu Jairom Hirschfeldom a Ronom Pundakom prileteli 19. augusta 1993 do Nórska. V rovnaký deň do Nórska z Tunisu odleteli aj Ahmad Quraj a Hasan Asfúr. Jásir Arafát však požadoval, aby dokument pred podpisom preskúmal právny expert z arabskej krajiny. Mahmúd Abbás sa skontaktoval s egyptským odborníkom na medzinárodné právo Táhirom aš-Šášom a poprosil ho, aby prišiel 19. augusta do Nórska. Táhir aš-Šáš ako právnik pracoval aj na egyptsko-izraelskej dohode z Camp Davidu z roku 1978. Po preskúmaní Deklarácie zásad konštatoval, že po právnej stránke je dokument prijateľný, ale pozícia Palestínčanov voči Izraelčanom je nevýhodnejšia, než bola pozícia vyjednaná Egyptanmi v mierovej zmluve z Camp Davidu.⁸⁴

O jednej hodine rannej nórskeho času dňa 20. augusta 1993 sa v hoteli pre hostí nórskej vlády zišli na trinástom stretnutí všetci účastníci osem mesiacov trvajúcich rokovaní.⁸⁵ Prítomní boli tiež Šimon Peres a Táhir aš-Šáš. Na stole ležal dokument, ktorý mal 23 strán, z toho bola deväťstranová dohoda a zvyšné strany tvorili štyri prílohy.⁸⁶ Napísaný

---

⁸² Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 243.

⁸³ Tamže s. 242.

⁸⁴ Rubenberg, Cheryl: *The Palestinians*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003, s. 52.

⁸⁵ Elliott, Marianne: *The long Road to Peace in Northern Ireland*. Liverpool: Liverpool University Press, 2007, s. 54. (príspevok od Jana Egelanda)

⁸⁶ Qurie, Ahmed: *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008, s. 251.

bol v anglickom jazyku a jeho názov znel Deklarácia zásad dočasnej samosprávy.⁸⁷ Na rovnakom stole, na ktorom bola v roku 1905 podpísaná dohoda o oddelení Nórska od Švédska, každú stranu dokumentu Deklarácia zásad podpísali Ahmad Quraj^c, Hasan ^cAsfúr, Uri Savir a Joel Singer. Ako svedok pridal svoje podpisy Jorgen Holst.⁸⁸

Nasledujúci deň si obe delegácie opäť zasadli k rokovaciemu stolu. Začalo sa pracovať na dokončení ďalšieho historického dokumentu, ktorým bola Deklarácia o vzájomnom uznaní medzi Izraelom a OOP. Rokovania za prítomnosti nórskeho diplomata sa konali v Oslo a Paríži a ich výsledkom boli Listy o vzájomnom uznaní, čo bola korešpondencia zo dňa 9. septembra 1993 medzi Jásir ^cArafát na jednej strane a Jorgenom Holstom a Jicchakom Rabinom na strane druhej.⁸⁹ Ich vzájomnou výmenou boli rokovania v Nórsku ukončené.

Použitá literatúra:

1. ABRAHAM, S. Daniel 2006. *Peace is possible*. 1. vyd. New York: Newmarket Press, 2006. 216 s. ISBN 1-55704-702-2.
2. AGHA, Hussein; FELDMAN, Shai; KHALIDI, Ahmaf; SCHIFF, Zeev, 2003. *Track-II Diplomacy: Lessons from the Middle East*. Cambridge: The MIT Press. 2003. 233 s. ISBN 0262511800.
3. BEHRENDT, Sven 2007. *The Secret Israeli-Palestinian Negotiations in Oslo*. New York: Routledge, 2007, 176 s. ISBN 0415415926.
4. EISENBERG, Laura Zittrain; CAPLAN, Neil 2010. *Negotiating Arab-Israeli Peace*. 2. vyd. Indiana University Press, 2010. 452 s. ISBN 0253222125.
5. ELLIOTT, Marianne 2007. *The long Road to Peace in Northern Ireland*. 2. vyd. Liverpool: Liverpool University Press, 2007. 317 s. ISBN 978-1-84631-065-2.
6. EL-HASAN, Hasan Afif 2010. *Is the Two-State Solution Already Dead?* 1. vyd. Algora, 2010. 242 s.. ISBN 978-0-87586-792-2.
7. GILBERT, Martin 2005. *Atlas of the Arab-israeli conflict*. 8. vyd. New York: Taylor and Francis Group, 2005. 187 s. 0-415-35901-5.
8. GILBERT, Martin 2002. *Izrael – Historie*. 1. vyd. BB/art, 2002. 600 s. ISBN 80-7257-740-9.
9. GREENBERG, Melanie C., BARTON, John H., McGUINNESS, Margaret E. 2000. *Words Over War*. Lanham: Rowman and Littlefield Publisher, INC., 2000. 451 s. ISBN 0-8476-9892-0.
10. HINDLSOVÁ, Lucie 2004. *Dlouhá cesta k míru*. Praha: Professional Publishing,

⁸⁷ anglicky - Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements.

⁸⁸ Wanis-st John, Anthony: *Back Channel Negotiation*. Syracuse: Syracuse University Press. 2011, s. 102.

⁸⁹ Elliott, Marianne: *The long Road to Peace in Northern Ireland*. Liverpool: Liverpool University Press, 2007, s. 54. (Príspevok od Jana Egelanda)

2004. 159 s. ISBN 80-86419-72-X.
11. ISRAELI, Raphael 2012. *The Oslo Idea: The Euphoria of Failure*. 1. vyd. New Brunswick: Transaction Publishers, 2012, 216 s. ISBN 978-1-4128-4611-0.
  12. JONES, Deiniol 1999. *Cosmopolitan Mediation?: Conflict Resolution and the Oslo Accords*. Manchester: Manchester University Press. 1999, 224 s. ISBN 0719055180.
  13. KARSH, Efraim 2000. *Israel: From War to Peace?* London: Frank Cass Publishers, 2000. 285 s. ISBN 0 7146 4962 7.
  14. KLEIN, Menachem 2001. *Jerusalem: The Contested City*. 1. vyd. London: C. Hurst and Co., 2001. 363 s. ISBN 1-85065-576-6.
  15. KOLEKTÍV AUTOROV 2004. *A Survey of Arab-Israeli Relations*. 2. vyd. London: Taylor and Francis Group, 2004. 543 s. ISBN 1-85743-261-4.
  16. LEVITT, Matthew 2006. *HAMAS*. 1. vyd. Virginia: R.R.Donnelley, 2006. 324 s. ISBN -13: 978-0-300-11053-1, ISBN-10: 0-300-11053-7.
  17. MILTON-EDWARDS, Beverly 1999. *Islamic Politics in Palestine*. I. B. Tauris, 1999. 272 s. ISBN 1860644759.
  18. QURIE, Ahmed 2008. *From Oslo to Jerusalem*. London: I.B. Tauris & Co. Ltd, 2008. 319 s. ISBN10: 1 84511 132 X, ISBN13: 978 1 84511 132 8.
  19. RABIN, Yitzak 1996. *The Rabin Memories*. 1. vyd. Los Angeles: University of California Press, 1996, 437 s.
  20. RUBENBERG, Cheryl 2003. *The Palestinians: In Search of a Just Peace*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2003. 487 s. ISBN 1-58826-200-6.
  21. RUBIN, Barry and RUBIN, Judith Colp 2005. *Yasir Arafat: A political Biography*. 2. vyd. New York: Oxford University Press, 2005. 372 s. ISBN-13 978-0-19-516689-7.
  22. SACHAR, Howard M. 1999. *Dějiny státu Izrael*. 1. vyd. Praha 6: REGIA, 1999. 768 s. ISBN 80-902484-4-6.
  23. SELIKTAR, Ofira 2009. *Doomed to Failure?: The Politics and Intelligence of the Oslo Peace Process*. 1. vyd. Santa Barbara: Greenwood, 2009. 239 s. ISBN 978-0-313-36617-8.
  24. SINGH, Naunihal 2002. *Diplomacy for the 21st Century*. 1. vyd. New Delhi: Mittal Publication, 2002. 215 s. ISBN 81-7099-846-8.
  25. SCHULZE, Kirsten E. 2012. *Arabsko izraelský konflikt*. 1. vyd. Brno: Cpress, 2012. 184 s. ISBN: 9788026400004.
  26. SORBY, Karol R. 2006. *Arabský východ, 1945 – 1958*. Bratislava: Slovak Academic Press, 2005. 305 s. ISBN-80-89104-77-0.
  27. SORBY, Karol R. a Karol SORBY ml. 2011. *Blízky východ v medzinárodnej politike, 1971 – 1990*. 265 s. Bratislava: Vyd. Ekonóm, 2011. ISBN- 978-80-225-3227-3.
  28. THORPE, Earl 2006. *The Other Truth about the Middle East Conflict*. Lulu.com, 2006. 386 s. ISBN 1411696468.
  29. WANIS-ST JOHN, Anthony 2011. *Back Channel Negotiation*. 1. vyd. Syracuse: Syracuse University Press, 2011. 352 s. ISBN 978-0-8136-3275-7.
  30. *The New York Times*, 20. januára 1993.

Vývoj regionalizmu v Latinskej Amerike

Marián Šabo

Abstrakt

Integrácia má v Latinskej Amerike historicky veľký význam. Procesy s ňou spojené sa výraznejšie začali rozvíjať v druhej polovici 20. storočia, pričom rozlišujeme tri vlny regionalizmu. Starý regionalizmus šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia má takmer výlučne ekonomický charakter a je spojený s protekcionistickými opatreniami a s politikou substitúcie dovozu. Po skončení studenej vojny sa začal rozvíjať nový regionalizmus, ktorý má multidimenzionálny aspekt a v rámci ktorého došlo k rozšíreniu spolupráce aj do iných ako ekonomických oblastí. V deväťdesiatych rokoch 20. storočia sa rozvíjal v podobe otvoreného regionalizmu, ktorý vychádzal zo zásad Washingtonského konsenzu. Na začiatku 21. storočia však boli pre mnohé nedostatky tieto odmietnuté a začína sa rozvíjať postliberálny regionalizmus, ktorý posúva latinskoamerickú integráciu kvalitatívne dopredu, no musí sa vysporiadať s mnohými komplikáciami globalizovaného sveta.

Kľúčové slová: integrácia, Latinská Amerika, regionalizmus.

Abstract

Integration played a significant role in the history of Latin America. Processes of integration started accelerating in the second half of the 20th century and we can divide them into three waves of regionalism. Old Regionalism of the sixties and seventies is almost exclusively economic in its nature and it is associated with protectionist measures and substitution of imports. After the end of the Cold War, it is followed by new regionalism which has a multidimensional aspect and which extended the areas of cooperation beyond economics. In the nineties it took the form of open regionalism which was based on the principles of the Washington Consensus. At the beginning of the 21st century, due to its shortages, it was replaced by postliberal regionalism which made a qualitative leap in the processes of Latin American integration but which also has to face many complications of a globalized world.

Keywords: integration, Latin America, regionalism

JEL Klasifikácia: F15, F54, F59

Úvod

Moderné procesy integrácie v Latinskej Amerike sa začali rozvíjať v období po skončení druhej svetovej vojny. Postupne došlo ku kvalitatívnemu pokroku v integračných procesoch v regióne, čo bolo dané najmä tým, že poprední predstavitelia mnohých štátov si uvedomili, že integrácia predstavuje vhodnú stratégiu na zlepšenie hospodárskej situácie krajín regiónu, na posilnenie ich pozície v medzinárodných organizáciách a v medzinárodných rokovaníach, ako aj na úpravu vzťahov v rámci Latinskej Ameriky. V dôsledku toho došlo k akceptovaniu integračných procesov za jeden zo základných faktorov rozvojovej agendy. V moderných dejinách latinskoamerickej integrácie sa postupne vyvinuli tri vlny regionalizmu:

- „starý regionalizmus“ šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 20. storočia, ktorý vychádzal predovšetkým z modelu substitúcie dovozu,
- otvorený regionalizmus deväťdesiatych rokov 20. storočia, ktorý vychádzal z Washingtonského konsenzu a
- postliberálny, resp. politicko-sociálny regionalizmus 21. storočia, ktorý nahradil paradigmu Washingtonského konsenzu a posunul integráciu do nových oblastí.

Starý regionalizmus

Za starý regionalizmus sa zvyknú označovať integračné procesy prebiehajúce v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch a za nový regionalizmus integračné procesy v deväťdesiatych rokoch 20. storočia. Medzi oboma typmi regionalizmu existujú zásadné rozdiely. V šesťdesiatych rokoch 20. storočia predstavovala regionálna integrácia kľúčový prvok rozvojovej agendy a zahraničnej politiky regiónu. Starý regionalizmus je spojený s obdobím studenej vojny a označuje stratégie ekonomickej integrácie (integrácia mala predovšetkým ekonomický aspekt), ktoré mali za cieľ prispieť k hospodárskemu rozvoju regiónu. Zároveň sem však zaraďujeme aj snahy o zabezpečenie regionálnej bezpečnosti, na čele ktorých boli USA a ktorých cieľom bolo udržať mocenskú rovnováhu v bipolárnom svete. V rámci bezpečnostnej spolupráce tak do starého regionalizmu zaraďujeme predovšetkým Organizáciu amerických štátov a tzv. Rijský pakt (TIAR)¹.

---

¹ TIAR – Interamerická dohoda o recipročnej pomoci – dohoda ratifikovaná väčšinou štátov Latinskej Ameriky v roku 1947 v brazílskom Rio de Janeiro. Podstatou dohody je záväzok vzájomnej pomoci pri napadnutí jedného zo signatárov. V roku 2012 z nej vystúpili štyri štáty ALBA: Bolívia, Ekvádor, Nikaragua a Venezuela.

Rovnako sa vzťahuje na ekonomickú integráciu a rozvojové politiky, ktoré presadzovala Hospodárska komisia pre Latinskú Ameriku a Karibik (CEPAL) od konca päťdesiatych rokov až do hospodárskej krízy v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Tieto opatrenia sa zakladali na implementácii stratégií nahrádzania dovozu rozvíjaním domáceho priemyslu, zvyšovaním produktivity, zefektívňovaním výrobných procesov a vytváraním väčšieho trhu, vzhľadom na to, že väčšina národných trhov bola príliš malá.

Na základe týchto princípov vzniklo viacero subregionálnych a regionálnych hospodárskych blokov, ako napr. Stredoamerický spoločný trh (MCCA - 1960), Latinskoamerické združenie voľného obchodu (ALALC - 1960), alebo Andský pakt (1969). Reálny úspech však dosiahol jedine Stredoamerický spoločný trh, a to aj napriek niektorým bilaterálnym konfliktom, ako napr. v roku 1969 medzi Hondurasom a Salvádorom (tzv. futbalová vojna). MCCA prispieval k výraznému zvýšeniu tempa hospodárskeho rastu a industrializácie v malých stredoamerických republikách až do krízy v osemdesiatych rokoch 20. storočia. Andskému paktu sa nikdy nepodarilo výraznejšie prispieť k rozvoju intraregionálneho obchodu, čo bolo dané najmä podobnosťou štruktúry vývozu jednotlivých členských krajín a absenciou skutočného regionálneho trhu. V rámci ALALC – teda zóny voľného obchodu medzi Mexikom a Južnou Amerikou – nikdy nedošlo k dokončeniu implementácie dohôd o liberalizácii obchodu a redukcii tarifných opatrení, a preto bola v roku 1980 pretransformovaná na Latinskoamerické združenie integrácie – ALADI, ktoré malo menej ambiciózne ciele. V konečnom dôsledku všetky tieto snahy skončili v dôsledku krízy v osemdesiatych rokoch 20. storočia neúspechom².

V tomto období došlo k postupnej erózii starého regionalizmu v Latinskej Amerike aj z politického hľadiska. Bolo to dané predovšetkým postupnou stratou dôvery v Organizáciu amerických štátov a diskreditáciou Interamerickej dohody o recipročnej pomoci (TIAR), ktoré boli vnímané iba ako nástroje zahraničnej politiky USA počas studenej vojny. Podpora USA Spojenému kráľovstvu vo vojne o Malvíny/Falklandy bola v rozpore so záväzkami vzájomnej obrany v rámci TIAR. Ďalším faktorom bola agresívna politika Reaganovej administratívy v Strednej Amerike. V reakcii na to vzniklo viacero iniciatív na riešenie kríz a konfliktov mimo rámca Organizácie amerických štátov vrátane vzniku stredoamerickej platformy

---

² SANAHUJA, J. A. 2007. Regionalismo e integración en América Latina: balance y perspectivas. In *Pensamiento Iberoamericano*. ISSN: 0212-0208, 2007, Vol. 1, no. 0, pp. 75-106.

politickej spolupráce v podobe Skupiny Contadora a Mierovej dohody z Esquipulas, ktoré neskôr vyústili do vytvorenia Skupiny Rio³.

V tomto kontexte došlo k tomu, že latinskoamerický regionalizmus sa rozšíril o novú, politickú, dimenziu. Práve tento multidimenzionálny aspekt je charakteristickým znakom nového regionalizmu v období po skončení studenej vojny. Starý regionalizmus bol charakteristický tým, že v ňom mal dominantné postavenie ekonomický aspekt a politický aspekt bol vyčlenený do iných organizácií, resp. dohôd. Nedochovalo k ich splynutiu v rámci jednotlivých integračných procesov, čo sa prejavovalo najmä na nerovnom vzťahu Latinskej Ameriky a USA⁴.

Nový regionalizmus

Nový regionalizmus predstavuje integračnú stratégiu, ktorá si kladie za cieľ podporovať rozvojové aktivity a zlepšiť medzinárodné postavenie krajín Latinskej Ameriky v globalizovanom svete. Začiatkom deväťdesiatych rokov 20. storočia sa v tomto regióne začali uplatňovať princípy otvoreného regionalizmu ako rozvojovej stratégie za účelom zlepšenia medzinárodnej konkurencieschopnosti a koordinácie hospodárskych ako aj politických opatrení medzi členskými štátmi jednotlivých regionálnych zoskupení⁵.

V období po skončení studenej vojny došlo v medzinárodných vzťahoch k významným zmenám. Po rozpade bipolárneho sveta začala strategické smerovanie určovať triáda ekonomickej moci v rámci procesov globalizácie. Regióny ako Latinská Amerika si začali uvedomovať rastúce riziko marginalizácie v novom usporiadaní sveta, keďže prišli o strategický význam, ktorý mali v bipolárnom rozdelení sveta. V tomto období postupne dochádzalo k formovaniu a prehĺbovaniu integračných procesov v regiónoch s najväčším vplyvom v medzinárodných vzťahoch, ako napr. vytvorenie Európskej únie, alebo Severoamerickej dohody o voľnom obchode (NAFTA). Zároveň sa USA usilovali o uzavretie bilaterálnych dohôd s mnohými štátmi Latinskej Ameriky, hoci nevyklúčovali ani postup na

---

³ SANAHUJA, J.A. 2012. Regionalismo post-liberal y multilateralismo en Sudamérica: El caso de UNASUR. In *El regionalismo „post-liberal“ en América Latina y el Caribe: Nuevos actores, nuevos temas, nuevos desafíos*. Buenos Aires : Coordinadora Regional de Investigaciones Económicas y Sociales, 2012. ISBN 980-317-196-8. pp. 19-72.

⁴ HETTNE, B. 2005. Beyond the „New“ Regionalism. In *New Political Economy*. ISSN 1356-3467, 2005, vol. 10, no. 4 pp. 543-571.

⁵ ARENAL, C. 2009. Mundialización, creciente interdependencia y globalización en las relaciones internacionales. In *Cursos de Derecho Internacional de Vitoria-Gasteiz*. España : Universidad del País Vasco, 2009. ISBN 978-84-9860-242-5, pp. 181-268.

multilaterálnej úrovni, ktorý neskôr vyústil do snahy o vytvorenie Amerického pásma voľného obchodu (FTAA).

Špecifickým charakteristickým znakom nového regionalizmu v Latinskej Amerike je, že došlo k podstatnému rozšíreniu základných cieľov v porovnaní s integračnými procesmi predchádzajúcich dekád, ktoré sa zameriavali predovšetkým na ekonomický aspekt. Nový regionalizmus predstavuje širší koncept, ako tradičná ekonomická integrácia, keďže okrem klasických štyroch slobôd zahŕňa aj spoluprácu a koordináciu na politickej úrovni, ako aj vytváranie nových inštitúcií a rozširovanie oblastí spolupráce. Nový regionalizmus tak prispel k rozšíreniu oblastí spolupráce na zahraničnú politiku, regionálnu bezpečnosť, sociálne problémy, voľný pohyb osôb, životné prostredie a iné oblasti, hoci je potrebné poznamenať, že sa mu to podarilo v rôznej miere a hĺbke⁶.

Otvorený regionalizmus

Nový regionalizmus sa najskôr rozvíjal v podobe tzv. otvoreného typu regionalizmu, čo sa prejavilo najmä v ekonomickej sfére aplikovaním zásad Washingtonského konsenzu. Otvorený regionalizmus bol teda charakteristický redukovaním zahraničnoobchodných bariér a protekcionistických opatrení. Bol tak v kontraste s predchádzajúcimi princípmi integračných procesov v Latinskej Amerike, ktoré vo svojej podstate predstavovali iba rozšírenie protekcionistických opatrení na širší región, resp. viac štátov. V rámci týchto procesov latinskoamerickej integrácie dochádzalo k otváraniu ekonomík členských štátov zahraničnej konkurencii, k znižovaniu ciel a k vytváraniu colných únií.

Najvýznamnejšou organizáciou, ktorá vznikla na takýchto základoch bol Spoločný trh juhu – MERCOSUR, ktorý vychádzal z modelu ekonomického neoliberalizmu. Otvorený regionalizmus viedol aj k reformám už existujúcich zoskupení, ako napr. Andského spoločenstva (CAN), Karibského spoločenstva (CARICOM), alebo Stredoamerickej integračného systému (SICA). Konečným cieľom pod vplyvom USA bolo zjednotenie všetkých týchto subregionálnych zoskupení do jedného hemisférického, ktorý by ich zastrešoval – FTAA. Reflektovalo to dobový celosvetový trend obchodnej liberalizácie prostredníctvom regionálnych blokov a vytvorením Svetovej obchodnej organizácie⁷.

---

⁶ SANAHUJA, J. A. 2007. Regionalismo e integración en América Latina: balance y perspectivas. In *Pensamiento Iberoamericano*. ISSN: 0212-0208, 2007, Vol. 1, no. 0, pp. 75-106.

⁷ GRATIUS, S. 2012. *El auge del regionalismo latinoamericano: ¿Más de lo mismo?*. Madrid : Fundación IDEAS, 2012. p. 15. ISBN 978-84-15018-99-5.

Otvorený regionalizmus bol charakteristický vysokou citlivosťou na externé faktory, a teda má výrazne defenzívnu povahu voči výzvam globalizácie. Model hospodárstva založený na vývoze a veľkej otvorenosti ekonomík predpokladá väčšiu externú zraniteľnosť prameniaca z nepredvídateľného vývoja na svetových trhoch. Pre rozvíjajúce sa štáty bolo imperatívom získať stabilný prístup na trhy rozvinutých štátov, kde však čelili pretrvávajúcemu protekcionizmu (napr. Spoločná poľnohospodárska politika EÚ a obdobné ochranné opatrenia USA). Vo svetle tohto plnila integrácia funkciu zvyšovania medzinárodnej konkurencieschopnosti jednotlivých členských štátov, zlepšovania ich negociačnej pozície v medzinárodných rokovaniach o liberalizácii obchodu a pokiaľ by sa v týchto oblastiach nedarilo dosiahnuť dostatočný pokrok, aspoň by bolo možné sa spoľahnúť na vytvorenie, resp. rozšírenie regionálnych trhov v rámci daného integračného zoskupenia⁸.

S rozvíjaním otvoreného regionalizmu však bolo spojených viacero problémov. Nie všetky integračné plány sa podarilo zrealizovať, ako tomu bolo napr. v prípade Amerického pásma voľného obchodu. Komplikujúcim faktorom bolo aj pripisovanie väčšieho významu uzatváraniu bilaterálnych a plurilaterálnych dohôd, a to najmä po línii sever-juh, teda medzi USA a EÚ na jednej strane a jednotlivými štátmi Latinskej Ameriky na strane druhej.

Integračné procesy prebiehajúce medzi štátmi Latinskej Ameriky označujeme za integráciu po línii juh-juh (a teda ide o aktérov s relatívne rovnocenným postavením v medzinárodných vzťahoch). Paralelne však dochádza aj k prehĺbovaniu zväčša hospodárskych vzťahov medzi vybranými štátmi Latinskej Ameriky na jednej strane a USA a EÚ na strane druhej. Tieto procesy označujeme za vzťahy po línii sever-juh, pretože tak USA, ako aj EÚ v nich majú spravidla dominantné postavenie, vzhľadom na ich pozíciu v medzinárodnom systéme a hospodársku silu⁹. V posledných rokoch sa práve tento druhý typ stáva častejším, čo je dané najmä tým, že väčšina zahraničného obchodu krajín Latinskej Ameriky sa realizuje práve s USA a EÚ. Okrem toho dochádza aj k výraznému nárastu zahraničnoobchodnej výmeny s Čínou. Rozvíjanie vzťahov po línii sever-juh má však vo väčšine prípadov nepriaznivý vplyv na integračné procesy v Latinskej Amerike, pretože niektoré štáty preferujú vzťahy so svojimi najväčšími obchodnými partnermi (USA, EÚ) a v konečnom dôsledku tak dochádza k porušovaniu dohôd, ku ktorým sa zaviazali v rámci

---

⁸ MALAMUD, C. 2009. La crisis de la integración se juega en casa. In *Nueva Sociedad*. ISSN 0251-3552, 2009, vol. 37, no. 219, pp. 97-112.

⁹ ALTMANN, J. – ROJAS ARAVENA, F. 2008. *América Latina y el Caribe: ¿fragmentación o convergencia? experiencias recientes de la integración*. Quito : FLACSO, 2008. 316 pp. ISBN 978-9978-67-185-6.

jednotlivých integračných zoskupení. V prípade Andského spoločenstva viedli rokovania USA s Kolumbiou (dohoda o voľnom obchode vstúpila do platnosti v roku 2012), Ekvádorom (po nástupe prezidenta Correu v roku 2007 sa rokovania pozastavili) a Peru (dohoda o voľnom obchode vstúpila do platnosti v roku 2009) k tomu, že sa zhoršili vzťahy vo vnútri tohto zoskupenia a v prípade Venezuely, ktorá bola v tom čase členom, viedli k jej vystúpeniu z tohto zoskupenia a integrovaniu sa do MERCOSUR-u. Berúc do úvahy, že v prípade dohôd uzavretých medzi USA a Peru a Kolumbiou sa jedná o dohody o voľnom obchode, znemožňujú tieto Andskému spoločenstvu dosiahnuť svoj pôvodný cieľ, a to vytvorenie colnej únie.

Postliberálny regionalizmus

Postliberálny regionalizmus 21. storočia vychádza z odmietnutia otvoreného regionalizmu dekády deväťdesiatych rokov 20. storočia. Táto stratégia je motivovaná cieľavedomou snahou o dosiahnutie väčšej autonómnosti na medzinárodnej scéne, predovšetkým vo vzťahu k USA. Avšak budúcnosť tohto projektu je determinovaná národnými záujmami a tradičným vnímaním štátnej suverenity, ako aj z toho vyplývajúcich obmedzení pre inštitucionálnu formu konkrétnych integračných procesov¹⁰.

Po 11. septembri 2001 vyhlásili USA „globálnu vojnu proti terorizmu“, čo sa na Latinskej Amerike prejavilo nepriamo, a to konkrétne poklesom významu tohto regiónu pre USA. Kombinácia unilateralizmu USA, ich nejasného, nejednoznačného postoja k latinskoamerickému regiónu a kladenie dôrazu na neoliberalnú agendu v podobe obchodných dohôd, vytvorila podmienky a predpoklady na snahu o dosiahnutie väčšej autonómnosti v medzinárodnom systéme, predovšetkým vo väčšine štátov Južnej Ameriky. Tým, že USA sústredili svoju pozornosť do Afganistanu a Iraku, vznikol politický priestor pre novú vlnu latinskoamerických regionálnych procesov¹¹.

Približne od roku 2005 začína mať v integračných procesoch v Latinskej Amerike najvýznamnejšie postavenie postliberálny regionalizmus. Dva najlepšie príklady integračných

---

¹⁰ SANAHUJA, J.A. 2012. Regionalismo post-liberal y multilateralismo en Sudamérica: El caso de UNASUR. In *El regionalismo „post-liberal“ en América Latina y el Caribe: Nuevos actores, nuevos temas, nuevos desafíos*. Buenos Aires : Coordinadora Regional de Investigaciones Económicas y Sociales, 2012. ISBN 980-317-196-8. pp. 19-72.

¹¹ SERBIN, A. 2011. Regionalismo y soberanía nacional en América Latina: los nuevos desafíos. In *América Latina y el Caribe: multilateralismo vs. soberanía. La construcción de la Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños*. Buenos Aires : Teseo, 2011. ISBN 9789871354832. pp. 49-98.

zoskupení vytvorených na základe jeho princípov sú Bolívarska aliancia (ALBA) a Únia juhoamerických národov (UNASUR). V prípade Bolívarskej aliancie má výrazné zastúpenie antiimperialistický prvok, ako aj myšlienky bolivarianizmu. Obe zoskupenia môžeme interpretovať ako prejav „anti“, alebo „post“ liberalizmu. Ani jedna z nich sa nepokúša definovať sa na tradičných princípoch ekonomickej integrácie, t.j. na stupňoch zóny voľného obchodu, colnej únie, alebo spoločného trhu¹².

Hoci ALBA a UNASUR sú odlišné v cieľoch a štruktúre, majú niektoré spoločné prvky¹³:

- zahrnutie politického aspektu do zahraničnej politiky a do rozvojovej agendy, kladenie menšieho dôrazu na obchodnú agendu a ekonomickú liberalizáciu, ktorá mala predtým v týchto oblastiach dominantné postavenie,
- prístup k rozvojovej agende, ktorý nevychádza zo zásad Washingtonského konsenzu a odmieta neoliberalizmus, otvorený regionalizmus a jeho zameranie sa na liberalizáciu obchodu,
- návrat štátu do politiky, predovšetkým do zahraničných vzťahov a ekonomického a sociálneho rozvoja. Štátni aktéri majú silnejšie postavenie ako aktéri súkromného sektora a trhové sily modelu otvoreného regionalizmu,
- snaha o dosiahnutie väčšej autonómnosti vo vzťahu ku globálnym trhovým mechanizmom v rozvojovej oblasti a vo vzťahu k zahraničnej politike USA v medzinárodných vzťahoch,
- väčší význam je pripisovaný vytváraniu spoločných inštitúcií a politík a vo väčšej spolupráci v nekomerčných oblastiach. Indikuje to aktívnu agendu spolupráce po línii juh-juh vo vnútri regiónu Latinskej Ameriky a vznik nových mechanizmov a oblastí spolupráce v oblastiach ako energetická bezpečnosť, koordinácia makroekonomických politík, spolupráca v menovej oblasti a financovanie rozvojovej pomoci,

---

¹² GRATIUS, S. 2012. *El auge del regionalismo latinoamericano: ¿Más de lo mismo?.* Madrid : Fundación IDEAS, 2012. p. 19. ISBN 978-84-15018-99-5.

¹³ SANAHUJA, J.A. 2012. Regionalismo post-liberal y multilateralismo en Sudamérica: El caso de UNASUR. In *El regionalismo „post-liberal“ en América Latina y el Caribe: Nuevos actores, nuevos temas, nuevos desafíos.* Buenos Aires : Coordinadora Regional de Investigaciones Económicas y Sociales, 2012. ISBN 980-317-196-8. pp. 19-72.

- snaha o odstránenie nedostatkov, ktoré znemožňujú dosiahnutie pokroku v sociálno-ekonomickom rozvoji, a to najmä v oblasti infraštruktúry, s cieľom uľahčenia cezhraničnej spolupráce,
- venovanie väčšej pozornosti sociálnym témam a snahám o redukciu asymetrií v rozvojovej oblasti (predovšetkým redukcia chudoby a nerovnosti).

V týchto spoločných charakteristikách sa prejavuje odmietnutie neoliberaálnych politík Washingtonského konsenzu, na ktorých sa zakladal otvorený regionalizmus, a preto ho mnohí predstavitelia latinskoamerických štátov odmietajú a prichádzajú s novým typom regionalizmu. V niektorých prípadoch sú za neoliberalne označované aj samotné zoskupenia MERCOSUR a CAN¹⁴.

Neoliberalizmus a globalizácia sú v niektorých prípadoch vnímané ako prejav stálej hrozby imperializmu a zasahovania do vnútorných záležitostí. Otvorený regionalizmus a iné neoliberalne politiky sú súčasťou globalizácie, a teda aj snáh o oslabenie národného štátu (a jeho schopnosti zabezpečovať socioekonomický rozvoj). Táto kritická interpretácia regionálnej integrácie a globalizácie sa snaží o realizáciu defenzívnych multilaterálnych a regionálnych stratégií, pričom východiskom je návrat k silnému štátu a potreba vytvorenia silných regionálnych zoskupení, ktoré by boli protiváhou USA a medzinárodných finančných inštitúcií (ako napr. MMF)¹⁵. Regionalizmus a regionálna integrácia sa tak stávajú nástrojmi suverénneho, národného štátu. V tomto postliberálnom vnímaní regionalizmu teda nedochádza ku konfliktu medzi nacionalizmom a regionalizmom, ktorý už nie je v rozpore s princípom národnej suverenity. Vytvára sa nový typ nacionalizmu, ktorý sa nestavia proti regionálnym organizáciám, pretože tieto sú potrebné pre zabezpečenie autonómnosti národných štátov voči externým hrozbám¹⁶. Ide o defenzívny mechanizmus voči negatívam globalizácie, ktorý sa intenzívnejšie prejavuje aj v dôsledku svetovej finančnej krízy zo začiatku 21. storočia.

---

¹⁴ GRATIUS, S. 2012. *El auge del regionalismo latinoamericano: ¿Más de lo mismo?*. Madrid : Fundación IDEAS, 2012. p. 22. ISBN 978-84-15018-99-5.

¹⁵ SANAHUJA, J.A. 2012. Regionalismo post-liberal y multilateralismo en Sudamérica: El caso de UNASUR. In *El regionalismo „post-liberal“ en América Latina y el Caribe: Nuevos actores, nuevos temas, nuevos desafíos*. Buenos Aires : Coordinadora Regional de Investigaciones Económicas y Sociales, 2012. ISBN 980-317-196-8. pp. 19-72.

¹⁶ SERBIN, A. 2010. De despertares y anarquías de la concertación regional. In *Foreign Affairs Latinoamérica*. ISSN 0015-7120, 2010, vol. 10, no. 3, pp. 6-12.

Záver

Po viac ako dvadsiatich rokoch nového regionalizmu môžeme konštatovať, že vďaka regionálnej integrácii sa podarilo dosiahnuť významný pokrok v liberalizácii intraregionálneho obchodu, no aj napriek tomu stále existujú viaceré prekážky, ktoré bránia dosiahnutiu potenciálnych prínosov rozvinutia hlbšej spolupráce. V dôsledku týchto faktorov vyznievajú procesy integrácie v Latinskej Amerike protirečivo. V prípade niektorých integračných zoskupení sa od nich očakáva splnenie veľmi ambiciózných cieľov (UNASUR). Na druhej strane sa existujúce nachádzajú vo vážnych problémoch (MERCOSUR) a zároveň sa objavujú pochybnosti o vôli Brazílie rozvíjať toto integračné zoskupenie vzhľadom na to, že sa usiluje predovšetkým o spoluprácu v rámci UNASUR. V neposlednom rade je otázna zahraničnopolitická orientácia Mexika a niektorých iných štátov Strednej Ameriky a Karibiku, ktoré sa skôr sústreďujú na prehĺbenie vzájomných vzťahov so Severnou Amerikou, a to najmä s USA.

Na druhej strane sa tu ale naskytuje priestor na redefiníciu tradičných modelov integrácie a vzniknutú situáciu je možné interpretovať práve na základe meniacej sa situácie v medzinárodných, ako aj intraregionálnych vzťahoch. Navyše je to v posledných rokoch z ideologického hľadiska dané aj príklonom väčšiny štátov Latinskej Ameriky smerom doľava. Postupne dochádza k upúšťaniu od modelu integrácie zakladajúceho sa na otvorenom regionalizme a vznikajú nové osi integrácie, ako napr. energetika, ktoré výrazne ovplyvňujú strategické smerovanie regiónu.

Aj napriek nedostatkom a obmedzeniam, sú integračné procesy neustále prítomné vo vývoji regiónu Latinskej Ameriky. Hoci vo väčšine prípadov ekonomická integrácia sotva presiahla obchodnú liberalizáciu, jej kultúrne, politické a sociálne prínosy sú evidentné. Integračné procesy rovnako prispievajú aj k udržiavaniu mieru napomáhaním riešenia rozličných diplomatických a politických konfliktov a sporov. Regionálna integrácia je významným prostriedkom na dosiahnutie rozvojových cieľov a plnohodnotnejšie začlenenie sa Latinskej Ameriky do medzinárodného systému. Na začiatku 21. storočia dochádza v medzinárodnom systéme k vytváraniu multipolárneho sveta a k zintenzívneniu procesov globalizácie. Jednotlivé štáty Latinskej Ameriky nie sú schopné zaujať v tomto systéme výraznejšiu pozíciu, a preto má strategický význam prehĺbovanie integrácie, keďže väčší a silnejší región má väčšiu šancu presadiť sa.

Použitá literatúra:

1. ALTMANN, J. – ROJAS ARAVENA, F. 2008. América Latina y el Caribe: ¿fragmentación o convergencia? experiencias recientes de la integración. Quito : FLACSO, 2008. 316 pp. ISBN 978-9978-67-185-6.
2. ARENAL, C. 2009. Mundialización, creciente interdependencia y globalización en las relaciones internacionales. In Cursos de Derecho Internacional de Vitoria-Gasteiz. España : Universidad del País Vasco, 2009. ISBN 978-84-9860-242-5, pp. 181-268.
3. DURÁN, J. – MALDONADO, R. 2005. América Latina y el Caribe: La integración regional en la hore de las definiciones. In CEPAL – Serie Comercio Internacional e Integración. ISBN: 92-1-322836-8, 2005, no. 62, pp. 85.
4. GRATIUS, S. 2012. El auge del regionalismo latinoamericano: ¿Más de lo mismo?. Madrid : Fundación IDEAS, 2012. 36 pp. ISBN 978-84-15018-99-5.
5. HETTNE, B. 2005. Beyond the „New“ Regionalism. In New Political Economy. ISSN 1356-3467, 2005, vol. 10, no. 4 pp. 543-571.
6. MALAMUD, C. 2009. La crisis de la integración se juega en casa. In Nueva Sociedad. ISSN 0251-3552, 2009, vol. 37, no. 219, pp. 97-112.
7. SANAHUJA, J. A. 2007. Regionalismo e integración en América Latina: balance y perspectivas. In Pensamiento Iberoamericano. ISSN: 0212-0208, 2007, Vol. 1, no. 0, pp. 75-106.
8. SANAHUJA, J.A. 2012. Regionalismo post-liberal y multilateralismo en Sudamérica: El caso de UNASUR. In El regionalismo „post-liberal“ en América Latina y el Caribe: Nuevos actores, nuevos temas, neuvos desafíos. Buenos Aires : Coordinadora Regional de Investigaciones Económicas y Sociales, 2012. ISBN 980-317-196-8. pp. 19-72.
9. SERBIN, A. 2010. De despertares y anarquías de la concertación regional. In Foreign Affairs Latinoamérica. ISSN 0015-7120, 2010, vol. 10, no. 3, pp. 6-12.
10. SERBIN, A. 2011. Regionalismo y soberanía nacional en América Latina: los nuevos desafíos. In América Latina y el Caribe: multilateralismo vs. soberanía. La construcción de la Comunidad de Estados Latinoamericanos y Caribeños. Buenos Aires : Teseo, 2011. ISBN 9789871354832. pp. 49-98.

Vybrané problémy histórie proliferácie zbraní hromadného ničenia

Daša Adašková

Abstrakt

Šírenie zbraní hromadného ničenia v súčasnosti predstavuje jednu z najzávažnejších bezpečnostných hrozieb. Hlavným dôvodom je skutočnosť, že nukleárne, chemické a biologické zbrane patria k najdeštruktívnejšej kategórii zbraní. Ich intenzívna proliferácia počas studenej vojny viedla k nahromadeniu obrovských arzenálov, ktoré v súčasnosti právom vzbudzujú pozornosť medzinárodného spoločenstva. Nahromadenie veľkého množstva zbraní vedie k nebezpečenstvu ich použitia. Je zrejmé, že akékoľvek ich použitie či už v dôsledku nehody, alebo zámeru bude mať značné dôsledky pre medzinárodnú bezpečnosť. Primárnym cieľom príspevku je analyzovať historické aspekty proliferácie nukleárných, chemických a biologických zbraní a následne identifikovať implikácie pre súčasné globálne bezpečnostné vzťahy.

Kľúčové slová: zbrane hromadného ničenia, bezpečnosť, bezpečnostná hrozba

Abstract

The proliferation of weapons of mass destruction can be characterised as one of current most compelling security threats. The main reason is the fact that nuclear, chemical and biological weapons belong to most destructive category of weapons. Their intense proliferation during the Cold War led to immense stockpiles of weapons that currently pose a grave challenge for international community. The accumulation of weapons of mass destruction poses a threat of their potential use in case of an accident or as a result of an intention with serious consequences for international security. The main aim of the article is to analyse the proliferation of nuclear, chemical and biological weapons from the historical perspective and subsequently to identify its implications for actual global security relations.

Key words: weapons of mass destruction, security, security threat

JEL Klasifikácia: Z19

Úvod

Zbrane hromadného ničenia (ZHN) spolu s ich nosičmi patria v súčasnosti k najničivejším a najsmrteľnejším druhom zbraní, ktoré boli vyvinuté modernou vedou a inžinierstvom. Prostredníctvom svojich deštrukčných účinkov majú potenciál usmrtiť veľké

množstvo ľudí a spôsobiť obrovské materiálne škody. Ich účinok mnohonásobne prevyšuje ničivú silu konvenčných zbraní.

V súčasnosti neexistuje jednotná univerzálne akceptovaná definícia pojmu ZHN ukotvená v medzinárodnom dokumente. V rámci medzinárodných zmlúv ako prameňov medzinárodného práva sú definované konkrétne druhy zbraní, ktoré sú považované za ZHN. Dôvodom je skutočnosť, že dodnes neexistuje všeobecný konsenzus o tom, ktoré druhy zbraní explicitne patria do kategórie ZHN. Spravidla sú za ZHN považované nukleárne, biologické a chemické zbrane¹. Ich šírenie patrí k najvýznamnejším hrozbám v súčasnosti.

Existencia ZHN v období studenej vojny po celé desaťročia ovplyvňovala dynamiku medzinárodného napätia. Za najväčšiu bezpečnostnú hrozbu bolo považované vypuknutie nukleárnej vojny ako vrchol eskalácie vzájomného konfliktu veľmocí. Súperenie medzi dvoma antagonistickými blokmi viedlo k vytvoreniu a nahromadeniu arzenálov nukleárných, chemických a biologických zbraní, ktoré v súčasnosti právom priťahujú pozornosť širokej svetovej verejnosti.

Pád bipolarity nepriniesol očakávanú zmenu v oblasti medzinárodnej bezpečnosti, ale naopak viedol k objaveniu sa nových bezpečnostných hrozieb. S pádom relatívne stabilného systému mocenskej rivality medzi supervelmocami sa objavili početní regionálni štátni a neštátni aktéri, ktorí nahradili koncept ideologického bipolárneho nepriateľstva. (Kazanský, 2011) Táto skutočnosť mala za následok transformáciu povahy bezpečnostných hrozieb a objavenie sa nových v súvislosti s proliferáciou ZHN.

Trendom sa stalo zvyšovanie počtu aktérov schopných vyvinúť a použiť ZHN, a to aj napriek existencii medzinárodných kontrolno-zbrojných a odzbrojovacích režimov. Jednou z príčin toho vývoja sú nedostatočné kontrolné mechanizmy a nedisciplinovanosť niektorých hlavných aktérov. Na druhej strane rýchly vedecko-technický rozvoj môže perspektívne viesť k vývoju nových, ešte ničivejších prostriedkov hromadného ničenia. Najväčším nebezpečenstvom v tejto oblasti je horizontálne šírenie ZHN. Nahromadenie veľkého množstva zbraní vedie k nebezpečenstvu ich použitia. Je zrejmé, že akékoľvek ich použitie či už v dôsledku nehody, alebo zámeru bude mať značné dôsledky pre medzinárodnú bezpečnosť.

---

¹ Moderné definície ZHN sú rozšírené o nové druhy prostriedkov hromadného ničenia ako napríklad o rádiologické zbrane alebo o vysoko explozívne konvenčné zariadenia.

Hlavným cieľom príspevku je analyzovať horizontálnu proliferáciu ZHN z historického hľadiska a identifikovať významné medzníky vo vývoji tejto kategórie zbraní. Vzhľadom na to, že proliferácia ZHN determinuje aj aktuálne medzinárodné bezpečnostné vzťahy, príspevok si zároveň kladie za cieľ analyzovať hlavné implikácie proliferácie ZHN pre medzinárodné bezpečnostné vzťahy v súčasnosti.

Proliferácia nukleárnych zbraní

Intenzívny výskum vývoja nukleárnej zbrane prebiehal už koncom 30. rokov 20. storočia a následne počas druhej svetovej vojny paralelne v niekoľkých štátoch naraz.² Hlavným cieľom výskumu bolo využiť deštručný potenciál atómu na porazenie nepriateľa. Historicky prvú skúšku nukleárnej zbrane s implozívnu konštrukciou „Trinity“ o sile 20 kiloton uskutočnili USA 16. júla 1945 v rámci projektu Manhattan na testovacom území v púšti Alamogordo v Novom Mexiku po niekoľkých rokoch výskumu. Túto udalosť možno považovať za začiatok nukleárneho veku. Americký výskumný program na vývoj nukleárnej zbrane prebiehal v dôsledku obáv, že by sa nemeckému výskumnému tímu mohlo podariť uspieť a vyvinúť najničivejšiu zbraň.

V rámci programu boli skonštruované dva dizajny nukleárnych zbraní - hlavňový a implozívny. Oba typy nukleárnych zbraní boli následne použité na ukončenie druhej svetovej vojny proti Japonsku - 6. augusta 1945 bola zhodená nukleárna bomba „Little Boy“ s hlavňovým dizajnom o sile 17 kiloton na Hirošimu a 9. augusta 1945 nukleárna bomba „Fat Boy“ s implozívnym dizajnom o sile 20 kiloton na Nagasaki.³ Išlo o jediný prípad použitia nukleárnej zbrane v boji.

Od historicky prvého testu nukleárnej zbrane, ako aj jej prvého bojového použitia nastalo nové obdobie v medzinárodných vzťahoch. Nukleárne zbrane začali určovať vzťahy medzi veľmocami, ako aj v rámci globálnej medzinárodnej bezpečnosti. Ich dominantnou črtou sa stali preteky v zbrojení. Súperenie medzi nukleárnymi mocnosťami sa prejavilo počas studenej vojny v podobe intenzívnej vertikálnej proliferácie, pričom testovanie nukleárnych

---

² Medzi štáty, ktoré sa snažili vyvinúť nukleárnu zbraň patrili: Nemecko, Veľká Británia, Francúzsko, Japonsko, ZSSR a USA.

³ V dôsledku explózie nukleárnych bômb v Hirošime a Nagasaki prišlo okamžite o život viac ako 220 000 ľudí a viac ako ďalších 200 000 zomrelo na následky radiácie. (Spiers, 2000)

technológií vo všetkých priestoroch sa stalo jej bazálnym elementom⁴. S rastúcim napätím vo vzájomných vzťahoch dochádzalo k vývoju silnejších a sofistikovanejších zbraní. Preteky v zbrojení dokazujú početné nukleárne testy. Nasledujúca tabuľka zobrazuje prehľad počtu uskutočnených testov nukleárných zbraní nukleárnymi štátmi od roku 1945.

Tab. 1 Testovanie nukleárných zbraní od roku 1945

Štát	Počet nukleárných testov	Obdobie
USA	1 032	1945 - 1992
ZSSR	715	1949 - 1990
Veľká Británia	45	1952 - 1991
Francúzsko	210	1960 - 1996
Čína	45	1964 - 1996
India	2	1998
Pakistan	2	1998
KEDR	2	2006 - 2009

Zdroj: CTBTO Preparatory Commission, 2012

Druhou nukleárnou mocnosťou sa v roku 1949 stal ZSSR, keď otestoval svoju prvú nukleárnu zbraň „Joe 1“ na testovacom území Semipalatinsk v Kazachstane. V rámci amerického a sovietskeho vojenského nukleárneho programu prebiehalo zároveň zdokonaľovanie a výroba nových druhov zbraní. V roku 1952 USA otestovali prvú termonukleárnu zbraň a ZSSR v roku 1955. USA zo začiatku vyvíjali zbrane s vyššou silou, neskôr sa však začali sústreďovať na vývoj menších nukleárných zbraní. Použitie viacerých menších nukleárných hlavíc by totiž znamenalo deštrukciu rozsiahlejšieho územia ako použitie jednej hlavice o väčšej sile. Na druhej strane, USA sa usilovali o vývoj omnoho presnejších a spoľahlivejších nukleárných zariadení s cieľom dosiahnuť vyššiu pravdepodobnosť zasiahnutia potenciálneho terča prostredníctvom menších hlavíc. ZSSR naopak až do 80. rokov 20. storočia vyvíjal nukleárne nálože veľkej sily, pričom menší dôraz bol kladený na ich presnosť⁵.(Buzan, 1998)

Od 50. rokov 20. storočia dochádza popri vertikálnej proliferácii, ktorej aktérmi boli USA a ZSSR, k horizontálnej proliferácii nukleárných zbraní v dôsledku rozširovania „klubu

⁴Od roku 1945 a počas nasledujúcich piatich desaťročí bolo zo strany nukleárných mocností uskutočnených viac ako 2050 nukleárných testov pre vojenské, ako aj mierové účely na 60 rôznych testovacích územiach. (CTBTO Preparatory Commission, 2012)

⁵V roku 1961 ZSSR dokonca otestoval najsilnejšiu nukleárnu zbraň „Cár Bomba“ o sile 60 megaton.(CTBTO Preparatory Commission, 2012)

nukleárných mocností“. V roku 1952 Veľká Británia otestovala svoju prvú nukleárnu zbraň prvej generácie a následne v roku 1957 nukleárnu zbraň druhej generácie. V roku 1960 sa medzi nukleárne mocnosti zaradilo aj Francúzsko najskôr testom štiepnej zbrane a v roku 1968 testom termonukleárnej zbrane. Posledným oficiálnym nukleárnym štátom sa v roku 1964 stala Čína prostredníctvom testu nukleárnej štiepnej zbrane na území autonómnej ujuurskej oblasti Xinjang a v roku 1967 následným testom termonukleárnej zbrane. (NTI, 2012)

Za vrchol vertikálnej proliferácie možno považovať rok 1985, kedy stav národných zásob nukleárných zbraní dosiahol maximum. (Buzan, 1998) Tabuľka č. 2 zobrazuje celkový počet nukleárných hlavíc všetkých kategórií v národných arzenáloch nukleárných štátov v roku 1985.

Tab. 2 Stav zásob nukleárných hlavíc všetkých kategórií v roku 1985

Štát	Počet nukleárných hlavíc
USA	24 898
ZSSR	22 000 - 33 000
Veľká Británia	686
Francúzsko	514
Čína	250

Zdroj: Buzan, 1998

Všetky štáty, ktoré otestovali nukleárne zbrane pred prijatím Zmluvy o nešírení nukleárných zbraní (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, ďalej NPT) rozvíjali vojenský nukleárny program na základe národných záujmov v dôsledku percepcie bezpečnostnej hrozby. Vojenský nukleárny program predchádzal mierovému. Šírenie nukleárných zbraní medzi ďalšími štátmi súvisí s rozširovaním potrebných informácií, technológií a materiálu pre mierový nukleárny program. (Buzan, 1998) Mierový ako i vojenský nukleárny program sú totiž úzko prepojené, keďže základom oboch je získanie štiepneho materiálu. Čiastočne obohatený urán (izotop U-235) slúži buď ako palivo nukleárneho reaktora, alebo vysoko obohatený ako štiepny materiál pre nukleárne zbrane. Na druhej strane plutónium (izotop Pu-239) vzniká ako vedľajší produkt pri spaľovaní uránu v reaktoroch, ale môže slúžiť ako štiepny materiál pre nukleárne zbrane. Na základe týchto faktov možno teda predpokladať, že bez fungujúceho obchodu s mierovými nukleárnymi technológiami by pravdepodobne nedošlo k vytvoreniu základne pre rozšírenie nukleárných technológií pre vojenské účely.

Príkladom tejto skutočnosti sú nukleárne vojenské programy Indie, Pakistanu a KĽDR. India už v roku 1958 spustila svoj mierový nukleárny program a o desať rokov neskôr vojenský. V roku 1974 uskutočnila nukleárny test na území Pokhran v Rajasthan, ktorý bol podľa oficiálneho stanoviska indickej vlády mierovým⁶. Skutočnosť, že patrí medzi nukleárne mocnosti, India dokázala skúškami piatich nukleárných zbraní v roku 1998 a oficiálnym vyhlásením a potvrdením vlastníctva nukleárných zbraní. (NTI, 2012)

Ďalším nukleárnym štátom sa stal Pakistan, ktorý údajne začal s vojenským nukleárnym programom v polovici 70. rokov 20. storočia. Mierový program však bol zahájený už v roku 1965, kedy bol spustený výskumný nukleárny reaktor. (Terem, 2008) V roku 1998 v rovnakom mesiaci ako India oznámil uskutočnenie šiestich testov nukleárných zbraní na testovacom území v provincii Baluchistan⁷. (CTBTO Preparatory Commission, 2012)

Posledným de facto nukleárnym štátom sa stala KĽDR, ktorá v polovici 50. rokov 20. storočia začala v kooperácii so ZSSR rozvíjať mierový nukleárny program. V 70. rokoch bolo prijaté rozhodnutie spustiť popri mierovom programe aj vojenský program na výrobu nukleárných zbraní. (Terem, 2008) V roku 2006 a následne v 2009 KĽDR uskutočnila testy nukleárných zbraní, čím demonštrovala svoje miesto medzi nukleárnymi mocnosťami. Do nedávna rozvíjala aktívny vojenský nukleárny program s modernými zariadeniami schopnými vyprodukovať dostatočné množstvo štípného materiálu. Koncom februára 2012 bol však program pozastavený výmenou za potravinovú pomoc zo strany USA⁸.

Špecifickým prípadom je Izrael, ktorý sa pravdepodobne stal neoficiálnym nukleárnym štátom na konci 60. rokov 20. storočia. (Spiers, 2000) Je považovaný za štát disponujúci nukleárnymi zbraňami, hoci túto skutočnosť nikdy verejne nepotvrdil ani nevyvrátil. Mnoho detailov o jeho nukleárnom programe preto zostáva nejasných. Izrael bol podľa analytikov prvým štátom na Blízkom východe, ktorý v 50. rokoch 20. storočia vyvíjal

---

⁶Napriek vyhláseniu o mierovom nukleárnom teste, existujú podozrenia, že India vyvinula a vyrobila nukleárne zbrane už v 70. rokoch 20. storočia. (NTI, 2012)

⁷Podobne ako India, ani Pakistan verejne nepriznal detaily o sile a dizajne nukleárných zbraní. Navyše rovnako vyhlásil moratórium na ďalšie testovanie.

⁸KĽDR konkrétne vyhlásila moratórium na testovanie nukleárných zbraní, obohacovanie uránu a testovanie balistických rakiet dlhého doletu. Avšak USA stiahli ponuku na poskytnutie potravinovej pomoci po tom, čo sa KĽDR v apríli 2012 pokúsila vypustiť satelit na obežnú dráhu prostredníctvom rakety Tejpodong-2. (NTI, 2012)

program na výrobu nukleárných zbraní a ich nosičov v spolupráci s Francúzskom a USA⁹. (Terem, 2008)

Na začiatku 21. storočia je teda vlastníctvo nukleárných zbraní limitované na päť de jure nukleárných štátov - USA, Ruská federácia, Veľká Británia, Francúzsko a Čína. Ďalšími de facto nukleárnymi štátmi sú India, Pakistan, KĽDR a pravdepodobne Izrael. V súčasnosti sa odhaduje, že celkové globálne zásoby nukleárných zbraní, zahrňujúce funkčné nálože a nálože určené na demontovanie, predstavujú 19 000 zbraní. USA a Ruská federácia majú vo svojich arzenáloch približne 18 000 zbraní z celkového počtu. Navyše platí, že nukleárne arzenály sú neustále modernizované. (FAS, 2012) Tabuľka č. 3 zobrazuje aktuálny stav v oblasti globálnych zásob nukleárných zbraní u konkrétnych nukleárných mocností.

Tab. 3 Stav aktuálnych globálnych zásob nukleárných zbraní (2012)

Štát	Strategické	Nestrategické	Rezervné	Vojenské zásoby	Celkovo
Ruská federácia	1 800	0	3 700	5 500	10 000
USA	1 950	200	2 850	5 000	8 000
Francúzsko	290	-	?	300	300
Veľká Británia	160	-	65	225	225
Čína	0	?	180	240	240
Izrael	0	-	80	80	80
Pakistan	0	-	90 - 110	90 - 110	90 - 110
India	0	-	80 - 110	80 - 110	80 - 110
KĽDR	0	-	< 10	< 10	< 10
Spolu	~4830	~200	~6 400	~6 400	~ 19 500

Zdroj: FAS, 2012

Tento stav však neplatí pre nukleárne technológie, ktoré môžu byť teoreticky využité na produkciu zbraní. V dôsledku rozšírenia vývoja mierových nukleárných programov sa zvýšilo riziko ich potenciálneho zneužitia na produkciu nukleárných zbraní. Príkladom sú vojenské nukleárne programy rozvíjané v niekoľkých štátoch v minulosti, pričom boli ukončené v rozličných štádiách. Úspešná v produkcii nukleárnej zbrane bola v minulosti Juhoafrická republika, ktorej sa začiatkom 80. rokov 20. storočia podarilo vyrobiť šesť nukleárných zbraní, ktorých sa však v 90. rokoch dobrovoľne vzdala a demontovala.

⁹Základom izraelského nukleárneho programu sa stal 24 MW reaktor v tajnom nukleárnom výskumnom komplexe Dimona, ktorý Izraelu poskytlo Francúzsko v roku 1956. Podľa údajov spravodajských služieb sa Izraelu podarilo vyrobiť prvú nukleárnu zbraň už v roku 1967. (NTI, 2012)

Ďalšími štátmi, ktoré mali zámer popri mierovom programe rozvíjať aj vojenský nukleárny program v minulosti boli: Alžírsko, Argentína, Austrália, Brazília, Egypt, Sýria, Irak, Taliansko, Kanada, Južná Kórea, Juhoslávia, Líbya, Nemecko, Rumunsko, Saudská Arábia, Švédsko, Švajčiarsko, Taiwan a Turecko. (Visinger, 2011) Nie všetky štáty však dokázali vyprodukovať dostatočné množstvo štiepneho materiálu pre výrobu nukleárných zbraní.

Bezpečnostnú hrozbu v tejto oblasti v súčasnosti predstavuje Irán, ktorého mierový nukleárny program bol zahájený už v 60. rokoch 20. storočia. V roku 2005 našli inšpektori Medzinárodnej agentúry pre atómovú energiu (International Atomic Energy Agency, IAEA) nesúlad iránskeho nukleárneho programu s ustanoveniami zmluvy NPT, čo malo za následok sankcie s cieľom prinútiť Irán obmedziť jeho nukleárne ambície. Následne v roku 2009 bolo však odhalené ďalšie zariadenie na obohacovanie uránu. V súčasnosti iránsky nukleárny program pozostáva z vyspelých zariadení schopných vyprodukovať dostatočné množstvo HEU¹⁰. Ďalšie medzinárodné rokovania a sprísnené sankcie s cieľom prinútiť Irán zastaviť nukleárny program naďalej zlyhávajú, pričom podľa Iránu jeho nukleárny program slúži výlučne mierovým cieľom. (NTI, 2012) K ďalším rizikovým štátom z tohto hľadiska patrí napríklad Brazília, Taiwan, Sýria, Saudská Arábia alebo Japonsko¹¹. Podľa expertov by potenciálne nové nukleárne štáty pravdepodobne vyvinuli len štiepne zbrane prvej generácie. (Kort, 2010)

Na základe uvedeného možno konštatovať, že v súčasnosti každý vyspelý štát, ktorý rozvíja mierový nukleárny program, zároveň disponuje materiálom, zariadeniami a technológiami, ktoré môžu byť teoreticky v prípade nedostatočnej kontroly a zabezpečenia zneužitú na produkciu nukleárných zbraní. Obzvlášť alarmujúcim je fakt, že sa tieto štáty nachádzajú v nestabilných regiónoch sveta, čo so sebou prináša riziko zámerného použitia na riešenie medzištátnych sporov a regionálneho napätia prostredníctvom nukleárných zbraní, riziko náhodného použitia zbraní v dôsledku nehody alebo neautorizovaného spustenia

---

¹⁰Spornými časťami iránskej nukleárnej infraštruktúry sú: reaktor v Bushehri, zariadenie na obohacovanie uránu v Esfahane, zariadenie na obohacovanie v Natanz, zariadenie na obohacovanie Qom, zariadenie na produkciu ľahkej vody a reaktor na ťažkú vodu v Araku. (NTI, 2012)

¹¹Napriek tradičnému odporu Japonska voči nukleárnym zbraniam a jeho aktivitám v rámci globálneho nešírenia nukleárných zbraní a odzbrojenia, v rámci domácej politickej scény sa často diskutuje o spustení programu na vývoj vlastných nukleárných zbraní. Táto skutočnosť súvisí predovšetkým s bezpečnostnou situáciou regiónu severovýchodnej Ázie. (NTI, 2012)

a v neposlednej rade riziko krádeže zo strany neštátnych aktérov v dôsledku nedostatočných zabezpečovacích systémov.

Proliferácia chemických zbraní

Za začiatok proliferácie chemických zbraní možno považovať obdobie pred prvou svetovou vojnou, čo súvisí s rozvojom chemického priemyslu a jeho schopnosťou vyprodukovať toxické chemické látky pre hromadné použitie¹². Práve v prvej svetovej vojne boli chemické zbrane použité v masovom meradle. Útok nemeckej armády proti francúzskej armáde pri belgickom meste Ypres v západnom Flandersku v roku 1915 s použitím plynného chlóru je považovaný za začiatok novodobej histórie chemických zbraní¹³. Napriek primitívnym diseminačným technológiám, útok dosiahol účinný fyzický a psychologický efekt. Počas vojny Nemci ešte niekoľkokrát použili chemické zbrane proti vojskám Dohody, dokonca toxickjší fosgén, kyanovodík, difosgén, chlórkyan a yperit ako dôsledok vývoja a zdokonaľovania chemických zbraní. Obzvlášť bojové nasadenie yperitu sa ukázalo ako veľmi efektívne v podmienkach vtedajšej pozíčnej vojny, keďže mal schopnosť dlhodobo kontaminovať povrchy. (Halámek, 2011) Ďalšími efektívnymi zbraňami boli fosgén a chlór, keďže vzhľadom na ich fyzikálne vlastnosti (vyššia hustota ako vzduch) mohli byť úspešne využívané proti vojakom v zákopoch. (Kort, 2011)

Okrem Nemecka chemické zbrane prvej generácie počas prvej svetovej vojny použili aj Francúzsko, Veľká Británia, USA, Rakúsko-Uhorsko, Rusko a Taliansko, keďže sa ukázali ako efektívnejšie v porovnaní s konvenčnými zbraňami. Medzi najnebezpečnejšie chemické látky použité v prvej svetovej vojne patrili chlór, fosgén, difosgén, kyanovodík a yperit¹⁴.

V medzivojnovom období výskum chemických zbraní pokračoval, pričom primárnym cieľom sa stal vývoj a výroba nových ešte toxickejších chemických látok a sofistikovanejších chemických zbraní v oblasti prostriedkov dopravy na cieľ. Impulzom pre vývoj ofenzívneho chemického programu sa stali skúsenosti s účinnosťou chemických zbraní, ako aj percepčia hrozby zo strany štátov disponujúcimi chemickými zbraňami. Nemecko si aj naďalej

---

¹²V Nemecku boli najlepšie podmienky pre hromadnú výrobu chemických zbraní, keďže bolo najvýznamnejším svetovým producentom syntetických farbív. (Matoušek, 2011)

¹³Pri útoku bolo celkovo rozptýlených 180 ton chlóru, pričom bolo zasiahnutých 15 000 osôb, z ktorých jedna tretina zomrela v priebehu dvoch dní. (Spiers, 2000)

¹⁴Celkovo bolo v prvej svetovej vojne použitých 45 rôznych druhov toxických chemických látok, z ktorých 18 bolo smrtiacich. Podľa odhadov zasiahnutých a intoxikovaných bolo okolo 1 300 000 osôb, pričom asi 100 000 z nich následkom intoxikácie podľahlo. (Kort, 2010)

udržiavalo vedúcu pozíciu v tejto oblasti výskumu. Už počas 30. rokov 20. storočia nemeckí chemici vyvinuli a vyrobili nervovoparalytické chemické látky druhej generácie tabun, sarin, soman, ako aj všeobecne jedovaté chemické látky, ktoré boli použité v koncentračných táboroch. (Halámek, 2011) Z nervovoparalytických látok len tabun bol premenený na zbraň, avšak nebol nikdy použitý v boji. (Kort, 2010) Napriek intenzívnej proliferácii, počas druhej svetovej vojny chemické zbrane boli použité veľmi obmedzene ako bojové prostriedky. V arzenáloch bojujúcich strán však boli udržiavané v stave pohotovosti¹⁵.

Po porážke Nemecka v druhej svetovej vojne jeho chemické závody, zásoby zbraní a zariadenia na ich produkciu získali Spojenci. Od konca druhej svetovej vojny až do začiatku 70. rokov 20. storočia¹⁶ boli desiatky tisíc chemických munícií uskladnených na dne mora zo strany USA, Veľkej Británie a ZSSR. Primárnymi skládkami sa pre chemickú muníciu stali dná Severného, Baltického a Jadranského mora, a Atlantického a Tichého oceánu.

Chemické závody a zariadenia na produkciu chemických zbraní Spojenci využili na vlastný výskum a vývoj nových druhov zbraní, pričom dôraz bol kladený primárne na extrémnu toxicitu. Príkladom je vývoj novej skupiny nervovoparalytických V-látok v rámci amerického chemického programu, ktorých najvýznamnejším reprezentantom je zlúčenina VX vyvinutá v 60. rokoch 20. storočia. Počas studenej vojny boli vyrobené aj neletálne toxické chemické látky.

V období od 60. do 70. rokov 20. storočia došlo k vývoju a produkcii chemických zbraní tretej generácie a vývoja tzv. binárnej chemickej munície¹⁷. Hlavnými dôvodmi prechodu k binárnej chemickej munícii boli problémy s výrobou a skladovaním zásob jednodložkových toxických chemických látok, náročná a drahá likvidácia expirovanej munície, slabá stálosť pri skladovaní a pod. Pre program binárnej chemickej munície boli vybrané látky sarin a VX. (Halámek, 2011)

Chemické zbrane boli použité v niekoľkých významných konfliktoch počas studenej vojny. V kórejskej vojne (1950 - 1953) Američania otestovali herbicidy, dusivé chemické látky a zápalné látky. Vo vojne vo Vietname (1961 - 1973) Američania použili celkovo 15

---

¹⁵Táto skutočnosť súvisí najmä s prijatím Ženevského protokolu v roku 1925, ktorého cieľom bolo eliminovať chemické a biologické zbrane. Signatárom de jure zakázal ofenzívne použitie akéhokoľvek druhu chemických a biologických zbraní. Ich vývoj, výroba, skladovanie a použitie na vlastnú obranu zakázané neboli.

¹⁶V roku 1972 bol prijatý dohovor o predchádzaní znečisťovaniu morí odpadmi a inými látkami, ktorý eliminoval uskladňovanie chemických zbraní na dne morí.

¹⁷Podstatou binárnej chemickej munície je vznik toxickej chemickej látky rýchlou syntézou prekursorov po spustení chemickej reakcie, napr. po vystrelení.

druhov toxických chemických látok, medzi ktorými boli dráždivé toxické látky (látky CS, CR a CN), ako aj defolianty a herbicidy¹⁸ na ničenie lesov, polí a plantáží, ktorých účinky sú prítomné v krajine dodnes. (Kort, 2010)

S pokrokom v oblasti chémie a rozšírením vedomostí, aj menej rozvinuté krajiny boli schopné získať informácie a prostriedky k rozvoju vlastného chemického programu. Chemické zbrane boli vyvíjané aj v regióne Blízky východ. Ich prítomnosť bola potvrdená v niekoľkých medzištátnych konfliktoch. V rokoch 1963 a 1967 yperit a fosgén boli použité Egyptom vo vojne proti Jemenu a v roku 1987 Líbya použila chemické zbrane proti Čadu. (Kort, 2010) K najrozsiahlejšiemu a najsmrteľnejšiemu použitiu chemických zbraní došlo počas iracko-iránskej vojny (1980 - 1988), kedy boli použité yperit a nervovoparalytické chemické látky tabun, sarin a VX pravdepodobne oboma stranami konfliktu. V roku 1988 iracká armáda použila chemické zbrane dokonca proti kurdskej menšine v meste Halabja v Iraku. (CNS, 2008)

Po vstupe Dohovoru o zákaze chemických zbraní (Chemical Weapons Convention, ďalej CWC) do platnosti sedem štátov oficiálne deklarovalo vlastníctvo chemických zbraní - USA, Ruská federácia, Líbya, Irak, Albánsko, India a jeden členský štát, ktorý si praje zostať v anonymite¹⁹. Ich chemický arzenál predstavoval celkovo 8,67 miliónov kusov munície a kontajnerov, ktoré obsahovali viac ako 70 tisíc ton toxických chemických látok. (OPCW, 2012) V nedávnej minulosti zásoby chemických zbraní úspešne zlikvidovali Albánsko, India a nemenovaný členský štát.

U štyroch členských štátov naďalej ostávajú zásoby deklarovaných chemických zbraní vyprodukovaných v minulosti, ktoré sú však v procese likvidácie. Týmito štátmi sú USA, Ruská federácia, Irak a Líbya. Najväčšie arzenály chemických zbraní vlastní USA a Ruská federácia. Podľa oficiálnych predstaviteľov sa USA podarilo do roku 2009 zničiť viac ako 69% deklarovaných chemických zbraní. Americké chemické zbrane sú uskladnené v podobe delostreleckých granátov a veľká časť toxických chemických látok v hromadných kontajneroch. Podľa oficiálnych vyhlásení Ruskej federácii sa do začiatku roku 2012 podarilo zlikvidovať viac ako 60% zásob chemických zbraní z čias ZSSR, čo predstavuje 24 000 ton z celkových 40 000 ton. Časť zostávajúcich chemických zbraní je uskladnená v podobe relatívne ľahko prenosných munícií a zvyšok v hromadných kontajneroch v chemických

---

¹⁸Vo Vietname boli použité druhy herbicídov, agent orange, white a blue.

¹⁹S najväčšou pravdepodobnosťou ide o Južnú Kóreu. Napriek tomu, že je verejne známe, že Južná Kórea vlastnila zásoby chemických zbraní a zariadenia na ich produkciu, nikdy túto skutočnosť verejne nepotvrdila.

arzenáloch na siedmich rôznych miestach. (NTI, 2012) Napriek tomu, že oba štáty postupne redukovujú svoje arzenály v súlade s medzinárodnými dohodami, tento proces je stále pomalý a zaostáva za pôvodne stanovenými časovými rámcami. Štáty sa ratifikáciou CWC zaviazali zlikvidovať všetky zásoby chemických zbraní do 10 rokov od vstupu zmluvy do platnosti, t.j. do roku 2007. Vzhľadom na problémy s likvidáciou zásob chemických zbraní USA ani Ruská federácia tento termín nedodržali. Termín bol preto predĺžený o ďalších 5 rokov, na 29. apríla 2012, ktorý sa im však rovnako nepodarilo dodržať, čo už v predstihu oficiálne potvrdili Organizácii pre zákaz chemických zbraní (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons, ďalej OPCW). Kompletnú deštrukciu zásob chemických zbraní možno podľa oficiálnych predstaviteľov USA predpokladať v roku 2021 a podľa predstaviteľov Ruskej federácie v roku 2015. (OPCW, 2012a)

Líbya za vlády Kadáfího deklarovala svoj záväzok zničiť zásoby chemických zbraní do roku 2011. Avšak do začiatku roka bola schopná zničiť len 55% zásob yperitu a okolo 40% zásob jeho prekurzorov. Navyše počas povstania v roku 2011 a následne počas intervencie boli objavené ďalšie nedeklarované zásoby toxických chemických látok a nezničené nosiče. (NTI, 2012) Dočasná národná prechodná rada po skončení vnútroštátneho konfliktu potvrdila záväzok Líbye vyplývajúci z CWC a záväzok spolupráce s OPCW. Avšak ani nová vláda nebola schopná zabezpečiť deštrukciu zásob chemických zbraní do konca apríla 2012. Navyše v súvislosti s Líbyou existuje riziko objavenia ďalších nedeklarovaných zásob chemických zbraní z čias Kadáfího vlády.

Situácia v Iraku je špecifická. Disponuje neznámym množstvom toxických chemických látok uskladnených v bunkroch 13 a 41²⁰, ktoré boli počas vojny v perzskom zálive (1990 - 1991) vážne poškodené. V dôsledku zlého stavu boli bunkre zabetónované, keďže predstavovali reálne ohrozenie podľa inšpektorov z OSN. Podľa odhadov budú uskladnené toxické chemické látky rozložené v priebehu 16 rokov od zabezpečenia bunkrov. (NTI, 2012) Keďže Irak ratifikoval CWC v roku 2009, dátum 29. apríl 2012 pre konečnú likvidáciu chemických zbraní nie je preňho záväzný. Podľa zmluvy však musí svoje zásoby chemických zbraní zničiť čo najskôr, ako to bude možné.

Popri deklarovaných vlastníkoch chemických zbraní existujú štáty, ktoré síce CWC ratifikovali, avšak sú podozrievané z pokračovania vo vývoji a produkcii chemických zbraní

---

²⁰Podľa odhadov, zásoby môžu obsahovať okolo 15 000 litrov sarinu v rozličných muníciách a v rôznych stavoch rozkladu. (NTI, 2012).

a dokonca údajne disponujú ich zásobami. K týmto štátom patria Čína, Irán, Etiópia, Alžírsko a Sudán. Navyše sedem štátov CWC nepodpísalo alebo neratifikovalo, a tým stoja mimo medzinárodného režimu ustanoveného zmluvou. K týmto štátom patria Barma, Izrael, Angola, KĽDR, Egypt, Somálsko, Južný Sudán a Sýria. (OPCW, 2012b) Tento stav má vážne implikácie pre medzinárodnú bezpečnosť. Na jednej strane nemožno na medzinárodnej úrovni verifikovať, či dané štáty využívajú svoj chemický program výlučne na mierové účely. Na strane druhej v ich prípade zároveň absentuje verifikácia zabezpečenia chemických zariadení, zásob chemických prekursorov a materiálov dvojakého použitia, čím sú vystavené riziku zneužitia najmä zo strany neštátnych aktérov. Hrozba použitia chemických zbraní v súčasnom medzištátnom konflikte je totiž nízka. Na jednej strane, je hlavným dôvodom redukcia počtu štátov disponujúcimi chemickými zbraňami na tri. Na druhej strane je to fakt, že moderné armády dnes strácajú o klasické chemické zbrane záujem. To súvisí primárne s odlišným charakterom súčasných konfliktov, existujúcimi modernými sofistikovanými konvenčnými zbraňami, ako aj s vysokou úrovňou protichemickej ochrany u armád a pod. (Halámek, 2011)

Zabrániť definitívne horizontálnej proliferácii chemických zbraní je však obtiažne, čo súvisí primárne s charakterom a vlastnosťami toxických chemických látok a ich využiteľnosťou v chemickom priemysle. V podstate akýkoľvek štát, ktorý disponuje chemickým priemyslom, vlastní kapacity na produkciu chemických zbraní. Najrizikovejšími sú doposiaľ nezlikvidované zásoby chemických zbraní, ako aj technológie a zariadenia na ich produkciu, ktoré sa môžu byť potenciálne zneužitú na produkciu zbraní.

Proliferácia biologických zbraní

História biologických látok, ktoré boli zámerne používané ako zbrane s cieľom oslabiť nepriateľa, siaha už do obdobia staroveku. Avšak až od druhej polovice 19. storočia s rozvojom mikrobiológie bola zaistená dostupnosť biologických agensov vyvolávajúcich ochorenia aj mimo obdobia epidémií infekčných chorôb. Použitie biologických prostriedkov v boji tak začalo byť kontrolované človekom, čím sa rozšírili možnosti pre biologické zbrane ako prostriedky v ozbrojenom konflikte. Napriek značnému pokroku v tejto oblasti, biologické zbrane na rozdiel od chemických, nikdy neboli masovo nasadené v boji.

Počas prvej svetovej vojny boli biologické zbrane nasadené obmedzene, len v špecifických prípadoch. Napriek tomu už v tomto období niektoré štáty realizovali výskum v oblasti biologických zbraní. Za zmienku stojí vojenský biologický program v Nemecku, ktorý bol zameraný na výskum infekčných chorôb u hospodárskych zvierat. Nemci

pripravovali aj útoky proti vojskám a civilistom. Boli konkrétne obvinení z rozširovania cholery v Taliansku a moru v Sankt Peterburgu. (Guillemin,2005)

Vo vývoji vojenských biologických programov štáty pokračovali aj po skončení prvej svetovej vojny²¹. V medzivojnovom období a počas druhej svetovej vojny došlo k významnejším príkladom použitia biologických zbraní. V rokoch 1934 až 1945 sa Japonsku podarilo úspešne rozvíjať vojenský biologický program v tábore známom ako Jednotka 731 (Unit 731) v čínskej Mančurii. V rámci výskumov boli využívané aj experimenty na ľuďoch. Údajne Japonsko použilo biologické zbrane v konfliktoch so ZSSR na sovietsko-mandžuských a mandžusko-mongolských hraniciach²², ktoré však boli hodnotené ako neúspešné. (Guillemin, 2005) Neskôr japonská armáda použila biologické zbrane proti Číne. Konkrétne sa jednalo o použitie morom infikovaných blích a záškodnícke akcie na kontamináciu vody a potravy proti čínskym civilistom s cieľom vyvolať ňuho epidémiu moru a cholery. (Kort, 2010)

Štáty západnej Európy rovnako ako aj ZSSR rozvíjali v medzivojnovom období vlastné programy na vývoj a produkciu biologických zbraní, ktoré boli údajne po technickej stránke oveľa sofistikovanejšie ako japonské. (Guillemin, 2005) Počas druhej svetovej vojny sa stali reálnou bezpečnostnou hrozbou, hoci neboli použité v boji vo veľkom rozsahu. Výnimkou boli len zbrane použité vo východnej Ázii. Štáty vyvíjali biologické zbrane primárne na vlastnú ochranu s cieľom efektívnej obrany voči agresorovi v prípade vypuknutia biologickej vojny. Vojenské biologické programy počas druhej svetovej vojny rozvíjali Nemecko, Veľká Británia, Kanada, USA, ZSSR, Japonsko. (Klement, 2007)

Počas studenej vojny vojenské biologické programy boli naďalej rozvíjané vo vyspelých štátoch, o ich použití v boji však neexistuje overiteľný dôkaz. Avšak s vedeckým a technickým pokrokom stále viac štátov bolo schopných vyvinúť a vyrobiť biologické zbrane, v dôsledku čoho sa vojenské biologické programy presunuli aj do štátov tretieho sveta. Niektoré vyspelé štáty ako Kanada, Veľká Británia a Francúzsko sa výskumných programov v tejto oblasti vzdali. Naproti tomu, ZSSR už od roku 1946 zahájil rozsiahly ofenzívny biologický program, ne čele ktorého bol Lavrentij Berija. Jeho základom sa stali

---

²¹Proliferácia biologických zbraní pokračovala aj napriek prijatiu Ženevského protokolu v roku 1925. Niektoré štáty si totiž vyhradili právo na používanie biologických zbraní na vlastnú obranu, pokiaľ by tieto zbrane boli použité útočníkom ako prvé. Medzi týmito štátmi boli napríklad aj USA a ZSSR.

²²Údajne japonská armáda kontaminovala vodné zdroje baktériami salmonely s cieľom vyvolať epidémiu a používala biologické delostrelecké granáty na vyvolanie epidémie moru a cholery v sovietskom vojsku. (Guillemin, 2005).

nielen predchádzajúce výskumy, ale aj nemecké technológie a zariadenia a informácie od japonských vedcov. Sovietsky program sa orientoval na vývoj a masovú produkciu biologických zbraní na báze vírusov ako kiahne, horúčka Marburg a Ebola. Špecifikom sovietskeho programu bolo zameriavanie na také biologické zbrane, proti ktorým neexistovala ochrana. (Kort, 2010) V rámci programu boli umelo modifikované prírodné biologické agensy a klonované mikroorganizmy z niekoľkých mikroorganizmov. Ruský ofenzívny biologický program bol oficiálne ukončený až v roku 1992.

Na druhej strane, USA začali intenzívne rozvíjať ofenzívny biologický program od 50. rokov 20. storočia. Jeho základňou sa stal Fort Detrick v štáte Maryland. V 40. rokoch 20. storočia americký mikrobiológ Theodor Rosebury definoval kritériá, ktoré musia biologické prostriedky splniť, aby mohli byť považované za biologické zbrane. Neskôr v 60. rokoch 20. storočia boli tieto vlastnosti prehodnotené a rozdelené na nevyhnutné a výhodné vlastnosti biologických zbraní. Ako nevyhnutné vlastnosti biologických zbraní boli definované: vysoká infekčnosť na dosiahnutie požadovaného efektu (zneschopnenie alebo smrť), možnosť hromadnej produkcie, možnosť efektívneho spôsobu diseminácie a stabilita po diseminácii. Ako výhodné vlastnosti biologických zbraní boli určené: možnosť ochrany vlastných ozbrojených síl, náročnosť detekcie agensov a ochrany proti nim pre nepriateľa, krátka a predvídateľná inkubačná doba a perzistencia v teréne, schopnosť napádať viacero cieľov, prenikať do organizmu cez viacero vstupných brán, psychologický dopad na nepriateľa. (Klement, 2007)

Cieľom amerického programu bolo teda vyvinúť mikroorganizmy s týmito vlastnosťami. Spočiatku sa americký výskum sústredil na biologické zbrane vyvolávajúce antrax, botulizmus, brucelózu a tularémiu. Neskôr sa spektrum biologických zbraní značne rozšírilo. Na začiatku 50. rokov 20. storočia bol paralelne s ofenzívnym biologickým programom spustený a rozvíjaný aj obranný medicínsky program. Americké biologické zbrane boli údajne otestované konkrétne vo významných konfliktoch. Počas vojny v Kórei (1950 - 1953) USA mali použiť proti vojakom, ale aj proti civilistom biologické zbrane vo forme blch infikovaných morom, cholerou a inými infekčnými chorobami s cieľom otestovať rôzne druhy zbraní a ich spôsob diseminácie. Vo vojne vo Vietname (1964 - 1973) americká armáda zase údajne použila vo vojenských operáciách proti severnému Vietnamu herbicídy, ktorých následky sú prítomne v krajine do súčasnosti. (Guillemin, 2005) V roku 1969 bol americký ofenzívny biologický program zastavený. V tejto súvislosti však treba dodať, že

doteraz neexistujú jednoznačné dôkazy o tom, že biologické zbrane boli použité v moderných konfliktoch.

Po vstupe Dohovoru o zákaze biologických a toxínových zbraní (Biological and Toxin Weapons Convention, ďalej BTWC) do platnosti v roku 1975 vlastníkami biologických zbraní boli USA, ZSSR, Čína a JAR, ktoré sa zaviazali zásoby zbraní zničiť. Nie všetky štáty tak urobili a dokonca sa objavujú podozrenia z pokračovania výskumu v rámci vojenských programov. Navyše sa objavili aj noví vlastníci biologických zbraní. V nedávnej minulosti ofenzívne biologické programy rozvíjali Irak, Líbya, Alžírsko a Južná Kórea. Za krajiny, ktoré sú aktuálne podozrievané z udržiavania aktívneho vojenského biologického programu alebo zásob zbraní, sú Rusko, Čína, Izrael, KĽDR, Irán, Egypt, Sýria, Taiwan, Sudán, India, Pakistan a Kuba. (Visinger, 2011) Avšak v tejto súvislosti treba dodať, že predpokladmi na vývoj efektívnych biologických zbraní disponujú len technicky najvyspelejšie štáty, ktoré v minulosti biologické zbrane reálne vyprodukovali.

Príčinou proliferácie biologických zbraní je primárne fakt, že je pomerne náročné získať dôkaz o existencii vojenského biologického programu, keďže vojenský biologický program môže byť úspešne udržiavaný v utajení²³. Na druhej strane, dnes každý vyspelý štát disponujúci výskumným lekárskeým ústavom má prístup k biologickým agensom a toxínom, ktoré tvoria základ pre biologické zbrane. Avšak v prípade ich nedostatočného zabezpečenia existuje riziko ich zneužitia.

Záver

Na základe uvedených faktov možno konštatovať, že proliferácia ZHN na začiatku 21. storočia predstavuje významnú bezpečnostnú hrozbu z nasledujúcich dôvodov. Po prvé, horizontálna a vertikálna proliferácia nukleárných, chemických a biologických zbraní na štátnej úrovni počas studenej vojny viedla k nahromadeniu arzenálov zbraní. Napriek existencii medzinárodných zmlúv a inštitúcií v oblasti nešírenia ZHN a odzbrojenia, štáty stále disponujú ešte nezlikvidovanými zásobami nukleárných a chemických zbraní, ktoré môžu byť potenciálne zneužitú, primárne zo strany neštátnych aktérov.

Po druhé, horizontálna proliferácia ZHN na štátnej úrovni neustále pokračuje. Jej dôsledkom je rozšírenie nukleárných, chemických a biologických materiálov, technológií,

---

²³ Príkladom je ZSSR, ktorý aj po ratifikácii BTWC ešte dve desaťročia pokračoval vo svojom ofenzívnom biologickom programe. (Klement, 2007).

zariadení a know-how pre produkciu zbraní aj do politicky nestabilných štátov. Táto situácia so sebou prináša riziko zámerného použitia ZHN na riešenie vzájomných medzištátnych sporov, náhodné použitie zbraní v dôsledku nehody alebo neautorizovaného použitia alebo riziko zneužitia v dôsledku nedostatočného zabezpečenia.

Po tretie, rozvinutý nukleárny, chemický a biologický mierový program predstavuje základ pre šírenie materiálov, technológií, zariadení a know-how, ktoré môžu byť v dôsledku nedostatočnej kontroly zneužitú pre produkciu zbraní. Je možné predpokladať, že pokiaľ bude existovať dopyt po mierových nukleárných, chemických a biologických technológiách, bude zároveň existovať riziko ich zneužitia na produkciu zbraní. Najrizikovejšími štátmi v tejto súvislosti sú tie, ktoré stoja mimo medzinárodného neproliferačného a odzbrojovacieho režimu, keďže ich nukleárne, chemické a biologické kapacity nie sú podriadené medzinárodnej kontrole, a preto nemožno verifikovať na jednej strane ich využívanie výlučne na mierové účely a na strane druhej ich zabezpečenie a ochranu pred potenciálnym zneužitím.

Použitá literatúra:

1. BUZAN, B.- HERRING, E. 1998. *The Arms Dynamic in World Politics*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. 325 s. ISBN: 978-1-55587-596-1.
2. CTBTO Preparatory Commission. 2012. *Nuclear Testing* [online]. Preparatory Commission for the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty. 2012. [cit. 2012-10-28]. Dostupné na internete: <<http://www.ctbto.org/nuclear-testing/>>.
3. NTI. 2012. *Country Profiles* [online]. The Nuclear Threat Initiative. 2012 [cit. 2012-11-01]. Dostupné na internete: <<http://www.nti.org/country-profiles/>>
4. OPCW. 2012a. *Destruction of Chemical Weapons* [online]. The Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. 2012. [cit. 2012-10-28]. Dostupné na internete: <<http://www.opcw.org/our-work/demilitarisation/destruction-of-chemical-weapons/>>
5. OPCW. 2012b. *Non-Member States* [online]. The Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons. 2012. [cit. 2012-10-28]. Dostupné na internete: <<http://www.opcw.org/about-opcw/non-member-states/>>
6. CNS. 2008. *Iraq Chemical Chronology*[online]. James Martin Center for NonproliferationStudiesattheMontereyInstituteofInternationalStudies. 2008. [cit. 2012-01-30]. Dostupné na internete: http://www.nti.org/media/pdfs/iraq_chemical.pdf?_=1316466791
7. GUILLEMIN, J. 2005. *Biological Weapons*. New York: Columbia University Press, 2005. 242 s. ISBN 0-231-12942-4.
8. KAZANSKÝ, R. 2011. *Bezpečnostná politika – teória konfliktov*. Banská Bystrica: FPV a MV, 2011. 126 s. ISBN 978-80-557-0250-6.
9. KORT, M. 2010. *Global Issues: Weapons of Mass Destruction*. New York: Maple Press, 2010. 351 s. ISBN 978-0-8160-7827-1.

10. KENDALL, R. J. et. al. 2008. *Advances in Biological and Chemical Terrorism Countermeasures*. New York: CRC Press, 2008. 247 s. ISBN 978-1-4200-7654-7.
11. KLEMENT, C. - MEZENCEV, R. 2007. *Biologické zbrane*. Bratislava: Bonus, 2007. 380 s. ISBN 978-80-969733-2-3.
12. HALÁMEK, E. - KOBLIHA, Z. 2011. Potenciální bojové chemické látky. In *Chemické listy*, roč. 105, 2011, číslo 2. ISSN 1213-7103, s. 323 - 333.
13. MATOUŠEK, J. 2011. Hrozby moderních chemických zbraní a Úmluva o jejich úplném a všeobecném zákazu. In SMOLÍK, J., ŠMÍD, T. a kol. (eds.) *Vybrané bezpečnostní hrozby a rizika*. Brno: MPÚ MU, 2011. ISBN 978-80-210-5288-8, s. 201 - 225.
14. SPIERS, E. M. 2000. *Weapons of Mass Destruction: Prospects for Proliferation*. Londýn: MacMillan Press LTD, 2000. 210 s. ISBN 0-333-73938-8.
15. TEREM, P. 2008. *Jadrové zbrane - ich význam a vplyv na svetovú politiku*. Banská Bystrica: UMB, 2008. 290 s. ISBN 978-80-8083-531-6.
16. FAS. 2012. *Status of World Nuclear Forces* [online]. Federation of American Scientists. 2012. [cit. 2010-11-30] Dostupné na internete: <http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/nuclearweapons/nukestatus.html>
17. VISINGER, L. 2011. Proliferace zbraní hromadného ničení. In SMOLÍK, J., ŠMÍD, T. a kol. (eds.) *Vybrané bezpečnostní hrozby a rizika*. Brno: MPÚ MU, 2011. ISBN 978-80-210-5288-8, s. 93 - 114.

Súčasn $\acute{e}$ koncepty energetickej bezpečnosti

Ján Bocora

Abstrakt

Energetická bezpečnosť predstavuje kľúčovú otázku politického a ekonomického vývoja moderných štátov. Jej samotné vymedzenie ako aj definícia jednotlivých nástrojov však podlieha subjektívnemu hodnoteniu vývoja medzinárodných vzťahov zo strany jednotlivých aktérov. Preto v súčasnosti možno hovoriť o viacerých dimenziách energetickej bezpečnosti a viacerých konceptoch, ktoré určujú smerovanie vývoja energetickej politiky štátu. Cieľom tohto článku je preto analyzovať jednotlivé koncepty a poukázať na ich špecifické črty.

Kľúčové slová: Energetická bezpečnosť; koncepty energetickej bezpečnosti; dimenzie energetickej bezpečnosti.

Abstract

Energy security presents a key issue of the political and economic development of modern states. But the current definition of energy security and its specific features and instruments is influenced by major actors and their subjective evaluation of the development of international relations. Therefore, we need to consider several dimensions of energy security and a number of concepts that determine the current and future direction of the national energy policy. Thus, the aim of this article is to analyze the various concepts and highlight their specific features.

Key words: Energy security; energy security concepts; energy security dimensions.

JEL Klasifikácia: Q48

Úvod

Energetická bezpečnosť je v súčasnosti považovaná za jednu z najkritickejších otázok vývoja svetového hospodárstva a fungovania modernej spoločnosti. Napriek tomu neexistuje jednotná definícia ani samostatný analytický a teoretický koncept energetickej bezpečnosti. V mnohých prácach a štúdiách o bezpečnosti spadá táto problematika do konceptu ekonomickej bezpečnosti štátu, pretože stabilné a bezpečné toky energie sú predovšetkým otázkou udržateľnosti ekonomického rastu a rozvoja. No otázka energetickej bezpečnosti má omnoho širšie súvislosti. Dostupnosť zdrojov, bezpečnosť prepravnej infraštruktúry,

spoľahlivosť dodávok a kvalita systému distribúcie energie koncovým užívateľom vyžaduje zahrnutie veľkého množstva faktorov politického, sociálno-ekonomického, technologického alebo environmentálneho charakteru. Energetickú bezpečnosť nemožno vymedziť v absolútnej rovine, nakoľko povaha globálneho trhu s energiami a jeho špecifické črty (koncentrácia fosílnych zdrojov v politicky nestabilných regiónoch, vysoká technologická a investičná náročnosť produkcie a distribúcie zdrojov, vysoká politická angažovanosť na trhu) neumožňujú dokonale efektívnu alokáciu zdrojov. Súhra jednotlivých aspektov energetickej bezpečnosti vytvára relativizovaný koncept, ktorý nikdy nesmeruje k úplnej energetickej sebestačnosti. Preto je potrebné sústrediť sa na konkrétne prvky danej problematiky a definovať ich v súvislosti s celkovým vývojom referenčných jednotiek.

Dimenzie energetickej bezpečnosti

Pri pohľade na teoretické aspekty vymedzenia energetickej bezpečnosti nachádzame významnú spojitosť s inými dimenziami bezpečnosti, ktoré definovali autori Kodanskej školy. V rámci vojenskej bezpečnosti dominuje problematika odvrátenia vnútorných a vonkajších hrozieb existencie štátu.¹ To môže znamenať aj odvrátenie hrozieb súvisiacich s obmedzením dodávok významných množstiev energetických surovín, na ktorých je postavené fungovanie vojenského, politického a ekonomického aparátu štátu. V krajných prípadoch môže dôjsť aj k ozbrojeným intervenciám s cieľom získať kontrolu nad strategickými zásobami alebo prepravnými uzlami v druhých krajinách (vojenská prítomnosť USA v Perzskom zálive). Politická bezpečnosť je s problematikou energetickej bezpečnosti spojená najmä v súvislosti s udrжанím legitímnej vlády a vnútornej stability v krajinách, ktoré predstavujú hlavných dodávateľov zdrojov. Závažné zmeny politickej situácie alebo štátnej ideológie môžu viesť k narušeniu vzťahov medzi dodávateľom a odberateľmi a ohroziť tak stabilitu vzájomnej obchodnej výmeny. Ďalšiu súvislosť možno identifikovať v spojitosti s narušením teritoriálnej integrity štátu v dôsledku objavenia nových zásob energetických surovín v pohraničných oblastiach (spor medzi Katarom a Iránom o obrovské plynové pole v Perzskom zálive, alebo spor medzi Čínou, Japonskom, Vietnamom a Taiwanom o vymedzenie ekonomických zón na ťažbu ropy a zemného plynu v Juhočínskom mori). Vzhľadom na dôležitosť hlavných energetických zdrojov v súčasných medzinárodných vzťahoch je otázka vojensko-politickej

---

¹ BUZAN, B. – DE WILDE, J. – WAEVER, O.: Bezpečnosť. Nový rámec pro analýzu. S. 54.

bezpečnosti krajín bohatých na tieto zdroje predmetom častých diskusií, najmä v importérskych štátoch. Energetickú bezpečnosť možno najčastejšie spájať s bezpečnosťou ekonomickou. Rastúca závislosť na dovoze surovín a jej využívanie na dosahovanie politických a ekonomických výhod na úkor druhej strany, globálne dopady cenových výkyvov alebo hrozba embarga dodávok s následným rizikom ekonomickej recesie výrazným spôsobom ovplyvňujú povahu celkovej bezpečnosti štátu. V poslednom období rezonuje v diskusiách na národnej ako aj regionálnej úrovni bezpečnosť prepravných sietí v súvislosti s ich technickým stavom. Technologický aspekt absentuje v mnohých prácach týkajúcich sa energetickej bezpečnosti štátu. V mnohých prípadoch je však nedostatočný stav infraštruktúry hlavnou príčinou energetických kríz a výpadkov dodávok zdrojov. Zastarané a kapacitne nepostačujúce prenosové systémy, zlý technický stav potrubných sietí, z ktorých mnohé sú v prevádzke už viac ako tri či štyri desaťročia, nízka miera investícií do novej infraštruktúry sú len niektoré z hlavných bezpečnostných rizík, ktoré môžu spôsobiť rozsiahle škody na hospodárstve. Agenda energetickej bezpečnosti sa v poslednej dobe často spája aj s problematikou životného prostredia. V teórii ako aj reálnych politických rokovaní dominuje najmä otázka rýchleho vyčerpania zásob energetických zdrojov, riziko vzniku vážnej ekologickej katastrofy spojenej s produkciou, prepravou a využitím týchto zdrojov, ale aj problematika nerovnomerného rozdelenia a distribúcie hlavných zdrojov energie a z toho prameniace problémy sociálneho ako aj environmentálneho charakteru (označované pojmom energetická chudoba).²

Energetická bezpečnosť predstavuje modernú nevojenskú hrozbu pre celkovú bezpečnosť štátu. Michael Ross poukazuje na to, že napriek tomu, že počet ozbrojených konfliktov a vojen vo všeobecnosti klesá, väčšinu z nich vedú štáty v regiónoch bohatých na energetické zdroje. Poukazuje teda na fakt, že napriek tomu, že energetická bezpečnosť je nevojenská hrozba, niektoré jej aspekty môžu priamo či nepriamo viesť aj k hrozbám vojenského charakteru. Je to spôsobené najmä rastúcimi cenami ropy a iných energetických surovín, ktoré kumulujú vysoké príjmy v krajinách s ich hojnosťou. Ak berieme do úvahy nedemokratický charakter takýchto krajín, ako Sudán, Irán, Irak, Nigéria alebo Líbya, je prirodzené, že rastúce príjmy z predaja ropy alebo zemného plynu vedú k vyššej miere korupcie, rastúcemu autoritárstvu vládnučich skupín, nerovnomernému rozdeleniu zdrojov, celkovému ekonomickému zaostávaniu, čo v konečnom dôsledku vedie k sociálnym

---

2 BUZAN, B. – DE WILDE, J. – WAEVER, O. Bezpečnosť. Nový rámec pro analýzu, 2005. S. 85.

nepokojom a občianskym konfliktom.³ Rastúce postavenie štátov bohatých na energetické suroviny vytvára nové situácie v medzinárodných vzťahoch, ktoré predstavujú nové hrozby vojenského ako aj nevojenského charakteru ako energetický terorizmus, rastúce nároky na zabezpečenie hlavných námorných ako aj suchozemských prepravných trás alebo negatívne dopady energetického nacionalizmu. To môže s postupom času vytvárať nové hrozby najmä pre politickú a ekonomickú bezpečnosť štátu a narušiť tak existujúce systémy a štruktúry bezpečnosti.

Výskyt a intenzita rizík je podmienená celkovou bezpečnosťou existujúcich štruktúr. Tu je na mieste zdôrazniť dynamický charakter bezpečnostného systému, ktorý umožňuje efektívnejšie reagovať na vznik jednotlivých hrozieb a rizík ako aj rýchlejšiu prevenciu pred ich šírením. Súčasný koncept bezpečnosti ako aj energetickej bezpečnosti vyžadujú dynamické chápanie celej problematiky a uplatňovanie flexibilných a efektívnych nástrojov. Stabilitu možno chápať ako dlhodobý cieľ bezpečnosti energetických dodávok, no na jej zabezpečenie sú potrebné najmä krátkodobé a strednodobé koncepčné nástroje schopné zamedziť vzniku hrozby respektíve zabrániť ďalšiemu šíreniu rizika. Preto je potrebné definovať energetickú bezpečnosť nielen ako ekonomickú alebo politickú kategóriu, ale ako multidimenzionálnu problematiku, ktorá zahŕňa vojensko-bezpečnostné, politické a geopolitické, sociálno-ekonomické, technologické a environmentálne aspekty ako aj aspekt verejnej mienky, ktorý v súčasnej dobe nadobúda čoraz väčší význam pri koncipovaní celej agendy energetickej bezpečnosti štátu.

Súčasný koncept energetickej bezpečnosti

Súčasný koncept energetickej bezpečnosti sa odvíja od udalostí, ktoré nasledovali po prvom ropnom šoku v roku 1973. Nová situácia v medzinárodných vzťahoch si vyžiadala prehodnotenie dovtedajších vzorcov správania a definovanie nových nástrojov a štruktúr v oblasti energetickej bezpečnosti. Tieto udalosti vyvolali zásadné zmeny tak v bezpečnostnej ako aj hospodárskej politike vyspelých krajín. Trend lacných a bezpečných dovozov energie sa pretransformoval do novej dovedy nepoznanej situácie, kedy sa energia stala dôležitou súčasťou medzinárodných vzťahov a nielen „ďalšou komoditou“. Zájmy nadnárodných spoločností boli nahradené záujmami národných vlád, ktoré určovali smerovanie globálneho

---

3 LUFT, G. – KORIN, A. Energy Security Challenges for the 21st Century. A Reference Handbook. S. 3

trhu s energiami. Trhové princípy ustúpili strategickému strednodobému vládnemu plánovaniu, ktoré kládlo dôraz na rozvoj domácich zdrojov, podporu výskumu, nových technológií, energetickej efektívnosti a zavádzaniu nových druhov energie, najmä jadrovej. Nastúpený trend v rozvoji novej koncepcie energetickej bezpečnosti ale dlho nevydržal. Po nehode v jadrovej elektrárni v ukrajinskom Černobyle prišlo k prehodnoteniu využívania jadra ako lacného a bezpečného zdroja energie v mnohých krajinách a nastal opäť prechod k fosílnym palivám a budovaniu nových vzťahov s hlavnými producentmi a exportérmi týchto zdrojov. Dominantnou paradigmou sa stal trhovo orientovaný mechanizmus výmeny, ktorý mal zabezpečiť efektívnu alokáciu energetických zdrojov z miest ich prebytku na miesta ich nedostatku. Ďalší významný zlom vo vývoji chápania energetickej bezpečnosti predstavovali teroristické útoky na strategické ciele v USA zo septembra 2001, ktoré vyvolali nielen zmenu v chápaní medzinárodnej bezpečnosti, ale smerovali najmä k obnoveniu politicky motivovaného prístupu k energetickej bezpečnosti. Dôraz je kladený na ochranu globálnych energetických tokov, infraštruktúry a stabilných dodávok za použitia všetkých dostupných prostriedkov. V posledných rokoch sa v súvislosti s rastúcou agendou klimatických zmien a ich globálnych dopadov ako aj rýchlo rastúcou spotrebou energie v krajinách južnej a východnej Ázie, kladie čoraz väčší dôraz na udržateľný vývoj spotreby energie a efektívnejšie využívanie domácich zdrojov ako aj ochranu životného prostredia a znižovanie produkcie emisií skleníkových plynov. Z pohľadu na hlavné historické súvislosti, ktoré ovplyvňovali tvorbu konceptu energetickej bezpečnosti je zjavné, že táto problematika zahŕňa široké spektrum faktorov a aspektov vojensko-bezpečnostného, politického, ekonomického ako aj environmentálneho charakteru. Táto koncepčná rôznorodosť viedla k identifikácii troch vývojových paradigiem:⁴

1. *Štátocentrický alebo statický model energetickej bezpečnosti* – energia je považovaná za verejný statok a energetická politika štátu je zameraná na poskytovanie rôznych foriem energie pre obyvateľov štátu tak, aby ani jeden nebol vylúčený zo spotreby tohto statku. Statický model sa vyznačuje výskytom prirodzených štátom vlastnených monopolov v odvetviach ako poskytovanie elektriny alebo zásobovanie plynom. Ceny sú prísne regulované a udržiavané na nízkej úrovni, teda neodzrkadľujú vývoj medzi trhovým dopytom a ponukou. Poskytovatelia energií sú vlastníkami celej siete služieb od

---

⁴ GOLDTHAU, A. From the state to the market and back: Policy implications of changing energy paradigms. In Global Policy, 2012. S. 198-210.

produkcie, cez prepravu až po predaj koncovému zákazníkovi. Tento model energetickej bezpečnosti štátu prevládal do konca sedemdesiatych rokov 20. storočia a neskôr sa k nemu štáty opäť priklonili na začiatku 21. storočia, a to najmä v dôsledku nových udalostí vo svete ako:

- Zoštatnenie venezuelského energetického gigantu PdVSA alebo ruskej ropnej spoločnosti Yukos;
  - Rýchly rast spotreby energie v Číne, Indii a iných rýchlo sa rozvíjajúcich štátoch (z toho vyplývajúci rast medzištátnej konkurencie pri získavaní a zabezpečovaní nových zdrojov energie);
  - Definovanie energetickej bezpečnosti ako politickej priority na pôde NATO a G8, definícia nových pojmov v rámci agendy energetickej bezpečnosti ako energetická geopolitika alebo energetický nacionalizmus;
  - Upriamenie pozornosti na problematiku klimatických zmien a trvalo udržateľného rastu, preklopenie environmentálnej a energetickej politiky;
  - Rast energetickej chudoby v rozvojových ale aj hospodársky vyspelých štátoch;
  - Zmena štruktúry trhu smerom k väčšiemu počtu veľkých spotrebiteľov pri rastúcej koncentrácii zásob fosílnych palív vo svete, čo vedie k zavádzaniu tzv. merkantilistického modelu energetickej politiky najmä v Číne, Indii a Japonsku (merkantilistický model vychádza z rovnomenného ekonomického smeru, ktorý prevládal v 16. až 18. storočí v Európe. Je založený na hromadení bohatstva v krajine prostredníctvom rozvoja obchodnej výmeny. Rovnako tak aj v energetickej oblasti vyjadruje merkantilistická politika štátov snahu koncentrovať čo najviac obmedzených energetických zdrojov do ekonomiky pre zabezpečenie riadneho chodu všetkých jej sektorov za použitia všetkých dostupných obchodných, investičných alebo finančných prostriedkov).
2. *Trhový alebo (neo)liberálny model* – energia je považovaná za súkromný statok a cieľom energetickej politiky je vytvoriť cenový mechanizmus, ktorý podporuje preferencie spotrebiteľov a vytvára konkurenčné prostredie medzi poskytovateľmi služieb. Tento prístup sa presadzuje od začiatku osemdesiatych do konca deväťdesiatych rokov 20. storočia. Základným predpokladom fungovania tohto modelu bol rast ponuky ropy a zemného plynu na trhu a následný pokles cien týchto surovín. Vyznačuje sa postupnou privatizáciou štátnych monopolov a liberalizáciou energetického trhu. Neoliberalizmus vytvoril paradigmu, ktorá hlása, že trh a súkromné

spoločnosti, ktoré sa snažia o maximalizáciu zisku a teda o čo najefektívnejšie poskytovanie služieb, vytvoria lepšie podmienky pre zaistenie energetickej bezpečnosti ako rigidný štátny aparát. Prostredníctvom rozdelenia jednotlivých fáz poskytovania služieb medzi viaceré subjekty (tzv. unbundling) sa umožní zvýšenie kvality poskytovaných služieb, diverzifikácia aktivít a rast konkurencie na trhu.

3. *Intervencionalizmus* – poskytovanie energetických služieb ostáva v rukách súkromných firiem, ale rastúci boj o zdroje energií vedie k čoraz častejším zásahom štátu pri ich obstarávaní a dodaní koncovému zákazníkovi. Hlavnými nástrojmi na zvýšenie energetickej bezpečnosti štátu sú štátna ochrana investícií firiem investujúcich do energetických zdrojov a infraštruktúry v zahraničí alebo využívanie (energetickej) diplomacie na vyjednávanie lepších obchodných podmienok. Štátne zásahy sú uplatňované aj pri dosahovaní cieľov klimateckej politiky, ktoré nie sú pre súkromné subjekty prioritou (etanolové prímеси do pohonných hmôt, schéma obchodovania s emisnými povolenkami a podobne).

Goldthau identifikuje vo svojej práci aj štvrtú paradigmu – *fragmentáciu*, ktorá zatiaľ nie je etablovaná v súčasných medzinárodných vzťahoch, ale ku ktorej, po zohľadnení viacerých skutočností, smeruje globálny trh s energiami. Hlavným determinantom je vývoj energetickej bilancie v krajinách južnej a východnej Ázie, ktoré vytvorili osobitý model prepojenia vnútorného a globálneho trhu s energiami, založenom na silnom postavení národných energetických firiem ako CNOOC, CNPC a Sinopec v Číne alebo Coal India v Indii, ktoré na jednej strane v plnej miere využívajú výhody otvorenosti globálneho trhu vo forme uvoľnených bariér pre investície a vzájomnú obchodnú výmenu s inými krajinami najmä v Severnej Amerike, Afrike, Európe a Austrálii, a na druhej strane sú silne subvencované domácimi vládami, čo tlačí ceny energií v týchto krajinách pod svetové ceny, čím deformujú konkurenčné prostredie. Tento trend sa rozmáha nielen v danom regióne, ale takmer vo všetkých rozvojových krajinách, najmä v Latinskej Amerike a Afrike.⁵

Prezentované modely alebo paradigmy sa líšia najmä v rozdielnom chápaní nástrojov na dosahovanie energetickej bezpečnosti štátu. Liberálny alebo neoliberálny model sa spolieha na efektívne fungovanie trhu, kde si každý predávajúci nájde svojho kupujúceho a naopak. Vyzdvihuje potrebu budovania nadnárodného globalizovaného systému, ktorému

---

⁵ GOLDTHAU, A. From the state to the market and back: Policy implications of changing energy paradigms. In Global Policy, 2012. S. 198-210.

dominujú trhové princípy, pretože jedine na ich základe dokážu jednotlivé subjekty efektívnejšie reagovať na nové hrozby. Prorok definuje hlavné prvky tohto modelu nasledovne:⁶

- Flexibilná reakcia na nové hrozby spojené s prerušením dodávok energií;
- Energetická bezpečnosť je založená na vzájomnej dohode, ktorá zaručuje rovnocenný prístup k existujúcim zdrojom;
- Vytváranie aktívnych stimulov pre podporu inovácií a technologického rozvoja nových alternatívnych zdrojov energie;
- Uprednostňovanie vyjednávacjej stratégie a pravidiel konkurenčného boja pred silovými a politickými nástrojmi;
- V prípade zmeny postoja jednej zo strán (znárodnenie aktív, vypovedanie zmlúv z politických dôvodov) respektíve v dôsledku náhlej zmeny politickej alebo ekonomickej situácie v krajine (štátny prevrat, vojny), nedokáže vyvinúť dostatočne silné impulzy na obnovu pôvodného stavu.

Na druhej strane, statický alebo konzervatívny model posudzuje vplyv udalostí ako teroristické útoky, rapídne zmeny politickej situácie v producentských krajinách alebo vojenské konflikty na vývoj vzájomných vzťahov a dokáže vytvoriť nástroje na obnovenie pôvodnej štruktúry. Štátne intervencie sú teda zárukou použitia aj iných ako čisto ekonomických trhových nástrojov na zaistenie bezpečných tokov energie. Na druhej strane statický model nevytvára dostatok impulzov pre rast efektivity produkcie a distribúcie energie ani na podporu inovácií a technologických zmien, čím podľa Proroka dochádza k podceňovaniu dynamiky zmien vyskytujúcich sa čoraz častejšie v súčasných medzinárodných vzťahoch. Monopolná štruktúra navyše uprednostňuje silové prvky kontroly zdrojov a často jednostranné akty štátu pri riešení krízových situácií spojených s hrozbou prerušenia dodávok energií.⁷

V súčasnosti dochádza k čiastočnému prekryvaniu jednotlivých paradigiem, nakoľko ani jedna nevytvára dostatočne účinný rámec pre riešenie globálnych a regionálnych

---

⁶ PROROK, V. Energetická bezpečnosť – pojetí a přístupy. In Energetická bezpečnosť – geopolitické souvislosti (projekt Nadace ČEZ), 2008. S. 14.

⁷ PROROK, V. Energetická bezpečnosť – pojetí a přístupy, 2008. S. 13.

problémov v oblasti energetickej bezpečnosti. Súčasné diskusie o bezpečnosti energetických tokov sú podľa Cherpa a Jewellovej rozdelený medzi štyri školy:⁸

- *Geopolitická škola* – vychádza zo skúseností s manažmentom energetickej bezpečnosti v časoch ropných šokov, pričom za hlavný určujúci faktor súčasného vývoja považuje najmä rýchlo rastúci dopyt po energii v Ázii, ktorý má za následok novú etapu medzištátneho geopolitického súperenia o energetické zdroje.
- *Inštitucionalistická škola* – za hlavné aspekty považuje rastúcu interdependenciu medzi štátmi, rozvoj globalizácie a koncepcie tzv. global governance, pričom dôraz je kladený na úlohu medzinárodných trhov, neštátnych aktérov a medzinárodnej spolupráce.
- *Systémová škola* – vychádza zo systémovej analýzy a pokúša sa pochopiť správanie jednotlivých aktérov a systémov pomocou matematického modelovania. Za hlavné prvky systému považujú obmedzenosť zdrojov a zraniteľnosť komplexných technických systémov, ktoré riadia celý proces produkcie, distribúcie a spotreby zdrojov.
- *Neoliberálna škola* – základným prvkom je deregulácia a schopnosť trhu efektívne distribuovať a alokovať zdroje na uspokojenie potrieb všetkých aktérov. Energia nie je považovaná za verejný statok, ale za trhový, preto je úlohou trhu vytvárať podmienky pre rast investícií do infraštruktúry, diverzifikovať štruktúru dodávateľov a distribútorov, a tak prispievať k stabilizácii výmeny energie medzi jednotlivými subjektmi. Tým, že trh prevezme úlohu regulátora, odstráni sa politicky a subjektívne motivované hrozby pre energetickú bezpečnosť.

Spoločným znakom respektíve cieľom všetkých prístupov je však zabezpečenie spoľahlivých a dostupných zdrojov energie pre národnú bezpečnosť a ekonomický rast, a to za využitia všetkých dostupných prostriedkov. Či už sa jedná o politický tlak alebo ekonomické a trhové stimuly, bezpečné energetické toky sú zárukou udržateľného hospodárskeho, sociálneho a politického vývoja.

Záver

Energetická bezpečnosť nie je univerzálny koncept, pre každý subjekt a každého aktéra systému predstavuje inú hodnotu a iné priority, ktoré sú odvodené od jeho geografickej polohy, vybavenosti prírodnými zdrojmi, politickej a ekonomickej situácie a vzťahov s inými

---

⁸ CHERP, A. - JEWELL, J. The three perspectives on energy security: intellectual history, disciplinary roots and the potential for integration. In *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 2011. S. 202–212.

subjektmi.⁹ Podobne dôležitým elementom je aj faktor času. Pôvodné úvahy o energetickej bezpečnosti sa týkali len stability dodávok ropy, v súčasnosti sa jedná o bezpečnosť tokov všetkých foriem energie (ropa, zemný plyn, elektrická energia, teplo, obnoviteľné zdroje energie). Geopolitika, vývoj svetovej ekonomiky, vnútropolitická a spoločenská situácia, trvalé alebo dočasné vplyvy rôznych faktorov ako klimatické zmeny, nehody alebo sabotáže, inovácie a technologický pokrok, to všetko sú prvky, ktorých dôsledky vyžadujú implementáciu multisektorového prístupu k problematike energetickej bezpečnosti na začiatku 21. storočia.¹⁰ Súčasné modely energetickej bezpečnosti preto musia zohľadňovať najmä tri základné otázky, ktoré určujú smerovanie energetickej politiky štátu a kvalitu a kvantitu nástrojov aplikovaných pri zvyšovaní úrovne energetickej bezpečnosti konkrétneho subjektu:¹¹

1. Koho alebo čo chrániť?
2. Pred kým alebo čím chrániť?
3. Kto a akými prostriedkami má chrániť?

Použitá literatúra:

1. BHATTACHARYYA, S.C. *Energy Economics. Concepts, Issues, Markets and Governance*. London: Springer Verlag, 2011. 748 s. ISBN 978-0-85729-267-4.
2. BUZAN, B. – DE WILDE, J. – WAEVER, O. *Bezpečnosť. Nový rámec pro analýzu*. Praha: Centrum strategických studií, 2005. 270 s. ISBN 80-903333-6-2.
3. GOLDTHAU, A. *From the state to the market and back: Policy implications of changing energy paradigms*. In *Global Policy*, roč. 3, č. 2, 2012, s. 198-210. ISSN 1758-5899.
4. CHERP, A. - JEWELL, J. *The three perspectives on energy security: intellectual history, disciplinary roots and the potential for integration*. In *Current Opinion in Environmental Sustainability*, roč. 3, č. 4, 2011, s. 202–212, ISSN 1877-3435.
5. LUFT, G. – KORIN, A. *Energy Security Challenges for the 21st Century. A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2009. 372 s. ISBN 978-0-275-99997-1.
6. PROROK, V. *Energetická bezpečnosť – pojetí a přístupy*. In *Energetická bezpečnosť – geopolitické souvislosti (projekt Nadace ČEZ)*. Praha: Professional Publishing, 2008. 249 s. ISBN 978-80-86946-91-7.

---

⁹ LUFT, G. – KORIN, A. *Energy Security Challenges for the 21st Century. A Reference Handbook*, 2009. S. 6.

¹⁰ BHATTACHARYYA, S.C. *Energy Economics. Concepts, Issues, Markets and Governance*, 2011. S. 464.

¹¹ VILLÁNYI, A. N. *Energetická bezpečnosť – čo to je, a čo s tým?* 2008. Dostupné na internete: <http://www.ata-sac.org/article-123-163-Energeticka-bezpecnost-co-to-je-a-co-s-tym/>

7. VILLÁNYI, A. N. *Energetická bezpečnosť – čo to je, a čo s tým?* [online] Dostupné na internete: <http://www.ata-sac.org/article-123-163-Energeticka-bezpecnost-co-to-je-a-co-s-tym/>.

Regionálne disparity krajín V4¹

Silvia Draková

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza regionálnych disparít krajín Vyšehradskej štvorky. Príspevok je rozdelený na dve hlavné časti – prvá časť objasňuje príčiny vzniku a pretrvávania disparít medzi regiónmi v krajinách V4, druhá časť prináša identifikáciu úrovne rozvoja regiónov krajín V4 v kontexte EÚ na základe vybraných sociálno-ekonomických ukazovateľov. Príspevok tiež obsahuje zhodnotenie, či krajiny V4 zaznamenávajú z hľadiska vývoja regionálnych disparít konvergentné alebo divergentné tendencie.

Kľúčové slová: regionálne disparity, krajiny V4, úroveň NUTS 2, divergencia.

Abstract

The aim of this paper is the analysis of regional disparities in the Visegrad group countries. The paper is divided into two main parts - the first part explains the causes of the origin and persistence of disparities between regions in the V4 countries; the second part brings the identification of level of development of the V4 region in the context of the EU on the basis of selected socio-economic indicators. The paper also contains the evaluation whether V4 countries are achieving convergent or divergent tendencies in terms of development of regional disparities.

Key words: regional disparities, the Visegrad group countries, NUTS 2 level, divergence.

JEL Klasifikácia: R11, R23, R50

Úvod

Jeden z hlavných cieľov zoskupenia Vyšehradská štvorka - „*plné zapojenie do európskeho politického, hospodárskeho, bezpečnostného a právneho systému*“², sa Českej

---

¹ Príspevok bol spracovaný za finančnej podpory z grantu pre mladých vedeckých pracovníkov Ekonomickej univerzity č. 2319214.

² VISEGRAD GROUP. *Deklarace o spolupráci České a Slovenské federativní Republiky, Polské republiky a Maďarské republiky na cestě evropské integrace* [online]. 15.2.1991, 1 s. [cit. 30.3.2012]. Dostupné na internete:

<<http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=1011&articleID=3940&ctag=articlelist&iid=1>>.

republike, Maďarsku, Poľsku a Slovenskej republike podarilo dosiahnuť trinásť rokov po podpísaní *Deklarácie o spolupráci Českej a Slovenskej federatívnej republiky, Poľskej republiky a Maďarskej republiky na ceste európskej integrácie*, ktorou došlo k položeniu formálneho základu zoskupenia, k potvrdeniu vôle krajín rozvíjať vzájomnú kooperáciu a posilňovať postavenie stredoeurópskeho regiónu v medzinárodných vzťahoch. V roku 2004 sa krajiny V4 stali členskými štátmi Európskej únie počas zatiaľ jej najväčšieho rozšírenia a začali využívať integráciu ako platformu ďalšieho rozvoja. Súčasne však začali čeliť viacerým problémom, ktoré v kontexte európskej integrácie vystúpili do popredia - jedným z nich bola skutočnosť, že už pri vstupe do Únie väčšina stredoeurópskych regiónov výrazne zaostávala zo sociálno-ekonomického hľadiska za najrozvinutejšími regiónmi západnej, severnej a severozápadnej Európy. Ani zďaleka nedosahovali úroveň priemerného hrubého domáceho produktu na obyvateľa Únie a zaznamenávali vysokú mieru nezamestnanosti. Bohužiaľ, v prípade väčšiny regiónov krajín V4 je tomu tak dodnes. Cieľom príspevku je preto objasniť príčiny pretrvávajúcich regionálnych disparít v krajinách Vyšehradskej štvorky a identifikovať aktuálny stav a vývoj úrovne rozvoja regiónov týchto krajín na základe vybraných sociálno-ekonomických ukazovateľov. Záver príspevku prináša zhodnotenie tendencií regionálneho rozvoja v rámci EÚ a krajín V4, v zmysle konvergenencie alebo divergencie.

Pojem región pritom pre potreby príspevku stotožňujeme s územným celkom na úrovni NUTS 2 (s počtom obyvateľov od 800 tisíc do 3 miliónov), v súlade s nomenklatúrou územných jednotiek na štatistické účely NUTS (*La Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques*), ktorá bola vytvorená a zavedená pre potreby regionálnej štatistiky EÚ a harmonizovaného zberu údajov. Regionálne disparity v príspevku vnímame ako rozdiely v životnej úrovni, ekonomickej výkonnosti a ďalšom sociálno-ekonomickom rozvoji jednotlivých regiónov krajín V4 a Európskej únie. Pre analýzu regionálnych disparít boli zvolené ukazovatele: hrubý domáci produkt (HDP) per capita v parite kúpnej sily (PKS) z priemerného HDP per capita Európskej únie; miera nezamestnanosti; a disperzia regionálneho HDP na obyvateľa.

Pôvod regionálnych disparít v krajinách V4

Vznik, charakter a prehĺbovanie regionálnych disparít v rámci každej z krajín Vyšehradskej štvorky, rovnako ako medzi väčšinou regiónov krajín V4 a najrozvinutejšími regiónmi Európskej únie, možno považovať za sprievodný jav pôsobenia viacerých faktorov,

javov a procesov. V prvom rade, ako uvádza P. Gajdoš, sú tieto disparity: „*podmienené komplexom dispozícií potenciálových (najmä ekonomických a ľudských zdrojov), infraštruktúrnych, civilizačno-kultúrnych, ale i polohových, ktoré zvyšujú, resp. redukovujú rozvojové dispozície i atraktivitu*“³ jednotlivých regiónov – a to nielen v Slovenskej republike, ale taktiež v Českej republike, Maďarsku a Poľsku. Komplexom dispozícií pritom možno rozumieť najmä: geografické a prírodné faktory (rozloha, poloha a členitosť regiónu, potenciál prírodných zdrojov, biodiverzita a podobne); špecifiká osídlenia krajín V4 a hustota obyvateľstva; historický vývoj; demografickú štruktúru a charakteristiky obyvateľstva; vzdelanostnú úroveň obyvateľstva; flexibilitu a mobilitu pracovných síl, mobilitu kapitálu; stupeň urbanizácie; ekonomickú orientáciu a štruktúra regiónu; územnú dostupnosť infraštruktúry (zdravotnej, technickej a pod.), dopravnú infraštruktúru; využitie turistického potenciálu; ďalšie sociálne, politické, kultúrne, environmentálne či technické faktory; a globalizačné – najmä ekonomické globalizačné procesy.

Kľúčovým determinantom podmieňujúcim existenciu a prehlbovanie regionálnych disparít krajín V4 je ďalej dedičstvo bývalého komunistického režimu – najmä dôsledky uplatňovanej hospodárskej politiky a neskoršieho náročného procesu transformácie z centrálne plánovaných ekonomík na ekonomiky trhové, ktorý odhalil vážne štrukturálne problémy; determinantom však bola aj marginalizácia významu regionálnej politiky v počiatočných štádiách transformácie a podceňovanie významu rastu regionálnych disparít. Ako dodáva P. Gajdoš: „*ukazuje sa, že pre transformujúce sa postsocialistické krajiny sa prechodom ich spoločností na nový hospodársky, spoločenský i politický základ vytvorili podmienky na zmenu vývojovej trajektórie, v ktorej významnú úlohu zohráva i oblasť sociálno-priestorová. Prakticky vo všetkých transformujúcich sa krajinách je toto obdobie špecifické aj z hľadiska prítomnosti, charakteru, ale aj narastania spoločenských i sídelno-regionálnych disparít.*“⁴ Uvedené potvrdzujú tiež Matlovič – Matlovičová, ktorí zdôrazňujú, že: „*dedičstvom reálneho socializmu bola vysoká miera nivelizácie v sociálnej a ekonomickej diferenciacii regiónov. Ekonomická transformácia priniesla zvýšenú dynamiku regionálneho*

---

³ GAJDOŠ, P. 2008. Vývoj regionálnych disparít na Slovensku – málo rozvinuté regióny. In *Životné Prostredie* [online]. 2008, vol. 42, no. 1, s. 22 [cit. 10.2.2012]. Dostupné na internete: <http://www.elis.sk/download_file.php?product_id=1339>.

⁴ Tamtiež, s. 21.

vývoja, pričom sa začali prejavovať *diferenciačné tendencie ako dôsledok pôsobenia konkurenčných mechanizmov.*“⁵

Jednotlivé regióny s odlišnými východiskovými pozíciami museli čeliť nutnosti adaptácie na zmenené podmienky, strate tradičných trhov a koncentrácii ekonomického rastu len do niekoľkých najrozvinutejších oblastí (v okolí hlavného mesta, prípadne malého počtu metropol), ktoré aj v súčasnosti zaznamenávajú rozhodujúci prílev kapitálu a investícií. Rastový potenciál periferie sa začal postupne vytrácať spolu s rozkladom jej výrobných kapacít a upevňovaním negatívneho imidžu; k jej úpadku a vyľudňovaniu v krajinách V4 prispeli aj ďalšia značne nerovnomerne a asynchrónne prebiehajúca industrializácia, modernizácia a informatizácia. Vstup krajín V4 do EÚ potom nevyhnutne viedol k zvýrazneniu ich existujúcich regionálnych disparít, a to nie len v rámci jednotlivých štátov, ale najmä v porovnaní s regiónmi západných, severozápadných a severných štátov Európskej únie. Naliehavosť a akútnosť riešiť priepastné medziregionálne rozdiely začala nadobúdať širší európsky kontext.

Pre potreby tohto príspevku sú teda rozhodujúce fyzické disparity a historický vývoj ako determinanty východiskovej pozície jednotlivých regiónov; následne ekonomické disparity - podmienené rôznou ekonomickou orientáciou a štruktúrou regiónov a ústiace do rôznej ekonomickej výkonnosti (z kvantitatívneho i kvalitatívneho hľadiska), atraktivity pre zahraničné investície, či zapájania do medzinárodnej spolupráce a pod.; a sociálne disparity, vznikajúce v dôsledku rôzneho stavu ľudského kapitálu, charakteru pracovnej sily – najmä v dôsledku jej nižšej mobility, flexibility a jej nedostatočnej alebo nevhodnej kvalifikácie, ústiace do rôznej životnej úrovne obyvateľov a ich príjmov. Najkvalitnejšia pracovná sila a teda vysoký stupeň ľudského kapitálu sú spravidla koncentrované do väčších miest, metropol a hlavného mesta krajiny. Negatívnym prejavom rastu regionálnych disparít je tiež profilácia problémových sociálnych skupín a ich sociálne vylúčenie - medzi tieto skupiny možno zaradiť nasledovné: *„rómska populácia, mládež, staršia generácia, mladé rodiny, neúplné rodiny, dlhodobo nezamestnaní, ľudia s nižším vzdelaním.*“⁶

---

⁵ MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. 2011. Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. In *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis: Prírodné vedy* [online]. 2011, roč. LIII, s. 9. Dostupné na internete: <<http://goo.gl/t2Aw>>.

⁶ GAJDOŠ, P. 2005. Diferenciácia regionálneho rozvoja Slovenska a jej sociálno-priestorové súvislosti a dopady [online]. 2005, s. 117 [cit. 27.4.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.cers.tuke.sk/cers2005/doc/Gajdos.pdf>>.

Polarizácia regiónov v krajinách V4 pokračuje aj v súčasnosti, neustále. Rozvinuté či rozvinutejšie regióny si upevňujú svoje pozície, zatiaľ čo najzávažnejšie problémy sa presúvajú do stále viac zaostávajúcich menej rozvinutých regiónov. V Slovenskej republike možno na úrovni NUTS 2 považovať zo sociálno-ekonomického hľadiska (zohľadňujúc mieru nezamestnanosti a HDP na obyvateľa v parite kúpnej sily) za najchudobnejší región Východné Slovensko; v ČR regióny Střední Morava, Severozápad a Severovýchod; v Maďarsku Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld a Dél-Dunántúl; a v Poľsku východné regióny Lubelskie, Podkarpackie, Podlaskie a Warmińsko-mazurskie.

Regionálne disparity krajín V4 v kontexte Európskej únie

Východiskom analýzy regionálnych disparít krajín V4 je identifikácia ich postavenia z hľadiska regionálneho rozvoja v rámci Európskej únie. Na základe využitia ukazovateľa HDP per capita v parite kúpnej sily z priemerného HDP per capita EÚ možno pritom zhodnotiť, že krajiny Vyšehradskej štvorky sa nachádzajú pod priemernou úrovňou EÚ, ktorá bola v roku 2009 vo výške 23 500. Česká republika dosahovala v roku 2009 82% tejto úrovne, SR 73%, Maďarsko 65% a nakoniec Poľsko 61% tejto úrovne. Od roku 2004 do roku 2009 zaznamenalo najväčší pokrok z hľadiska približovania sa úrovni priemerného HDP per capita EÚ Slovensko. Pre porovnanie, medzi hospodársky najrozvinutejšie štáty Únie v roku 2009 možno na základe zvoleného ukazovateľa zaradiť Luxembursko (266% priemerného HDP per capita EÚ), Holandsko (132%), Írsko (128%), Rakúsko (125%) a Dánsko (123%), medzi najmenej rozvinuté Bulharsko (44%), Rumunsko (47%), Lotyšsko (51%), Litva (55%) a Poľsko (61%).⁷

Najrozvinutejšími regiónmi EÚ na úrovni NUTS 2 sú dlhodobo regióny: Inner London (dosahujúci 332% priemerného HDP per capita EÚ v 2009), Luxembourg (266%) a Région de Bruxelles-Capitale / Brussels Hoofdstedelijk Gewest (223%). Spomedzi krajín V4 sa na popredných miestach rebríčka zahŕňajúceho 271 regiónov EÚ na úrovni NUTS 2 umiestnili región Bratislavský kraj – konkrétne v roku 2009 na 5. mieste (so 178% priemerného HDP per capita EÚ v PKS), a región Praha na 7. mieste (so 175% priemerného HDP per capita EÚ v PKS). Pritom ešte v roku 2008 sa región Praha nachádzal na 6. mieste a Bratislavský kraj na 8. mieste. Najrozvinutejší maďarský región Közép-Magyarország sa v roku 2009 umiestnil

⁷ EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT. 2011. *Gross domestic product (GDP) at current market prices at NUTS level 2* [online], aktualizované 15.3.2012 [cit. 15.3.2012]. Dostupné na internete: <<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do>>.

s úrovňou 109% priemerného HDP per capita EÚ na 84. mieste a najrozvinutejší poľský región Mazowieckie s 97% na 120. mieste. Všetky spomínané regióny krajín V4, okrem regiónu Praha, zaznamenali oproti predchádzajúcim dvom rokom výraznejšie zlepšenie svojho postavenia; región Praha naopak klesol v rebríčku o niekoľko miest.

Medzi najmenej rozvinuté regióny EÚ patrili v roku 2009 bulharské regióny (Severozapaden 27% priemerného HDP per capita EÚ, Severen tsentralen, Yuzhen tsentralen či Yugoiztochen), a rumunské regióny (Nord-Est 29%; Sud-Vest Oltenia a Sud - Muntenia). Spomedzi regiónov krajín V4 na úrovni NUTS 2 dosahovali v roku 2008 menej ako 50% priemerného HDP per capita EÚ 27 štyri maďarské regióny zo siedmich a deväť poľských regiónov zo šesnástich; v roku 2009 to boli taktiež štyri maďarské regióny, ale už len päť poľských regiónov.⁸

Tab. č. 1 Vybrané sociálno-ekonomické ukazovatele na úrovni EÚ a štátov V4

Štát	HDP per capita (v PKS)			HDP p.c. (PKS) z priemer. HDP p.c. EÚ27 (v %)			Miera nezamestnanosti (v %; od 15 r.)			
	2004	2007	2009	2004	2007	2009	2004	2007	2009	2010
EÚ 27	21 700	25 000	23 500	100	100	100	9,2	7,2	8,9	9,6
ČR	16 900	19 900	19 300	78	80	82	8,3	5,3	6,7	7,3
Maďarsko	13 600	15 400	15 200	63	62	65	6,1	7,4	10,0	11,2
Poľsko	11 000	13 600	14 300	51	54	61	19,0	9,6	8,2	9,6
SR	12 300	16 900	17 000	57	68	73	18,2	11,1	12,0	14,4

Prameň: EUROSTAT⁹

Spomedzi krajín V4 dosahovala v roku 2009 najvyšší príjem na obyvateľa Česká republika (19 300 HDP per capita v PKS), nasledovali Slovensko (17 000), Maďarsko (15 200) a Poľsko (14 300) - uvedené číselné údaje sú čerpané z databáz Eurostatu a zaznamenané sú v tabuľke č. 1. Tabuľka zachytáva tiež vývoj miery nezamestnanosti v krajinách V4.

⁸ EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT. 2011. *Gross domestic product (GDP) at current market prices at NUTS level 2* [online], aktualizované 15.3.2012 [cit. 15.3.2012]. Dostupné na internete: <<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do>>.

⁹ EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT [online], [spracované: marec 2012]. Dostupné na: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>. Konkrétne použité databázy: *Gross domestic product (GDP) at current market prices at NUTS level 2*, aktualizovaná k 15.3.2012; *Unemployment rates by sex and age, at NUTS levels 1, 2 and 3 (%)*, aktualizovaná k 8.7.2011.

Pri vstupe do EÚ dosahovalo najnižšiu mieru nezamestnanosti spomedzi krajín V4 Maďarsko, a to na úrovni 6,1%; najvyššiu mieru dosahovalo Poľsko (19,0%). V roku 2009 aj 2010 však zaznamenávala najnižšiu mieru nezamestnanosti ČR (7,3% v 2010); za ňou nasledovali Poľsko (9,6% v 2010), ktorému sa výraznejšie podarilo znížiť nezamestnanosť; Maďarsko (11,2% v 2010), ktoré naopak zaznamenáva nárast miery nezamestnanosti; a SR, ktorá dlhodobo bojuje s vysokou nezamestnanosťou dosahujúcou v 2010 úroveň 14,4%.

Na základe údajov dostupných v databázach Eurostatu¹⁰ a uvedených v tabuľke č. 2, možno ďalej zhodnotiť, že od roku 2000 do roku 2009 došlo v rámci EÚ na úrovni NUTS 2 k zníženiu disperzie regionálneho HDP p.c., a to z 32,3% na 27,2%. Dochádza teda ku konvergencii, konvergentné tendencie sú však súčasne dopĺňané tendenciami divergentnými, prejavujúcimi sa nárastom rozdielov medzi regiónmi na úrovni NUTS 2, ale taktiež územnými celkami na úrovni NUTS 3 v rámci viacerých členských štátov. Najvýraznejší nárast regionálnych disparít na úrovni NUTS 2 zaznamenávajú konkrétne: Bulharsko (indikátor D sa zvýšil z 18,1% v roku 2000 na 39,6% v 2009), Grécko (z 12,8% na 23,9%), Slovensko (z 26,8% na 33,%) a Rumunsko (z 25,1% na 30,4%). K nárastu došlo aj v ČR, Švédsku, Veľkej Británii, v Poľsku, Francúzsku, Slovinsku, Portugalsku a Írsku.¹¹

Tab. č. 2 Disperzia regionálneho HDP per capita v EÚ a štátoch V4¹²

Štát	Disperzia regionálneho HDP p.c. na úrovni NUTS 2						Disperzia regionálneho HDP p.c. na úrovni NUTS 3 (kraj/VÚC)					
	1995	2000	2004	2007	2008	2009	1995	2000	2004	2007	2008	2009
EÚ 27	:	32,3 ^(x)	29,4 ^(x)	28,2	27,7	27,2	:	:	:	:	:	:
ČR	16,0	22,0	24,8	26,5	27,3	26,9	16,0	22,0	24,8	26,5	27,3	26,9
Maďarsko	:	32,5 ^(x)	34,3 ^(x)	37,4	37,5	39,8	:	:	:	40,7	42,0	44,1
Poľsko	13,3	17,4	18,7	19,9	19,7	20,7	:	32,8	32,2	34,5	33,6	34,4
SR	26,3	26,8	28,1	30,8	26,9	33,2	28,2	27,8	29,2	34,9	32,7	35,5

Prameň: EUROSTAT¹³

¹⁰ Číselné údaje sú dostupné na: EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT. 2011. Dispersion of regional GDP at Nuts level 2 and 3 (%) [online], [cit. 20.2.2012].

Dostupné na: <<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/setupModifyTableLayout.do>>.

¹¹ V databázach Eurostatu neboli ku dňu 29.3.2012 dostupné údaje z týchto krajín: Cyprus, Estónsko, Litva, Lotyšsko, Luxembursko, Maďarsko, Malta, Rakúsko, Taliansko; tieto štáty teda nebolo možné zahrnúť do hodnotenia.

¹² Číselné údaje označené horným indexom (x) boli v databázach Eurostatu aktualizované k 6.3.2012.

¹³ EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT [online], [spracované: marec 2012]. Dostupné na internete: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>. Konkrétne použité databázy: Dispersion of regional GDP at Nuts level 2 and 3 (%), aktualizovaná k 27.3.2012.

Ako ďalej vyplýva z tabuľky č. 2, krajiny V4 zaznamenávali nárast regionálnych disparít na úrovni NUTS 2 už od roku 1995. Len v prípade ČR bola hodnota indikátora D v roku 2009 oproti roku 2008 nižšia. Divergentný trend potvrdzuje aj vývoj indikátora D na úrovni NUTS 3, keďže jeho hodnota bola vo všetkých krajinách V4 v roku 2009 vyššia ako v roku 2004. Najmenej sa pritom líši HDP na obyvateľa regiónov krajiny na úrovni NUTS 2 od jej priemerného HDP na obyvateľa v Poľsku – teda tu bola najmenšia priepasť medzi rozvojom regiónov v rámci krajiny, následne v ČR, v SR a nakoniec v Maďarsku, kde je rozdiel najväčší. Na úrovni NUTS 3 boli najmenšie rozdiely v Českej republike; v Poľsku, Maďarsku aj SR boli rozdiely oveľa výraznejšie ako na úrovni NUTS 2.

Regionálne disparity v Českej republike

Najrozvinutejším z ôsmich regiónov na úrovni NUTS 2 je v ČR región Praha (v 2009 s HDP p.c. v PKS na úrovni 175% priemeru EÚ; miera nezamestnanosti dosahovala 3,1%). Všetky ostatné české regióny sú od regiónu hlavného mesta priepastne vzdialené, príjem na jedného obyvateľa v každom z nich bol v roku 2009 nižší ako 75% priemeru Únie. Najmenej rozvinutými regiónmi s najvyššou mierou nezamestnanosti sú regióny Střední Morava (66% z priemerného príjmu p.c. EÚ), Severozápad a Severovýchod (oba 67%); pričom najvyššia miera nezamestnanosti bola v roku 2010 v regióne Severozápad na úrovni 11,1%. V porovnaní s rokom 2004, kedy sa ČR stala členským štátom EÚ, dosahovala v roku 2009 úroveň HDP na obyvateľa v PKS vyššiu hodnotu vo všetkých českých regiónoch, no pri komparácii s rokom 2007 možno zhodnotiť, že v roku 2009 bola úroveň tohto ukazovateľa nižšia vo všetkých regiónoch, okrem regiónu Severozápad a Střední Morava (v oboch uvedených dosahovala rovnakú hodnotu v roku 2009 ako v roku 2007). V porovnaní s rokom 2004 došlo ďalej do roku 2009 k rastu príjmu na obyvateľa v PKS v pomere k priemeru EÚ vo všetkých českých regiónoch okrem regiónu Jihozápad, a vo všetkých regiónoch okrem regiónu Severovýchod bola v roku 2010 v porovnaní s rokom 2004 zaznamenaná nižšia miera nezamestnanosti.¹⁴

Regionálne disparity v Maďarsku

---

¹⁴ Všetky číselné údaje vo regionálnych disparitách v ČR sú dostupné v databázach Eurostatu: EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT [online], [spracované 15.3.2012]. Dostupné na internete: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home>>. Konkrétne použité databázy: Gross domestic product (GDP) at current market prices at NUTS level 2, aktualizovaná k 15.3.2012 a Unemployment rates by sex and age, at NUTS levels 1, 2 and 3 (%), aktualizovaná k 6.3.2012.

V Maďarsku dominujú a pretrvávajú rozdiely najmä medzi regiónom hlavného mesta a ostatnými regiónmi krajiny, ďalej medzi rozvinutejším severozápadom a menej rozvinutým južnými a juhovýchodnými regiónmi, medzi prihraničnými a vnútrozemskými oblasťami či medzi aglomeráciami, menšími mestami a dedinami. Najrozvinutejším spomedzi všetkých siedmich regiónov Maďarska na úrovni NUTS 2 je región Közép-Magyarország s hlavným mestom krajiny Budapešť, ktorý dosahuje najvyššiu úroveň príjmu na obyvateľa v pomere k priemeru Únie (109% v roku 2009) a zároveň najnižšiu mieru nezamestnanosti (na úrovni 6,6% v roku 2009 a 8,9% v roku 2010). Ostatných šesť maďarských regiónov dosahovalo v roku 2009 príjem na jedného obyvateľa menej ako 75% priemeru EÚ, z toho päť regiónov dokonca menej ako 60% jej priemeru a región Nyugat-Dunántúl dosahoval presne úroveň 60%. Najmenej rozvinutými regiónmi s najvyššou mierou nezamestnanosti sú konkrétne regióny Észak-Magyarország (s HDP na obyvateľa v PKS vo výške 40% priemerného HDP p.c. EÚ v 2009), Észak-Alföld (42%), Dél-Alföld (43%) a Dél-Dunántúl (45%). Hodnotenie vývoja uvedených ukazovateľov v čase limituje v prípade Maďarska absencia číselných údajov v databázach Eurostatu - relevantné údaje sú dostupné až od roku 2007. Na ich základe možno zhodnotiť, že v roku 2009 bol zaznamenaný v porovnaní s rokom 2007 rast HDP na obyvateľa v PKS len v regiónoch Közép-Magyarország a Észak-Alföld. No na druhej strane, v roku 2009 bolo zaznamenané oproti roku 2007 vyššie HDP p.c. v PKS z priemerného HDP p.c. EÚ vo všetkých maďarských regiónoch okrem regiónov Közép-Dunántúl a Nyugat-Dunántúl. Nepriaznivý je v Maďarsku vývoj miery nezamestnanosti. Jej úroveň bola vo všetkých regiónoch výrazne vyššia v roku 2010 v porovnaní s rokom 2004 a možno povedať, že od vstupu krajiny do EÚ rástla takmer v každom roku v každom regióne. K najväčšiemu jej nárastu došlo v regiónoch Észak-Alföld z 7,2% v roku 2004 na 14,5% v roku 2010; Észak-Magyarország z 9,7% v 2004 na 16% v 2010; a Dél-Dunántúl z 7,9% v roku 2004 na 12,1% v roku 2010.¹⁵

Regionálne disparity v Poľsku

Najvýraznejšie príjmové disparity a disparity pracovného trhu existujú v Poľsku medzi najrozvinutejším poľským regiónom Mazowieckie a zvyškom krajiny; medzi tromi

---

¹⁵ Všetky číselné údaje vo regionálnych disparitách v Maďarsku sú dostupné v databázach Eurostatu: EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT [online], [spracované 15.3.2012]. Dostupné na internete: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>. Konkrétne použité databázy: Gross domestic product (GDP) at current market prices at NUTS level 2, aktualizovaná k 15.3.2012 a Unemployment rates by sex and age, at NUTS levels 1, 2 and 3 (%), aktualizovaná k 6.3.2012.

východnými regiónmi krajiny a jej západnými časťami; či medzi priemyselnými a poľnohospodárskymi oblasťami. Región Mazowieckie (s hlavným mestom krajiny – Varšava) dosahuje dlhodobu najvyššiu príjem na obyvateľa (na úrovni 97% priemerného príjmu EÚ v roku 2009) a najnižšiu mieru nezamestnanosti (6,0% v roku 2009 a 7,4% v roku 2010). Ostatných 15 poľských regiónov na úrovni NUTS 2 dosahovalo v roku 2009 príjem na obyvateľa v PKS nižší ako 70% priemeru Únie, z čoho päť regiónov dosahovalo dokonca úroveň nižšiu ako 50%. Za najmenej rozvinuté regióny pritom možno považovať východné regióny Lubelskie (príjem p.c. na úrovni 41% priemerného príjmu EÚ v 2009), Podkarpacie (42%), Podlaskie a Warmińsko-mazurskie (oba 45%). Príjem na obyvateľa je teda vo takmer vo všetkých poľských regiónoch hlboko pod úrovňou priemerného príjmu na obyvateľa EÚ.¹⁶

Pri sledovaní vývoja nami zvolených sociálno-ekonomických ukazovateľov však možno v prípade Poľska nájsť viacero pozitívnych momentov. Od roku 2004 do roku 2009 došlo k rastu HDP per capita v PKS v pomere k priemernému HDP p.c. EÚ 27 vo všetkých poľských regiónoch. Najvýraznejší nárast zaznamenali regióny Mazowieckie, Dolnośląskie, Wielkopolskie a Pomorskie. Pri porovnaní miery nezamestnanosti krajiny v roku 2004 a 2010 možno konštatovať výrazný pokles jej úrovne. V roku 2004, keď krajina vstupovala do EÚ, bola zaznamenávaná dvojciferná miera nezamestnanosti vo všetkých poľských regiónoch. No v roku 2010 bola táto miera nižšia, a to aj napriek miernemu vzrastu nezamestnanosti v predchádzajúcich rokoch. K najväčšiemu poklesu miery nezamestnanosti došlo v regiónoch Dolnośląskie (z 24,9% v 2004 na 11,3% v 2010), Lubuskie (z 23,2% v 2004 na 10,5% v 2010) a Warmińsko-mazurskie (z 22,3% v 2004 na 9,6% v 2010).¹⁷

Regionálne disparity v Slovenskej republike

Na úrovni NUTS 2 má SR štyri regióny: Bratislavský kraj, Západné Slovensko, Stredné Slovensko a Východné Slovensko. Vo všeobecnosti možno pritom považovať severozápad krajiny za bohatší a rozvinutejší, zatiaľ čo juhovýchod ostáva menej rozvinutý s nedostatočnými rozvojovými disponibilítami. Väčšina problémov sa kumuluje do vidieckych oblastí.

---

¹⁶ Všetky číselné údaje vo regionálnych disparitách v Poľsku sú dostupné v databázach Eurostatu: EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT [online], [spracované 15.3.2012]. Dostupné na internete: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>. Konkrétne použité databázy: *Gross domestic product (GDP) at current market prices at NUTS level 2*, aktualizovaná k 15.3.2012 a *Unemployment rates by sex and age, at NUTS levels 1, 2 and 3 (%)*, aktualizovaná k 6.3.2012.

¹⁷ Tamtiež.

Región Bratislavský kraj (s hlavným mestom Bratislava) je regiónom sociálno-ekonomicky najrozvinutejším. Na jednej strane dosahuje najvyšší príjem na obyvateľa v porovnaní s ostatnými regiónmi (na úrovni 178% priemeru EÚ v 2009), na strane druhej zaznamenáva najnižšiu mieru nezamestnanosti (4,6% v 2009 a 6,2% v 2010). Ostatné tri slovenské regióny od neho oddeľuje hlboká priepasť – ich príjem na obyvateľa bol v roku 2009 nižší ako 75% priemeru Únie a miera nezamestnanosti je dlhodobo vyššia ako priemerná miera nezamestnanosti EÚ. V roku 2010 dosahovala v regióne Východné Slovensko dokonca úroveň 18,5%. Z hľadiska vybraných sociálno-ekonomických ukazovateľov možno ďalej zhodnotiť, že druhým najrozvinutejším je región Západné Slovensko (HDP p.c. v PKS vo výške 69% priemeru EÚ v 2009), nasleduje Stredné Slovensko (58%) a najmenej rozvinutým je región Východné Slovensko (49%). V porovnaní s rokom 2004, kedy sa SR stala členským štátom EÚ, došlo do roku 2009 k rastu HDP p.c. v PKS v pomere k priemeru EÚ vo všetkých jej regiónoch; najvýraznejší nárast pritom zaznamenal región Bratislavský kraj, ďalej Západné Slovensko, Stredné Slovensko a nakoniec Východné Slovensko. Vo všetkých slovenských regiónoch bola zároveň v roku 2010 výrazne nižšia miera nezamestnanosti oproti roku 2004 - najviac poklesla v regióne Východné Slovensko (z 24,2% v 2004 na 18,5% v 2010).¹⁸

Záver

Z analýzy regionálnych disparít v krajinách V4 možno vyvodiť viacero záverov. Úroveň príjmu na obyvateľa v parite kúpnej sily všetkých krajín V4 sa nachádza pod úrovňou priemerného príjmu na obyvateľa Európskej únie. Len dva regióny na úrovni NUTS 2 (Bratislavský kraj a Praha) výrazne presahujú priemer EÚ a dokonca sa umiestnili na popredných miestach spomedzi jej 271 regiónov. Poslednými dvomi regiónmi spomedzi regiónov V4, ktoré presahujú (a vôbec dosahujú) priemer EÚ, sú najrozvinutejší maďarský región Közép-Magyarország a poľský región Mazowieckie. Vo všetkých štyroch spomínaných regiónoch sa nachádza hlavné mesto príslušného štátu Vyšehradskej štvorky.

---

¹⁸ Všetky číselné údaje vo regionálnych disparitách v SR sú dostupné v databázach Eurostatu: EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT [online], [spracované 15.3.2012]. Dostupné na internete: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>. Konkrétne použité databázy: Gross domestic product (GDP) at current market prices at NUTS level 2, aktualizovaná k 15.3.2012 a Unemployment rates by sex and age, at NUTS levels 1, 2 and 3 (%), aktualizovaná k 6.3.2012.

V každej z krajín V4 došlo od roku 2000 do roku 2009 k prehĺbeniu regionálnych disparít – prevládali divergentné tendencie. Rozvinutejšie regióny si upevňovali svoje pozície a tie menej či najmenej rozvinuté za nimi zaostávali absentujúc výraznejší progres uplatňovaných snáh smerom k zvráteniu nepriaznivého trendu. Napriek tomu možno v danom stave identifikovať pozitíva. Od vstupu krajín V4 do EÚ do roku 2009 sa totiž príjem na obyvateľa približoval priemernému príjmu na obyvateľa Únie vo všetkých českých (okrem regiónu Jihozápad), poľských aj slovenských regiónoch. V porovnaní s rokom 2004 bola v roku 2010 zároveň nižšia miera nezamestnanosti vo všetkých českých (okrem regiónu Severovýchod), poľských aj slovenských regiónoch. Negatívnejší vývoj zaznamenávalo v uvedenom období len Maďarsko. Od roku 2007 do roku 2009 bol síce zaznamenaný rast HDP p.c. v PKS z priemerného HDP p.c. EÚ vo všetkých maďarských regiónoch okrem dvoch (Közép-Dunántúl a Nyugat-Dunántúl), no k rastu HDP p.c. v PKS došlo v skutočnosti len v dvoch regiónoch (Közép-Magyarország a Észak-Alföld). Nepriaznivý je v Maďarsku aj vývoj miery nezamestnanosti. Jej úroveň bola vo všetkých regiónoch výrazne vyššia v roku 2010 v porovnaní s rokom 2004 - možno povedať, že od vstupu krajiny do EÚ rástla takmer v každom roku v každom regióne.

Priestor na konvergenciu regiónov v rámci jednotlivých krajín V4, ale aj vo vzťahu k EÚ, teda bez pochyb existuje. V súčasnosti aplikované opatrenia na odstraňovanie regionálnych disparít v krajinách V4, ktorých systémovosť a efektívnosť môžu byť predmetom diskusií, totiž prinášajú len pomerne malé a pomaly sa prejavujúce účinky, redukované práve pretrvávajúcimi a prehľbujúcimi sa problémami regiónov. Regionálnym politikám, ktoré uplatňujú jednotlivé krajiny V4 by zaiste neuškodila modernizácia, precíznejšie plánovanie a cielenie, či svedomité a efektívnejšie presadzovanie pri zdôrazňovaní multidimenzionálneho charakteru problematiky regionálnych disparít. Možno súhlasiť s P. Gajdošom, že: *„ak sa má zabrániť sociálno-ekonomickej exklúzii a trvalej marginalizácii zaostávajúcich regiónov a území, treba aplikovať efektívnu a adresnú regionálnu politiku a systémové riešenie regionálnych problémov.“*¹⁹ Regionálna politika krajín V4 by pritom mala byť dopĺňaná regionálnou politikou EÚ, ktorej úlohou je práve *„meniť ekonomickú a sociálnu štruktúru*

---

¹⁹ GAJDOŠ, P. 2008. Vývoj regionálnych disparít na Slovensku – málo rozvinuté regióny. In *Životné Prostredie* [online]. 2008, vol. 42, no. 1, s. 27 [cit. 28.3.2012]. Dostupné na internete: <http://www.elis.sk/download_file.php?product_id=1339>.

zaostalých regiónov Únie poskytovaním finančných prostriedkov na zmenu sociálnej (napr. vzdelávaním) a ekonomickej (podporou rôznych ekonomických aktivít) štruktúry.²⁰

Použitá literatúra:

1. BOGUMIL, P. 2009. Regional disparities in Poland. In *ECFIN Country Focus* [online]. 2009, vol. VI, Issue 04, 7 s. [cit. 10.2.2012]. Dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15180_en.pdf>.
2. EUROPEAN COMMISSION - EUROSTAT. 2011. *Eurostat regional yearbook 2011*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011. 235 s. ISBN 978-92-79-20366-4.
3. EUROPEAN COMMISSION – EUROSTAT [online], dostupné na internete: <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>.
4. GAJDOŠ, P. 2005. *Diferenciácia regionálneho rozvoja Slovenska a jej sociálno-priestorové súvislosti a dopady* [online]. 2005, 9 s. [cit. 27.4.2012]. Dostupné na internete: <<http://www.cers.tuke.sk/cers2005/doc/Gajdos.pdf>>.
5. GAJDOŠ, P. 2008. Vývoj regionálnych disparít na Slovensku – málo rozvinuté regióny. In *Životné Prostredie* [online]. 2008, vol. 42, no. 1, s. 21 – 27 [cit. 10.2.2012]. Dostupné na internete: <http://www.elis.sk/download_file.php?product_id=1339>.
6. HUČKA, M. – KUTSCHERAUER, A. – TOMÁNEK, P. 2008. Metodologická východiska zkoumání regionálních disparit. In *Regionální disparity: Working Papers N. 2* [online]. 2008, č. 2, s. 5 – 32 [cit. 27.4.2012]. Dostupné na internete: <http://disparity.vsb.cz/dokumenty2/wp_2.pdf>. ISSN 1802-9450.
7. LIPKOVÁ, E. a kol. 2011. *Európska únia*. Bratislava: Sprint dva, 2011. 446 s. ISBN 978-80-89393-33-6.
8. MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. 2011. Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. In *Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis: Prírodné vedy* [online]. 2011, roč. LIII, s. 8 – 87. Dostupné na internete: <<http://goo.gl/lt2Aw>>. ISSN 1336-6157.
9. MATLOVIČ, R. - MATLOVIČOVÁ, K. 2008. Vývoj regionálnych disparít začiatkom 21. storočia na Slovensku vo svetle vybraných indikátorov. In *Regionální studia / Czech Regional Studies* [online]. 2008, č. 2, ISSN 1803-1471, s. 2 – 12. Dostupné na internete: <http://www.fhvp.unipo.sk/~matlovicova/vystupy/Vyvoj_regionalnych_disparit_zaciatkom_21_storocia_na_Slovensku_vo_svetle_vybranych_indikatorov.pdf>.
10. TVRDOŇ, M. 2008. Identifikace determinant regionálního vývoje v České republice. In *Regionální disparity: Working Papers N. 2* [online]. 2008, č. 2, s. 62 – 71 [cit. 27.4.2012]. Dostupné na internete: <http://disparity.vsb.cz/dokumenty2/wp_2.pdf>. ISSN 1802-9450.

---

²⁰ LIPKOVÁ, E. a kol. 2011. *Európska únia*. Bratislava: Sprint dva, 2011. s. 229.

11. VISEGRAD GROUP. *Deklarace o spolupráci České a Slovenské federativní Republiky, Polské republiky a Maďarské republiky na cestě evropské integrace* [online]. 15.2.1991, 1 s. [cit. 30.3.2012]. Dostupné na: <<http://www.visegradgroup.eu/main.php?folderID=1011&articleID=3940&ctag=articlelist&iid=1>>.

Komplikovanosť štruktúry finančných derivátov - faktor rizikovosti súčasného finančného sektora

Jana Drutarovská

Abstrakt

Finančné deriváty môžeme v súčasnosti vnímať ako najdominantnejší nástroj obchodovania na finančných trhoch. Cieľom predkladaného článku je načrtnúť súčasnú formu derivátových nástrojov a výraznú zmenu ich povahy, ktorá si prešla postupným vývojom od obdobia ich uvedenia na trh. Keďže v súčasnosti sú finančné trhy kritizované najmä pre vysoký podiel špekulácií, zhmotnených práve vo forme finančných derivátov, predkladaným článkom načrtneme jeden z aspektov rizikovosti týchto finančných nástrojov, ktorý plynie z komplikovanosti ich súčasnej formy.

Kľúčové slová: finančné deriváty, exotické deriváty, rizikovosť.

Abstract

Financial derivatives can now be seen as the most dominant tool for trading in the financial markets. The main aim of the present article is to outline the current form of derivative instruments and a significant change in their nature, which has undergone a gradual evolution from the time of their launch. Financial markets are now criticized mainly for the high proportion of speculation just materialized in the form of derivatives, thereby the present article will outline one aspect of the riskness of these financial instruments, which stems from the complexity and sophistication of their current form.

Keywords: financial derivatives, exotics, risk factor.

JEL Klasifikácia: G15

Úvod

Problematika špekulatívnej povahy finančných derivátov v zmysle skrytého nebezpečenstva, ktorým disponujú a zároveň ohrozujú stabilné fungovanie svetového hospodárstva je viac ako aktuálna. Až do vypuknutia krízy v roku 2008 prevládala na finančných trhoch názor, že tento trh sa riadi tzv. hypotézou efektívneho trhu (angl. efficient market hypothesis), ktorá charakterizuje ceny finančných nástrojov ako presne reflektujúce všetky dostupné informácie (realitu podkladových aktív). V súčasnosti však finančné trhy

a na nich používané finančné nástroje nereflektujú súčasnú realitu ale budúce očakávania, predpoklady a prognózy. Finančné trhy často krát poskytujú subjektívny pohľad na budúci vývoj a toto skreslenie má následne vplyv na reálne ceny podkladových aktív, čo nazývame mechanizmus spätnej väzby (angl. feedback mechanism „reflexivity“).¹ Môžeme konštatovať, že základný princíp finančných derivátov sa radikálne zmenil - podkladové aktíva neurčujú cenu derivátov, ale deriváty určujú cenu podkladových aktív. S postupným vývojom si derivátové finančné nástroje vytvorili vlastné prostredie a podmienky pre obchodovanie, súčasne zložitejšie a komplexnejšie formy derivátov odvodené od iných derivátov majú minimálny až žiaden vzťah s pôvodnými podkladovými aktívami. V predkladanom článku sa budeme venovať skúmaniu finančných derivátov v historickom kontexte ich vývoja až po súčasnú formu, ktorej charakteristickými vlastnosťami sú komplikovanosť, komplexnosť, špekulatívny charakter a rizikovosť.

Vymedzenie pojmu finančný derivát

Podľa Medzinárodného menového fondu definujeme finančné deriváty ako kategóriu, ktorá pokrýva finančné nástroje, ktoré sú naviazané na iné finančné nástroje, ukazovatele alebo komodity, s ktorými sú spojené určité finančné riziká (napríklad riziko úrokovej miery, devízové riziko, akciové riziko, kreditné riziko, komoditné riziko), a ktoré sú predmetom obchodovania na finančných trhoch.² Deriváty sú finančné produkty, ktorých hodnota je odvodená, derivovaná od hodnoty určitého finančného nástroja alebo viacerých finančných nástrojov, ktoré nazývame podkladové aktívum (angl. underlying).³ Obchodovanie s derivátmi predstavuje uzavretie kontraktu, dohodu zmluvných strán, predmetom ktorej je nákup, respektíve predaj určitého nástroja v budúcnosti za vopred dohodnutú cenu.

Cena derivátového obchodu je určená hodnotou, ktorá je odvodená od hodnoty podkladového aktíva. Pri zisťovaní hodnoty derivátu rozlišuje tri typy hodnoty – reálnu hodnotu, trhovú hodnotu a súčasnú hodnotu derivátu.⁴ Reálna hodnota (angl. fair value) je čiastka, za ktorú je možné vymeniť aktívum alebo vysporiadať záväzok medzi zmluvnými

---

¹ SOROS, G.: *One Way to Stop Bear Raids*. [online] In: Wall Street Journal, 24.03.2009. [Cit. 17.12.2012] Dostupné na: <http://online.wsj.com/article/SB123785310594719693.html>.

² IMF: *Financial Derivatives*. [online] [Cit. 28.12.2012] Dostupné na: <http://www.imf.org/external/np/sta/fd/index.htm>.

³ GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *Börsenlexikon*. [online] [Cit. 28.12.2012] Dostupné na: http://deutsche-boerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdb_navigation/info_center/40_Know_how/10_Stock_Exchange_A_Z?glossaryWord=pi_glos_derivate.

⁴ JÍLEK, J.: *Finanční a komoditní deriváty v praxi*. 2005. S.17-20.

stranami bez zaujatosti, to znamená, že zmluvné strany obchodujú medzi sebou za trhové ceny. Trhová cena (angl. market value) je čiastka, ktorú je možné získať pri predaji alebo kúpe finančného nástroja na aktívnom trhu.⁵ Súčasnú hodnotu derivátu (angl. present value) definujeme ako dnešnú, súčasnú hodnotu budúcich peňažných tokov bez súčasnej investície pri použití diskontných faktorov.⁶

Deriváty môžeme rozdeliť podľa rôznych kritérií a ukazovateľov. Podľa typu podkladového aktíva rozlišujeme, či je podkladovým aktívom, od ktorého sa derivát odvádza, úroková miera, mena, akcia alebo komodita. Deriváty podľa toho delíme na úrokové deriváty, menové deriváty, akciové deriváty, komoditné deriváty a ostatné deriváty. Delenie podľa typu produktu pozostáva z konkrétnych druhov derivátových produktov, medzi ktoré zaraďujeme forwardy, futurity, swapy a opcie. Deriváty predstavujú odvodené produkty, ktoré investor nenakupuje na primárnom trhu priamo od vlastníka produktu, ale nakupuje ich od iného investora na sekundárnom trhu. Poznáme dva typy sekundárnych trhov, na ktorých sa obchoduje s finančnými derivátmi – burza a mimo burzový trh. V delení podľa trhového miesta potom rozlišujeme deriváty, ktoré sú obchodované mimo burzy na bilaterálnom základe, na tzv. OTC (angl. Over-the-counter) trhu a deriváty, s ktorými sa obchoduje na multilaterálnom základe na burzách. Vo všeobecnosti zo všetkých obchodov s derivátmi prebieha na burze len 22,9%, zatiaľ čo na mimo burzovom trhu sa uzatvorí až 77,1% derivátových kontraktov, z čoho vyše 40% tvorí obchodovanie s menovými derivátmi a 30% obchodovanie s úrokovými derivátmi.⁷

Použitie finančných derivátov

Hlavnou úlohou derivátových kontraktov je poskytnúť investorovi finančne nenáročný spôsob kontroly rizika. Deriváty spôsobujú, že budúce riziko sa stáva obchodovateľným. Jedným z hlavných dôvodov, prečo sa obchoduje s derivátmi je eliminácia neistoty prostredníctvom výmeny trhových rizík, známa pod pojmom *hedging* (zaistenie). Medzi najvýznamnejšie typy hedgingu patrí zaistenie pred zmenou menového kurzu, pred pohybmi úrokovej miery a pred nečakaným nárastom vstupných nákladov spôsobeným napríklad

---

⁵ Pod pojmom aktívny trh rozumieme trh, na ktorom je obchodovaný produkt homogénny, ceny na trhu sú dostupné verejnosti a je tam bežná stála prítomnosť kupujúcich a predávajúcich.

⁶ Diskontný faktor je súčasnou hodnotou napr. 1 eura, ktoré obdržíme k určitému dátumu v budúcnosti.

⁷ CHORAFAS, D.N.: Introduction to derivative financial instruments. 2008. S.60.

náhlym rastom cien surovín na svetových trhoch. Deriváty slúžia ako poistenie proti nechceným a nečakaným fluktuáciám cien a na zníženie volatility cash flowu spoločnosti. Derivátové kontrakty, ktoré chce spoločnosť použiť ako zaistenie pred potenciálnymi rizikami nie sú pre danú spoločnosť špekulatívnej povahy. Naopak, investor, ktorý hedging poskytuje sprostredkováva derivátový obchod na základe špekulácie.⁸ Správne použitie derivátov prináša pre spoločnosť benefity, akými sú zvýšenie predvídavosti, nižšie kapitálové požiadavky a vyššia kapitálová produktivita. Výhody obchodovania s derivátmi spôsobili, že v súčasnosti viac ako 90% z 500 najväčších svetových spoločností riadi cenové riziko práve obchodom s derivátmi.⁹

Ďalším dôvodom použitia derivátov je ich vnímanie ako *investícia*. Deriváty sú alternatívnym spôsobom priameho investovania do aktíva bez toho, aby sme aktívum kúpili a disponovali jeho držbou. Deriváty umožňujú aj investíciu do podkladového aktíva a rizika, ktoré nie je možné kúpiť priamo (príkladom sú zvláštne druhy exotických derivátov, ktoré sú naviazané na predpovede počasia a ponúkajú kompenzáciu v prípade, že teplota v určitej oblasti presiahne alebo klesne pod preddefinovanú referenčnú teplotu).

Arbitráž, ktorú definujeme ako súbežný nákup a predaj rovnakých finančných nástrojov na teritoriálne rozdielnych trhoch s cieľom profitovania využitím cenových rozdielov, je ďalším dôvodom obchodovania s derivátmi.¹⁰ Arbitráž je výsledkom existujúcich cenových rozdielov toho istého finančného derivátu na teritoriálne odlišných trhoch a takisto využíva rozdiely z časového hľadiska medzi cenami na termínovanom trhu a cenami odvodenými od cien na promptnom (spotovom) trhu podkladových aktív. Výhodou arbitráže v porovnaní s ostatnými formami obchodovania s derivátmi je najnižšie riziko pri dosiahnutí zisku, nevýhodou sú transakčné náklady.

Cieľom mnohých investorov na derivátových trhoch je použitím relatívne malého objemu finančných prostriedkov špekuláciami získať vysoký zisk. Takýto typ obchodovania sa nazýva *trading*. Odlišnosťou nakupovania derivátových finančných prostriedkov je fakt, že pre obchodovanie derivátov stačí disponovať len malým zlomkom potrebných prostriedkov,

---

⁸ BHANDARI, A.: *How Companies Use Derivatives for Hedging & Risk Management*. [online] In: CoolAvenues, 15.11.2010. [Cit. 31.12.2012] Dostupné na: <http://www.coolavenues.com/mba-journal/finance/how-companies-use-derivatives-hedging-risk-management>.

⁹ GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *The Global Derivates market*. 2008. S.8. Dostupné na: http://deutsche-boerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdb_navigation/info_center/40_Know_how/10_Stock_Exchange_A_Z?glossaryWord=pi_glos_derivate.

¹⁰ INVESTOPEDIA: *Arbitrage*. [online] [Cit. 31.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/a/arbitrage.asp#axzz1134MOH39>.

ktorý označujeme pojmom marža (angl. margin). Atraktívnosť obchodovania s derivátmi potom spočíva vo využívaní tzv. pákoveho efektu (angl. leverage). Finančný pákový efekt funguje na princípe použitia malého objemu vlastného kapitálu doplneného väčším objemom cudzieho kapitálu na financovanie danej investície, v našom prípade derivátového kontraktu. To znamená, že s relatívne malým množstvom vlastného kapitálu je možné disponovať s veľkým objemom aktív a tak dosiahnuť vysoký zisk, respektíve vysokú stratu.

Medzi výhody obchodovania s derivátmi patrí ochrana rizika s minimálnou investíciou vopred a nízke celkové transakčné náklady v porovnaní s investovaním do kúpy celého podkladového aktíva. Napríklad celkové transakčné náklady pri nákupe derivátového kontraktu hlavného európskeho burzového indexu sú približne o 60% nižšie ako kúpa portfólia podkladových akcií.¹¹ Deriváty umožňujú rýchlu inováciu produktu, pretože nové kontrakty môžu byť na trhu predstavené rýchlejšie a medzi významnú výhodu patrí aj ich „šitie na mieru“, to znamená úplné prispôsobenie podmienok obchodu s derivátmi špecifickým potrebám užívateľa. Súčasný finančný deriváty sú komplexnejšie, náročnejšie, presnejšie a flexibilnejšie a neustále sa vyvíjajú.

Stručná história vývoja derivátov

Aj keď deriváty sú často krát nesprávne vnímané ako moderná a v súčasnosti nová kategória na finančných trhoch, použitie ich prvých foriem sa objavuje už pred niekoľkými tisícročiami. Obchodovanie s budúcou úrodou boli bežnou praxou v Egypte či Indii, v antickom Grécku nebolo neobvyklé predávať olivový olej pomocou forwardových kontraktov. Starogrécky filozof Aristoteles (384 p.n.l. – 322 p.n.l.) vo svojom diele *Politika* opisuje ako Táles zbohatol použitím predkupného práva – opcie. V biblickej knihe *Genezis* a prvej knihe *Tóry* môžeme nájsť ďalší príklad využitia predkupného práva, ako aj zmienku o následnom neplnení záväzkov.¹²

V 12. storočí n.l. obchodníci vo Francúzsku uzatvárali obchody prostredníctvom tzv. „lettres de faire“, ktoré predstavovali vzorky neskôr predávaných tovarov. Obchodníci

---

¹¹ GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *The Global Derivates market*. 2008. S.8. Dostupné na: http://deutsche-boerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdb_navigation/info_center/40_Know_how/10_Stock_Exchange_A_Z?glossaryWord=pi_glos_derivate.

¹² V knihe *Genezis* sa píše ako si Jakub chcel vziať za ženu Ráchel. Jej otec mu prisľúbil právo vziať si ju, ak bude u neho sedem rokov pracovať. Po siedmich rokoch však porušil túto dohodu a dal mu za ženu staršiu sestru Liu (Gn 29,18n).

takýmto spôsobom uzatvárali forwardový obchod, kde kvalita tovaru bola daná vzorkou a budúca cena tovaru stanovená skôr ako došlo k skutočnej výmene tovaru.

V 17. storočí sa Amsterdam stal dôležitým finančným centrom a takisto aj miestom prvého obrovského finančného kolapsu, spôsobeného náhlym pádom cien vzácnych cibuliek tulipánov, ktoré boli dovtedy rozpredávané vo futuritných kontraktoch (tulipmánia). Derivátové trhy, avšak v menej špekulatívnej povahe ako v Holandsku, sa začali rozvíjať v tom istom čase aj v Japonsku vo forme futuritných obchodov s ryžou.

V polovici 19. storočia sa začal rozvíjať, štandardizovať a lepšie organizovať obchod s prvými „modernými“ derivátovými obchodmi (najmä forwardové a futuritné kontrakty). V roku 1848 založilo 82 obchodníkov Chicagskú radu pre obchod (CBOT – Chicago Board of Trade) a spolu s vynájdením nových komunikačných prostriedkov (telegraf, telefón) sa otvorili možnosti pre rozvoj nových foriem obchodovania a špekulácií. Prvý forwardový kontrakt (na kukuricu) bol uzatvorený v roku 1851.¹³ V priebehu 19. storočia bolo založených niekoľko komoditných búrz na predaj bavlny, masla, syra – The New York Cotton Exchange (1870), Butter and Cheese Exchange of New York (1872), Chicago Produce Exchange (1874), Kansas City Board of Trade (1876). V roku 1933 v dôsledku Veľkej hospodárskej krízy došlo k zjednoteniu 4 veľkých komoditných búrz (the National Metals Exchange, the Rubber Exchange of New York, The National Raw Silk Exchange and the New Raw Hide Exchange) a vytvoreniu Komoditnej burzy, známej pod skratkou Comex (Commodity Exchange). Až do konca 2. svetovej vojny bolo vytváranie búrz trendom najmä v Spojených štátoch, avšak na začiatku 50. rokov nastal boom v Japonsku (the Yokohama Silk Exchange, the Tokyo Textile Exchange, the Tokyo Rubber Exchange, the Grain Exchange, the Kobe Rubber Exchange).

V roku 1972 Chicagská obchodná burza (CME – Chicago Mercantile Exchange) vytvorila Medzinárodný menový trh ako odozvu na voľný floating medzinárodných mien, ktorý umožňoval po prvýkrát v histórii obchodovanie s menovými futuritami, ktoré už neboli naviazané na fyzické komodity. O rok neskôr bola založená Chicagská opčná burza (CBOE - Chicago Board Options Exchange). V roku 1973 bola predstavená jedna z najvýznamnejších teórií vo finančnom svete - teória oceňovania opcií. V nej Black, Scholes a Merton ako prví ukázali, že opcie môžu byť ocenené vytvorením bezrizikového zaistenia a to tak, že sa

---

¹³ CHISHOLM, A.M.: Derivatives demystified. 2004. S.4.

dynamicky riadi jednoduché portfólio pozostávajúce z podkladových aktív a hotovosti.¹⁴ V roku 1997 získali profesor Robert C. Merton z Harvardskej univerzity a profesor Myron S. Scholes zo Standfordskej univerzity Nobelovú cenu za ekonómiu za túto novú metódu určovania hodnoty derivátov, ktorú v spolupráci s Fischerom Blackom dokázali vyjadriť v podobe matematického vzorca. V roku 1983 sa CBOE rozhodla vytvoriť burzový trhový index, v rámci ktorého by sa obchodovalo s opciami najvýznamnejších spoločností (CBOE 100 Index). Neskôr bol tento index prevzatý finančnou spoločnosťou Standard and Poor's (dnes známy ako index S&P 100) a v súčasnosti predstavuje index najaktívnejších obchodovateľných opcií 100 najvýznamnejších spoločností.

V 80. rokoch minulého storočia sa začali na finančných trhoch objavovať nové, zložitejšie typy derivátov. Dovtedy sa na trhoch obchodovalo s pomerne jednoduchými, základnými „vanilkovými“ derivátmi (angl. plain vanilla). V súčasnosti poznáme exotické, syntetické a štruktúrované deriváty, ktoré sú omnoho komplikovanejšie, špekulatívnejšie, tvorené kreatívnejšie s vyšším stupňom rizikovosti. Druhá vlna zakladania nových derivátových búrz sa objavila v 80. a začiatkom 90. rokov v Európe. Počas tohto obdobia boli založené finančné derivátové burzy takmer na každom hlavnom západoeurópskom finančnom trhu. Medzi najvýznamnejšie patrili burzy Liffe v Londýne (1982), Matif v Paríži (1986), DTB vo Frankfurte (1990).¹⁵ Väčšina týchto novovzniknutých organizácií disponovala aj vlastnými klíringovými domami. Európske burzy sa líšili od amerických najmä väčšou nezávislosťou od ich používateľov a boli revolučné pri uplatnení plne elektronického systému obchodovania a používaním priemyselných štandardov. Pozícia európskych búrz sa v priebehu posledných rokov natoľko upevnila, že v roku 1995 tvorili európske finančné burzy 24% podiel z celkového globálneho trhu a v roku 2007 tento podiel narástol na 40%.¹⁶

V roku 1994 sa výrazne prejavilo nebezpečenstvo obchodovania s derivátmi, kedy jedna z najväčších priemyselných nemeckých spoločností Metallgesellschaft AG vykázala stratu vyše 1,5 miliárd dolárov, ktoré investovala do ropných fururít. V roku 2001 vyhlásila bankrot siedma najväčšia americká spoločnosť a najväčší svetový obchodník s energiami,

---

¹⁴ DEMJÁN, V.: *Black-Scholesov model oceňovania opcií*. [online] In: Finančné trhy, 03/2007. [Cit. 31.12.2012] Dostupné na: <http://www.derivat.sk/index.php?PageID=1209>.

¹⁵ GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *The Global Derivates market*. 2008. S.19. Dostupné na: http://deutscheboerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdb_navigation/info_center/40_Know_how/10_Stock_Exchange_A_Z?glossaryWord=pi_glos_derivate.

¹⁶ GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *The Global Derivates market*. 2008. S.12. Dostupné na: http://deutscheboerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdb_navigation/info_center/40_Know_how/10_Stock_Exchange_A_Z?glossaryWord=pi_glos_derivate.

spoločnosť Enron, ktorá podnikala s kreditnými a na energie naviazanými derivátmi. Táto spoločnosť sa tak stala prvou v americkej histórii, ktorá zbankrotovala po systematickej snahe zakryť obrovské straty spôsobené obchodovaním s derivátmi.

Na začiatku 21. storočia sa začala tretia vlna zakladania derivátových finančných trhov v rozvíjajúcich sa prosperujúcich ekonomikách. Medzi rokom 2000 a 2003 sa otvorili štyri nové burzy v Indii (National Stock Exchange of India, Bombay Stock Exchange, MCX India, NCDEX India), tri nové burzy na Blízkom východe (Dubai Gold and Commodities Exchange, Kuwait Stock Exchange, IMEX Qatar) a dve derivátové burzy v Čínskej ľudovej republike (Shanghai Futures Exchange, China Financial Futures Exchange).

Súčasná forma derivátov – exotické deriváty

V predchádzajúcej podkapitole sme sledovali vývoj základných, jednoduchých foriem derivátov, tzv. vanilkových derivátov. V poslednom desaťročí derivátové nástroje prešli a neustále prechádzajú vývojom a súčasné finančné deriváty sú v porovnaní s klasickými vanilkovými derivátmi zložitejšie a komplexnejšie, pričom správne ohodnotenie ich ceny je oveľa náročnejšie než pri jednoduchých formách. Nakoľko je štruktúra týchto derivátov často krát zložená z prvkov, ktoré sa správajú nepredvídavo, názov týchto novodobých derivátov vystihuje ich nestálu, rýchlo sa meniacu povahu. Náročná a komplexná forma exotických derivátov (angl. exotics) je produktom tzv. raketových vedcov¹⁷. Obchodovanie s exotickými derivátmi je v súčasnosti bežnou praxou. Okrem exotických derivátov môžeme medzi novodobé druhy derivátov zaradiť aj syntetické a štruktúrované finančné nástroje. Syntetické finančné nástroje sú umelo vytvorené investičné nástroje alebo inštrumenty určené na splnenie takých požiadaviek, ktoré nie sú schopné splniť existujúce, konvenčné finančné nástroje. Snažia sa zredukovať riziko zvýšením jeho diverzifikácie a ponúknuť vyšší výnos, zvyčajne sú kombináciou dlhopisov, swapov a opcií.¹⁸ Štruktúrované financovanie poskytuje komplexný finančný nástroj pre takého zákazníka (prevažne pre veľké subjekty na finančnom trhu), ktorý má špecifické a sofistikované potreby.¹⁹ Vo všeobecnosti na splnenie týchto

---

¹⁷ Raketoví vedci (angl. rocket scientist) predstavujú odborníkov z oblasti vedy a matematiky, ktorí svoje odborné znalosti využívajú vo finančnej sfére na vývoj zložitých finančných nástrojov a modelov. Tento výraz je rovnako synonymom pre výnimočne inteligentnú osobu.

¹⁸ FINANCIAL GLOSSARY: *Synthetic Financial Instruments*. [online] In: Reuters. [Cit. 18.12..2012] Dostupné na: http://glossary.reuters.com/index.php/Synthetic_Financial_Instruments.

¹⁹ FINANCIAL DICTIONARY: *Structure Finance*. [online] In: Investing Answers. [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://www.investinganswers.com/financial-dictionary/debt-bankruptcy/structured-finance-16-46>.

podmienok je nutná implementácia takých finančných nástrojov, ktoré sú vysoko rizikové (príkladom sú toxické deriváty). Medzi najznámejšie exotické deriváty, ktorými sú prevažne rôzne formy opčných kontraktov patria:

- „*Všetko alebo nič*“ *opcie* (*angl. all-or-nothing options*) – typ opcií s fixným výnosom, avšak len v prípade predpokladu správnej predikcie. V kontrakte, v ktorom je použitý tento typ opcie, majiteľ po uplynutí splatnosti opcie buď získa vopred dohodnuté množstvo alebo stratí celú investíciu.²⁰ Tento typ opcií patrí do skupiny tzv. *binárnych opcií* (*angl. binary options*), ktorých hlavnou charakteristikou je buď fixná výplata opcie podmienená dosiahnutím vopred určenej hodnoty alebo žiadna výplata v opačnom prípade.
- *Bariérne opcie* (*angl. barrier*) – bariérna opcia je typ opcie, ktorej výplata závisí od toho, či podkladové aktívum dosiahne alebo presiahne vopred určenú cenu (prekážkový, bariérny level).²¹
- *Motýle* (*angl. butterflies*) – taktiež nazývané *motýlie rozšírenie* (*angl. butterfly spread*) je komplexná opčná stratégia, ktorá zahŕňa nákup call opcie s relatívne nízkou dohodnutou cenou a zároveň nákup call opcie s relatívne vysokou dohodnutou cenou a následný predaj oboch akcií za okamžitú cenu na trhu. Cieľom tejto stratégie je určenie hraníc rizika a ziskového potenciálu pričom je výnosná len v prípade, že cena podkladového aktíva zotrúva v relatívne úzkom intervale.²²
- *Dúhové opcie* (*angl. rainbow option*) – alebo tiež *košové opcie* (*angl. basket options*), predstavujú opčný kontrakt, ktorý môže byť zložený z rôzneho počtu a rôznych druhov podkladových aktív – komodít, mien, akcií a podobne, podmienkou vyplatenia opcie je pohyb všetkých podkladových aktív vo vopred určenom smere.
- *Výberové opcie* (*angl. complex choosers*) – opcie, ktoré umožňujú držiteľovi opcie zvoliť formu opcie (put alebo call) ku konkrétnemu dátumu, vo všeobecnosti sú tieto typy opcií drahšie ako vanilkové typy, pretože poskytujú flexibilitu voľby pre ich držiteľa.

---

²⁰ EBINARY OPTION: *All or nothing option*. [online] In: Financial News. [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://ebinaryoptions.co/all-or-nothing-options/>.

²¹ INVESTOPEDIA: *Barrier Option*. [online] [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/b/barrieroption.asp#axzz1oVfOOMTM>.

²² FINANCIAL DICTIONARY: *Butterfly Spread*. [online] [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/Butterfly+Spread>.

- *Zlúčené, vnorené nástroje* (angl. *compound, nested instruments*) – finančné deriváty, ktoré majú v sebe z perspektívy emitenta zahrnutý akciový prvok a zároveň dlhový prvok. To znamená, že samotný emitent, ktorý je veriteľom daného derivátu, je súčasne aj dlžníkom, pretože podkladovými aktívami nie sú len aktíva, ale aj pasíva.
- *Spätné opcie* (angl. *lookbacks*) – tento typ opcií umožňuje ich držiteľovi „pozrieť sa späť“ na cenu podkladových aktív, ktorá sa najčastejšie vyskytovala počas života opcie a uplatniť tak opciu za cenu založenú na optimálnej hodnote podkladového aktíva, táto opcia redukuje neistotu spojenú so správnym načasovaním vstupu na trh.²³
- *Quantos* – menové opcie, ktoré zahŕňajú dve meny, podkladové aktívum je určené v mene, ktorá sa odlišuje od meny, v ktorej sa derivát vypláca. Príkladom môže byť dohoda o nákupe respektíve predaji futurového kontraktu na akciový index vyjadrený v britských librách, pričom kontraktu sa bude kalkulovať a vyplácať v eurách.
- *Opcie, sledujúce správanie počas ich životnosti* (angl. *path-dependent options*) – opcie, ktorých konečná hodnota, teda hodnota pri splatnosti závisí od hodnoty podkladového aktíva nielen v danom momente, ale sleduje aj predchádzajúce momenty počas „dráhy života“ opcie. Príkladom tohto typu opcií sú napríklad ázijské opcie, ktorých hodnota pri splatnosti závisí od priemernej hodnoty podkladových aktív, ktorú dosiahli počas životnosti opcie.
- *Rebríkové opcie* (angl. *ladder options*) – tento druh opcie dáva držiteľovi možnosť uzamknúť jej hodnotu v momente, keď podkladové aktívum dosiahne predurčenú cenovú úroveň a tým garantuje určitý zisk aj v prípade, že po uzamknutí opcie a pred jej splatnosťou budú ceny podkladových aktív klesať.²⁴
- *Kľúčkové, háčikové opcie* (angl. *cliquet, ratchet option*) – opcia, ktorá pozostáva zo série za sebou nasledujúcich forwardových opcií, to znamená, že životnosť prvej opcie je spustená okamžite, ďalšia je spustená ihneď po splatnosti prvej opcie, atď.
- *Opcie na počasie* (angl. *weather options*) – predstavujú opcie naviazané na zmenu počasia a opcia je vyplatená v prípade nezvyčajného počasia, napríklad, ak teplota v určitej oblasti presiahne alebo klesne pod preddefinovanú referenčnú teplotu. Tento typ opcií používajú prevádzkovatelia služieb, ktoré sú naviazané na správanie počasia

---

²³INVESTOPEDIA: *Lookback Option*. [online] [Cit. 19.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/l/lookbackoption.asp#axzz1oVfOOMTM>.

²⁴INVESTOPEDIA: *Ladder Option*. [online] [Cit. 19.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/l/ladderoption.asp#axzz1oVfOOMTM>.

(lyžiarske strediská), ktorí sú v prípade neštandardného vývoja počasia aspoň čiastočne kompenzovaní.

Na základe tejto stručnej charakteristiky najznámejších vybraných foriem exotických derivátov môžeme konštatovať, že najzávažnejším problémom pre investora je nízka miera poznania, čo v skutočnosti derivát obsahuje a aká veľká je miera rizika, ktorú v sebe nesie. Mnohé súčasné exotické deriváty sú skonštruované tak, aby vyhovovali konkrétnym požiadavkám investora. Vznikajú tak nové, unikátne deriváty, ktorých vývoj je zložité predpokladať. Deriváty, ktoré sú naviazané na viacero podkladových aktív (dúhové, košové opcie), na zvláštne a neštandardné druhy podkladových aktív (opcie na počasie), na iné druhy derivátov (kľúčkové, háčikové opcie), na pasíva (vnorené, zlúčené opcie), či deriváty umožňujúce široký priestor na špekuláciu v rámci daného derivátu (rebríkové opcie) môžeme charakterizovať ako nepredvídateľné a rizikové. Môžeme tak konštatovať, že komplexnosť a komplikovanosť súčasných derivátov spôsobuje neschopnosť poznať ich konkrétnu štruktúru a skladbu, čo predstavuje skryté nebezpečenstvo a je prvok vyvolávajúci nestabilitu na finančných trhoch.

Záver

Dynamicnosť súčasného diania, hospodársky cyklus a výrazná volatilita cien či už komodít, akcií, indexov, úrokových mier alebo menových kurzov zvyšuje rizikový apetít investorov a ochotu vystaviť sa stále väčšiemu riziku. Aj keď investori poznajú nebezpečenstvo obchodovania s derivátmi, tento fakt má nižšiu váhu v porovnaní s potenciálnym ziskom, ktorý špekuláciami narastá. Na finančnom trhu takisto sledujeme trend zvýšenia špekulačných transakcií, ktorý kopíruje hospodársky cyklus. V čase recesie pociťujú subjekty zvýšenú rizikovú averziu a neochotu podieľať sa na rizikových transakciách. Naopak v čase prosperity a obnovy ekonomiky po kríze sa postupne zvyšuje ochota subjektov vstupovať do rizikových kontraktov. V súčasnosti môžeme na mimo burzových trhoch takisto pozorovať trend zvyšovania koncentrácie a kumulácie obchodných činností spojených s derivátmi a ich spájanie do väčších celkov. Do popredia sa dostávajú veľkí, silní hráči (počas krízy dostali pomenovanie „príliš veľkí na to, aby padli“, skratka TBTF – angl. „too big to fail“) a na druhej strane menší hráči sú touto konkurenciou vytláčaní. Systémové riziko vytvárané globálne systémovo dôležitými finančnými inštitúciami, ktoré počas krízy neutržiteľne prepájali riziká na derivátovom trhu sú stále alarmujúcim nebezpečenstvom. Tak ako tieto veľké finančné celky dokážu poháňať svetové

hospodárstvo dopredu, rovnako rýchlo ho svojim nadmerným špekulačným a rizikovým správaním dokážu priviesť do recesie. Kľúčovým významom globálne systémovo dôležitých finančných inštitúcií je fakt, že disponujú dostatočným množstvom kapitálu, ktorý je schopný absorbovať veľké šoky na finančných trhoch a týmto spôsobom sa vyhnúť systémovým stratám na trhu.²⁵ V posledných rokoch OECD zverejnilo niekoľko dokumentov s dôrazom na globálne systémovo dôležité finančné inštitúcie, v ktorých sa najväčšia pozornosť venovala nevyhnutnej potrebe reformy kapitálových pravidiel, bankových štruktúr a zdravého konkurenčného správania v rámci finančného systému.

Použitá literatúra:

1. BHANDARI, A.: *How Companies Use Derivatives for Hedging & Risk Management*. [online] In: CoolAvenues, 15.11.2010. [Cit. 31.12.2012] Dostupné na: <http://www.coolavenues.com/mba-journal/finance/how-companies-use-derivatives-hedging-risk-management>.
2. DEMJÁN, V.: *Black-Scholesov model oceňovania opcií*. [online] In: Finančné trhy, 03/2007. [Cit. 31.12.2012] Dostupné na: <http://www.derivat.sk/index.php?PageID=1209>.
3. EBINARY OPTION: *All or nothing option*. [online] In: Financial News. [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://ebinaryoptions.co/all-or-nothing-options/>.
4. FINANCIAL DICTIONARY: *Butterfly Spread*. [online] [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://financial-dictionary.thefreedictionary.com/Butterfly+Spread>.
5. FINANCIAL DICTIONARY: *Structure Finance*. [online] In: Investing Answers. [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://www.investinganswers.com/financial-dictionary/debt-bankruptcy/structured-finance-1646>.
6. FINANCIAL GLOSSARY: *Synthetic Financial Instruments*. [online] In: Reuters. [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://glossary.reuters.com/index.php/SyntheticFinancialInstruments>.
7. GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *Börsenlexikon*. [online] [Cit. 28.12.2012] Dostupné na: <http://deutsche-boerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdbnavigation/infocenter/40Knohow/10StockExchangeAZ?glossaryWord=piglosderivate>.
8. GRUPPE DEUTSCHE BÖRSE: *The Global Derivates market*. 2008. S.8. Dostupné na: <http://deutsche-boerse.com/dbag/dispatch/de/kir/gdbnavigation/infocenter/40Knohow/10StockExchangeAZ?glossaryWord=piglosderivate>.
9. CHORAFAS, DIMITRIS N.: *Introduction to derivative financial instruments*. McGraw Hills. 2008. 384 s. ISBN 0-07-154664-2.
10. IMF: *Financial Derivatives*. [online] [Cit. 28.12.2012] Dostupné na: <http://www.imf.org/external/np/sta/fd/index.htm>.

---

²⁵ WIGNALL, A.B., ATKINSON, P.: *Global SIFIs, Derivatives and Financial Stability*. [online] In: OECD Journal, 2011. [Cit. 27.12.2012] Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/62/10/48299884.pdf>.

11. INVESTOPEDIA: *Arbitrage*. [online] [Cit. 31.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/a/arbitrage.asp#axzz1134MOH39>.
12. INVESTOPEDIA: *Barrier Option*. [online] [Cit. 18.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/b/barrieroption.asp#axzz1oVfOOMTM>.
13. INVESTOPEDIA: *Ladder Option*. [online] [Cit. 19.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/l/ladderoption.asp#axzz1oVfOOMTM>.
14. INVESTOPEDIA: *Lookback Option*. [online] [Cit. 19.12.2012] Dostupné na: <http://www.investopedia.com/terms/l/lookbackoption.asp#axzz1oVfOOMTM>.
15. JÍLEK, Jan: *Finanční a komoditní deriváty v praxi*. Vydavatelství Grada. 2005. 630 s. ISBN 80-247-1099-4.
16. MEIER, P.: *Derivatives – History and Outlook*. [online] In: FX&MM, 13.02.2003. [Cit. 28.12.2012] Dostupné na: <http://www.gtnews.com/article/4880.cfm>.
17. SOROS, G.: *One Way to Stop Bear Raids*. [online] In: Wall Street Journal, 24.03.2009. [Cit. 17.12.2012] Dostupné na: <http://online.wsj.com/article/SB123785310594719693.html>.
18. WIGNALL, A.B., ATKINSON, P.: *Global SIFIs, Derivatives and Financial Stability*. [online] In: OECD Journal, 2011. [Cit. 27.12.2012] Dostupné na: <http://www.oecd.org/dataoecd/62/10/48299884.pdf>.

Potenciál rozvoja intraregionálneho obchodu na západnom Balkáne

Petra Gabrielová

Abstrakt

Článok sa zaoberá potenciálom rozvoja intraregionálneho obchodu na západnom Balkáne vo svetle budovania regionálnej spolupráce ako jednej z podmienok integrácie do Európskej únie. V prvej kapitole sa zaoberáme teoretickými východiskami vplyvu regionálnej ekonomickej integrácie so zameraním na teóriu colnej únie a štúdie regionálnych integračných zoskupení. Ďalej článok analyzuje východiskové podmienky obchodných vzťahov v rámci regiónu západného Balkánu v súvislosti s rozpadom Juhoslávie a jej jednotného trhu. Tretia kapitola konkrétne analyzuje súčasný stav zahranično-ekonomických vzťahov v regióne a trendy ich vývoja.

Kľúčové slová: západný Balkán, regionálna spolupráca, intraregionálny obchod

Abstract

The article deals with the development potential of the intraregional trade in the Western Balkans region in the light of deepening of the regional cooperation as one of the conditions for integration to the EU. The first chapter deals with the theoretical background of the impacts of regional economic integration with focus on theory of custom union and studies of regional integration groupings. Further the article analyzes initial conditions of trade relations within the region of the Western Balkans in context of disintegration of Yugoslavia and its single market. The third chapter concretely analyzes current state of foreign economic relations in the region and trends of their development.

Key words: Western Balkans, regional cooperation, intraregional trade

JEL Klasifikácia: F15, F14

Úvod

Západný Balkán¹ predstavuje región, ktorého krajiny (s výnimkou Albánska) boli takmer päť dekád spojené v rámci jednej zväzovej republiky a v rámci jedného trhu bez

---

¹ Pojem západný Balkán zahŕňa všetky krajiny bývalej Juhoslávie okrem Slovinska a Albánska, t.j. Chorvátsko, Srbsko, Čierna Hora, Bosna a Hercegovina, Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko, Albánsko a Kosovo podľa Rezolúcie BR OSN 1244/99.

akýchkoľvek bariér vzájomného obchodu. V roku 1991 však spolu s rozpadom Juhoslávie došlo k politickej a ekonomickej dezintegrácii regiónu, a to aj napriek existencii takých faktorov ako sú historické väzby, geografická blízkosť či ekonomický systém. V rámci Juhoslávie predstavoval medzištátny obchod veľmi významnú súčasť celkového obchodu jednotlivých krajín, avšak v dôsledku vojnových konfliktov a rozpadu spoločného trhu došlo k zničeniu obchodných vzťahov, distribučných štruktúr a infraštruktúry, čo malo v povojnovom období veľmi negatívny vplyv na možnosť obnovenia úzkej ekonomickej spolupráce medzi krajinami.²

Počas, ako aj po skončení, balkánskej krízy sa v regióne angažovali viaceré inštitúcie medzinárodného spoločenstva, pričom ich cieľom bolo hlavne dosiahnutie mieru a stability. Medzinárodné spoločenstvo sa rozhodlo na západnom Balkáne aplikovať tzv. regionálny prístup, ktorého základným cieľom bolo dosiahnuť stabilitu vzťahov medzi krajinami prostredníctvom systematického budovania vzájomnej spolupráce, a to tak v politickej, ako aj ekonomickej oblasti. V tejto súvislosti došlo k značnému prepojeniu krajín regiónu, či u v rámci rôznych politických platforiem, ako je SECI (Iniciatíva pre spoluprácu v JVE), SEECF (Proces spolupráce v JVE) či Rada regionálnej spolupráce (predtým Pakt stability pre JVE), alebo v ekonomickej oblasti v rámci dohody o CEFTA (Dohoda o zmene a prístupí k Stredoeurópskej dohode o voľnom obchode), ktorá v regióne umožnila vytvorenie zóny voľného obchodu, Energetického spoločenstva pre JVE, ktoré položilo právny základ pre regionálne integrovaný trh s energiami, či ďalších bilaterálnych a multilaterálnych dohôd. V spojitosti s týmito krokmi postupne na západnom Balkáne dochádza k intenzifikácii politických i ekonomických vzťahov.³

Cieľom nášho skúmania v tejto súvislosti je, aká je ďalšia perspektíva prehĺbovania ekonomických vzťahov v rámci západného Balkánu. Je možné, že prostredníctvom rôznych integračných štruktúr zavedených medzinárodným spoločenstvom dôjde k obnoveniu úzkej spolupráce medzi krajinami regiónu? Bolo by pre krajiny západného Balkánu ekonomicky výhodné spolupracovať na úrovni tesnejšej integrácie aj v prípade zapojenia jednotlivých krajín do Európskej únie? Odpovede na tieto otázky budeme chcieť dosiahnuť prostredníctvom bližšej analýzy viacerých aspektov. Jednak sa v prvej časti nášho príspevku

---

² GRUPE, C. – KUŠIČ, S. Intra-regional cooperation in the Western Balkans: Under which conditions does it foster economic progress?

³ GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. 2012. Integrácia západného Balkánu a Turecka do Európskej únie: kniha 2 – Individuálny aspekt.

zameriame na teoretické východiská regionálnej integrácie, pričom budeme vychádzať z Vinerovej teórie vytvárania a odvrátenia obchodu, ktorú dáme do súvislosti so štúdiami regionálnych integračných zoskupení. V ďalšej kapitole načrtujeme historické súvislosti situácie na západnom Balkáne s dôrazom na udalosti po rozpade bývalej Juhoslávie a ich dopad na súčasný stav vzájomných vzťahov v regióne. Následne sa budeme konkrétne venovať analýze súčasnej úrovne zahraničného obchodu medzi krajinami regiónu a trendom vývoja v tejto oblasti.

Teoretické východiská ekonomickej integrácie

Pri skúmaní regionálnej integrácie budeme v prvom rade vychádzať z neoklasických teórií medzinárodného obchodu, konkrétne z teórie colnej únie Jacoba Vinera (1950). Ekonomická integrácia má podľa tejto teórie priamy vplyv na rast vzájomného obchodu zapojených krajín, celkový rozvoj týchto ekonomík, ako aj na proces vzájomnej konvergenzie, kedy relatívne menej rozvinuté krajiny dobiehajú úroveň rozvoja viac rozvinutých krajín zoskupenia. Sám Viner však vo svojom modeli poukazuje na výskyt dvoch protichodných účinkov ekonomickej integrácie - vytváranie obchodu (trade creation) a odvracanie obchodu (trade diversion). Ekonomická integrácia nemusí teda nevyhnutne prinášať iba pozitívne dopady na integrované hospodárstva, ale môže pôsobiť aj negatívne. Na jednej strane odstránenie bariér a ciel v rámci integračného zoskupenia znižuje prekážky obchodu medzi členskými krajinami a umožňuje rast obchodnej výmeny, zvyšovanie efektivity výroby a tvorbu konkurenčného prostredia na vnútornom trhu. Na strane druhej však dochádza v odvrátení obchodu členských krajín s krajinami mimo ekonomickeho integračného zoskupenia.⁴

Na základe týchto poznatkov a výsledkov skúmania dopadov ekonomickej integrácie v rôznych regiónoch sveta, budeme v teoretickej rovine rozoberať potenciálny vplyv ekonomickej integrácie na rozvoj západného Balkánu. Vezmeme do úvahy dva základné faktory – Vinerovu teóriu vytvárania a odvrátenia obchodu a štúdie regionálnych integračných zoskupení. Medzi štúdie, z ktorých sme vychádzali patria diela Venablesa (2001), Cernata (2001) či štúdia Svetovej banky (2000). Podľa Vinerovej teórie tvorba obchodu zvyšuje špecializáciu produkcie, a teda aj bohatstva, kým odvrátenie obchodu znižuje celkové bohatstvo v dôsledku sústredenia produkcie do oblastí, kde krajina

---

⁴ LIPKOVÁ, E. a kol. 2010. *Ekonomické teórie: medzinárodná ekonómia*.

nedosahuje komparatívne výhody. Venables vo svojej štúdií *Winners and Losers from Regional Integration Agreements* (2001) preukázal, že integrácia juh-juh, teda medzi menej rozvinutými krajinami, väčšinou vedie k odvráteniu obchodu a k divergencii príjmov členských krajín. Ako príklad uvádza integračné procesy v Afrike, kde došlo prevažne k odvráteniu obchodu, a to hlavne u najchudobnejších krajín s najnižšími komparatívnymi výhodami, čím sa tieto krajiny stali ešte chudobnejšími.⁵ Z uvedeného by teda pre krajiny západného Balkánu, ktoré z ekonomického hľadiska zaraďujeme ku krajinám juhu, vyplývalo, že by orientácia na vnútroregionálnu integráciu mohla priniesť prehlbenie regionálnych rozdielov a na krajiny ako je Bosna a Hercegovina, Albánsko či Kosovo by to mohlo mať negatívny vplyv. Na druhej strane však aj regionálna integrácia medzi krajinami juhu môže priniesť mnohé pozitívne efekty, napríklad Cernat v diele *Assesing regional trade agreements: Are south-south RTAs more trade diverting?* (2001) uvádza, že pri takejto forme integrácie dochádza k rastu efektivity v dôsledku výmeny poznatkov, tvorbe konkurenčného prostredia medzi rovnocennými partnermi, formovaniu väčšej vyjednávacej sily či rastu atraktivity pre zahraničných investorov, nakoľko spojením krajín dôjde k zväčšeniu harmonizovaného trhu bez bariér.⁶ Regionálna integrácia, resp. úzka spolupráca v rámci západného Balkánu by teda mohla byť pre zúčastnené krajiny vo viacerých smeroch veľmi prospešná. V nasledujúcej kapitole sa budeme zaoberať historickým vývojom v regióne, pričom sa budeme bližšie venovať aj ekonomickému vývoju v rámci jednotného trhu bývalej Juhoslávie, ktorý v tomto prípade môžeme považovať za integrované zoskupenie ekonomík. Cieľom je zistiť, ktorý z vyššie uvedených vplyvov v minulosti prevažoval, či dochádzalo skôr k prehlbovaniu rozdielov medzi krajinami alebo skôr k pozitívnym efektom v podobe zvýšenia konkurencieschopnosti regiónu ako celku.

Historické súvislosti

Historické prepojenie krajín západného Balkánu v jeho súčasnom ponímaní sa spája primárne s obdobím po prvej svetovej vojne. Na základe výsledkov medzinárodných rokovaní z roku 1918 vtedy vznikla v juhovýchodnej Európe mnohonárodná krajina južných Slovanov - Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov. Jej územie pokrývalo takmer celé územie dnešného regiónu západného Balkánu s výnimkou Albánska. Kráľovstvo bolo v roku 1929

---

⁵ VENABLES, A. J. (2001). *Winners and Losers from Regional Integration Agreements*.

⁶ CERNAT, L. (2001). *Assesing regional trade arrangements: Are south-south RTAs more trade diverting?* 8

premenované na Juhosláviu a zaniklo v roku 1941 v dôsledku územnej expanzie štátov Osi. Po skončení druhej svetovej vojny vznikla v roku 1945 Socialistická federatívna republika Juhoslávia (SFRJ), ktorá pozostávala zo šiestich republík: Bosny a Hercegoviny, Čiernej Hory, Chorvátska, Macedónska, Slovinska a Srbska. V rámci Srbska sa nachádzali do roku 1989 aj dve autonómne oblasti, Kosovo a Vojvodina.

Bývalá Juhoslávia teda vznikla na začiatku studenej vojny a v tomto geopolitickom usporiadaní fungovala po takmer celú dobu svojej existencie. V tomto období sa krajina na čele s J. B. Titom rozhodla pre neutralitu a stala sa zakladajúcim členom Hnutia nezúčastnených, ktoré vzniklo v roku 1961 v Belehrade. Neutrálne postavenie v období bipolarity zabezpečilo Juhoslávii nielen významné politické postavenie, ale vytvorilo aj veľmi priaznivé podmienky pre ekonomický rozvoj, keďže zahraničný obchod krajiny v tomto období prekvital práve vzhľadom na ekonomickú spoluprácu s oboma stranami. Pred druhou svetovou vojnou bola Juhoslávia prevažne agrárnou krajinou s nízkym stupňom industrializácie v oblasti textilného a potravinárskeho priemyslu, avšak po roku 1945 došlo k značnému rozvoju priemyslu či turizmu. Rozvoj cestovného ruchu bol spojený hlavne s politikou otvorených hraníc pre východ i západ zavedenou v 60-tych rokoch, čo prinieslo nové možnosti prímorským krajinám, hlavne Chorvátsku ale i Čiernej Hore či Slovinsku. Táto politika navyše umožňovala juhoslovanským občanom voľný pohyb do zahraničia, či už za prácou alebo štúdiom, čo bolo nemožné vo všetkých ostatných komunistických krajinách. Rýchly rozvoj industrializácie zabezpečil nové obchodné príležitosti, a teda i priestor pre ďalší ekonomický rozvoj. Špecifická forma juhoslovanského socializmu zároveň priniesla do tradičného socialistického systému väčšiu ekonomickú slobodu, viac priestoru pre trhové riešenie produkcie, či určitý druh konkurenčného prostredia. Tým si krajina zabezpečila relatívne vysokú životnú úroveň v porovnaní s ostatnými krajinami socialistického bloku.⁷

Juhoslávia pretrvala na mape Európy takmer pol storočia (47 rokov), pričom na jej rozpad začiatkom 90-tych rokov 20. storočia malo vplyv viacero faktorov. Za prvotný impulz mnoho historikov považuje smrť J. B. Tita v roku 1980, keď krajina stratila spoločného vodcu a medzi jednotlivými národmi sa začali vyostrovat' dlho potláčané národnostné a náboženské spory. Konflikty medzi krajinami sa však začali prejavovať aj pod vplyvom rastúcich vzájomných ekonomických rozdielov. Ekonomicky rozvinutejšia západná časť Juhoslávie, hlavne Slovinsko a Chorvátsko, sa cítila byť brzdená časťami ako Kosovo či Macedónsko,

---

⁷ STOJAROVÁ, V. et al. 2010. *Security Perspectives on the Western Balkan countries*.

ktoré patrili medzi najchudobnejšie oblasti bývalej Juhoslávie. Práve slovinské a chorvátske vládne elity začali koncom 80-tych rokov presadzovať voľnejšiu formu štátoprávneho usporiadania, ako aj mnohé ekonomické reformy v súvislosti so začínajúcou krízou v bývalej Juhoslávii. Tieto faktory spolu s rozpadom východného bloku spôsobili, že sa v Juhoslávii začali prejavovať značné nacionalistické a dezintegračné tendencie. V januári 1990 sa rozpadol Zväz komunistov Juhoslávie a v jednotlivých republikách postupne prebehli pluralitné voľby, ktoré spustili vlnu separatistických tendencií. V tomto období začali jednotlivé národy a národnostné menšiny v štátoch Juhoslávie sledovať svoje vlastné ekonomické a politické záujmy, pričom tieto boli často v rozpore so záujmami susedných štátov či národov. Pre Chorvátsko bolo primárnym cieľom získanie samostatného národného štátu, prostredníctvom ktorého by dosiahlo i spravodlivejšie prerozdelenie ekonomických zdrojov či sporné územia. Chorvátsko ako ekonomicky rozvinutá krajina trpela centralizovaným ekonomickým systémom, na základe ktorého boli prostriedky rozdeľované Belehradom medzi všetky krajiny Juhoslávie. Muselo totiž finančne podporovať zaostalejšie časti federácie, čo išlo na úkor ďalšieho rozvoja. Na druhej strane sa srbskí predstavitelia na čele s Miloševićom usilovali o zachovanie integrity čo najväčšej časti Juhoslávie, samozrejme pod svojim vedením. Srbsko pod zámienkou ochrany srbského obyvateľstva mimo svojho územia neváhalo využiť ani zapojenie Juhoslovanskej národnej armády či podporu separatistických snáh miestnych srbských lídrov v ostatných krajinách federácie. Albánske menšiny sa zase za podpory Albánska snažili o posilnenie svojho postavenia v Macedónsku a Kosove. Situácia v Bosne a Hercegovine bola najzložitejšia vzhľadom na koexistenciu troch etníc, ktoré pre seba vzájomne predstavovali existenčnú hrozbu.⁸ Vyústením daných národnostných, politických a ekonomických podmienok v regióne západného Balkánu bol vznik situácie, v ktorej bolo takmer nemožné pokojné a mierové rozdelenie krajiny.

Následná balkánska kríza spojená s ozbrojenými konfliktami, medzinárodnou izoláciou a sociálnoekonomickou krízou mala značný dopad na všetky štáty regiónu ako aj na ich vzájomné vzťahy. Ekonomiku Juhoslovanskej zväzovej republiky tvrdlo zasiahlo uvalenie medzinárodného ekonomického embarga OSN, Macedónsko sa dostalo do problémov vzhľadom na grécke dovozné embargo na všetky macedónske produkty a vývoj Chorvátska a Bosny a Hercegoviny bol značne ovplyvnený vojnami prebiehajúcimi na ich území. Počas

---

⁸ MADER, M. 2012. Úzus tvrdej a mäkkej bezpečnosti (prípadová štúdia Balkán). In *Crisis & Conflict Monitoring Network*.

vojnových rokov bola v týchto krajinách zničená ekonomická infraštruktúra – fabriky, elektrické vedenia, mosty či budovy. Po páde železnej opony bol navyše ekonomický vývoj juhoslovanských krajín negatívne ovplyvnený tak dopadmi ekonomickej transformácie z centrálne plánovanej na trhovú ekonomiku a procesom dezindustrializácie, ako aj stratou trhov v rámci Juhoslávie a východného bloku. Juhoslávia prišla o svoje postavenie vo svetovom hospodárstve, ktoré vyplývalo z geopolitickej situácie vo svete v období studenej vojny. Väčšina krajín strednej a východnej Európy sa začala orientovať na Európske spoločenstvo a západoeurópske krajiny stratili záujem o udržiavanie strategických vzťahov s Juhosláviou, z čoho vyplývalo i postupné obmedzenie ich obchodnej spolupráce a hospodárskej pomoci smerovanej na Balkán.⁹

Pri analýze všetkých uvedených faktorov historického vývoja na západnom Balkáne, v súvislosti s teoretickými východiskami v prvej kapitole, sme dospeli k viacerým záverom. Sme toho názoru, že prípad jednotného trhu v rámci Juhoslávie potvrdzuje Venablesovu teóriu o riziku odvrátenia obchodu a rastu divergencie v prípade integrácie vo forme juh-juh. V rámci Juhoslávie totiž postupne dochádzalo k čoraz väčšiemu prehĺbovaniu ekonomických rozdielov medzi ekonomikami, čo v konečnom dôsledku viedlo k dezintegračným tendenciám. Na druhej strane sa nám však zároveň čiastočne potvrdzuje i tvrdenie Carnata o pozitívnom vplyve spojenia krajín juhu, a to hlavne z hľadiska získania významnejšieho postavenia vo svetovom hospodárstve. Pokiaľ by totiž v období studenej vojny nedošlo k integrovaniu jednotlivých trhov v rámci Juhoslávie, krajiny by samostatne neboli schopné dosiahnuť takú konkurenčnú výhodu a prilákať investorov z východu i západu. Berieme samozrejme do úvahy špecifickosť vývoja v tomto období, ktoré nie je plne aplikovateľné na súčasný stav v globalizovanom svete s multipolárnym usporiadaním. Preto sa v ďalšej časti pokúsime analyzovať aktuálne perspektívy vývoja v danej oblasti.

Intraregionálny obchod na západnom Balkáne

Trhy v rámci západného Balkánu boli v minulosti veľmi intenzívne prepojené a vzájomný obchod v rámci regiónu predstavoval veľmi významnú súčasť zahraničného obchodu väčšiny krajín. V dôsledku historických udalostí boli pretrhané viaceré väzby a politické smerovanie ako aj zahranično-politická orientácia väčšiny krajín spôsobili

---

⁹ GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. 2012. *Integrácia západného Balkánu a Turecka do Európskej únie: kniha 2 – Individuálny aspekt.*

ochladnutie nielen politických ale aj ekonomických vzťahov. Napriek tomu sme pri analýze zahranično-obchodných vzťahov jednotlivých krajín západného Balkánu dospeli k zisteniu, že pre viaceré krajiny regiónu predstavuje intraregionálny obchod stále relatívne významnú súčasť tovarovej výmeny. V tabuľke 1 uvádzame významnosť vzájomných vzťahov medzi jednotlivými krajinami regiónu západného Balkánu a vzťahov s najväčším obchodným partnerom všetkých krajín, s Európskou úniou, pričom za základnú premennú sme si stanovili percentuálny podiel na celkovom objeme zahraničného obchodu.

Tab. 1 Zahraničný obchod západného Balkánu s vybranými krajinami (západný Balkán a EÚ) v roku 2010 (v percentuálnom vyjadrení)

Krajiny ZB Partner	Chorvátsko	Macedónsko	Čierna Hora	Srbsko	B&H	Albánsko
Chorvátsko	*	2,7	1,1	3,2	20,0	1,6
Macedónsko	0,8	*	0,2	2,8	1,3	1,7
Čierna Hora	0,4	0,3	*	3,2	0,0	1,8
Srbsko	2,4	7,9	19,7	*	10,8	0,6
B&H	6,3	1,5	4,2	7,1	*	0,7
Albánsko	0,3	1,1	1,6	0,0	0,4	*
EÚ	61,1	56,4	73,0	63,6	67,3	70,3

Prameň: Vlastné spracovanie na základe údajov DG Trade

Z uvedených údajov nám vyplýva, že do intraregionálneho obchodu sa nezapájajú všetky krajiny rovnakou mierou. Možno konštatovať, že Albánsko je najmenej regionálne integrovanou ekonomikou, pričom sme po bližšej analýze údajov za uplynulú dekádu zistili, že tento trend je dlhodobý a sú prítomné len mierne náznaky nárastu ekonomickej interakcie krajiny s ostatnými ekonomikami regiónu. Za posledných desať rokov totiž došlo len k minimálnemu rastu dovozu a k zanedbateľnému rastu až poklesu vývozu, a to zo/do všetkých krajín regiónu. Dôvod tejto nízkej zapojenosti Albánska do intraregionálneho obchodu možno jednak hľadať za historickým vývojom krajiny, nakoľko táto nebola súčasťou jednotného trhu v rámci bývalej Juhoslávie, a teda neexistujú medzi Albánskom a ostatnými krajinami západného Balkánu zvyšky obchodných vzťahov ako je to u zvyšku regiónu a jednak bolo Albánsko po dlhú dobu veľmi uzavretou až autarkickou ekonomikou, ktorá sa celkovo nezapájala do regionálneho ani medzinárodného obchodu. Na druhej strane však u Albánska možno pozorovať druhé najvyššie napojenie na jednotný trh Únie v regióne (po Čiernej Hore), pričom jeho najväčším obchodným partnerom je Taliansko. Nižší podiel na intraregionálnom obchode vykazuje aj Chorvátsko, čo je však prevažne spojené s vyššou úrovňou jeho ekonomického rozvoja v porovnaní s ostatnými krajinami regiónu.

Naopak medzi krajiny s intenzívnejšími obchodnými vzťahmi v rámci regiónu patrí Bosna a Hercegovina a Čierna Hora. Zahraničný obchod Bosny a Hercegoviny v rámci západného Balkánu je však veľmi úzko vyhranený, nakoľko ide predovšetkým o obchod medzi Federáciou Bosna a Hercegovina a Chorvátskom a Republikou srbskou a Srbskom. Rovnakú skutočnosť môžeme pozorovať aj v prípade Čiernej Hory, u ktorej predstavuje skoro pätinu zahraničného obchodu vzájomný obchod so Srbskom. Dôvodom pre daný vysoký podiel intraregionálneho obchodu u Bosny a Hercegoviny ako aj Čiernej Hory je ekonomická nesebestačnosť, v dôsledku čoho sú závislé na vysokých úrovniach dovozu potravín, spracovaných palív či iných komodít. Na prvý pohľad by sa v tejto súvislosti mohla zdať paradoxná i vysoká previazanosť oboch krajín na trh Európskej únie, avšak odpoveď je veľmi jednoduchá: import z EÚ je takisto podmienený potrebou pokrytia nedostatočných domácich zdrojov a naopak značné objemy exportu oboch krajín smerované do EÚ súvisia s vysoko preferenčnými podmienkami, ktoré Únia ponúka v rámci svojej obchodnej politiky.

Z hľadiska skúmania objemov importu a exportu jednotlivých krajín v rámci intraregionálneho obchodu sme zároveň dospeli k záveru, že kým región predstavuje relatívne významnú exportnú destináciu pre všetky krajiny okrem Albánska, z hľadiska importu nie je intraregionálny obchod pre väčšinu krajín (okrem Bosny a Hercegoviny a Čiernej Hory) dôležitým zdrojom tovarov a služieb. Na základe preukázanej nízkej úrovne rozvoja intraregionálneho obchodu si dovoľíme tvrdiť, že z tohto hľadiska západný Balkán nepreukazuje predpoklady vytvorenia regionálneho ekonomického celku. Spolu s rozpadom jednotného trhu v rámci bývalej Juhoslávie došlo k hlbokému rozvratu ekonomických vzťahov v regióne, ktoré podľa nami analyzovaných údajov nesmerujú k obnove.

Za účelom potvrdenia tohto nášho záveru sme sa rozhodli skúmať aj trendy vývoja významnosti intraregionálneho obchodu pre krajiny západného Balkánu. Za základný ukazovateľ sme si stanovili podiel intraregionálneho obchodu na celkovom objeme zahraničného obchodu západného Balkánu. Tabuľka 2 nám dokazuje, že v priebehu posledných rokov postupne dochádza k miernemu nárastu významnosti intraregionálneho obchodu.

Tab. 2 Podiel intraregionálneho obchodu na celkovom objeme obchodu krajín západného Balkánu (v percentuálnom vyjadrení)

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Podiel intraregionálneho importu na celkovom importe	8,23	9,41	10,51	11,27	11,45	11,11	11,84
Podiel intraregionálneho exportu na celkovom exporte	23,49	24,27	25,37	27,51	29,49	27,94	23,60

Prameň: GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. Integrácia západného Balkánu a Turecka do Európskej únie: Kniha 2 – Individuálny aspekt. S. 189.

Rast intraregionálneho obchodu na západnom Balkáne je prevažne spojený práve s už v úvode spomínanými iniciatívami zameranými na rozvoj regionálnej spolupráce a ekonomickými integračnými celkami poskytujúcimi regiónu preferenčné podmienky vzájomného obchodu. V roku 2009 došlo v súvislosti s vypuknutím globálnej krízy k celkovému zníženiu zahranično-obchodnej aktivity západného Balkánu, v dôsledku čoho došlo i k poklesu intraregionálneho obchodu, hlavne v oblasti exportu. Tento trend pokračuje i naďalej v oblasti vývozu, kým v dovoze dochádza k postupnej obnove rastu.

Aj napriek rastúcej tendencii však ostáva podiel intraregionálneho obchodu na celkovom obchode na nízkej úrovni. V tejto súvislosti sme sa pokúsili určiť hlavné dôvody vedúce k tak nízkej úrovni vzájomného obchodu v rámci regiónu. V prvom rade je podľa nášho názoru potrebné uviesť, že uvedený rozsah obchodu medzi krajinami západného Balkánu neodráža reálny objem realizovaných obchodných transakcií, nakoľko určitá časť výmeny tovarov a služieb nie je zahrnutá do štatistík v dôsledku toho, že prebieha v neoficiálnej forme. Značná časť obchodu teda buď spadá do tzv. šedej ekonomiky alebo nadobúda formu barteru, pričom jej rozsah je ťažko odhadnúť, a tak je možné, že dochádza k podhodnoteniu úrovne intraregionálneho obchodu. Napriek tomu však nemožno predpokladať, že by v prípade zarátania neoficiálneho obchodu došlo k prevratným výsledkom. Faktory ako je existencia netarifných bariér obchodu, či podobné ekonomické zameranie a nízka komplementarita produkcie v rámci regiónu totiž podstatne znižujú potenciál rozvoja obchodu medzi krajinami západného Balkánu. Navyše sú trhy krajín regiónu relatívne malé a nízko rozvinuté, a teda jednotlivé krajiny logicky inklinujú k rozvoju obchodu so silnými a veľkými ekonomikami jednotného trhu EÚ, ktoré ponúkajú viac obchodných príležitostí ako susedné krajiny.¹⁰

Záver

Ekonomická regionálna integrácia predstavuje inštitucionálne zjednotenie nezávislých národných ekonomík do väčšieho ekonomického celku. Hlavným cieľom tejto formy economickej spolupráce je dosiahnutie efektívneho využívania zdrojov na regionálnej báze,

---

¹⁰ GRUPE, C. – KUŠIČ, S. *Intra-regional cooperation in the Western Balkans: Under which conditions does it foster economic progress?*

za účelom čoho sú odstránené prekážky voľného pohybu tovarov, služieb, pracovných síl a kapitálu a sú vytvorené inštitúcie na podporu prehlbovania integrácie. Medzi hlavné pozitívne efekty regionálnej integrácie patrí rozvoj obchodu medzi členskými krajinami, postupné odstraňovanie obchodných a investičných bariér, úzka spolupráca v oblasti vedy a výskumu či zvyšovanie zamestnanosti.¹¹

Podľa štúdií regionálnych zoskupení má regionálna integrácia asymetrická, teda medzi krajinami severu a juhu, a regionálna integrácia symetrická, teda medzi krajinami juhu navzájom, podstatne odlišný efekt na rozvoj integrovaných krajín. Venables (2001) poukazuje na to, že v prípade regionálnej integrácie sever-juh dochádza prevažne k rýchlejšiemu rozvoju zaostávajúcich krajín, a tým i ku konvergencii príjmov členských krajín. K rovnakým záverom dospela vo svojej štúdii *Trade Blocs* aj Svetová banka (2000), podľa ktorej zoskupenia vytvárané medzi krajinami s vysoko asymetrickou úrovňou rozvoja (medzi severom a juhom) sú pre krajiny juhu výhodnejšie ako zoskupenia medzi krajinami s relatívne symetrickou a nízkou ekonomickou úrovňou rozvoja (medzi krajinami juhu). Na druhej strane vo svetle štúdie Cernata aj integrácia krajín juhu prináša nezanedbateľné pozitíva. Na základe toho sme dospeli k názoru, že najvhodnejšou stratégiou pre krajiny západného Balkánu by bola simultánna integrácia vo forme sever-juh (teda integrácia do EÚ) a vo forme juh-juh (teda vnútorná integrácia v rámci regiónu). Túto skutočnosť si uvedomuje aj samotná Európska únia, ktorá sa rozhodla prostredníctvom špecifickej podmienky úzkej regionálnej spolupráce na západnom Balkáne docieľiť obnovenie blízkych vzťahov medzi krajinami regiónu.

Prostredníctvom iniciatív medzinárodného spoločenstva postupne dochádza k ekonomickému prepojeniu krajín západného Balkánu, čo dokazuje aj rastúca tendencia podielu intraregionálneho obchodu na celkovom obchode regiónu. Na druhej strane však rast významnosti ekonomických vzťahov v rámci regiónu ani zďaleka nedosahuje úroveň zapájania ekonomík západného Balkánu do štruktúr Európskej únie. Sme teda názoru, že krajiny regiónu preferujú vzťahy s rozvinutými západnými krajinami a rast obchodu v rámci západného Balkánu je podmienený iba pozostatkami obchodných vzťahov a externe vytvorenými podmienkami. V súvislosti s postupným začleňovaním krajín do Európskej únie tak bude dochádzať k odvráteniu intraregionálneho obchodu, čo už v súčasnej dobe môžeme

---

¹¹ GRUPE, C. – KUŠIČ, S. *Intra-regional cooperation in the Western Balkans: Under which conditions does it foster economic progress?*

pozorovať v prípade Chorvátska. V horizonte najbližších 5 rokov sa očakáva i vstup Čiernej Hory, poprípade Macedónska či Srbska a vzhľadom na to, že u niektorých krajín ako je Bosna a Hercegovina a Albánsko sa nepredpokladá takýto rýchly postup prístupových procesov, očakávame postupný pokles až zánik významnosti intraregionálneho obchodu, resp. jeho pohltenie v rámci širšieho celku jednotného trhu Európskej únie.

Použitá literatúra:

1. CERNAT, L. (2001). *Assessing regional trade arrangements: Are south-south RTAs more trade diverting?* In Policy Issues in International Trade and Commodities, Study Series No. 16. New York and Geneva: United Nations, 2001. 29 p. ISBN 92-1-112544-8
2. FODOROVÁ, V. – GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. 2012. *Integrácia západného Balkánu a Turecka do európskej únie: Kniha 1 – Komplexný pohľad*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2012. 306 s. ISBN978-80-225-3383-6
3. GRANČAY, M. – SZIKOROVÁ, N. 2012. *Integrácia západného Balkánu a Turecka do Európskej únie: kniha 2 – Individuálny aspekt*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2012. 230 s. ISBN 978-80-225-3374-4
4. GRUPE, C. – KUŠIČ, S. *Intra-regional cooperation in the Western Balkans: Under which conditions does it foster economic progress?* Discussion paper 37. London : Centre for the Study of Global Governance, 2005.
5. LIPKOVÁ, E. a kol. 2010. *Ekonomické teórie: medzinárodná ekonómia*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 2010. ISBN: 978-86-225-3130-6
6. MADER, M. 2012. *Úzus tvrdej a mäkkej bezpečnosti (prípadová štúdia Balkán)*. In Crisis & Conflict Monitoring Network. [online]. Bratislava: Project ARES. Január 2012 [Cit. 2012-2-2]. ISSN 1337-9585.
7. STOJAROVÁ, V. et al. 2010. *Security Perspectives on the Western Balkan countries*. 1st edition. Brno: Centre for the Study of Democracy and Culture, 2010. 123 p. ISBN 978-80-7325-232-8
8. VENABLES, A. J. (2001). *Winners and Losers from Regional Integration Agreements* [online]. London: London School of Economics, 2001. 20 p. Available at: <http://www.cepr.org/meets/wkcn/2/2306/papers/venables.pdf>
9. VINER, J. 1950. *The Customs Union Issue*. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950. 221 p.
10. WORLD BANK / IBRD. 2000. *Trade blocs*. New York: Oxford University Press, 2000. 144 p. ISBN 0-19-521128-6

Teoretické východiská chápania fenoménu globálnej bezpečnosti

*Lukáš Holas***Abstrakt**

Článok sa zameriava na stručné vymedzenie, črty a teoretické prístupy k pojmu bezpečnosť, respektíve jeho najvyššej formy – globálnej bezpečnosti. Poukazuje na najvýznamnejšie zmeny v znakoch daného fenoménu po skončení studenej vojny a predstavuje liberalizmom ovplyvnené teórie globálnej bezpečnosti. V závere si článok kladie za cieľ vyzdvihnúť kľúčové črty a vybrané časti skúmaných teórií a ich implementáciu do odporúčaní pre NATO ohľadne jeho dlhodobej stratégie pri tvorbe európskeho bezpečnostného prostredia. Kľúčové slová: globálna bezpečnosť, teórie globálnej bezpečnosti, nedeliteľnosť, asymetria, NATO.

Abstract

The article focuses on brief definition, features and theoretical approaches to the concept of security and its highest form – global security. It points out the most significant changes in qualities of the phenomenon after the end of the cold war and it presents theories of global security influenced by liberalism. In conclusion, the paper is aimed at highlighting of the key traits and selected parts of the examined theories and their implementation into recommendations for NATO regarding its long-term strategy of formation of the European security environment.

Key words: global security, theories of global security, indivisibility, asymmetry, NATO

JEL Klasifikácia: F52, F69

Úvod

Bezpečnosť ako fenomén medzinárodných vzťahov je predmetom výskumu teoretických škôl už niekoľko desaťročí. Napriek tomu neexistuje ucelená definícia tohto pojmu, čo možno odôvodniť v podmienkach postbipolárneho sveta najmä markantným rozšírením danej kategórie a s tým súvisiacou rôznorodosťou pohľadov odborných a akademických kruhov, ktoré sa na bezpečnosť pozerajú cez prizmu politických, ekonomických, sociálnych a iných vied.

V súvislosti s akcelerujúcim sa procesom globalizácie po skončení studenej vojny sa dáva do pozornosti i fenomén globálnej bezpečnosti. Problematika bezpečnosti na najvyššej

vertikálnej úrovni však ešte nie je dostatočne preskúmaná. Príčinu možno hľadať nielen v relatívne krátkom časovom období, ktoré uplynulo od pádu bipolarity, ale aj v dynamicky a častokrát nepredvídateľne sa meniacich podmienkach súčasného obdobia, ktoré stále býva označované aj ako prechodné.

Cieľom článku je priblížiť vybrané definície fenoménu bezpečnosti, ktoré majú priamy súvis globálnou bezpečnosťou a jej charakteristické črty, ktoré by mali predurčovať výkon bezpečnostnej politiky na globálnej úrovni. Vychádzajúc z teórií globálnej bezpečnosti sa záver usiluje o navrhnutie zmien v dlhodobej stratégii udržania bezpečnosti v euroatlantickom regióne v súvislosti s pôsobením NATO v nej.

Vymedzenie fenoménu bezpečnosti

I napriek množstvu publikácií a vedeckých článkov týkajúcich sa fenoménu medzinárodnej bezpečnosti, či jej najvyššej úrovne – globálnej bezpečnosti, dodnes nebola prijatá jednotná, všeobecne akceptovaná definícia týchto pojmov. Väčšina autorov preto prezentuje vlastné vymedzenie bezpečnosti, a to buď na základe vybranej kategórie, alebo všeobecne. Najčastejšia definícia bezpečnosti sa odvíja od rozsahu daného pojmu, kde môžeme rozlišovať medzi užším, respektíve negatívnym ponímaním, a širším pozitívnym chápaním. Užšie, negatívne chápanie bezpečnosti označuje za bezpečný taký subjekt, ktorý nie je vystavený vojenskej hrozbe, chráni štát proti zmene vlády zvonka a v ktorom neexistuje odpor či vážnejšie prekážky pohybu. Uvedená definícia dominovala teórii bezpečnostných vzťahov najmä počas studenej vojny. Na druhej strane, širšie, pozitívne ponímanie vysvetľuje bezpečnosť ako zabezpečenie prežitia subjektu ako aj zaistenie podmienok pre jeho ďalší rozvoj. Podmienka rozvoja sa pritom nepriamo odvoláva na zaistenie nevojenskej bezpečnosti, čo sa v konečnom dôsledku prejavuje na používaní tohto vymedzenia v podmienkach postbipolárneho sveta¹. Uvedené prístupy k chápaniu bezpečnosti sa v súčasnosti prelínajú. Túto skutočnosť možno vidieť najlepšie na klasifikácii bezpečnostných hrozieb a možnostiach ich eliminácie.

Okrem rozsahu pojmu slúži na definíciu bezpečnosti aj kategória obsahu. Podľa nej sa dá predmetný fenomén vymedziť pasívne (defenzívne) a aktívne (vyvážené). S defenzívnym

---

¹ Porovnaj: EICHLER, J.: *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. 2006. s. 7 a ŠKVRNDA, F.: *Bezpečnostné aspekty a súvislosti globálnej krízy začiatku 21. storočia*. In *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí...* 2010. s. 705 a BARTÁK, P.: *Bezpečnosť a obrana na začiatku 21. storočia*. In: VOLNER, Š.: *Problémy bezpečnosti v 21. storočí*. 2005. s. 246.

ponímaním, ktoré bezpečnosť chápe ako „stav, v ktorom je zachovaná vnútorná bezpečnosť a poriadok, suverenita a integrita, demokratické základy štátu a v ktorom je chránené životné prostredie“ sa môžeme stretnúť v Bezpečnostnej stratégii SR z roku 2001 (v najnovšej Bezpečnostnej stratégii SR z roku 2005 tento termín definovaný nie je). P. Barták uvedenú definíciu odvolávajúcu sa na národnú respektíve štátnu bezpečnosť teoreticky rozširuje o ďalšie subjekty bezpečnosti, keď tvrdí, že „bezpečnosť je stav určitého sociálneho organizmu“. Keďže okrem štátu vymedzuje aj ďalšie sociálne organizmy (podštátne skupiny, jednotlivci), prichádza k záveru, že nie je možné definovať bezpečnosť konkrétnejšie a súčasne jednotne pre všetky sociálne organizmy. Naopak, vyvážené chápanie, ktoré dynamizuje bezpečnosť, pretože ju považuje za „spoločné celonárodné úsilie ...“, je badateľné v Štátnej stratégii pre národnú bezpečnosť USA z júla roku 2002².

Popri vymedzení pojmu bezpečnosť na základe určitých kategórií poskytuje výskumná a akademická obec i všeobecné definície tohto javu. J. Lasicová a J. Eichler sa zhodujú v názore, že bezpečnosť možno chápať aj ako súhrn objektívnych a subjektívnych faktorov, ktoré pôsobia pri vytváraní systému bezpečnosti. Zatiaľ čo za objektívne faktory označujú geografické podmienky a historický vývoj bezpečnostného aktéra, medzi subjektívne faktory zaraďujú najmä ideológiu a výkon bezpečnostnej politiky. Systém bezpečnosti vnímajú optikou pozitívnej definície, keďže ho delia na vojensko-politické ako aj ekonomické, technologické, sociálne, environmentálne subsystemy³. Na uvedenú definíciu nadväzuje aj F. Škvrnda, ktorý bezpečnosť na medzinárodnej úrovni chápe ako „stav medzinárodných vzťahov spojený s existenciou konfliktov a kríz (hrozieb) v nich, ktoré nemajú už len vojenský charakter, a určitým spôsobom vplývajú na dianie a riešenie problémov v nich“. Bezpečnosť je teda z tohto pohľadu definovaná ako funkcia medzinárodných vzťahov⁴.

V úzkej spojitosti s definíciou bezpečnosti vystupujú jej charakteristické črty. V podmienkach medzinárodných vzťahov 21. storočia, keď sa bezpečnosť posunula z regionálnej či štátnej na globálnu úroveň, treba zdôrazniť najmä nasledovné:

Bezpečnosť je vzťahová kategória. Vzťahuje sa na vybraný subjekt a ku konkrétnej situácii. V prostredí medzinárodných vzťahov sa bezpečnosť tradične analyzuje vzhľadom

---

² Porovnaj: *Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky*, 2001. a BARTÁK, P.: *Bezpečnosť a obrana na začiatku 21. storočia*. In: VOLNER, Š.: *Problémy bezpečnosti v 21. storočí*. 2005. s. 247 a *National Strategy for Homeland Security*, 2002. s. 2.

³ Porovnaj: LASICOVÁ, J.: *Bezpečnosť. Bezpečnostná agenda súčasnosti*. 2006. s. 12 a EICHLER, J.: *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. 2006. s. 9.

⁴ ŠKVRNDA, F. – PAWERA, R. – WEISS, P.: *Mezinárodní bezpečnost*. 2008. s. 23.

k jej základnému subjektu – štátu. Bezpečnosť je v danom prípade zaistená, ak vie štát chrániť územie, obyvateľstvo a hodnoty, na ktorých bol založený, pred vonkajšími aj vnútornými hrozbami. V postbipolárnom období sa s nárastom počtu bezpečnostných aktérov skúma bezpečnosť na viacerých vertikálnych úrovniach.

Bezpečnosť sa vyznačuje relatívnosťou. Tento znak sa prejavuje dvojakým spôsobom. V prvom rade, v dôsledku multidimenzionálnej interdependencie bezpečnostných aktérov v súčasnosti a procesom globalizácie nie je možné o žiadnom subjekte povedať, že je absolútne bezpečný. Z dlhodobého hľadiska tiež existujú hrozby (najmä environmentálne), ktoré nemožno eliminovať žiadnym krátkodobým opatrením. Navyše, v súvislosti s rôzne silným pôsobením objektívnych a subjektívnych faktorov bezpečnosti na jednotlivých aktérov môže byť rovnaký jav interpretovaný odlišne, a to na základe významu a miery ohrozenia, ktorý pre ten-ktorý subjekt predstavuje⁵.

Bezpečnosť je nedeliteľná. Na rozdiel od obdobia pred začiatkom 20. storočia majú súčasné bezpečnostné hrozby zväčša globálny charakter i bez ohľadu na to, či ide o hrozby vojenského, politického, sociálno-ekonomického či iného charakteru. Nie je preto možné zvyšovať bezpečnosť len pre jeden subjekt bezpečnosti bez toho, aby tým bola pozitívne alebo negatívne ovplyvnená bezpečnosť iného subjektu. Z toho dôvodu by aj bezpečnostné organizácie a aliancie mali byť skôr inkluzívne ako exkluzívne.

Súčasná medzinárodná a globálna bezpečnosť je asymetrická. Asymetria sa v súčasnej bezpečnosti prejavuje najmä v kvalite bezpečnostných hrozieb a vojen. Medzi hlavné znaky asymetrických hrozieb patrí nejasnosť v otázke pôvodcu tej-ktorej hrozby a z toho vyplývajúce komplikácie pri rozhodovaní, ako danú hrozbu znížiť alebo eliminovať. Znaky asymetrickej vojny sú obdobné. Za najlepší príklad možno v tomto smere označiť hrozbu terorizmu a druhú vojnu v Iraku v roku 2003. Vo svetle nejasnej identifikácie terorizmu zaútočili USA a ich spojenci disymetricky (s veľkou prevahou) tradičným priamym spôsobom na Irak. V dôsledku veľkej početnej a technologickej prevahy preto neútočili teroristi priamo ani nepriamo na najsilnejšie články USA, teda armádu, ale na ich slabšie ciele – civilistov a hodnoty západnej civilizácie (najmä úcta k ľudskému životu a dodržiavanie ľudských práv). Tým sa snažili prinútiť politické elity okupujúcich mocností, aby stiahli svoje ozbrojené jednotky z Iraku – čo sa im v prípade Španielska a Veľkej Británie i podarilo.

---

⁵ Za príklad môže slúžiť izraelsko-palestínsky konflikt. Pre Izrael, Palestínu a okolité štáty predstavuje vážnu priamu až existenčnú hrozbu. Na druhej strane, pre Európsku úniu je táto hrozba nižšia a nepriama.

Teórie globálnej bezpečnosti

Fenomén bezpečnosti je dlhodobým predmetom záujmu tradičných ako aj moderných škôl medzinárodných vzťahov. Kým tradičné teórie liberalizmu a realizmu sa zaoberali predovšetkým bezpečnosťou na štátnej úrovni, s predstavením viacerých referenčných objektov a vertikálnych úrovní bezpečnosti Kodanskou školou v 70. rokoch minulého storočia sa skúmanie presunulo i na najvyššiu vertikálnu úroveň bezpečnosti – na jej globálny rozmer. Vzhľadom na konfliktné vnímanie medzinárodných vzťahov predstaviteľmi realistických teoretických smerov, definíciou globálnej bezpečnosti a determinovaním podmienok potrebných pre jej dosiahnutie sa venovali najmä teórie, ktoré boli aspoň čiastočne ovplyvnené liberalizmom. Výsledkom tohto výskumu sa stali tri teórie globálnej bezpečnosti: teória kooperatívnej bezpečnosti, globálna bezpečnosť ako dôsledok budovania demokracie vo svete a teória globálnej bezpečnosti zameraná na ochranu človeka a ľudstva⁶.

Základným princípom teórie kooperatívnej bezpečnosti je nedeliteľnosť tohto fenoménu. Kooperatívna bezpečnosť je tiež chápaná v širšom zmysle ako bezpečnosť kolektívna. Táto teória sa rozdeľuje na dva pomerne odlišné smery: racionalistický a revolučný.

Racionalistický prúd tejto teórie, postavený na filozofii H. Grotia a reprezentovaný najmä Brookings Institution vo Washingtone D.C, presadzoval myšlienku nedeliteľnosti bezpečnosti na globálnej úrovni v kombinácii s konsenzuálnym konaním svetových spoločenskostí⁷. Kooperatívna bezpečnosť mohla byť podľa racionalistov dosiahnutá prostredníctvom prevencie a iných nevojenských opatrení, z ktorých sú vyzdvihované znižovanie počtu zbraní hromadného ničenia, transparentnosť bezpečnostných systémov, pretrvávajúca bojaschopnosť konvenčných vojenských síl a otvorenosť novým štátom. V súvislosti s bezpečnostnými aktérmi bola podporovaná angažovanosť neštátnych subjektov. Za dve podmienky dosiahnutia bezpečnosti v celosvetovej rovine označil P. A. Cygankov existenciu mechanizmov, ktoré by eliminovali hrozby a riziká už v zárodku a prítomnosť inštitútu, ktorý by zaručil potrestanie toho subjektu, ktorý by svojím konaním priamo či nepriamo ohrozoval medzinárodnú bezpečnosť⁸. Na základe týchto znakov možno usúdiť, že racionalisti tejto teórie vyzdvihovali inkluzívny charakter bezpečnosti.

---

⁶ LASICOVÁ, J.: Bezpečnosť. Bezpečnostná agenda súčasnosti. 2006. s. 126-142.

⁷ CARTER, A.B et al.: New Concept of Cooperative Security. 1992.

⁸ CYGANKOV, P.A.: Bezopasnosť Kooperativnaja ili Korporativnaja? In: Političeskije issledovania. 2000.

Opačný prístup je typický pre revolučný prúd teórie kooperatívnej bezpečnosti, ktorý vychádza z myšlienok I. Kanta. Zabezpečenie dodržiavania ľudských práv a morálnych zásad ako základu globálnej bezpečnosti oprávňovalo subjekty bezpečnosti vykonávať i humanitárne intervencie. V otázke počtu subjektov bezpečnosti presadzovali radikáli teórie kooperatívnej bezpečnosti exkluzívny model, zmyslom ktorého je obmedziť širokú účasť štátov v kooperatívnej bezpečnosti a limitovať počet členov v bezpečnostných organizáciách. Aplikáciu tohto smeru možno pozorovať napríklad na charaktere a aktivitách NATO na prelome 20. a 21. storočia, a to najmä v prípade vojenských operácií Aliancie vo vojne v Srbsku v roku 1999. Radikálny prístup sa však v podmienkach postbipolárneho sveta stretáva s kritikou, ktorú vyjadrila J. Lasicová nasledovne: „*Kooperatívny model globálnej bezpečnosti vychádzajúci z kantovskej tradície v mene vyššej univerzálnej morálky rozširuje svoje teritórium naozaj na celý svet – všade tam, kde je ohrozený mier, bezpečnosť, demokracia, záujmy členov NATO. Práve preto je model kritizovaný a v budúcnosti sa musí kooperatívnosť zamerať viac na prevenciu a postkonfliktné riešenia ako na vojenskú silu*“⁹. Kritika tejto koncepcie sa sústreďuje v troch bodoch¹⁰:

- Exkluzívnym charakterom bezpečnosti môže dochádzať vytváraniu názorových, ideologických či iných bariér medzi bezpečnostnými subjektami, čo má potenciál prejavíť sa na znížení bezpečnosti celku,
- Kooperatívna bezpečnosť nemôže byť nezávislá na iných aktéroch, ktorí nie sú členmi exkluzívnej bezpečnostnej organizácie,
- Bezpečnosť nemá byť výsadou vybraných štátov a v podmienkach súčasného sveta je nedeliteľná na globálnej úrovni.

Teória globálnej bezpečnosti ako dôsledku budovania demokracie vo svete sa opiera o modifikáciu teórie demokratického mieru M. Doylea, ktorú R. Aron zhrnul v téze, že homogénne systémy sú stabilnejšie a menej ohrozené vnútornými a vonkajšími ozbrojenými konfliktmi ako heterogénne¹¹. Uvedomujúc si absenciu priameho súvisu medzi existenciou demokracie v štáte a ekonomickým a sociálnym rozvojom prichádza daná teória k záveru, že pokiaľ je demokracia prebraná úplne, nemusí vždy nastoľovať mier respektíve zaručovať šťastnejší život. Pod demokraciou je v tomto prípade chápaný západný liberálno-

---

⁹ LASICOVÁ, J.: *Bezpečnosť. Bezpečnostná agenda súčasnosti*. 2006. s. 130.

¹⁰ Ibid, s. 132

¹¹ ARON, R.: *Peace & War: A Theory of International Relations*. 2003.

demokratický politický a ekonomický model fungovania spoločnosti. Politické prispôsobenie západnej demokracie kultúre a podmienkam v prijímajúcej krajine však negatívny dosah mať nemusí. Uvedené závery vysvetľuje a ďalej rozširuje aj „zákon nezamýšľaného účinku“, sformulovaný K.R. Popperom. Zákon hovorí, že „pri vývoji štátu sa spolu s importom iných hodnôt preberajú aj ich subhodnotové systémy a tie môžu spôsobiť pomalú eróziu kultúrno-spoločenského systému, do ktorého sa dostanú“¹². Rýchlosť preberania fungujúceho hodnotového systému je pritom nepriamo úmerne závislá od stupňa rozvoja spoločnosti, pretože primitívnejšie spoločnosti nemajú dostatočné kapacity vybudovať si vlastnú ideologickú, ekonomickú a symbolickú alternatívu. Čím jednoduchšia však prijímajúca spoločnosť je, tým skôr sa v nej prejavuje kríza identity. Prijímanie západných hodnôt nezápadnými kultúrami kritizujú S. Huntigton a K. Kosachev, a to najmä v súvislosti s prostriedkami, ktoré je nutné za tým účelom použiť. Obaja autori poukazujú na skutočnosť, že demokratické štáty nemusia vždy pri dosahovaní svojich cieľov používať demokratické nástroje zahraničnej politiky¹³. Pravdivosť týchto záverov môžeme nájsť aj v konkrétnych situáciách postbipolárneho obdobia. Rozpad východného bloku možno vysvetliť negatívnou identifikáciou tradične nábožensky založeného občana a spoločnosti strednej a východnej Európy s importovanou marxistickou ideológiou. Hospodárske problémy a otázky identity v Ruskej federácii krátko po rozpade ZSSR sa dajú dať do súvislosti so snahou Moskvy implementovať západnú ideológiu v danom období. Rovnako tak možno poukázať na pretrvanie napätej situácie v arabských krajinách (napr. Iraku), v ktorých sa USA snažilo šíriť demokraciu. Protirečivou otázkou je tiež oprávnenie tretieho subjektu zasiahnuť do vnútorných vecí štátu s odôvodnením ochrany ľudských práv, ktoré k demokracii inherentne patria. V diskusii o tomto probléme, za ktorého reálny prejav možno považovať vojnu v Srbsku v roku 1999, na seba narážajú zástancovia ľudských práv na jednej strane a štátnej suverenity na strane druhej. Pravdou však zostáva fakt, že porušovanie ľudských práv je ľahko zneužitelná zámienka k intervencii a v súčasnosti je postavená len na euroatlantickom chápaní, ktoré častokrát nekorešponduje s chápaním týchto práv v iných kultúrach.

V neposlednom rade, ruská teoretická škola, reprezentovaná A.D. Bogatyrovom, I.A. Kosolanovom či P.A. Cygankovom, vypracovala teóriu globálnej bezpečnosti zameranú na

---

¹² O'BRIEN, C.C.: *On the Eve of the Millenium: The Future of Democracy Through an Age of Unreason*. 1995. s. 140.

¹³ Porovnaj: HUNTIGTON, S.: *Střet Civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. 2001. s. 379. a KOSACHEV, K.: *The Specifics of Russian Soft Power*. In *Russia in Global Affairs*. 2012. Dostupné na internete: <http://eng.globalaffairs.ru/number/The-Specifics-of-Russian-Soft-Power-15683>

ochranu človeka a ľudstva. Táto škola vyzdvihuje úlohu štátu, nakoľko bezpečnosť jednotlivcov podmieňuje bezpečnosťou štátu. Štát je preto najvyšším garantom bezpečnosti svojho obyvateľstva. Teóriu bezpečnosti zameranú na ochranu človeka implementovali do svojich programov predovšetkým ruské nacionalistické politické strany a jej reálnym prejavom bola napríklad ruská zámienka ochrany vlastných občanov v krátkom rusko-gruzínskom konflikte v auguste roku 2008.

Záver

Pre účely návrhu dlhodobej stratégie Severoatlantickej aliancie v otázke prístupu k európskej bezpečnosti, ktorá je inherentne ovplyvňovaná aj javmi prameniáciami v ostatných svetových regiónoch, považujeme za potrebné vyzdvihnúť najmä dva zo spomínaných znakov bezpečnosti, a to jej asymetriu a nedeliteľnosť. V záujme znovuobnovenia svojej opodstatnenosti by mala Aliancia pristúpiť k odklonu od svojej vojenskej zložky v prospech zaisťovania kolektívnej bezpečnosti v širšom zmysle. Nenavrhujeme tým však radikálnu minimalizáciu počtu ozbrojených síl či konvenčných zbraní. Zdôrazňovanie a praktické uplatňovanie svojej bezpečnostnej zložky a soft power a nie prioritne obrannej funkcie by mohlo prispieť k nadviazaniu konštruktívneho dialógu s Ruskou federáciou, ďalším významným aktérom európskej bezpečnosti, a k efektívnejšiemu pôsobeniu proti asymetrickým bezpečnostným hrozbám.

Nedeliteľnosť bezpečnosti na globálnej úrovni je úzko prepojená s racionalistickým prúdom teórie kooperatívnej bezpečnosti. Uvedený prúd považujeme za prijateľnejší, hoci komplikovanejší ako radikálny prúd rovnakej teórie. NATO, dodnes ovplyvnené najmä radikálnym smerom tejto teórie a prakticky uplatňujúce exkluzívny model bezpečnosti, by sa malo preorientovať na inkluzívny model svetovej bezpečnosti. Vývoj v medzinárodných vzťahoch od konca bipolarity totiž poukazuje na nedostatky uplatnenia exkluzívneho modelu, ktorý je založený na dominancii západného liberálne-demokratického spoločenského systému. Inkluzívny model v kombinácii s prihliadaním na kultúrne odlišnosti pri šírení demokracie by malo potenciál nie len zabrániť v ďalšom prehĺbovaní komunikačných a názorových bariér medzi NATO a ostatnými novodobými centrami moci, ale mohlo by pomôcť pri eliminácii dôsledkov zákona nezamýšľaného účinku, ktoré sú neraz zdrojom ďalších vnútroštátnych sporov a ozbrojených konfliktov.

Neopomenuteľným predpokladom fungovania inkluzívneho modelu bezpečnosti by však bolo vytvorenie efektívneho a všeobecne uznávaného sankčného mechanizmu, ktorý by

univerzálne zabezpečil potrestanie toho subjektu, ktorý svojím konaním priamo či nepriamo ohrozí medzinárodnú bezpečnosť. Prihliadajúc na doterajší vývoj by kľúčovú úlohu zohrávala účasť USA pod pôsobnosťou daného inštitútu. Jasná definícia ohrozenia medzinárodnej bezpečnosti v kombinácii s vytvorením medzinárodne nezávislej komisie rozhodujúcej o tom-ktorom prípade s jasným modelom rozhodovania sú ďalšími predpokladmi aplikácie racionálneho smeru teórie kooperatívnej bezpečnosti a teórie globálnej bezpečnosti ako dôsledku budovania demokracie vo svete v praxi.

Použitá literatúra:

1. ARON, R.: *Peace&War: A Theory of International Relations*. New Jersey : Transaction Publishers, 2003. 820 s. ISBN 0-7658-0504-9
2. *Bezpečnostná stratégia Slovenskej republiky*. 2001. Dostupné na internete: <http://merln.ndu.edu/whitepapers/SlovakiaSecurity2001.pdf>
3. CARTER, A.B et al.: *New Concept of Cooperative Security*. Washington : Brookings Institution Press, 1992. 65 s. ISBN 0-8157-8145-8
4. CYGANKOV, P.A.: Bezopasnosť Kooperativnaja ili Korporativnaja? In: *Političeskije issledovania*. 2000.
5. EICHLER, J.: *Mezinárodní bezpečnost na počátku 21. století*. Praha : Ministerstvo obrany ČR - AVIS, 2006. 303 s. ISBN 80-7278-326-2
6. HUNTIGTON, S.: *Střet Civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha : Rybka, 2001. 447 s. ISBN 80-8618-249-5
7. KOSACHEV, K.: The Specifics of Russian Soft Power. In *Russia in Global Affairs*. 2012. Dostupné na internete:
8. <http://eng.globalaffairs.ru/number/The-Specifics-of-Russian-Soft-Power-15683>
9. LASICOVÁ, J.: *Bezpečnosť. Bezpečnostná agenda súčasnosti*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2006. 161 s. ISBN 80-8083-352-4
10. *National Strategy for Homeland Security*. 2002. Dostupné na internete: http://www.ncs.gov/library/policy_docs/nat_strat_hls.pdf
11. O'BRIEN, C.C.: *On the Eve of the Millenium: The Future of Democracy Through an Age of Unreason*. New York : Simon&Schuster, 1995. 176 s. ISBN 0-02-874098-X
12. ŠKVRNDA, F.: Bezpečnostné aspekty a súvislosti globálnej krízy začiatku 21. storočia. In *Riešenie krízových situácií v špecifickom prostredí : zborník príspevkov z 15. Vedeckej konferencie s vedeckou účasťou : Žilina 2. – 3. jún 2010*. 3. diel. Žilina : EDIS – vydavateľstvo Žilinskej univerzity, 2010. s. 703-709
13. ŠKVRNDA, F. – PAWERA, R. – WEISS, P.: *Medzinárodná bezpečnosť*. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2008. 134 s. ISBN 978-80-225-2527-5
14. VOLNER, Š.: *Problémy bezpečnosti v 21. storočí*. Banská Bystrica : Euroatlantické centrum, 2005. 275 s. ISBN 80-969306-1-3

UKRAJINSKO-RUSKÉ VZŤAHY V OBLASTI PREPRAVY ROPY A PLYNU A ENERGETICKÁ BEZPEČNOSŤ UKRAJINY

Mykhaylo Kunychka

Abstrakt

Článok obsahuje aktuálne údaje o naliehavých problémoch v energetickej sfére Ukrajiny a súčasnom stave palivo - energetického komplexu. Autor spomína problémy energetickej bezpečnosti štátu a predkladá možnosti jej riešenia - diverzifikácia dodávok a vlastná ťažba surovín. Sú rozobraté vzájomné energetické vzťahy medzi Ukrajinou a Ruskou federáciou. Uvádza sa problematický stav vzťahov oboch štátov v oblasti prepravy ropy a plynu, vrátane plynových konfliktov, ktoré negatívne vplyvajú na politický a ekonomický imidž Ukrajiny.

Kľúčové slová: energetika, energetická bezpečnosť, suroviny, Ukrajina, Ruská federácia.

Abstract

This article contains urgent problems in the energy sector of Ukraine and the current state of fuel-energy complex. Author mentions the problems of energy security of the State and present the opportunities to solve it, as diversification of supplies and domestic extraction. There are discussed mutual energetic relations between Ukraine and the Russian Federation. There is the problematic condition of relations between two countries in the field of transportation of oil and gas, including gas conflicts which have a negative effect on political and economic image of Ukraine.

Keywords: energetics, energetic security, row materials, Ukraine, Russian Federation.

JEL Klasifikácia: F10, F52, Q40

Úvod

Odhaduje sa, že v budúcich rokoch dôjde k ďalšiemu posilneniu závislosti vyspelých krajín na dovoze energie. V tejto súvislosti sú členské štáty EÚ pripravené na prehĺbenie spolupráce s dodávateľmi a prepravcami energetických zdrojov, rovnako ako na politiku diverzifikácie zdrojov a trás dodávok energie.

Hospodárstvo prevažnej väčšiny európskych krajín je závislé na externých dodávkach energetických surovín. Európska únia je v súčasnosti najväčším svetovým spotrebiteľom zemného plynu. Prednými dodávateľmi sú Rusko, Alžírsko a krajiny v regióne Severného

mora ako Nórsko, Veľká Británia, Holandsko. Hlavnými strategickými partnermi EÚ v zásobovaní ropou, okrem západných ropných spoločností, sú energetické spoločnosti z Ruska a Kazachstanu, ktorých energetická politika je zameraná na posilnenie svojej pozície v strednej a východnej Európe.

Vlastnú energetickú bezpečnosť vidí Ukrajina v rámci posilnenej spolupráce s EÚ v oblasti energetiky. Ukrajina sa usiluje o posilnenie svojho imidžu spoľahlivého tranzitného štátu a integráciu do energetického priestoru Európskej únie. Ďalšou dôležitou oblasťou spolupráce v rámci energetického dialógu medzi EÚ a Ukrajinou je vykonávanie ustanovení Zmluvy o energetickej charte.

Energetická stratégia

Rozvoj energetického priemyslu má zásadný vplyv na stav hospodárstva štátu a životnej úrovne jeho obyvateľstva. Vychádzajúc z ústavy môžeme konštatovať, že súčasná Ukrajina je sociálnym štátom, ktorý stanovuje ako svoj prioritný cieľ zabezpečiť blahobyt občanov. Jednou z najdôležitejších zložiek blahobytu v civilizovaných krajinách je vhodné dodanie energie domácnostiam a podnikom. Kľúčom k dosiahnutiu tohto cieľa sa má stať spoľahlivé, ekonomicky stabilné a ekologicky bezpečné uspokojenie energetickými produktmi.

Namiesto extenzívneho rozvoja, ktorým sa ukrajinská ekonomika pohybuje už pár desaťročí, energetika je povinná prejsť na efektívne fungovanie trvalo udržateľného hospodárskeho rozvoja. Zabezpečenie hospodárstva a sociálnej sféry štátu hlavnými druhmi energie (elektrickou a tepelnou energiou, zemným plynom) a surovinami pre potrebu chemického a hutníckeho priemyslu (uhlím, ropnými produktmi) závisí od palivo - energetického komplexu Ukrajiny. Preto bola vládou stanovená rozsiahla energetická stratégia, ktorá je určená pre vymedzenie rozvojového vektora energetiky Ukrajiny v súlade s cieľmi a úlohami palivo - energetického komplexu do roku 2030.

V rámci tejto stratégie boli stanovené rozsiahle ciele. Jedným z najdôležitejších cieľov, ktorý by mal pozitívny účinok na hospodárstvo, je zvýšenie HDP Ukrajiny prostredníctvom efektívneho ekonomického rozvoja palivo - energetického komplexu a vytvorenie podmienok pre spoľahlivé a kvalitné uspokojenie dopytu po energetických produktoch. Nasledujúcimi problémami, ktoré by sa mali naliehavo riešiť, sú zvýšenie energetickej bezpečnosti a efektívnosti spotreby a využívania energetických produktov. Vychádzajúc z intenzívneho znečisťovania nemalo by sa zabudnúť ani na zníženie

antropogénneho tlaku na životné prostredie a zabezpečenie civilnej ochrany v oblasti bezpečnosti palivo - energetického komplexu.

Na základe stanovených cieľov hlavnými úlohami a prioritnými smermi realizácie energetickej stratégie Ukrajiny sú:

- vytvorenie integrovaného a efektívneho riadenia palivo - energetického sektora,
- postupná liberalizácia a podpora hospodárskej súťaže na trhu s energetickými produktmi.

Nasledujúcou dôležitou úlohou je vytvorenie vhodných podmienok pre podstatné zníženie energetickej náročnosti hospodárstva. Na dosiahnutie tejto úlohy sa majú zaviesť nové technológie, progresívne štandardy a pokročilé systémy kontroly, rozvoj trhových mechanizmov na stimuláciu úspory energie. Inou alternatívou upevnenia energetickej nezávislosti Ukrajiny je zvýšenie ťažby a produkcie domácich energetických zdrojov, vrátane zvýšenia objemu energie a energetických produktov vyrobených z alternatívnych a obnoviteľných zdrojov energie. Dôležitou úlohou energetickej stratégie je diverzifikácia vonkajších dodávok energetických surovín, a taktiež sa nesmie zabudnúť ani na dosiahnutie ekonomicky rozumnej cenovej politiky, ktorá by mala poskytnúť pokrytie nákladov na výrobu a prepravu energetických produktov. Majú sa vytvoriť vhodné podmienky pre prilákanie domácich a zahraničných investícií do energetického sektora hospodárstva, ktoré by priniesli nové technológie a moderné skúsenosti pre vyššiu produktivitu a efektivitu.¹

Záruka energetickej bezpečnosti

Pojem „energetická bezpečnosť Ukrajiny“ môžeme definovať ako schopnosť štátu zabezpečiť efektívne využívanie vlastného palivo - energetického komplexu, realizovať optimálnu diverzifikáciu zdrojov a trás dodávok energetických nosičov pre zabezpečenie nepretržitého fungovania národného hospodárstva v riadnom, mimoriadnom a výnimočnom stave, zabrániť ostrým cenovým výkyvom na energetické suroviny.

Energetická bezpečnosť je neoddeliteľnou súčasťou národnej bezpečnosti a účinná politika zabezpečenia energetickej bezpečnosti prostredníctvom zlepšenia stavu energetických objektov má pozitívny vplyv na sociálnu a ekonomickú situáciu v štáte.

---

¹ Ministry of energy and coal industry of Ukraine: *Onovlena enerhetyčna stratehija Ukrajiny na period do 2030 r.* Dostupné na Internet: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=222022&cat_id=104126>

Súčasný stav energetickej bezpečnosti Ukrajiny možno charakterizovať ako nevyhovujúci. Dôvodom tejto negatívnej reality je nízka efektívnosť výroby palív a energie s ich nasledovnou prepravou a využitím v rôznych oblastiach ekonomiky štátu, čo vedie k neuspokojivému energetickému zabezpečeniu. Zastaranosť technologických zariadení objektov palivo - energetického komplexu vedie k nadmernému využitiu energetických zdrojov, strate energie na lokálnych elektrických a tepelných sieťach, zníženiu účinnosti tepelných elektrární.

Podiel dovozu na spotrebe energetických zdrojov v Ukrajine predstavuje približne 50%. V tomto kontexte je nutné poznamenať vysokú monopolnú závislosť na dovoze ropy a zemného plynu. Podiel ruskej suroviny v štruktúre dovozu ropy do Ukrajiny predstavuje viac ako 95% alebo prevyšuje 70% celkového objemu domácej spotreby. Podľa medzinárodných štandardov táto miera závislosti na jednom vývozcovi energetických zdrojov sa považuje za nadmernú a v praxi často vedie k hospodárskym a politickým tlakom.² Problémy so zvýšením domácej produkcie uhlia, ropy a zemného plynu a nepriaznivá komoditná štruktúra spotreby energie (podiel spotreby plynu v celkovej spotrebe energie predstavuje približne 45%, v porovnaní so stredným európskym priemerom približne 22%) zvyšujú problém energetickej závislosti.³ Globálna prax ukazuje, že dovoz energetických surovín v obsahu viac ako 30% z jedného zdroja, pokiaľ ide o zabezpečenie spoľahlivých dodávok energie a možností ekonomického a politického tlaku na krajiny, už ohrozuje stratu energetickej nezávislosti. Významná úroveň závislosti Ukrajiny na dovoze uhlíkovodíkov, čo sa týka monopolu na dovoz zemného plynu a významnú úroveň spotreby v krajine, je príčinou nevyhovujúceho stavu jej energetickej bezpečnosti.

Jedným z cieľov energetickej stratégie Ukrajiny je zvýšenie domácej ťažby ropy a plynu, čo by malo zvýšiť energetickú nezávislosť štátu od dovozu zahraničných surovín. Takýmto riešením sa môže stať výskum nálezísk a nasledujúca ťažba ropy a plynu v pobrežných vodách Čierneho mora. Objem potenciálnych zásob energetických surovín na ukrajinskej časti šelfu Čierneho mora sa odhaduje na 1,5 mld. ton pohonných hmôt, ktoré v údajoch Štátnej geologickej služby Ukrajiny predstavujú približne 40% objemu všetkých

---

² Kostenko, J.O. – Myrošnyčenko. V.V.: *Enerhotranzytnyj potencial Ukrajiny ta perspektyvy joho realizaciji v konteksti zabezpečenna enerhetyčnoji bezpeky*. [cit.2012-19-09]. Dostupné na Internete: <<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1400>>

³ Rabcev, G.: Enerhozaležnist' Ukrajiny vid Rosiji: realnist' čy mif? 2010. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. s. 61

zásob pohonných hmôt v štáte.⁴ Dôležitým je ten fakt, že náleziská energetických surovín ukrajinskej časti Čierneho mora sú preskúvané len na 4 - 5%. V súčasnej dobe na šelfe Čierneho a Azovského mora sa ročne ťaží okolo 1 mld. m³ zemného plynu a 70 - 90 tis. ton plynového kondenzátu alebo ľahkej ropy.⁵ V súčasnosti len ukrajinská spoločnosť Čornomornaftogaz vykonáva celkový komplex prieskumu nálezísk a ťažbu surovín. Avšak, zahraničné spoločnosti ako Korea Resources Corporation, TNK-BP, Royal Dutch Shell Group, Chevron majú veľký záujem investovať do prieskumu a ťažby energetických zdrojov v pobrežnej oblasti Čierneho mora. Ale najväčší úspech získala americká spoločnosť Vanco Prykerchenska Ltd., ktorá pôsobí na území Ukrajiny už od roku 2007 a zaoberá sa prieskumom nálezísk. Potenciálny objem ťažby môže dosiahnuť 4 mil. ton ropy a 4,5 mld. m³ plynu ročne, čo predstavuje 25% celkovej ťažby plynu v Ukrajine.⁶ Ťažba sa bude uskutočňovať v dvoch fázach, prvá fáza zahŕňa prieskum Prykerčenského šelfu, ktorý bude trvať približne 8 rokov s nákladmi asi 330 mil. amerických dolárov. Druhá fáza zahŕňa vývoj a priamu ťažbu uhľovodíkov. Plánovaný objem investícií za celé obdobie realizácie projektu dosahuje približne 15 mld. amerických dolárov. V rámci projektu americkou spoločnosťou bude realizovaný prvý detailný geologický výskum a prieskum hlbokých častí Prykerčenského šelfu Čierneho mora, čo vyžaduje rozsiahle investície a má významné riziká. Úspešná realizácia projektu zvýši investičnú atraktivitu iných častí ukrajinského pobrežia Čierneho mora a zavedie nové technológie v ukrajinskej energetike.⁷

Súčasný stav energetiky Ukrajiny a ukrajinsko-ruské energetické vzťahy

V súčasnosti môžeme charakterizovať ukrajinský palivo - energetický komplex ako veľmi energeticky náročný a neefektívny, ktorý nie je zdatný sa prispôbiť súčasným požiadavkám domácností a podnikov. Ukazovateľ energetickej náročnosti HDP Ukrajiny niekoľkokrát prevyšuje úroveň rozvinutých krajín Západnej a Východnej Európy. V roku

---

⁴ State service for geology and mineral resources of Ukraine: *Mineral resources of Ukraine*. Dostupné na Internetu <<http://www.geo.gov.ua/palivno-energetichna-sirovina.html>>

⁵ Mychajluk, O.L.: Stan i perspektyvy vydobutku nafty i hazu na ukrajinskomu šelfi Čornoho i Azovskoho moriv. 2011. In: *Energetyčna bezpeka Ukrajiny v čornomorskomu rehioni*. s.7

⁶ Vanco Prykerchenska Ltd.: *The projekt*. Dostupné na Internetu: <<http://vpl.kiev.ua/en/project/about/>>

⁷ Bown, J.: Rozrobka ta vydobutok vlastnych zapasiv nafty ta hazu – kluč do enerhetyčnoji nezaležnosti Ukrajiny. 2010. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. s.12

2010 energetická náročnosť HDP Ukrajiny predstavovala 0,55 ton palivového ekvivalentu na 1000 USD, v porovnaní k Nemecku – 0,15 ton, Poľsku – 0,19 ton, Rusku – 0,44 ton.⁸

Jedným z dôvodov vysokej energetickej náročnosti HDP je štruktúra ukrajinskej ekonomiky, ktorá sa skladá hlavne z energeticky náročných odvetví a nadmernej spotreby energie na jednotku produkcie. Vysoká energetická náročnosť je tiež spôsobená významným technologickým oneskorením mnohých priemyselných odvetví. Ďalším negatívnym javom v energetickom komplexe štátu je nízka úroveň internej ťažby surovín, ktorých spotreba sa väčšinou uspokojuje prostredníctvom dovozu.

Negatívnu rolu v energetickom komplexe Ukrajiny zohráva nepriehľadnosť fungovania sektoru energetických spoločností a ich finančných tokov, čo je predpokladom vysokej úrovne korupcie v odvetví a existencie súkromného záujmu vládnych úradníkov. Dôležitý vplyv na energetickú bezpečnosť Ukrajiny má Ruská federácia a jej zahraničná ekonomická politika, ktorá je zameraná na zníženie závislosti prepravy zemného plynu a ropy na tranzitných štátoch a zároveň na podporu vysokej úrovne spotreby paliva v Ukrajine s cieľom zachovať rozsiahly trh pre svoje energetické výrobky.

Podiel zemného plynu na celkovej štruktúre spotreby energetických surovín je nadmerný a predstavuje približne 40% (podiel zemného plynu v štátoch EÚ predstavuje približne 22%). V roku 2011 objem spotreby zemného plynu v Ukrajine predstavoval 59,3 mld. m³.⁹

V poslednom desaťročí sa tento ukazovateľ menil v závislosti od ekonomickej situácie v štáte, keď v roku 2005 spotreba predstavovala 76 mld. m³ a v roku 2010 spotreba klesla na 57,6 mld. m³ (obrázok 1).¹⁰ Ale Ukrajina zostáva jedným z najväčších spotrebiteľov tohto zdroja energie v Európe.

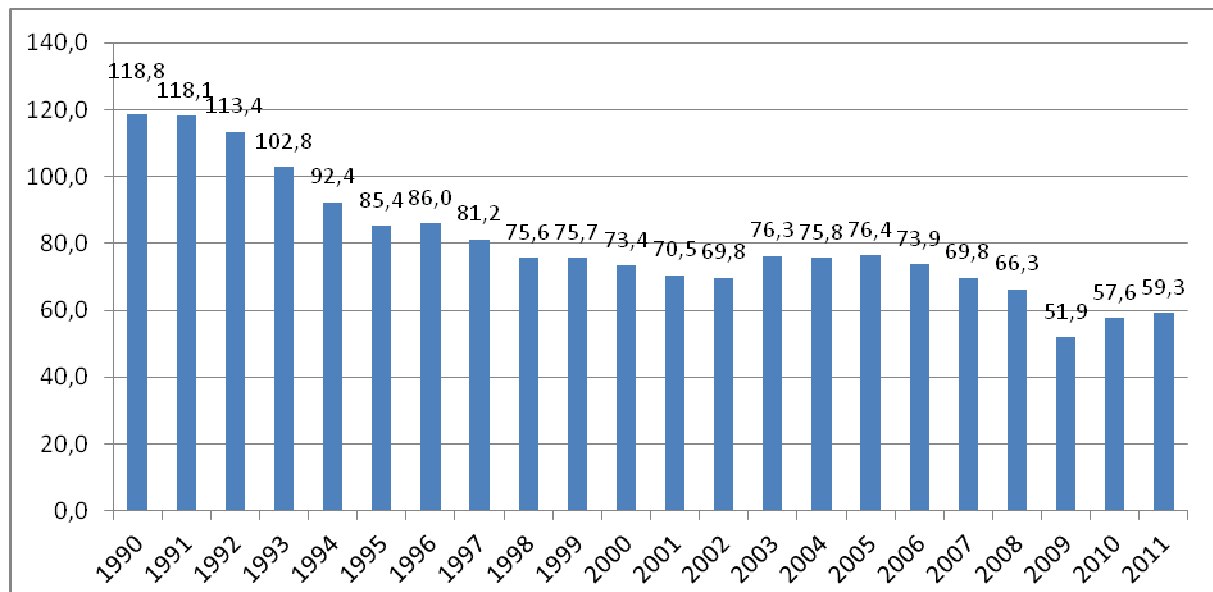
Graf 1 Spotreba zemného plynu v Ukrajine v roku 1990-2011 (v mld. m³)

---

⁸ Ministry of energy and coal industry of Ukraine: *Onovlena enerhetyčna stratehija Ukrajiny na period do 2030 r.* Dostupné na Internet: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=222022&cat_id=104126> s. 106

⁹ Naftogaz of Ukraine: *Rozpodil i spožyvanna.* Dostupné na Internet: <www.naftogaz.com>

¹⁰ Ministry of energy and coal industry of Ukraine: *Onovlena enerhetyčna stratehija Ukrajiny do 2030 r.* Dostupné na Internet: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=222022&cat_id=104126> s. 63.

Zdroj: www.naftogaz.com

Spotreba zemného plynu v Ukrajine je nadbytočná a iracionálna. Jednou z problémov je nízka cena za spotrebu plynu a tepla domácnosťami, v dôsledku čoho koneční spotrebitelia nemajú záujem na znižovaní spotreby a zavedení opatrení pre zlepšenie energetickej účinnosti. Tieto nedostatky súčasného programu sadzieb sa vyskytli najmä v posledných rokoch v dôsledku neustáleho zvyšovania cien plynu a jednočasného zvýšenia rozdielu medzi sadzbami pre domácnosti a priemysel.

Je potrebné poznamenať, že od roku 2006 jediným zdrojom dodávok plynu je Rusko. Od tejto doby Ukrajina stratila schopnosť dovážať plyn z Turkménska v rámci priamych zmlúv a stala sa závislou na dodávkach plynu od spoločnosti Gazprom.¹¹

Podľa podmienok zmluvy o dovoze zemného plynu medzi spoločnosťami Naftogaz Ukrajiny a Gazprom na roky 2009 – 2019 Ukrajina bude povinná dovážať približne 40 mld. m³ plynu každý rok (v roku 2010 Ukrajina importovala 36,5 mld. m³), čo je jedným z najväčších ukazovateľov medzi štátmi EÚ. Použitie netransparentných schém dodávok plynu do Ukrajiny s účasťou sprostredkovateľskej spoločnosti RosUkrEnergó sa stalo jedným z hlavných dôvodov zraniteľnosti ukrajinskej vlády, čo viedlo k podpisu pre Ukrajinu nevýhodných zmlúv o dodávkach plynu v roku 2006 a 2009. V období rokov 2005 - 2012 tempo rastu ceny dovážaného plynu bol najväčším v Európe. Počas tohto obdobia sa ceny zvýšili viac ako osemkrát - z 50 USD na 425 USD za tis. m³.

¹¹ Shanhina, L. – Černova, A.: Hazovi rynky ES ta Ukrajiny: problemy rozvytku ta intehracii. 2008. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. s.29.

Najvýznamnejším prejavom agresívnej politiky Ruskej federácie v energetickej oblasti bola aplikácia tlaku na ukrajinskú stranu v januári 2009, aby ju prinútila uzatvoriť nevýhodné plynové kontrakty. S pomocou ruskej vlády spoločnosti Gazprom sa podarilo nadiktovať nevýhodné podmienky zmluvy pre Ukrajinu s pomocou úplného odstavenia dodávok plynu do ukrajinského plynovodného systému, čo predstavovalo bezprecedentné riešenie za celú históriu existencie európskych plynových trhov. Táto skutočnosť sa stala vážnou hrozbou aj pre energetickú bezpečnosť štátov EÚ. Nevýhodné podmienky kontraktu vyvolali vznik deficitu rozpočtu štátnej spoločnosti Naftogaz Ukrajiny, únik devízových rezerv štátu a rast plynovej závislosti ukrajinského hospodárstva na Rusku. V dôsledku plynového konfliktu v roku 2009 Ruská federácia získala dodatočný politický vplyv na Ukrajinu. Treba tiež poznamenať, že dôsledky konfliktu neboli by také komplikované, keby ukazovateľ energetickej náročnosti HDP mal nižšiu úroveň a dovoz surovín mal diverzifikovaný charakter.

Po uzavretí pre Ukrajinu nevýhodnej „Charkovskej“ zmluvy v roku 2010¹² (táto zmluva má aj iný názov – „plyn - flotila“) Rusko chcelo zvýšiť svoju strategickú výhodu cestou vyhlásenia možnosti vytvorenia spoločných podnikov, čo zahŕňalo absorpciu aktív palivo - energetického komplexu.

Ukrajinské hospodárstvo požaduje viac ako 20 mil. ton ropy každý rok, a preto nemôže uspokojiť svoju spotrebu domácou ťažbou, ktorá predstavuje približne 4,5 mil. ton ročne. To znamená, že domáca ťažba predstavuje približne 20% celkového domáceho dopytu a zostatok sa dováža najmä z Ruska, Bieloruska a Litvy. Najväčší podiel vo výrobe ropy má štátna spoločnosť Ukrnafta, ktorá ťaží približne 3 mil. ton ročne. Ropná spoločnosť Ukrnafta je dcérskou spoločnosťou Naftogaz Ukrajina, ktorej patrí 90%-ný podiel vo výrobe ropy na území Ukrajiny.¹³

Ukrajina má potenciálne silný rafinačný priemysel, ktorý môže produkovať približne 52 mil. ton ropy ročne. Avšak miera zastaranosti majetku rafinérií dosahuje 70% a od roku 2005 priemysel neustále cíti nedostatok surovín, čo je spôsobené regulárnym obmedzením dovozu ruskej ropy. Spracovanie ropy (vrátane plynového kondenzátu) a výroba ropných

---

¹² Dohoda medzi Ukrajinou a Ruskou federáciou o umiestnení Čiernomorskej flotily RF na území Ukrajiny, ktorá bola podpísaná 21. apríla 2010 v Charkove. Na základe dohody, termín umiestnenia Čiernomorskej flotily Ruskej federácie bude predĺžený na dobu 25 rokov, z roku 2017 po rok 2042. Platba za umiestnenie sa skladá z ročných platieb vo výške 100 miliónov USD a z zníženia cien dodávok plynu až do 100 USD za tis. m³.

¹³ SHANHINA, L. – ČERNOVA, A. (2010): Ukrajínasko-rosijski vzajemovidenosny v enerhetyčnij sferi: stan, novitni tendenciji rozvytku ta perspektzvy. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. s. 16

produktov na Ukrajine sa uskutočňuje v šiestich rafinériách (Drohobycka, Kremenčucka, Lysyčanska, Nadvirnyanska, Odeska a Hersonska) a v siedmich továrňach pre spracovanie plynu. Všetky rafinérie boli postavené alebo renovované v rokoch 1960 - 1970 a sú zamerané na spracovanie "ťažkej" ropy, ktorá ma veľký obsah síry.

V priebehu 90. rokov sa objem spracovania ropy v ukrajinských rafinériách dramaticky znížil z 52 mil. ton v roku 1991 do 8,5 mil. ton v roku 2000. Na začiatku roku 2000 Lysyčanská a Odeská rafinéria zažili privatizáciu zo strany ruských ropných spoločností TNK-BP a Lukoil. V dôsledku toho objem spracovania vzrástol do 21,2 mil. ton v roku 2004.¹⁴

V tomto období sa Ukrajina stala čistým vývozcom ropných produktov. Avšak od roku 2005 objem dovozu ropy z Ruskej federácie do ukrajinských rafinérií začína klesať. Celkovo v období rokov 2004 - 2010 dovoz ropy klesol z 20,8 mil. ton na 7,8 mil. ton ročne. Je potrebné spomenúť, že štyri zo šiestich ukrajinských rafinérií (73% celkovej produkcie) sú vo vlastníctve ruských spoločností alebo pod ich kontrolou. Počas privatizácie ropného priemyslu sa preferencie poskytovali ruským spoločnostiam, pretože sa predpokladalo, že budú schopní dovážať suroviny a poskytnú nové technológie. Avšak tento plán nebol uskutočnený a od roku 2005 sa situácia v ropnom priemysle začala zhoršovať. Dôvodom tohto poklesu môže byť stratégia ruských spoločností, ktorá spočíva v zapojení ukrajinských rafinérií do technologického reťazca, v ktorom hlbšie spracovanie ropy sa uskutoční na modernejších rafinériách Európy a ukrajinské rafinérie preberú úlohu jednej etapy v procese spracovania ruskej ropy.

V posledných rokoch sa produktivita ukrajinských rafinérií využíva v priemere iba na 20 - 25% a od roku 2006 Ukrajina zostáva čistým dovozcom ropných produktov. Situácia sa tiež zhoršuje aj v investičnej klíme ropného priemyslu. Poskytnutie preferencií v čase privatizácie dovolilo ruským ropným spoločnostiam kúpiť drvivú väčšinu ukrajinských rafinérií, ale nedovolilo ropnému priemyslu odísť z oblasti stagnácie a výrazne zlepšiť konkurencieschopnosť ropných výrobkov.¹⁵

---

¹⁴State export support: *Naftopererobna promyslovist' Ukrainy*. Dostupné na Internet: <<http://ukrexporth.gov.ua/prom/ukr/16.html>>

¹⁵Shanhina, L. – Černova, A.: Stvorenia stratehičnych rezerviv nafty ta naftoproduktiv v Ukraini: stan, problemy, pošuk šľahiv na osnovi mižnarodnoho dosvidu. 2007. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. s.18-23

Táto situácia môže byť vysvetlená neschopnosťou štátu zbaviť sa monopolného tlaku jediného zdroja dodávok surovín a vytvoriť účinné stimuly pre investície do rekonštrukcie a modernizácie rafinérií.

Preprava (tranzit) ropy a plynu

Preprava plynu a ropy je veľmi dôležitá pre Ukrajinu, pretože vďaka tranzitu krajina môže nielen prijímať značné devízové príjmy, ale aj hrať významnú úlohu na medzinárodnom energetickom trhu. Podľa výsledkov medzinárodnej energetickej agentúry je Ukrajina prepravcom 80% plynu a 17% ropy z Ruskej federácie do Európy, čo je dôsledkom strategickej geopolitickej polohy štátu.¹⁶

V posledných rokoch sa produktivita tranzitných ropovodov a plynovodov Ukrajiny rýchlo znižuje vzhľadom k uplatňovaniu politiky Ruskej federácie na znižovanie závislosti na tranzitných krajinách a výstavby prepravného potrubia mimo ich územia. Na druhej strane, po plynovom konflikte v roku 2008 EÚ venuje viac pozornosti alternatívnym cestám prepravy uhľovodíkov. Celkovo od roku 2008 prepravná kapacita ukrajinského ropovodu sa využívala len na 30% a kapacita plynovodu na 80%.

Ukrajinský ropovodný systém dodnes zostáva druhým najväčším v Európe. V roku 2002 bola dokončená výstavba ropovodu Odesa - Brody a pobrežného ropného terminálu "Pivdennyj" (výkon terminálu predstavuje približne 9 mil. ton ročne) s cieľom vytvoriť nové príležitosti pre tranzit kaspickej ropy, ktorá by sa dovážala tankermi do južného ropného terminálu a následne cez ropovod Odesa - Brody do európskych štátov.¹⁷

V roku 2004 však ukrajinská a ruská vláda podpísali dohodu o tranzite ropy cez Ukrajinu až do roku 2019, podľa ktorej ropovod prešiel na reverzný režim pre zabezpečenie vývozu ruskej ropy. Použitie ropovodu Odesa - Brody v reverznom režime aktívne lobovala rusko - britská spoločnosť TNK - BP, ktorá sľúbila zaručiť plný výkon potrubia. Ale tieto záruky neboli zabezpečené v dohode medzi dvoma vládami a po podpise zmluvy operátorom ropovodu sa stala Cyperská spoločnosť Skilton Ltd., ktorá nemala žiadnu povinnosť uplatnenia obsahu zmluvy. Iným negatívnym ustanovením dohody bol prechod práv poskytovania tranzitných služieb od operátora ropného prepravného systému Ukrajiny

---

¹⁶ International energy agency. *Ukraine: Energy policy review 2006*. Dostupné na Internet: <<http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/ukraine2006-1.pdf>> s. 31

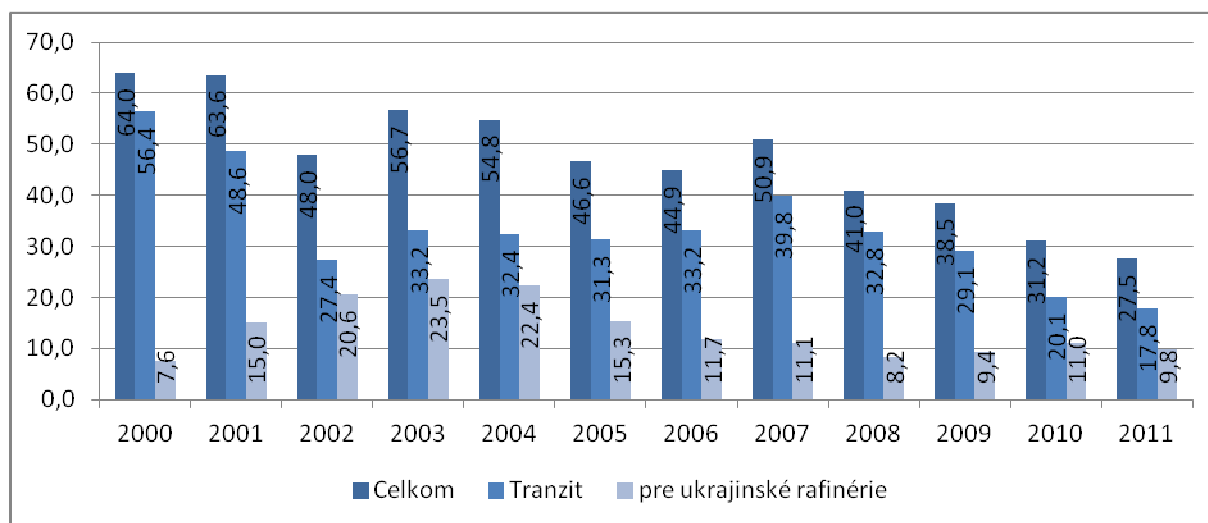
¹⁷ Ukrtransnafta: Schema systému mahistralnych naftoprovodiv Ukrajiny. Dostupné na Internet: <http://www.ukrtransnafta.com/ua/about_company/shema/>

Ukrtransnafta jeho ruskému partnerovi Transneft², v dôsledku čoho sa ukrajinský operátor dostal do monopolnej závislosti od ruskej spoločnosti a Ukrajina do značnej miery stratila nárok na riadenie vlastného ropovodného systému.¹⁸

Hlavným faktorom, ktorý ovplyvňuje výkon ukrajinského ropovodného systému, je vyššie spomínaná ruská stratégia znížiť závislosť na tranzitných krajinách a vybudovať nové ropovody mimo ich územia. V roku 2001 bol v Rusku vybudovaný nový ropovod mimo územia Ukrajiny so vstupom na prístav Primorsk, čo viedlo k prudkému poklesu prepravy ruskej ropy pomocou ukrajinského ropovodného systému.

V období rokov 2000 - 2011 klesol celkovo objem tranzitu ropy takmer trikrát - z 56,4 mil. ton na 17,8 mil. ton ročne, čo znamená, že výkon ukrajinských ropovodov klesá z roku v rok (obrázok 2). Pokiaľ ide o ropovod Odesa - Brody, jeho plná kapacita sa využívala len v roku 2007 a zvyšok času výkon predstavoval len 38 - 86% maximálnej kapacity. Od augusta roku 2010 sa ropovod vôbec nepoužíva, vrátane dodávky ropy do Odeskej rafinérie, ktorá je vo vlastníctve ruskej spoločnosti Lukoil.

Graf 2 Obsah prepravy ropy ropovodmi v období rokov 2000 - 2011 (v mil. ton)

Zdroj: Ministry of energy and coal industry of Ukraine

V septembri a októbri roku 2010, v čase uzavretia novej ukrajinsko - ruskej dohody o tranzite ropy cez Ukrajinu, ruská strana odmietla poskytnúť záruky na objem tranzitu z dôvodu nedostatku ropovodov, čo oficiálne oznámil ruský minister pre energetiku S. Šmatko.

¹⁸ Hončar, M.: *Naftohazovij sektor Ukrajiny: prozorist' funkcionuvanna ta dochodiv*. 2008. s. 96.

Pre ruské spoločnosti sa ukrajinský smer prepravy stal neprioritným, pretože tranzitná sadzba vystavená Ukrajinou je neodôvodnene vysoká.¹⁹

Absencia záruky na tranzit ruskej ropy sa stala dôvodom podpisu ďalšej zmluvy v novembri 2010. Medzi ukrajinskou a bieloruskou vládou bola uzatvorená dohoda (na obdobie rokov 2011 - 2013), ktorá predpokladala tranzit venezuelskej ropy v objeme do 8 mil. ton ročne prostredníctvom ukrajinského ropovodu Odesa - Brody.²⁰

26. novembra 2010 bola uzavretá medzivládna dohoda o tranzite ropy medzi ukrajinskou a ruskou stranou. V roku 2011 Ruská federácia prepravila len 17,8 mil. ton, čo je približne o polovicu menej ako chcela ukrajinská strana.²¹

Negatívnou realitou je skutočnosť, že objem tranzitu ruskej ropy bude aj naďalej klesať v dôsledku odštartovania ruského ropovodu BTS-2 s kapacitou 50 mil. ton ročne, ktorý začal fungovať od marca 2012.²²

Je logické predpokladať, že trvanie Ruska na využívaní ropovodu Odesa - Brody v reverznom režime malo za cieľ zablokovať možnosť Ukrajiny diverzifikácie zdrojov dodávok ropy a získať čas na vybudovanie potrubia mimo jej územia. Avšak, bolo by to nemožné bez súhlasu a účasti ukrajinských úradníkov, ktorí povolili operátorom z daňových rajov riadiť ropovodný systém Ukrajiny.²³

Použitie netransparentných programov za účasti spoločností so sídlami v spomenutých off - shore centrách viedlo k zvýšeniu sadzby na tranzit a prekládku ropy, v dôsledku čoho sa znižovala konkurencieschopnosť ukrajinského ropovodného systému a došlo k poklesu príjmov spoločnosti Ukrtransnafta a štátneho rozpočtu. Znížila sa aj investičná atraktivita ukrajinského ropovodného systému a Ukrajiny všeobecne. V konečnom dôsledku Ukrajina fakticky stratila status hlavného prepravcu ruskej ropy a v najbližšom čase schopnosť zabezpečiť využitie úplnej kapacity svojho ropovodného systému, ktorá bola stanovená „Energetickou stratégiou Ukrajiny“.

Ukrajinský plynovodný systém, ako aj ropovodný systém, je druhým najväčším v Európe po ruskom systéme. Hlavným operátorom plynovodov je štátna spoločnosť

---

¹⁹ *Uhodu pro tranzit nafty čerez Ukrajinu parafovano.* [cit.2010-27-10]. Dostupné na Internet: <http://news.dt.ua/ECONOMICS/ugodu_pro_tranzit_nafti_cherez_ukrayinu_parafovano-67756.html>

²⁰ Ukrajina transportiruet Belarusi 8 mil. t. nefti. [cit.2010-01-11]. Dostupné na Internet: <<http://minprom.ua/>>

²¹ Havryš, O.: *Bezgarantijnoe obsluževanie.* [cit.2010-29-11]. Dostupné na Internet: <<http://www.kommersant.ua/doc/1548359?isSearch=True>>

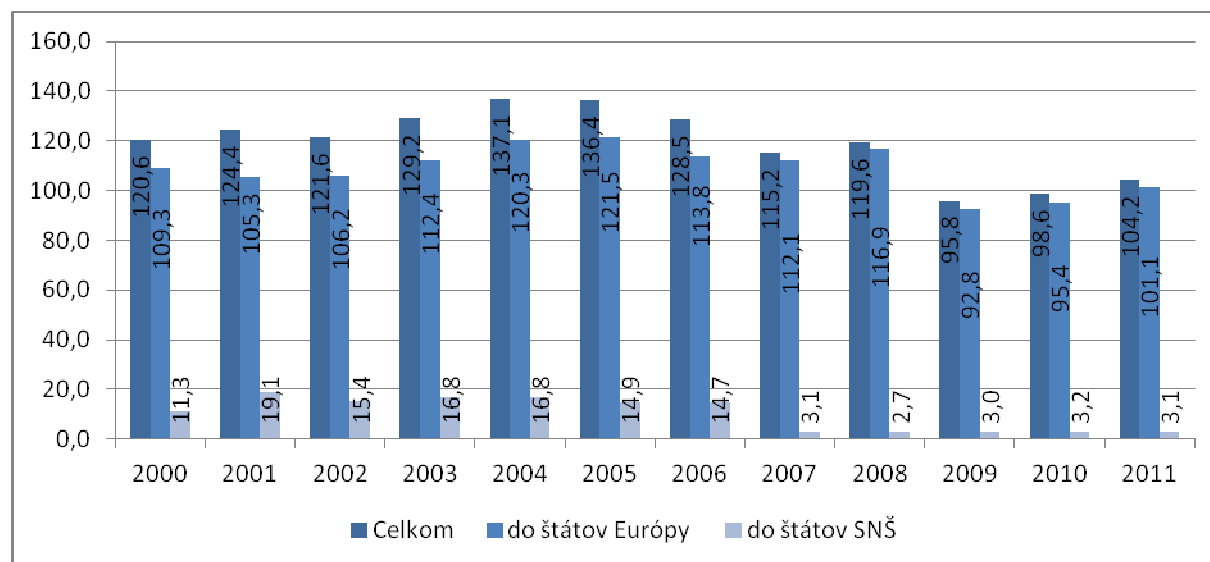
²² *Putin zapustil BTS-2.* [cit.2012-23-03]. Dostupné na Internet: <http://bts2.ru/news/data/ic_2/372/>

²³ Hončar, M.: Naftohazovyj sektor Ukrajiny: prozorisť funkcionuvanna ta dochodiv. 2008. s. 96-98

Ukrtransgaz, ktorá vykonáva svoje funkcie v súlade s rozhodnutiami nadriadenej spoločnosti Naftogaz Ukrajiny. Pre prepravnú spoločnosť hlavnou úlohou je zabezpečenie spoľahlivého fungovania všetkých prvkov systému a dodržiavanie zmluvných záväzkov v segmente domácich dodávok a tranzitu. Kapacita prepravných sietí plynovodného systému Ukrajiny predstavuje približne 299 mld. m³ ročne pri vstupe a 178 mld. m³ pri výstupe, pričom kapacita tranzitu pre štáty Európy predstavuje 142 mld. m³ za rok.²⁴

Ukrajinský plynovodný systém je úzko spojený so systémami susedných krajín ako Rusko, Bielorusko, Poľsko, Slovensko, Maďarsko, Rumunsko, Moldavsko a prostredníctvom nich je integrovaný do európskej plynárenskej siete, v dôsledku čoho je mostom medzi najväčšími oblasťami ťažby plynu (Rusko a Stredná Ázia) a spotrebiteľmi (štáty EÚ). V období rokov 2000 - 2008 objem prepravy ruského plynu do štátov Európy cez územie Ukrajiny predstavoval v priemere 110 mld. m³. Ale v roku 2009, ako následok zníženia dopytu po plyne, tranzit klesol do najnižšieho ukazovateľa za celé obdobie od roku 1991 na 92,8 mld. m³ (obrázok 3). Tento pokles môžeme zdôvodniť začiatkom globálnej finančnej a hospodárskej krízy a výskytom ukrajinsko - ruského plynového konfliktu. Ale už v roku 2011 tranzit ruskej ropy do štátov Európy začal rásť a zvýšil sa o 8,2% v porovnaní s rokom 2009.²⁵

Graf 3 Objem tranzitu ruského plynu v období rokov 2000 - 2011 (v mld. m³)

Zdroj: www.naftogaz.com

²⁴ Jeromenko, A.: Po trubi – v Evropu. [cit.2009-23-03]. Dostupné na Internetu: <http://dt.ua/POLITICS/po_trubi__v_evropu-56473.html>

²⁵ Shanhina, L. – Černova, A.: Ukrajinsko-rosijski vzajemvidnosny v enerhetyčnij sferi: stan, novitni tendenciji rozvytku ta perspektzvy. 2010. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. s.19-20.

Záver

Súčasná energetická politika Ukrajiny je kontraproduktívna, neefektívna a každým dňom viac a viac závislá na dodávkach energetických surovín zo zahraničia. Energetický sektor vyžaduje naliehavé reformy zo strany vlády, ktorá si stanovila určité ciele, ale nedodrížiava žiadne zásady energetickej stratégie. Prvoradým problémom je silná závislosť Ukrajinského palivo - energetického komplexu na energetickej politike Ruskej federácie. Keď nebudú vykonané určité reformy, ktoré sú stanovené v „Energetickej stratégii Ukrajiny do roku 2030“, tak ukazovateľ závislosti na importe plynu z Ruska dosiahne kritickú úroveň – približne 75%.

V poslednom desaťročí opatrenia prijaté Ukrajinou v energetickom sektore môžeme charakterizovať ako nedôsledné, ktorým chýba systematickosť, kde dominujú dočasné taktické záujmy nad dlhodobými strategickými cieľmi a prevládajú netransparentné finančné a obchodné schémy. Zo strany Ruskej federácie môžeme sledovať určitý politický tlak na orgány ukrajinskej vlády, ktorý sa prejavuje v spolupráci ruskej vlády s lokálnymi energetickými spoločnosťami.

V dôsledku toho sa za posledné obdobie zvýšila kritická úroveň závislosti Ukrajiny na dodávkach ruských energetických surovín, pretože neboli vykonané stanovené úlohy definované v energetickej stratégii. Nebol uplatnený plán diverzifikácie, ktorý by zvýšil energetickú nezávislosť Ukrajiny od Ruskej federácie. Okrem toho, v súvislosti s presadzovaním Ruských plynovodných projektov „Nord Stream“ a „South Stream“, sa vyskytla reálna hrozba oslabenia úlohy Ukrajiny ako tranzitného štátu.

Použitá literatúra:

1. BOWN, J. 2010. Rozrobka ta vydobutok vlastnych zapasiv nafty ta hazu – kluč do enerhetyčnoji nezaležnosti Ukrajiny. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. 2010, № 6, 2010, 80 s. 12
2. HAVRYŠ, O.: *Bezgarantijnoe obsluževanie*. [cit.2010-29-11]. Dostupné na Internet: <<http://www.kommersant.ua/doc/1548359?isSearch=True>>
3. HONČAR, M. 2008. *Naftohazovyj sektor Ukrajiny: prozorist' funkcionuvanna ta dochodiv*. Kyjiv: Sylva, 2008. 340 s. ISBN 978-966-96724-4-5.
4. International energy agency. *Ukraine: Energy policy review 2006*. Dostupné na Internet: <<http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/ukraine2006-1.pdf>> s. 31
5. JEROMENKO, A.: *Po trubi – v Evropu*. [cit.2009-23-03]. Dostupné na Internet: <http://dt.ua/POLITICS/po_trubi__v_evropu-56473.html>

6. KOSTENKO, J.O. – MYROŠNYČENKO, V.V.: *Enerhotranzytnyj potencial Ukrajiny ta perspektyvy joho realizaciji v konteksti zabezpečenna enerhetyčnoji bezpeky*. [cit.2012-19-09]. Dostupné na Internete: <<http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1400>>
7. Ministry of energy and coal industry of Ukraine: *Onovlena enerhetyčna stratehija Ukrajiny na period do 2030 r.* Dostupné na Internete: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/publish/article?art_id=222022&cat_id=104126> s. 106
8. Mychajľuk, O.L. 2011. Stan i perspektyvy vydobutku nafty i hazu na ukrajinskomu šelfi Čornoho i Azovskoho moriv. 2011. In: *Energetyčna bezpeka Ukrajiny v čornomorskomu rehioni*. 2011, 55 s. 7-9
9. Naftogaz of Ukraine: *Rozpodil i spožyvanna*. Dostupné na Internete: <www.naftogaz.com>
10. *Putin zapustil BTS-2*. [cit.2012-23-03]. Dostupné na Internete: <http://bts2.ru/news/data/ic_2/372/>
11. RABCEV, G. 2010. Enerhozaležnist' Ukrajiny vid Rosiji: realnist' čy mif? In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. 2010, № 6, 2010, 80 s. 61-63
12. SHANHINA, L. – ČERNOVA, A. 2008. Hazovi rynky ES i Ukrajiny: problemy rozvytku ta intehraciji. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. 2008, № 8, 2008, 44 s. 18-29
13. SHANHINA, L. – ČERNOVA, A. 2007. Stvorena stratehičnych rezerviv nafty ta naftoproduktiv v Ukrajini: stan, problemy, pošuk šľahiv na osnovi mižnarodneho dosvidu. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. 2007, № 4, 2007, 48 s. 18-28
14. SHANHINA, L. – ČERNOVA, A. 2010. Ukrajinsko-rosijski vzajemvidnosyny v enerhetyčnij sfere: stan, novitni tendenciji rozvytku ta perspektzvy. 2010. In: *Nacionalna bezpeka i oborona*. 2010, № 6, 2010, 80 s. 13-32
15. State export support: *Naftererobna promyslovisť Ukrajiny*. Dostupné na Internete: <<http://ukrexport.gov.ua/prom/ukr/16.html>>
16. *Uhodu pro tranzyt nafty čerez Ukrajinu parafovano*. [cit.2010-27-10]. Dostupné na Internete: <http://news.dt.ua/ECONOMICS/ugodu_pro_tranzit_nafti_cherez_ukrayinu_parafovano-67756.html>
17. Ukrajina transportiruet Belarusi 8 mil. t. nefti. [cit.2010-01-11]. Dostupné na Internete: <<http://minprom.ua/>>
18. Ukrtransnafta: Schema systemy mahistralnych naftoprovodiv Ukrajiny. Dostupné na Internete: <http://www.ukrtransnafta.com/ua/about_company/shema/>

JAN EICHLER:
Bezpečnostní a strategická kultura USA, EU a ČR.
Praha, Nakladatelství Karolinum 2011, 216 strán.
ISBN 978-80-246-1956-9

Radoslav Ivančík

Jan Eichler, ktorý sa vo svojej tvorbe zaoberá predovšetkým bezpečnostnou problematikou, pretože bezpečnosť považuje za najvyššiu ľudskú hodnotu, vydal na začiatku roku 2012 (s vročením 2011) svoju ďalšiu monografiu s názvom **Bezpečnostní a strategická kultura USA, EU a ČR**. Zameriava sa v nej na vývoj bezpečnostnej a strategickej kultúry Spojených štátov amerických (ďalej len „USA“), Európskej únie (ďalej len „EÚ“) a Českej republiky (ďalej len „ČR“) v prvej dekáde 21. storočia.

Eichler sa v monografii snaží zodpovedať tri základné otázky: 1) Aké sú historické a politické faktory bezpečnostnej a strategickej kultúry vyššie uvedených krajín a Únie? 2) Čím sa vyznačujú ich kľúčové doktrínálne dokumenty, ktoré boli schválené v uplynulom desaťročí? a 3) Aký bol dopad ich bezpečnostnej a strategickej kultúry na vývoj globálnych medzinárodných bezpečnostných vzťahov na začiatku tretieho tisícročia?

Oceniť treba najmä snahu autora priniesť niečo viac ako len chronologický popis udalostí, a to hlavne odhaliť základné kauzálne súvislosti vývoja bezpečnostnej a strategickej kultúry konkrétneho, v publikácii uvedeného aktéra, a súčasne dospieť ku kontextuálnemu porozumeniu skúmanej problematiky. Autor pritom vychádza z premisy, že v ontológii sociálnych vied sa rozlišujú dve základné deliace línie. Kým prvá vedie medzi holizmom a individualizmom, druhá zasa medzi materializmom a idealizmom. Eichler sa v publikácii prikláňa k holistickej teórii, v ktorej konanie, záujmy a identita skúmaných aktérov sú ovplyvnené či dokonca konštituované štruktúrou, čo podľa neho z geopolitického hľadiska znamená, že bezpečnostná a strategická kultúra USA bola rozhodujúcim spôsobom ovplyvnená tým, že na začiatku nového milénia bola jedinou komplexnou superveľmocou. Na doplnenie možno uviesť, že s tým veľmi úzko súvisí aj „svetový leadership“, ktorý je zdieľaný väčšinou americkej spoločnosti.

Bezpečnostnú a strategickú kultúru autor vysvetľuje ako myšlienkovú konštrukciu, ktorá ovplyvňuje konanie jednotlivých aktérov, ich vzájomné interakcie i štruktúru medzinárodných vzťahov. V monografii preto pracuje hlavne s pojmami aktér medzinárodných bezpečnostných vzťahov, bezpečnosť, bezpečnostná kultúra, stratégia,

strategická kultúra, unilateralizmus, multilateralizmus a militarizmus. Pri pojme bezpečnostná kultúra vychádza z poznatku, že kultúra v najvšeobecnejšom zmysle slova predstavuje „formu, vzor, alebo model, ktorý po generácie ovplyvňuje vedomie a správanie ľudí“. Bezpečnostná kultúra má podľa neho dve základné dimenzie – vnútroštátnu a medzinárodnú, a štyri základné ukazovatele – národnú identitu, aliančnú politiku, štruktúru ozbrojených síl a civilno-vojenské vzťahy.

Eichlerova práca vychádza zo skutočnosti, že základom bezpečnostnej kultúry USA a všetkých ďalších krajín patriacich do západného civilizačného okruhu po skončení studenej vojny je spoločne zdieľané presvedčenie, že najlepším liekom na všetky problémy medzinárodnej bezpečnosti je šírenie trhovej ekonomiky a liberálna demokracia. Práve preto sa po roku 1989 záber ich bezpečnostnej kultúry rozšíril aj do nevojenských dimenzií, najmä ekonomickej, sociálnej, kultúrnej, environmentálnej, surovinovej a energetickej. Zjavne teda ide o stále sa rozširujúce pojetie bezpečnosti.

Podľa autora sa bezpečnostná kultúra USA v rokoch 2001 až 2008, počas prezidentovania G. W. Busha, vyznačovala nasledujúcimi štyrmi hlavnými znakmi: zveličovaním bezpečnostných hrozieb, militarizmom, silným sklonom k unilateralizmu a v neposlednom rade i revizionizmom, ktorý spočíval v odhodlaní vynútiť si zmeny vo vnútornej i zahraničnej politike krajín islamského sveta. Všetky tieto znaky sa výrazne prejavili v prípade Iraku, kde síce USA vojensky zvíťazili, ale deň ich odchodu tam bol vyhlásený za štátny sviatok.

Pozitívnym znakom je americké sebakritické prehodnotenie uplatňovanej stratégie v konfrontácii s negatívnymi skúsenosťami a dôsledkami predovšetkým tzv. druhej irackej vojny. Prejavilo sa už v závere Bushovho pôsobenia vo funkcii prezidenta USA, kedy sa ministrom obrany miesto kontroverzného a militaristicky založeného Donalda Rumsfelda stal Robert Gates, ktorý ako republikán zostal dlho aj v Obamovej demokratickej vláde. Ešte dôležitejšou sa javí zmena doktrinálneho charakteru, ktorou bolo schválenie novej Obrannej stratégie USA v lete 2008. Tento dokument výrazne oslabil sklony k už zmieňovanému unilateralizmu a k militarizmu. Tzv. Gatesova doktrína tak vytvorila priestor pre to, aby hlavné bezpečnostné hrozby sveta na začiatku 21. storočia neboli vnímané len ako vojenská záležitosť.

Proces personálnych i doktrinálnych zmien akceleroval po nástupe Baracka Obamu do funkcie prezidenta, ktorý začal presadzovať nové prístupy. Prvým z nich bol odklon od Bushovho militarizmu a unilateralizmu. Druhým sa stala snaha o politické riešenie problémov

spojené s väčším pochopením pre preventívne politické a ekonomické pôsobenie. Zvlášť významný prínos malo zásadné prehodnotenie jadrovej doktríny USA, najmä potvrdenie záruk voči krajinám, ktoré sa zaviazali, že sa nebudú usilovať o získanie jadrových zbraní. Irán však na túto príležitosť nezareagoval.

V druhej časti monografie, týkajúcej sa EÚ, autor konštatuje, že doterajší vývoj počas vyše 20 rokov od skončenia studenej vojny jasne ukázal, že Únia zatiaľ nepôsobí ako vyprofilovaný aktér medzinárodných bezpečnostných vzťahov, akými sú USA alebo NATO. V porovnaní s nimi EÚ pôsobí skôr ako nastupujúci aktér. Jej bezpečnostná a strategická kultúra sa stále nachádza vo fáze postupného vývoja, jej formovania a stanovovania cieľov. Z doktrinálneho hľadiska však má na čom stavať, najmä na Európskej bezpečnostnej stratégii z roku 2003.

Únia pritom vychádza z toho, že žiadna bezpečnostná hrozba dnes nemá len vojenskú dimenziu a žiadnej z nich nie je možné čeliť iba použitím vojenských nástrojov. Základom strategickej kultúry EÚ je presvedčenie, že použitie vojenských nástrojov by malo byť až tou poslednou možnosťou, ktorej čas prichádza až po vyčerpaní nevojenských riešení, a aj to za podmienky súladu ich použitia s medzinárodným právom a so zásadami primeranosti nasadenia ozbrojených síl pri zvažovaní z toho vyplývajúcich následkov.

Napriek zatiaľ nedostatočnému vyprofilovaniu, je však potrebné zdôrazniť, že EÚ ako jeden z kľúčových aktérov súčasného sveta, sa snaží svoju bezpečnostnú a strategickú kultúru neustále zdokonaľovať. A to nielen ako nástroj pre svoju vlastnú potrebu, ale aj ako jej príspevok v prospech celosvetovej bezpečnosti. Jej cieľom je, aby popri spoľahlivom zaisťovaní vlastnej bezpečnosti, bola schopná poskytovať bezpečnosť aj svojim susedom a vzdialeným regiónom. Únia sa tak snaží vystupovať ako celosvetovo pôsobiaci poskytovateľ bezpečnosti.

Tretia časť monografie o bezpečnostnej a strategickej kultúre ČR je rozsahovo najkratšia a z hľadiska analyzovaných a hodnotených dokumentov aj najchudobnejšia. Nie však vinou autora. Ten totiž pri spracovaní publikácie vychádzal jednak zo strategických dokumentov ČR a jednak z jej možností, a to predovšetkým z jej vojenského potenciálu, ktorý vykazuje od začiatku nového milénia trvalo zostupnú tendenciu. Vojenské výdavky ČR síce za posledné dve dekády nominálne vzrástli o 227 %, ale od roku 2000 kontinuálne klesajú z hodnoty 2,35 % na 1,11 % v roku 2012 v pomere k HDP ČR. Tým sa výrazne spomalila modernizácia ozbrojených síl, pričom u pozemných síl sa zastavila.

Z porovnania strategických dokumentov ČR z rokov 2004-2008 so základnou filozofiou Európskej bezpečnostnej stratégie z roku 2003 vyplýva obojstranná zhoda medzi EÚ a ČR. Na základe toho, ako aj na základe historických skúseností, autor konštatuje, že bezpečnostná a strategická kultúra ČR má omnoho bližšie k EÚ ako k USA. Rovnako tak má ČR objektívne bližšie aj k formujúcej sa bezpečnostnej a strategickej kultúre Únie, kde by nehrala takú okrajovú úlohu ako v prípade účasti na vojenských operáciách USA.

Úroveň doktrinálnych dokumentov ČR sa podľa autora vyznačuje určitým stupňom rozpoltenosti. Na jednej strane sa totiž plne hlási k multilateralizmu, výslovne odmieta militarizmus a jednoznačne uprednostňuje dlhodobé preventívne pôsobenie, ale na druhej strane jej vlády po roku 2000 niekoľkokrát veľmi promptne reagovali na rozhodnutia americkej administratívy. V praxi to znamenalo, že sa prispôbovali rozhodnutiam, ktoré boli urobené najprv vo Washingtonu a až potom v Bruseli, v centrále NATO.

Celkovo možno na záver zhodnotiť, že Eichlerova monografia o bezpečnostnej a strategickej kultúre USA, EÚ a ČR má neprehliadnuteľný význam pre lepšie pochopenie globálnych bezpečnostných problémov na začiatku 21. storočia.

Informácie o autoroch

doc. Dr. Lubomír Čech, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Lubomir.cech@euba.sk

Ing. Viliam Pajtinka

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Viliam.pajtinka@euba.sk

Mgr. Daša Adašková, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Matej.buzinkai@euba.sk

Ing. Matej Buzinkai

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Viliam.pajtinka@euba.sk

doc. Ing. Martin Grešš, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
gress@euba.sk

Ing. Laura Meričková

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Laura.merickova@euba.sk

PhDr. Tomáš Michalák

Ministerstvo zahraničných vecí Slovenskej republiky
Hlboká cesta 2, Bratislava
tomas.michalak@mzv.sk

Ing. Marián Šabo

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Marian.sabo@euba.sk

Ing. Ján Bocora

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Jan.bocora@euba.sk

Ing. Silvia Draková

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
silvia.drakova@euba.sk

Ing. Jana Drutarovská

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Jana.drutarovska@euba.sk

Ing. Petra Gabrielová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Petra.gabrielova@euba.sk

Ing. Lukáš Holas

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Lukas.holas@euba.sk

Ing. Mykhaylo Kunychka

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Mykhaylo.kunychka@euba.sk

plukovník Ing. Radoslav Ivančík

Odbor rozpočtu a financovania
Generálny štáb Ozbrojených síl SR
radoslav.ivancik@gmail.com

Pokyny pre prispievateľov

Názov príspevku
(14b. Times New Roman - hrubé)
Meno a priezvisko autora
(12b. Times New Roman – hrubé, kurzíva)

Abstrakt (12b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman, kurzíva) (maximum 200 slov)

Kľúčové slová: *maximum šesť pojmov*

1 Úvod (14b. Times New Roman, hrubé)

Text (12b. Times New Roman)

2 Jadro článku

Text článku (12b. Times New Roman) zarovnaný na pravý aj ľavý okraj, **nadpisy častí textu** (14b. Times New Roman, hrubé), **podnadpisy** (12b. Times New Roman, hrubé)

Číslovanie podnadpisov: 2.1, 2.2,...

Riadkovanie: 1,5

Veľkosť strany: B5 (18,2cm x 25,7cm)

Okraje: štandardné 2,5cm pre všetky strany

Bez hlavičiek a číslovania strán.

Dĺžka príspevku: minimálne 8 strán bez referencií a abstraktu

Označenie tabuliek, obrázkov a grafov:

Tab. 1 Názov (10b. Times New Roman, hrubé, zarovnanie na stred)

Obr. 1 Názov

Graf 1 Názov

Zarovnanie obrázkov a tabuliek na stred.

3 Záver (14b. Times New Roman, hrubé)

Použitá literatúra

Podľa príslušnej normy. Riadkovanie jednoduché, zarovnanie na oba okraje (12b. Times New Roman)

Alfabetické zoradenie referencií.

Informácie o autorovi (12b. Times New Roman, Hrubé)

Text (12b. Times New Roman), jednoduché riadkovanie (Meno vrátane titulov, meno inštitúcie a jej adresa, kontaktné informácie, mail

ISSN 1337-0715